بارودۆخی سیاسی کوردستان
لەنێوان ساڵانی ۱۹۰۵-۱۹۳۰

منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

2013

عەبدولقادر شکاک

چاپی یەکەم

منتدى اقرأ الثقافي
----
www.iqra.ahlamontada.com

بارودۆخی سیاسی کوردستان

لەنێوان ساڵانی

١٩٠٥-١٩٣٠

نوسینی: عەبدولقادر شکاک

٢٠١٣

چاپی یەکەم

لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری مارگرێت و

دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان

زنجیرە (٥٨)

ناوی کتێب: بارودۆخی سیاسی کوردستان لەنێوان سالآنی١٩٠٥-١٩٣٠
نووسینی: عەبدولقادر شکاک
بابەت: مێژوویی
سالٚ و شوێنی چاپ:٢٠١٣-سلێمانی
هەڵەچن و وێنەی بەرگ: گەرمیان شکاک
پیتچنین: خەرمان عەبدولکەریم عەلی
نەخشەساز :سەرکەوت
چاپی: یەکەم
چاپخانەی: کمال-سلێمانی

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارە(١٣٩٠)ی سالی ٢٠١٣ ی پێدراوە

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە بۆ سەنتەی مارگرێت

سەرپەرشتیاری کتێب: مژدە عباس

لەسەر ئەرکی دکتۆر تەها رەسوڵ چاپکراوە

سودو سەرمایەی بڵاوکراوەکانی سەنتەری مارگرێت بۆ کەس و کاری شەهید و ئەنفالکراوەکانە

بارودۆخی سیاسی کوردستان

لەنێوان سالآنی

1930-1905

پێشکەشە بە:

- ڕۆحی پاک وپیرۆزی دایکم و نازداری خوشکم.
- شەفیقەخانی خوشکم کەهەموو تەمەنی خۆی بۆمن تەرخان کرد.
- خێزان ....و ....نەتەوەکەم.
- گیانی پاکی دکتۆر ئیحسان فوئاد.

ئەم بەرهەمە

ئەم بەرهەمە زادەی بیری مێژوونوسە گەورەکانی خۆمان و نوسەرانی گەلانی ترن کەدوای ساڵانێک شەونخونی و ماندوبونێکی زۆر لەم پێناوەدا بەشێک لەتەمەنی خۆیان بەخشیوە بۆ دەرخستنی ڕاستی ڕووداوە مێژوویەکان و ئاشنابوونی نەوەکانی داهاتوو بەمێژووی کوردودراوسێکانی و پێزانینی ڕەنج و قوربانی دانی کەسانی لەخۆبردوو بۆ بەدەست هێنانی ئازادی و دادپەروەری منیش بەپێی توانای خۆم.ئەو زانیاریانەی کەبەڕاستی یە مێژوویەکانم زانیوە دەیخەمە پێش چاوی نەتەوەکەم.وەک ئەرکێکی نەتەوەیی و نیشتیمانی تاخزمەتێکی بچووک بەمێژووی گەلەکەم بکەم بۆیە لێرەوە سوپاس و خۆشەویستیم بۆ گشت ئەو هاوڕێ ئازیزانەی کەهاندەرم بوون و هاوکاری یان کردم بەتایبەتی مامۆستا کەمال نوری مەعروف و مامۆستا حەسەن هەمزە و ڕەئوف ئەحمەد.

هیوادارم تەمەنیان درێژبێت و نمونەیان زۆربێت.

عەبدولقادر شکاک
2012/12/13

ناوەڕۆکی ئەم بەرهەمە

1.پێشەکی 7

بەشی یەکەم

2.کورتەیەکی مێژوویی کوردو پێکهاتەی
نەتەوەیی...12
3.سەرهەڵدانی سمکۆ وەك
سەرکردەیەك...17
4.سمکۆی سەرکردە ڕۆڵی لەبزووتنەوەی
کوردا...19
5.شۆڕشی مەشروتەو کاریگەری لەسەر
8کورد...23
6.دەرکەوتنی ڕێکخراوی سیاسی
کوردی...28
7.جەنگی جیهانی یەکەم و کاریگەری لەسەر
کورد...36
8.لەسەروبەندی جەنگی جیهانی یەکەمدا(ڕاپەڕینی
جەنگەڵیەکان)...46
9.هاوپەیمانەکان و دابەش کردنی ناوچەکە لە ڕێکەوتنی سایکس بیکۆی
1916دا................................50
10.کۆبوونەوەی نێوان و کوشتنی
مارشەمعوون...60

بەشی دووەم

11.هاتنی ئینگلیز بۆ باشووری کوردستان........70
12.داگیرکردنەوەی سلێمانی لەلایەن ئینگلیزەوە........85
13.ڕۆژانی دەربەدەری........86

بەشی سێیەم

14.سمکۆ و قۆناغێکی تر لەتێکۆشان(بواری ڕۆژنامەگەری)........97
15.کوشتنی خالۆ قوربان........107
16.کۆنگرەی ئاشتی لەپاریس........112
17.پەیمانی سیڤەرو دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی........116
18.شەڕی مهاباد و ڕۆڵی سمکۆ........124
19.گەڕانەوەی خێزانی شێخ مەحموود بۆسلێمانی........139
20.شەڕی مياندواو........149
21.شەڕی شەکریازی........150
22.شەڕی سەری تاش........152
23.هاتنی سمکۆ بۆ باشوری کوردستان........157

بەشی چوارەم

24.پەیمانی لۆزان و بێ هیوابوونی کورد........173
25.شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران........176
26.ڕاپەڕینی بەردەرکی سەرای سلێمانی........192
27.شۆڕشی ئاگری داخ........195
28.چۆنیەتی ڕووداوی شەهید کردنی سمکۆی شکاك.(1930/6/21)........202
29.ئەلبوومی وێنە........205

پێشەکی

ماوەی چەند ساڵێکە کاک عبدولقادر شکاک دەناسم جاروبـاریش کەلـەلای دادەنیشم میوانەکانی لەسەر دۆزی کـوردو مێژووەکـەی بەدرێـژایی چـاخێک قسەو باسیان بەگەرمی دەڕوات .جاروبـار کـاک عبـدولقادریش دەچـێتە نـاو باسەکەوە ڕای خۆی دەگەیەنێت لەبارەی ئەو مێژووەو بەئـەنجام نەگەیانـدنی دۆزی کورد لەناو ئەو هەموو بزوتنەوانەی کە کورد بەدرێژایی ئەو سەدساڵەی بەرامبەر بەداگیر کەرانی کوردستان هەستاون و شۆڕشیانکردووە .زۆرجـاریش من لەو دەمەتەقێیانـەدا دەچـمە نـاو باسـەکانیان و ڕای خـۆم دەگەیـەنم لـەو ماوەیەوە هەتاکو ئەمڕۆش بۆم دەرکەوت کاک عبدولقادر پیاوێکی تێکۆشەری کـوردی نیشـتمانپەرورەو حـەزی بەگـەورەیی نەتەوەکـەیی و سـەربەخۆیی وڵاتەکـەی هەیـە. زیـاتر لەمانـەش کـاتێکیش کەباسـی سـمکۆی شـکاک و عەشیرەتەکەی لێدەپرسیت وەکـو کەسـایەتیەکی نـاو ئـەو عەشـرەتە زانیـاری وردت پێدەدات کەهەندێکیان لەناو سەرچاوەکانی مێژووی ئەو بزووتنەوەیەدا دەگمەنەو باسـیان نـەکراوە . هۆکەشـی دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەوەی بـاوکی لـەو عەشیرەتەیەو خزموو کەسوکارەکەشی هەتاکو ئیستاش لەنزیکەوە چاوی پێیان دەکەوێت یان خۆی سەردانیان دەکات و بەسەریان دەکاتەوە لـەو ڕوانگەیـەوە کاتێک کە پێی ڕاگەیانم کە بەتەمایە لەسەر دۆزی کـورد لـەماوەی ئـەم سـەد

ساڵەی ڕابردوودا بنووسێت من لای خۆمــەوە پیــرۆز بــایم لێکــردو زیــاتریش بوومە هاندەری بۆئەوەی باســەکەی تــەواو بکــات چــونکە نووســین لەســەر مێژووەکەمان پێویستەو ئەرکێکی نەتەوەیی و نیشتیمانی یە کەنووسەران بچــنە ناو مێژووەکەو ئەوەی تادوێنێ بەقەڵەمی ناحەزان لەکەدار کراوە ئەمڕۆ ڕاســتی مێژووەکە نیشان بدرێت نوســەر لەباســەکەی دا بەپێناســەیەیەک چــووتە نــاو باسەکەوە کەزۆر زانیاری ووردی لەبارەی ڕووبەری کوردستان و سنوورەکەی و ئاماریی دانیشتووانەکەی داوە بەشێوەیەکی زانستی . کاتێکیش کە دێتە ســەر بزووتنەوەکەی شکاک بەسەرۆکایەتی پێشەوا سمکۆ هەموو ئەو بارودۆخــەی کوردستان دەخاتە بەرچاو و دەوری تورک و عەجەمیش بــۆ زیــاتر نەهامەتیــە کانی کورد لەو بەشەی ڕۆژ هەلأتی کوردســتاندا کــەئاماژەی پێــداوە لــەوەش زیاتر لەجەنگی جیهــانی یەکەمیشــدا کەکوردســتانی گــەورە واتــە باشــوورو ڕۆژهەلأت و باکوور کەئاگری شەڕ دەیان گرێتەوە هیوایان بۆ ئــەوە تــەرخان دەکەن کەبتوانن بەپێی بەندەکانی ویلْسنی ئەمەریکایی بە ســەربەخۆیی کــورد بگــەن لەکوردســتانی گــەورەدا بــەئارامی بــژین بــەلأم براوەکــانی شــەڕ کــە هاوپەیمانەکان بوون کوردو پرســەکەیان کــردە قوربــانی بــەرمیلێک نــەوت و پارچەبوونیان لەدوای پەیمانی ســیڤەر لــە لۆزانــدا گەیانــدە جــێ و کوردیــان خستە ژێر چەپۆکی تورکی کەمالی و ڕەزاشــای ئێــران و عێراقــی عــەرەبی و

ئۆباڵی ئەمەش لە ملی ئەو زلهێزانەدابووەو .کوردیش بەهۆی نەخوێندەواری و نـەبوونی توێـژی ڕۆشـنبیر و دابـەش بـوونی کۆمـەڵگای کـوردی بـەپێی پێکهاتەکـەی دەورێکـی کاریگـەری لـەو ڕووەوە دروسـتکردووە کـە بزووتنەوەکانی بەزوویی بەرەو نەمان بڕوات . ئێمەی کورد لەناو ڕووداوەکانی ئـەو سـەدەیەدا شـتی زۆر سـەیرو سـەمەرە دەخوێنینـەوە لـەناو لاپـەڕەکانی مێژووماندا بۆ ئێستامان پێویستە وانەو عیبرەتیـان لێـوەر بگـرین بـەلأم ئـاخ و هەزار داخ ئەم گەلە قارەمانە ڕۆژگارێـک کەبەخۆشـی دەگـات هـەموو ئـەو ئازارانەی لەبیر دەچێتەوەو لەنێوان دۆسـت و دوژمنـی دا وانەکـەی پێچـەوانە دەکاتەوە مێژوو شایەتە لەقۆناغی بزووتنەوە کـەی سـمکۆی شـکاک و شـێخ مەحموود و شۆڕشی شێخ سـەعیدی پیـران و ڕاپـەڕینی بـەردەرکی سـەرای سلێمانی و شۆڕشی ئاگری داخ و هـەموو ئـەو شۆڕشـانە سـەرکووت کـران چونکە کورد دۆستی ڕاستەقینەی نەبوو بێگانەش بۆ مەرامی خۆی هەوڵی ئەدا وەکو ڕووسەکان لەشۆڕشی ئاگری داخ دا بەرامبەر بە کورد کردیان و ڕێگایان بە تورک دا لەخاکی ئەوانەوە پشت لە شۆڕشگێڕەکان بگرن باسەکانی ناو ئـەم کتێبە هەموو ئەو بابەتانەی لەخۆگرتووە کە بەپێوستی دەزانـم نـەوەی ئـەمڕۆ بەوردی بیان خوێنێتەوە تاوەکو لای خۆیانـەوە هێـز و گـوڕ بـەخۆ بـدەن بـۆ پاراستنی خاک و نەتەوەمان لەمڕۆدا کەداگیرکـەری دوێنـێ جـارێکی تـر بـە

وڵاتمان شاد نه‌بێته‌وه له‌کۆتایی دا ده‌ستخۆشی له‌برای نووسه‌ر ده‌که‌م که‌توانی به‌وردی ئه‌وزانیاریانه‌ی له‌لای تۆمار بوون کۆمه‌ڵێک زانیاری ناوازه‌مان پێبدات که بۆ ئه‌مڕۆی کورد به‌سوودن . هیوادارم دوا به‌رهه‌می نـه‌بێت و له‌نووسـینی تردا بۆ خزمه‌تی کورد و دۆزه‌که‌ی بێبه‌شمان نه‌کات .

که‌مال نوری مه‌عروف

نیسانی 2013

بەشی یەکەم

....

کورتەیەکی مێژوویی
(کوردو پێکهاتەی نەتەوەیی)

کوردستان ئەو وڵاتەی ئەمڕۆ ناوێکی گرنگە لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، دوای نکوڵی کردنێکی زۆر بۆتە ڕاستی یەکی حاشا هەڵنەگرو لەدیدی دۆست و دوژمندا خۆی دەسەپێنێ.هەرچەندە بەڕەسمی سنوری ڕاستەقینەی دیاری نەکراوە لەلایەن ئەو دەوڵەتانەی کە دابەشیانکردووە بەسەر خۆیانداو هەرپارچەیەکی بەسەر هەریەکە لەئێران و تورکیا و سوریاو عێراقدا دابەشکراوەو لەلایەن کۆمەڵی نێودەوڵەتیەوە بەبەشێکی فەرمیی ئەو وڵاتانە ئەژمار دەکرێت،ئەمەش لەهزرو بیری خەڵکی کوردستاندا بووەتە مۆتەکەو شۆڕشە یەك لەدوای یەکەکانیش ڕاستیی بێزاری خەڵکی کوردستان دەسەلمێنێت،کارکردنی وڵاتانی هاوسنوری کوردستان بۆ سڕینەوەی ئەو سنورە هەمیشە لەڕێگەی جۆراوجۆرەوە هەوڵی بۆدراوە ، دەرئەنجام ئەگەر باسی سنووری خاکی کوردستان بکرێت زۆر لەخەڵکی کوردستانیش بەچاوێکی گوماناوییەوە لێی دەڕوانن،بەلآم (شەرەفخانی بەدلیسی)لەسالی (1596)زاییندا سنوری کوردستان دیاری دەکات،کەلەگەرووی هورمزەوە بەرەو باکوری خۆرئاوا دێتە مەلاتیەوە مەرعەش،ئازەربایجان و ئەرمەنستان دەکەونە لای باکوور . موسڵ و دیاربەکر دەکەونە باشوری ئەو سنورەوە بەهەمانشێوە (ئەولیای چەلەبی)لەسالی (1665)زاینییدا سنوری کوردستان لەباکورەوە،ئەرزرۆم و هەکاری و جزیرەو موسڵ و هەریر تادەگاتە بەسرە بەحەفتا قۆناغ دەپێورێ و کە (420)کم لەباشور تێ دەپەڕێنێ،واتە بۆ هەر قۆناغێك (6)کم بووە،هەروەها (شەریف پاشای خەندان)لەسالی(1919ز) هەمان باس لەکۆنگرەی ئاشتی دەوروژێنێ، کەکوردستان لەباکورەوە بۆ قەوقاز دەست پێ دەکات تائەرزرۆم و چیاکانی ئارارات،جگە لەنوسەرەکانی کورد گەلێ نووسەری بیانی رای خۆیان لەبارەی کوردستانەوە هەبووە،وەك (شاکر خەسباك و ئەدمۆنس و مینۆرسکی و لازاریف و نیکیتین)،کەئەمانیش بۆچوونەکانیان لەگەڵ نوسەرە کوردەکاندا نزیکە.کەواتە ئەو سنورەی لەهورمزەوە دەستپێدەکات بۆ قەوقاز و ئەرزرۆم وڵاتی کوردستانەو ئەو نیشتیمانەی کەپێکهاتەیەکی زۆر ئالۆزو گەلێ کەمەنەتەوەو گەلێ ئایینی جیاجیای تێدا کۆبووەتەوە،کە بووەتە جێگەی

سەرسوڕمانی وڵاتانی دیکە جگە لەچەند ناکۆکییەکی کاتی و ڕوودانی کارەساتی بچووک کورد وەك نەتــەوە زۆرینــەی دانیشــتوانی کوردســتان پێکــدەهێنێ لەهەنــدێك جێگــادا ئــەو ڕێژەیــە گۆڕانکاریی بەسەردا دێت،لە شارو شارۆچکەکاندا،ئەو نەتەوانـەی لەکوردسـتاندا بوونیـان هەیـە (فارس و تـورك و عـەرەب و ئەرمەن)ن،ئایینەکانیش(زەردەشـت و جولەکـەو دیـان و سـابیئی و بەهائی).زەردەشتی وەك کۆنترین ئاین لەکوردستاندا دادەنرێـت و بـۆ چـەند سـەدەیەك پـێش زاین دەگەڕێتەوەو ڕابەرەکەشی مرۆڤێکی مەزنی سەردەمەکەی خۆی بـووەو لـەدایك و باوکێـك بووە بەناوی دوغزو باورست(گیان لە ئایینی زەردەشتی دا لەناوناچێ و دوای مردن هەسـت بـە خۆشی و ناخۆشـی دەکـات و دوایـی بـەرەوڕووی دادگـای یـەزدانی دەبێتـەوە دا لـەو دادگایـەدا چاکەو خراپەی دەخرێتە تەرازووەوەو بڕیاری لەسەر دەدرێت بۆ ئـەوەی گیـان بەبـەرزترین پلـە بگات دەبێت بەقۆناغی(بیری چاك و وتەی چـاك و کـردەوەی چـاك)دا تێپـەڕێت،ئایینی جولەکـە لەسەدەی (20)پێش زاین لەنێو خاکی ئورشەلیم سـەری هەڵداوەو مووسـا پێغەمبـەر ڕێبـەری ڕۆحی ئەم ئایینـە بـوەو پـەرتوکی پیرۆزیـان تەوراتـە،دیان (مەسیحیەت) بەشـێکی کۆمەڵگـەی کوردستانن و ڕابەرەکەیان (عیسای کوڕی مریەمە)،کەلەشاری بەیت لەحم لـەدایك بووە،کـەزیاتر لە دووهەزارساڵ پێش ئێستا بەزۆربەی جیهاندا بڵاوبووەتەوەو پەرتوکی پیرۆزی ئەم ئایینـەش ئینجیلـــەو پێگـــەی بڵاوبوونـــەوەی شـــاری (ئورفەیـــە) لەلایـــەن حەواریەکانـــەوە بڵاوکراوەتەوە،ئینجیلیش بەمانای مزگێنی دێت پاشان ئیسلام ئایینی سەرتاسەری کوردستانەو بەتازەترین ئـایینی دانیشـتیوانی کوردسـتان دەناسـرێ لەسـاڵی (637)ز بەرامبـەر بـە (16)ی کۆچیی ئەم ئایینە لەکوردستاندا بڵاوبۆتەوەو پێکهاتەی ئایینی ئیسلام بریتی یە لە:"سوننەو شـیعە"،کەئەمەش گـەلێك لقـی لێ دەبێتـەوەو سـوننە لـەئاینزای (شـافیعی و مـالیکی و حەمبەلی)پێکهاتووە،جگـە لـەم ئاینزایانـە لەکوردسـتاندا گـەلێ ڕێبـازی جیـاوازی سـۆفیگەرێتی تێدایـە،وەك ڕێبـازی قـادری ،کەدامەزرێنەرەکـەی (شـێخ عبـدالقادری گەیلانی)یـەوە، هـەروەها (ڕێبـازی نەقشبەندی)لەسـاڵی (1811)زدا لەلایـەن (مـەولانا خالید)لەشـاری سـلێمانی

سەریهەڵداوە پاشان ڕێبازی (ڕوفاعی و ڕێبازی حەقە)کەداهێنەری ئەم ڕێبازە (شێخ عبدالقادری شەدەڵە)یەو ڕێبازەکەشی ڕێبازی یەکتایی یەو لەسەدەی سیانزەوە سەریهەڵداوە، شیعە،کەلەدوای سوننە لەکوردستاندا پەیڕەوانی زۆری هەیە، ئەمەش چەند لقێکی لێ دەبێتەوە،وەك (علی ئیلاهی)کە چەند بیروباوەڕ لەخۆ دەگرێت:(کاکەیی ، شەبەك ، قەڵەم حاجی ، بلوریيەکان ، عەلەوی، قزڵباش، ئیسناعەشەری، نیعمەتی) بیروباوەڕی یەزیدی کە دووکتێبی پیرۆزیان هەیە بەناوی (مەسفەحا ڕەش جەلوە)یەکەمیان:باسی حەلآڵ و حەرام دەکات و دووەمیان:باسی سەرگوزەشتەی دروستبوونی گەردوون دەکات ،بەم شێوەیە کوردستان وەك وولآتێکی تەواو لەهەموو لایەنەکاندا پێکهاتەیەکی پڕو تۆکمەیەو مێژوویەکی دوورودرێژ لەهەموو بوارەکانی ژیانی ئایینی و کۆمەلآیەتی و نەتەوەیی لەخۆدەگرێت و بەهەموو پێکهاتەکانەوە دەتوانین دانیشتوانەکەشی پۆلێن بکەین هەرچەندە ئامارەکان ئەو ڕاستیە نادەن بەدەستەوە کەجێگەی گومان نەبێت ئەو ئامارانەی لەکوردستاندا کراوە بۆ جاری یەکەم دەگەڕێتەوە بۆ سالی (1831)زایینی لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە بەدەستهاتووە. پاشان سالی(1876)بۆ جاری دووەم سەرژمێری کراوە،بەلآم ئەم سەرژمێرییانە ژمارەی ڕاستی خەڵکی کوردستان نییە، چونکە هۆکارەکان گەلێك زۆرن بۆ دورکەوتنەوەی خەڵکی لەناونوسکردن، مەبەستی سەرژمێری عوسمانیەکان لەکوردستاندا تەنیا بۆ ئاگاداربوون بوو لەژمارەی ئەو کەسانەی کەدەتوانن چەك هەڵگرن بۆ بەرەکانی شەڕ، کەهەمیشە خەڵکی کوردستان دوورە پەرێزبوون لە شەڕو ژیانی کشتوکاڵیان هەڵبژاردووە ئەمە هۆکارێکی سەرەکیە بۆ وەلآمی ئەوەی ئەو ژمارانە ڕاستیی نین،هەروەها بەشێکی بەرچاوی خەڵکی کوردستان ئاژەڵدارییان کردووەو کۆچەری بوون، بۆیە بەشێکی زۆر لەخەڵکی کوردستان ناونوس نەکراون، وە هەندێك جار بەشێکی خاکی کوردستان لەژێر دەسەلآتی هیچ لایەکدانەبووە،کەواتە سەرژمێریش ئەمانی نەگرتوەتەوە ئەو سەرژمێرییانەش گۆڕانکاری خێرای بەسەردا هاتووە،دوایین ئامار کەلەکوردستان دەریدەخات تاسالی (2000)کورد لەکوردستانی گەورەدا

بـەم پێیـــه بـــەم باشـــه کەڕێژەیـــەکی (٪2,9) ڕێـــژەی زیـــادبونیش کەســـەوە، (35247000) تاسالّی(2009)ژمارەی دانیشتوانی کوردستان(45,497000)کەس بووە، بەلأم بۆچوونی زۆربەی پسپۆڕانی ئەم بوارە زۆر لەم ژمارە زیاتر دیاری دەکەن،چونکە ڕێژەی لەدایک بوون لەکوردســتان(0,047)ڕێـژەی مـردنیش(0,026) بۆیـە بـەبێ دوودڵـی ژمـارەی دانیشـتوانی کوردســتانی لەســەرووی(50)ملیـۆن دەبێت،کەدابـەش بـوون بەســەر (30)شـاری گـەورەو (91)شارۆچکەدا بەهەموویان وولأتێك پێکدەهێنن،کە وولأتـی کوردسـتانە.بەلأم ئـەوەی جێی سەرسوڕمانە،نەتەوەیەك ئەوەنـدەی لـەقوولأیی مێـژوودا بێت چـەندەها سـاڵ لـەم سـەرزەمینە ژیابێت ،ئەبێ نهێنییەکە لەکوێدابێت، کەتائێستا دەوڵـەتی نەتـەوەیی نییە؟؟. ئـەم پرسـیارە پرسـیارێکی سـادەیە،بەلأم وەلأمەکـەی هێنـدەی پرسـیارەکە ئاسـان نییە،بۆیـە پێویسـتە شارەزایان بەلێکۆڵینەوەی زانستی و مێژوویی وەلأمی ئەم پرسیارە بدەنەوە.

سەرهەڵدانی سمکۆ وەک سەرکردەیەک

بەشەهیدکردنی جعفر ئاغای شکاك لە ساڵی 1905 قۆناغی یەکەمی بزوتنەوەی عەشیرەتی شکاك کۆتایی هات . دوای ئەوەی جعفرئاغا وەك سەرکردەیەکی بەتواناو دلێر ناوی لەگشت وڵاتدا دەبیسترا و دەسەڵاتی قاجاری هەراسان کردبوو بۆیە بیریان لەوەکردەوە کەچۆن بتوانن هێمنی بکەنەوە تالەناوی بەرن لەسەر داوای والی تەورێز داوەت کرا بۆ دڵنیابوون لەنیيەتی پاکی ئێران قورئانی پیرۆزیان بۆ محەمەد پاشای باوکی جعفرئاغا ناردو سوێندیان خوارد جگەلەرێکەوتن و تێگەیشتن لەیەکتری نیازی خراپیان نیە تالەرێگەی گفتوگۆو دانوستانەوە کۆتایی بێت بەو خوێن رشتنەی لەنێوانیاندا هەبوو. هەرچەندە جاری یەکەم چوونەکەیان بێ گرفت بوو.زۆر بەگەرمی پێشوازی لێ کرا، تەنانەت بەجۆرێ جعفر ئاغایان هێمن کردەوە کەبڕوای وابوو تەنانەت لەمەودوا رەنگەپێویستی بەپاسەوان نەبێت و، ژیانی پارێزراودەبێت .

هەرجارێك جعفر ئاغا بەشەقامەکانی شاردا دەرۆیشت دانیشتوانی شار ئەمبەرو ئەوبەری شەقامەکەیان دەگرت و رادەوەستان بۆ بینینی ئاغای جوان و میرخاس و ناودار (1)، هێندە ناوبانگی ئازایەتی و جوامێری هەبوو کە هەموو کەس ئاواتەخوازی بینینی بوون. لەم هاتووچۆکردنەدا ئافرەتێکی ئەرمەنی بەناوی (هاسمیك)ی ئەرمەنی سەرنجی رادەکێشێ و بەهەمان شێوە ئافرەتەکەش شەیدای ئاغا دەبێت دوای یەکتر ناسین جعفر ئاغا بریاردەدات کە داخوازی بکات و ژیانی هاوسەری لەگەڵ پێکبهێنێ ، بەڵام داب و نەریت و ئایین دەبێتە رێگرو خالۆ میرزا پەشیمانی دەکاتەوە.

ئەوچەند رۆژەی لەتەورێز دەمێنێتەوە ژیانێکی تایبەتی دەبێت لەدواساتەکاندا دەچێتە ناو سەرای دەوڵەت بەمەبەستی گفتوگۆوو دانوستان.بەڵام لەژووری کۆبوونەوەدا زۆر نامەردانە تەقەیان لێ دەکەن و جەعفەر ئاغا شەهید دەکەن بەڵام هاورێکانی کە ئەرکی پاسەوانی

جەعفەرئاغایان لەئەستۆ بوو زۆر مەردانە لێیـان دێنـە دەس و ژوراو ژوور لێپرسـراوانی دەوڵـەت ڕاودەنێن ئەوەی بەردەست دەکەوت دەیان کوشـت پاشـان سـەربانی یـەکێك لـەژوورەکان کـون دەکەن و یەك یەك ئەوانەی مابوون جگە لە جەعفەر ئاغاو دوو هاوڕێی شـەهیدبوون لاشـەکانیان بەسەر دەرگای (عـالی قـاپو)دا هەڵواسـران و ئـەوانی تـر دەربـازدەبن کەئەمـەش بـووە جێگـەی سەرسوڕمان بەچۆکداهاتنی دوژمن و داستانێکیان تۆمارکرد کە دەماودەم بگێڕدرێتەوە .

ڕۆژی دوایـی ڕۆژنامەناوخۆییـەکانی ئـازەری زۆر بەشـانازی یـەوە باسـی ئازایـەتی و جـوامێری هاوەڵەکانی جەعفەرئاغایان بەسەرکردایەتی خالۆ میرزا بلاوکردەوە(2).

ڕۆژنامەی (نداو الشعب) ژمارە 294ڕۆژی 3تشرینی دووەم 1930 هەمان بابەتی بلاوکردۆتەوە ئـەویش لـە گۆڤـاری (نییـەر ئیسـت)ی ئینگلیـزی وەری گرتبـوو، بەهـەمان شـێوە چـۆنیەتی شـەهیدکردنەکەو دەربـازبوونی هاوەڵـەکانی دەگێڕنەوە.بەشـەهیدبوونی جەعفـەرئاغا قۆنـاغی یەکەمی بزوتنەوەی شکاك کۆتایی هات.

سمکۆی سەرکردە ڕۆڵی لەبزووتنەوەی کورددا

سمکۆ ناوی تەواوی (اسماعیل محمد علی اسماعیل ابراهیم حاجی بگ ابراهیم همزه عەبدۆی)لەڕۆژهەڵاتی کوردستان لەساڵی 1882 لەچاریّ لەخێزانێکی ناسراوو شۆڕشگێڕ لەدایك بووە(3) کەهەمیشە خێزان و بنەماڵەو عەشیرەتەکەیان ڕۆڵیان هەبووە لەناوچەکەداو خاوەنی بڕیارو جێگەی ئومێدی خەڵکی کوردستان بوون، هەندێك لەمێژوونوسان سمکۆ بەلەدایك بووی ساڵی 1875و هەندێکی تر بەساڵی 1885بەشێکیش بەلەدایك بووی 1895دەزانن بەڵام هەرکامیان بێت بە کوشتنی جەعفەرئاغای برا گەورەی سمکۆ کۆتایی هات بە قۆناغی یەکەمی بزوتنەوەکەی شکاك ودەرکەوتنی سمکۆش دوای ئەو کارەساتە دێت کەبەسەر برا گەورەکەیدا هات .

ابراهیم صفائی دەڵێت کە جەعفەرئاغا کوژرا سمکۆ تەمەنی 16ساڵان بوو ،د جمال نەبەز دەڵێ سمکۆ لەساڵی 1875لەدایك بووە،میسیۆنێریکی دیکە لەکوردستان بووە لەیاداشتەکانیدا بەناوی(4) (simco Kurdish leder in Iran 1920) نووسەرەکە ناوی (HMACKENSEN) کتێبەکەی لە حوزەیرانی 1920چاپکردووە ،دەڵێ ساڵی 1917 داوەتی سمکۆ بووم بۆ نان خواردن ئەو کاتە تەمەنی 35ساڵ بو.هەندێکی تر دەڵێن کاتێك سمکۆ شەهید بووە لەساڵی 1930 سمکۆ تەمەنی 48ساڵ بووە، بۆیە بەپێی ئەو نوسراوانە بێت دەگەینە ئەو ڕاستیەی کە سمکۆی شکاك لەدایك بووی ساڵی 1882بووە.دوای ئەوەی جەعفەرئاغا لەساڵی 1905 بە نامەردانە

شەهید کرا، ئەم کارەساتە وای لەسمکۆ کرد زۆر ڕق ئەستورانە بیر لە تۆڵەسەندنەوە بکات.هەرچەندە محمد پاشای

باوکی لەژیاندا مابوو.سمکۆ چاوەڕوانی باوکی دەکرد تا بڕیاری کۆتایی بدات.محەمەد پاشا مەجلیسێکی پێك هێنا لەزۆربەی پیاو ماقولآنی عەشیرەتی شکاك بۆ ڕاوێژکردن کەچۆن وەلآمی شۆڕشگێڕانەی دوژمن بدەنەوە.لەمەجلیسەکەدا بڕیار درا نامە بنووسرێ بۆ گشت سەرۆك هۆزە کوردەکان(5). محەمەد پاشا لەنامەکەیدا دەڵێ (من محەمەد پاشای گەورەی شکاکم هەموو لایەك ئاگادارن کە قاجارەکان بەفێڵ و تەڵەکە داوای دانوستان و گفتوگۆیان کردو جەعفەرئاغایان داوەت کرد هەرچەندە قورئانی پیرۆز لەنێوانمان دابوو کە خیانەتمان پێ نەکەن .ئێمەش لەبەر پیرۆزی قورئان بڕوامان هێنا بەلآم زۆر ناجوامێرانە لەکاتی گفتوگۆدا لەناوسەرای حکومەتدا جەعفەرئاغا و دووان لە هاوڕێکانیان شەهیدکردن و زۆر بێ شەرمانە لاشەکانیان بۆماوەی 3ڕۆژ بە بەر دەرگای سەرای دەوڵەتەوە هەڵواسین بۆ چاوترساندنی خەڵك بۆیە داواتان لێ دەکەم هاوکاریمان بکەن و بابە هەموولایەك دووژمن لەوولآتمان دەربکەین) ،زۆربەی سەرۆك عەشیرەتە کوردەکان بەدەم داواکەی محمد پاشای شکاکەوە هاتن و لەشکریان بۆ کرد،جارێکی تر شەڕو خوێن ڕشتن دەستی پێکردەوە لەچیاکانی(سۆما و برادۆست) بەلآم کەمی چەك و تەقەمەنی و خواردن و زۆری دوژمن شۆڕشگێڕەکانی ناچار کرد تەنها سێ مانگ بتوانن بەرگری بکەن و پاشان بڵاوەیان لێ کرد، محمد پاشا بەناچاری لەسەر سنوری تورکیا داوای پەنابەرێتی کرد،دەوڵەتی عوسمانیش بەم داوایە ڕازی بوو. بردیانە ئەستەمبوڵ جێ نشینیان کرد، پاشان دوای کوشتنی (ڕەزوان ئەمین پاشا)سەرۆکی پاسەوانی ئەستەمبوڵ کەئۆباڵی کوشتنەکەیان خستە ئەستۆی (میر عبدالرزاق بەدرخان) بەم هۆیەوە زۆربەی بەدرخانیەکان ئاوارەی ولآتان کران و محمد پاشاش گوازرایەوە بۆ دورگەی (ڕۆدس)ی یۆنان دوای ئەشکەنجەو ئازاردانێکی زۆر لەساڵی 1909شەهید بوو .بەشەهیدبوونی محمد پاشای شکاك کۆتایی بەشەڕو خوێن ڕشتن نەهات هەرچەندە بۆشاییەکی سیاسی گەورە لەنێو کوردەکانی ڕۆژهەلآت دروست بوو بەتایبەتی لە نێو عەشیرەتی شکاك دا.سمکۆ لەم کاتەدا وەك سەرکردەیەك دەردەکەوێت ئەمەش بەو هۆیەی کە زۆربەی زۆری ئەندامانی عەشیرەتەکەی لە دەوری

کۆبوونەوەو پشتگیریان کرد. سمکۆ دەیویست بە دۆست و دوژمن بسەلمێنێ کە دەتوانێ سەرکردایەتی شۆڕش بکات هەرچەندە تەمەنیشی گەورەنەبوو بەڵام تەمەن نەبووە رێگری لە ئامانجە رەواکانی.مامۆستا کمال نوری مەعروف لەکتێبەکەیدا(سەدەیەك لەتێکۆشانی کوردی ئێران و بزوتنەوەی سمایل ئاغای شکاك)لاپەرە 81 دا نوسیویەتی دوای کوشتنی جەعفەرئاغای برا گەورەی. سمکۆ منالێك بوو تەمەنی لە 10ساڵ تێنەپەڕیبوو ، ئەمە بووە هۆی ئەوەی عەشیرەتەکە سەردەمێك بێ سەرۆك بمێنێتەوە لەهەموو دەورو زەمانێکیشدا ئەگەر سەرۆك کەسێکی بەتواناو ئازاو سەرکەوتوو دبلۆماسیەکی لێزان بێت ئەتوانێت ڕۆڵی خۆی ببینێت و مێژوویەکی تازە بۆ گەلەکەی تۆماربکات)بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە نازانین مامۆستا کمال نوری مەعروف ئەم مێژووەی لەچ سەرچاوەیەك وەرگرتووە، لە هیچ کاتێکدا نەبیستراوە منالی 10ساڵان سەرکردایەتی بزوتنەوەیەك بکات کە درێژەپێدەری شۆڕشێکی کۆنتربێت ئەگەر چی ،لەو کاتەدا محمد پاشا لەژیاندابوە هەرچەندە ئەگەر تەماشای مێژووی ئەو عەشیرەتە بکەین پڕە لەسەروەری و قوربانی دان لەسەردەمی سمایل خانی مەزن دوای شەهید بوونی. عەلی خانی کوڕی سەرکردایەتی بزوتنەوەی یاخی بوونەکەی کردووە کاریگەری و بەهێزی عەلی خان وای لە دەسەڵاتی فەرمانڕەوای ئێران کرد کە بیرێك بکەنەوە بۆ لەناوبردنی. بۆیە (موزەفەرەدین)ی جێنشینی نەسەرەدین شا لەتەوریز پیلانێکی رێکخست .داوای کرد علی خان سەردانی بکات و بچێتەلای تا بیکات بە سەرکردەی ورمێ و تەوریز ئەویش ڕازی بوو دوای چوونەکە خێرا قۆڵ بەست کراولەبەندینخانە توند کرا تا لەژێر ئەشکەنجەدا مرد و کۆتایی بەژیانی هات .هەرچەندە هەوڵی زۆریش درا بۆ ئازادکردنی بەڵام هیچ سوودی نەبوو. دوای علی خانی شکاك دوو کوڕی لەپاش بەجێما، تەیموورئاغا و محمدئاغا پاشان ئەمانیش دەرئەنجامی ناکۆکی نێوانیان وای کرد دوژمن سوود لە ناکۆکیەکەیان وەرگرێ و دایان بمرکێنێتەوە. بەڵام محمد ئاغا بەهۆی سەرکێشیەکانی جەعفەرئاغای کوڕیەوە ناوبانگ و دەسەڵاتی زیادی کرد،لەساڵی 1889 نیکۆلای دووەمی قەیسەری ڕووسیا. داوەتێك ڕێك دەخات بۆ جەعفەرئاغا

و عبدالرزاق و بەدرخان و سەید تەهای شەمزینی ،ڕێزی زۆریان لێ گیرا هەرچەندە دوای علی خانی شکاك محمد ئاغا بەخۆیی و بنەماڵەو بەشێك لەعەشیرەتەکەی چووە لای تورکەکان لەناوچەی (باق) لەشاری (باشقەلا)نیشتەجێ کران و نازناوی پاشای پێ درا، پاشان گەڕایەوە ناوچەکەی خۆی و زۆرترین دەسەلاتیش لای جەعفەر ئاغای کوڕی بوو .تواناکانی جەعفەر ئاغا لە ڕادەبەدەربووە سەرکردەیەکی خۆشەویست بووە لای تێکڕای خەڵکی ڕۆژهەلاتی کوردستان ، بەتایبەتی لای چینی هەژاران دەڵێن زۆرترین دەستکەوتەکانی شەڕی دابەش دەکرد بەسەر خەڵکی هەژارو نەداردا تەنانەت لای ئەورووپیەکان بە(ڕۆبن هود)ی کوردستان ناوبانگی دەرکرد تالەڕێگەی گفتوگۆوە بۆ دانوستان لە تەوریز شەهیدکرا هەروەك ئامارژەمان پێدا. بۆیە دەتوانین بڵێین ئەو ڕۆژگارەی کە سمکۆ دەیویست خۆی بەخەڵکی وەك سەرکردەیەك بناسێنێ گەلێك سەخت و گران بووە تەنانەت نەك خەڵکی کوردستان تەواو بێزاربوون لەشەڕو ماڵ وێرانی بگرە خەڵکی ئێران خۆیان ئامادەکردبوو بۆ گۆڕانکاری لەڕژێمی دەسەلاتی ئێران دا.

شۆڕشی مەشروتەوكاریگەری لەسەر كورد

كۆمەڵێك لە ڕۆشنبیران و كەسایەتی و بازرگانەكانی ئێران هاوڕابوون لەسەر لابردنی محمد علی شای قاجاری ئەم بزووتنەوەیە لەساڵی 1905 دەستی پێكرد بەسەركردایەتی سەید محمد تەباتەبائی و سەید عبداللەی بەهبەهانی كەهەردوولا ڕێك كەوتبوون لە دژی (صدری اعظم) خەبات بكەن وئەم ڕاپەڕینە لەمێژووی ئێران دا بە (شۆڕشی مەشروتە) بەناوبانگە كە تێكڕای چین و توێژەكانی گرتەوە و لەئێراندا بووە شۆڕشێكی میللی و لەچوارچێوەی خەباتی نیشتیمانی گشتی دا.یەكانگیربوو دكتۆر سەعدی هەڕوتی لەبزافی ڕزگاری نیشتیمانی لەكوردستانی ڕۆژهەلاتدا) لاپەڕە28 دادەنوسێ.

بزافی مەشروتە لەساڵی (1905–1911)(6) بۆ بەدەستهێنانی ئامانجە هاوبەشەكان لەداسەپاندنی دەستوورو سنوردارکردنی دەسەلاتی ڕەهای پاشایەتی. زانیاریەكان ئاماژە بەبەشداری 30هەزار شەڕكەری كورد دەكەن لەهەردوو ناوچەی خۆی و ماكۆ لەدژی ئەو تاقمە چەتە گەرانەی كە دوژمنانی شۆڕش لەوێ دروستیان كردبوو ،هەروەها ئەو كوردانە یارمەتی گەورەیان دابین كرد بۆ ئەو شۆڕشگێڕانە لەناوچەكانی (ورمێ) و(مهاباد) و(سەلماس)كاریان دەكرد هەروەها دەستورخوازان ژمارەیەك ئەنجومەنیان لەشارەكوردیەكانی وەك(كرمانشان ورمێ، سنە،سەقز،بۆكان)دامەزراندلەنێو ئەمانەدا ئەنجومەنی (سەقز) چالاكترینیان بوو لەبواری داواكردنی مافە نەتەوایەتی یەكانی كورد لەئێران .شایەنی باسە ئەنجومەنی (مهاباد)بەسەركردایەتی(قازی فتاح)ی كەسایەتی كۆمەلایەتی و ئایینی بوو بەگشتی ئەنجوومەنەكان توانیان پارێزگاری لەهێمنی و سەقامگیری ناوچە كوردی یەكان بكەن).ئەوەی پێویستە لێرەدا هەڵوێستەی لەسەر بكەین ئەوەیە ئەو 30هەزار كوردە شەڕكەرە لەكوێوە هاتووە چونكە دكتۆر سەعدی هەڕوتی هیچ ئاماژەیەكی بەسەرچاوەكە نەداوە

ئەمەلەلایەك لەلایەكی ترەوە. خاڵی لاوازی سمكۆ ئەوە بووە كە بێ ئەوەی كەس داوای لێ بكات یاخود ڕێكەوتنێك نەبووە لەنێوان سمكۆو ئێراندا،ڕاستەوخۆ بە300 سوارەوە چووەبۆماكۆ بۆ پشتگیری (اقبال السلطنه) دژی دەستورخوازان ڕاوەستا پاشان لەئەنجامی ئەم پشتگیری یە دەسەڵاتی ئێران ناوچەی (قوتور)یان پێ بەخشی و كردیانە فەرمانڕەوای ئەوێ...

لێرەدا دەپرسین ئایا سمكۆ بە 300سوارەوە چۆن توانی بەرەنگاری ئەو هەموو كوردە شەڕكەرە ببێتەوە لەكاتێكدا ئەم بەشداری كردنەی سمكۆ ڕەنگە بۆ زیاتر خۆ دەرخستن بێت و تا بەخەڵكی كوردستان بڵێ من دەتوانم سەركردایەتی عەشیرەتی گەورەی شكاك بكەم،بۆیە كۆكردنەوەی 30هەزار چەكدار لەڕۆژهەڵاتی كوردستان كارێكی هەروا ئاسان نیە تەنانەت لەشۆڕشەكەی سمكۆدا زۆرترین شەڕكەری كورد لەدەوری كۆبوونەوە لە 10هەزار تێ پەڕی نەكردووە كە تووشی شكست هاتووە تەنها هەزار كەسی لەدەور ماوەتەوە ئەوەی تری بڵاوەی لێ كردووە.

زۆر لەنووسەران و مێژوونوسان لەسەر شۆڕشی مەشروتە نوسیویانە هەریەك بەجۆرێك مامۆستای كۆچكردوو محمد ڕەسوڵ هاوار لەكتێبەكەیدا سمكۆ (ئیسماعیل ئاغای شكاك و بزوتنەوەی نەتەوەیی كورد) لاپەڕە 190دا ئاماژەی بەكتێبەكەی ئەحمەدی كیسرەوی داوە بەناوی (تاریخ مشروته) چاپی یەكەم باسێكی دووردرێژی لەو ڕووەوە نوسیوە كە نوسەری كورد و عەجەم لەلاپەڕەكانی 321-326تەرجومەی ئەو بەشەی ئەحمەد كسرەوی كردووە.)

وەكو دەڵێ بازرگانەكانی ئێران سكاڵایان نارد بۆ (عین الدولة) و(صدری اعظم)ی ئێران. بێزاری خۆیان دەربڕی بوو بەرامبەر بە باجی گومرگ و داوای كەمكردنەوەیان دەكرد لەدانیشتنی هاوبەشی نێوان (عین الدولة)و كاربەدەستانی گومرگ لەگەڵ بازرگانەكاندا لەباتی گوێ بۆداخوازیەكانیان بگرن دەستیان كردبوو بەجنێودان بەبازرگانەكان و سەندنی باج بەشێوەی جاران لەئەنجامی ئەوەدا بازرگانەكان بەئاگاداری ئاخوندەكان دوكان و بازاڕیان داخست و پەنایان بردەبەر (صدری اعظم) لەگێڕاوی ئەو ڕۆژانەدا (مظفرالدین شاه) چووبوو بۆ

ئەورووپاو محمد علی میرزای کوڕی لەتەوریزەوە هاتە تاران بۆئەوەی لەجێی باوکی بێت هەتا کاتێك گەڕانەوەی باوکی کە محمد علی میرزا چووە تاران بەقسەی خۆش توانی مانگرتنەکە بەبازاڕ بشکێنێ لەدوای گەڕانەوەی شا خواستەکانیان جێ بەجێ بکات.

(صدری اعظم) حاکمی تاران زۆر بەداخ بوون لەمەشروتەخوازان و بەتایبەتی لە هەلێك دەگەڕان تۆڵەیان لێ بکەنەوەو گرانی تووتنیان کردە بیانوو و،چەند بازرگان و دوکانداریکیان گرت و کەوتنە بەر ئەشکەنجەو لێدان ناچار بازرگانەکان پەنایان بردەبەر ئاخوندەکان،ئەوانیش دابەش بوون بەسەر دوولایەندا ئیمام جومعەی تاران بەئاشکرا پشتیوانی لە عین الدولە دەکرد بەشەکەی تری سەید محمدی تەباتەنی و سەید عبداللەی بەهبەهانی کە پشتگیریان لە بازرگانەکان و خەڵکی بازاڕدەکرد ،لەڕێگەی مشیر الدولەوە بەهاوکاری باڵوێزی عوسمانی توانرا داخوازی یەکان بگەیەننە دەست (شا) ساڵی 1906 ڕەزامەندی نیشاندا لەسەر دروستکردنی(عەدالەت خانە) و داواکاریەکانی ڕێکخستنی هەڵبژاردن کە دووهەزارکەس لەئاخوندەکان ئامادەبوون بۆ دانانی ئەنجومەنەکانی کاتی بۆ ئامادەکردنی بەرنامەی هەڵبژاردن وخەڵکەکەش پۆلێن بکەن بۆ شەش بەش

بەشێك بۆ عولەماوقوتابیان بەشێکی تر بۆ بازرگان و خاوەنی زەوی و جوتیار و پیشەوەران ،لە 24ی ژی القعدەی 1324هجری مەجلیسی ئەساسی لە(50)مادە دەست نیشانکرا شاە (محمد علی میرزا) و وەلیعەهد ئیمزایان کردو ئیتر ئێران لەڕژێمی ئۆتۆکراتیەوە بو بەڕژێمی پاشایەتی دەستووری زۆری پێنەچوو (مضفرالدین شا)مرد و محمد علی مرزا چووە جێگەی.ئەوەی کە جێگای پرسیارە کە محمد ڕەسوڵ هاوار دەڵێ تەنها شاری تاران ئەم ڕووداوانەی بەخۆوە بینی و شارەکانی تر کش و مات، دوای هەڵبژاردن شاری تەوریز ڕاپەڕی و بەسەدان کەس خۆیان خزاندە کونسوڵخانەی بەریتانیاوە داوایان دەکرد مەشروتە ئازربایجانیش بگرێتەوە د.سەعدی هەڕوتی لەلاپەڕە 28-29 دەڵێ بەشداری کردنی کورد لەشۆڕشی مەشروتە تەنها لەشارە کوردیەکاندا نەبوو بەڵکو شارە فارس نشینەکان و تەنانەت مەیدانی

تارانی پایتەختیش دەگرێتەوە بۆ ئەو قورساییە سەربازی یە کەکەسایەتی و هۆزە کوردی یەکان هەیان بوو، ئەوەتا هۆزی کوردی بەختیاری ڕۆڵی دیاری هەبوو لەپاڵپشتی ئەو کێشە نیشتیمانیەو پوچەڵکردنەوەی پلانەکانی کۆنەپەرستان و ئێران و ڕووسیای قەیسەری کە هاوکاری دەکردن دژی دەستورخوازان ئەمەش بەتایبەتی دوای ئەوەی کۆلۆنێلی ڕووسی(لیاخۆف)لە 1908/6/2تەلاری پەرلەمانی ئێرانی مۆمباران کرد لەدوای ئەمە چەکدارانی هۆزی بەختیاری و شۆڕشگێرانی ناوچەی گەیلان بەرەو پایتەخت کەوتنەڕێ دەستیان گرت بەسەر ئەوشارانەی کە دەکەوتنە سەر ڕێگاو لە 16تەمووزی 1909چوونە ناوشار لەئەنجامدا محمد علی شا ڕایکرد و پەرلەمانی ئێران بڕیاری دا شای ڕاکردوو لەسەر تەخت لابداو ئەحمەدی کوڕی کە منداڵ بوو بهێنرێتە سەر تەخت.

کەواتە شۆڕشی مەشروتە لەئێران دا بێ فیداکاری و لە خۆبوردوی کورد و هاوبەشی کرنی نەبووە تێکرای مێژوونوسانیش ئاماژە بەرۆڵی بەرچاوی خەڵکی کوردستان دەدەن کەتوانیان بۆ ئەو سەردەمە هاوکاربن لەکۆتایی هێنان بەبەش مەینەتی خەڵکی ئێران.

ئەگەر بەچاوی واقع بڕوانینە کاتی پێش شۆڕشی مەشروتە و دوای شۆڕش بارودۆخی ڕۆژهەلاتی کوردستان یەك جۆر بووە هیچ جیاوازیەك نەهاتە ئاراوە.چونکە دەسەلاتی ئەو دەمەی ئێران یەك تێڕوانینیان هەبووە بەرامبەر بە کوردو کەمە نەتەوەکانی تر ئاشکراشە دوای شۆڕشی مەشروتە زۆرترین زیان بەر کورد کەوتووە. ماڵ وێرانی و دەربەدەری زۆری چەشتووە. گرنگی ئەو شۆڕشەو سەرکەوتنی خێری بۆ کورد نەبوو ، هەرچەندە نوسەرانی کورد
زۆر بەپەرۆشەوە باسی دەکەن، د.کمال مەزهەر لەلاپەڕە 241ی کتێبەکەیدا (8)(دراسات فی تأریخ ایران الحدیث و المعاصر) باسی کاریگەری و چالاکی خەڵکی بۆکان و سەقز دەکات کە داوای مافی کوردیان کردووە، هەروەها د.عبدالرحمان قاسملو لەکتێبەکەیدا لەلاپەڕە (55) لێکدانەوەیەکی دروستی بۆ شۆڕشی مەشروتە کردووەو دەڵێ دەرئەنجامی شۆڕشی ناوخۆیی ڕووسیابوو.

پریشـکی لەسـاڵی 1905پـەڕیبۆوە بـۆ ئێـران و تورکیـاش 1908 کـە ناسـراوە بەشۆڕشـی دەستووری بەسەرکردایەتی تەلعەت پاشا و ئەنوەر پاشا و جمال پاشا دژی سوڵتان داوای کـەم کردنەوەی دەسـەڵاتەکانی سـوڵتان و سـنوردانان بـۆ زیادەڕەویـەکانی بنەماڵـەی دەسـەڵاتداری سوڵتان عبدالحمید ئەتوانین بڵێین کورد لەو بەشەدا جێگا دەستی دیـارە پاشـانیش بەدەسـتی بەتاڵ گەڕانەوە بەهەمان شـێوەش د.عبـدالرحمان قـاسملۆ دەڵـێ عەشـیرەتی شـکاك دروشـمی داخوازی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردیان بەرزکردبۆوە،د.سەعدی هەروتی دەڵێ سەرەڕای ئەمە دوژمنانی شۆڕشی دەستوری،توانیان ژمارەیەك کەسایەتی دەسەڵاتدارانی کورد بـەلای خۆیانـدا ڕابکێشـن ئەوەتا(سالار الدوله)* برای جێنشینی تەختی محمد علی شای لەتەخت لادراو تـوانی ژمارەیـەك لەسەرانی هۆزەکانی (جاف ،زەنگەنە، موکری) لەدەوری خۆی کۆبکاتەوە لەو کاتـەدا لەسـاڵانی 1907–1912 چالاکی دژی ئـەم شۆڕشـە لەناوچـە کوردییـەکان دەنواند،ئەمـەش بەیارمـەتی وپاڵپشتی بەریتانیاو دەوڵەتی عوسمانی بوو.بەڵام زۆری نەبرد بەشی زۆری پیاوانی ئەم هۆزانـە لـەڕیزی هێزەکانی سالار الدوله کشانەوەکاتێك بـەرەو تـاران هـەنگاویان دەنـا لەئـەنجام دا نـاویراو سـەرکەوتنی بەدەست نەهێنا لەدوای ئەوە بزوتنەوەکانی سالار الدوله کۆتایی هات.(10) دەوڵەتی عوسمـانیش ئـەم دۆخە ئاڵۆزەی ئێرانی بەهەل دەزانی هێرشی دەست پێکرد بۆسـەر ناوچـە کوردییـەکانی نزیـك سـنوری خۆی و توانی دەست بەسەر (مهابادو بانەو بۆکان و سەردەشت و دەشتی ورمێ دا بگرێت هەوڵیشـی دا دەسەڵاتەکانی لەم ناوچانەدا بـەردەوام بێـت و بۆئـەم مەبەسـتەش سیاسـەتی جۆراوجـۆرو ترسـاندن و تۆقاندنی بەرامبەر بەخەڵکی کوردستان پەیڕەو دەکرد،ئەمەش بووە هۆی زیاتر ئاڵۆزبوونی بـاروودۆخی ناوچە کوردییەکان گەندەڵی و باج و خەراجی زیاترو کوشتن

و گـرتن کـارێکی وای کـرد دانیشـتوان زیـاتر بێزاربکـەن کێشـەی ئـابوری و ڕامیـاری ئـەرکی ڕزگـاری خوازەکانی گران تـر کـرد، بۆیـە وورده ورده بزاڤـی نەتـەوەیی کـوردی بەدیارکـەوت و تێکڕای چـین و توێژەکانی لەخۆگرت لەژێر یەك ئاڵادا.

....

*سالار الدوله:لەدایکەوە کوردبووە بۆیە کاریگەری لەسەر کوردەکان هەبووە.

دەركەوتنی ڕێكخراوی سیاسی كورد

دەركەوتنی یەكەم ڕێكخراوی سیاسی نەتەوەیی لەڕۆژهەڵاتی كوردستان بەهاوكاری كەسایەتی دیاری باكوری كوردستان عبدالرزاق بەدرخان وەكو لەپێشتر باسمان كرد هاتنی عبدالرزاق بۆ ڕۆژهەڵات گرنگ بوو ئەویش هاتە لای بەهێزترین كەسایەتیە كوردیەكانی ئەو كاتە كە خاوەنی هێزێكی تایبەتی و دەست ڕۆشتووی ناوچەكە بوو كە ئەویش سمكۆی شكاك بوو،بەهەمان شێوە سمكۆش بەم هاتنەمەیدانەی میر عبدالرزاق بەدرخان خۆشحاڵ بوو لەم كاتەدا هەوڵیان یەك خست بۆ دروست كردنی ڕێكخراوێك كە ئومێد بەخش بێت بۆ خەڵكی كوردستان. بۆیە لە كۆتایی ساڵی 1912و سەرەتای ساڵی 1913 توانیان كۆمەڵەیەكی ڕۆشنبیری دروست بكەن بەناوی (جیهانزانی)یاخود هەندێك ڕایان وایە ئەم كۆمەڵەیە ناوی (گیهاندن)(11) بووە.گوایە جیهانزانی بە واتا ناسینی جیهان دێت. گیهاندن بەواتای گەیاندن . یاخود پەروەردەو گەیاندن بەڵام هەر ناوێكیان بێت گرنگ بوونی ڕێكخراوێكی كوردی یە كە بۆ ئەو ڕۆژگارە زۆر كاریگەری هەبووە ، بۆ ساڵی دامەزراندنیشی ڕەنگە لەناوەراستی ساڵی 1912دا بێت چونكە سەرچاوەكان ئاماژە بەبوونی گۆڤاری كوردی دەكەن لەساڵی 1912بەناوی كوردستان،ئەمەش بەچالاكیەكی گەورەی كۆمەڵەی (جیهانزانی یاخود(گیهاندن)دەزانرێ. پێش دەستپێكردنی جەنگی جیهانی یەكەم ئەم گۆڤارە ناوی نەما و چاپی تری بەدوادا نەهات ،هەرچەندە ئەم كۆمەڵەیە پشتگیری زۆری خەڵكی بەدەست هێنابوو بەتایبەتی كەسانی خاوەن سامان و كەسایەتی یە باڵا دەستەكان چونكە ئامانجەكانی كۆمەڵە بڵاوكردنەوەی خوێندەواری بوو كە زۆربەی دانیشتوانی كوردستان نەخوێندەواربوون ئەمەش بەكردنەوەی قوتابخانە كە دەتوانین بڵێین ئەو قوتابخانەیەی كەلەشاری (خۆی)كرایەوە یەكێكی تربوو لەچالاكیەكانی كۆمەڵەو

دەنگێکی باشی هەبوو. هاتنی عبدالرزاق بەدرخان بۆ ڕۆژهەڵات و مانەوەو هاوکاری کردن لەگەڵ سمکۆدا کاریگەری تەواوی هەبوو

لەناوچە کوردنشینەکاندا پرۆگرامی کۆمەڵەی جیهانزانی یاخود(جیهانـدان) جگە لەکردنـەوەی قوتابخانە دانانی الف وبێ ی کوردی و ناردنی لاوەکان بۆ ئەورووپا بۆ خوێنـدن بوو،هەروەها عبدالرزاق بەناوی کۆمەڵەوە نامەیەکی نارد بۆ نوێنەری ڕووس لە (خۆی) کە بۆی نوسیوە ئەو کوردانەی تورك و ئێران ئابلۆقەیان داوە ڕێگەی ئەوەیان لێ گرتوون خۆیان لەشارستانێتی ئەورووپا نزیك بکەنەوە ،هەربۆیەش ئاستی خوێنەواری لەناوچە کوردیەکان زۆر نزمە .گەرچی سمکۆو عبدالرزاق توانیان خۆیان لەگەڵ کونسڵی ڕووس (چێرکۆف)لەخۆی نزیك بکەنەوە داواشیان لێ کرد ئەو کۆمەڵەیە بخاتە ژێر چاودێری خۆیەوە,جەلیلی جەلیل دەڵێ ئەو کۆمەڵەیەی دروست کرا هەر بایەخی بەڕۆشنبیری نەئەدا بەڵکو تەقەلای ئەوەشی دا کەنزیك بوونەوە لەنێوان کوردو ڕووسدا دروست بکات.

ئەمەش بەمەبەستی دوو هۆ یەکەم عبدالرزاق دەیزانی پیتەکانی عەرەبی بەشی دەنگەکانی زمانی کوردی ناکات بۆیە هەوڵی دا چارەسەری ئەمە بکرێ. دووهەمیش بەکارهێنانی پیتی ڕووسی(12) ئەمەش دەبێت بەهۆی فێربوونی زمانی ڕووسی ئەوسا منداڵانی کورد مێشکیان فراوان دەبێت بۆ خوێندەواری و فێربوونی زانست و زانیاری ڕووسی.

جەلیلی جەلیل دەڵێ ئەو پرۆگرامەی کە لە(خۆی) بۆخوێندن دانرابوو بڕیاردرا ئەو زەکاتە ساڵانەیەی کە ئیسلام دیاری کردبوو، کۆبکریتەوە بۆ کڕینی چاپخانەیەك کەبتوانن ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردی دەربکەن، سمکۆ داوای لێ کرا ئەرکی کۆکۆدنەوەی ئەو زەکاتە بگرێتە ئەستۆی خۆی ،تادەست بکرێت بە ئامادەکردنی قوتابخانەکە بەڵام پێشتر باسمان کرد کەمێژوونوسان ئاماژە بەبوونی گۆڤارێك ئەدەن کەلەساڵی 1912کۆتایی هاتبوو. وەچاوەڕوانی کردنەوەی قوتابخانەکەیان دەکرد بەڕووی خوێندکاراندا ڕەنگە دەرکردنی گۆڤارەکە هیچ زەکات کۆکردنەوەی نەویستبێت ،بەڵکو بۆدروستکردنی قوتابخانەکە پێویستی بە کۆکردنەوەی زەکات

و هەندێك باج هەبوو بێت، چونکە کردنەوەی قوتابخانە پێویستی بەهێنانی مامۆستابوو لە(باکۆ) وەو جێگە دابین کردن و خواردن ،ئەمانە هەمووی پێویستی ڕۆژانەبوون. جگە لەو کێشە هەنوکەییانەی ڕۆژانە پروپاگەندەیان بۆ دەکرا.ئەمەش جاری یەکەم بوو کە قوتابخانە بوونی هەبێت لەکوردستاندا جگە لە حوجرەی مەلاکان . ئینگلیزەکان و عوسمانیەکان وئێرانیش ڕێگربوون لەدروست کردنی قوتابخانە بەتایبەتی عوسمانیەکان وایان بلآودەکردەوە کە گوایە سمکۆو عبدالرزاق لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام لایان داوەو داوایان دەکرد کە کەس منالّی خۆی ناونوسی خوێندن نەکات .بەلآم سولّتان عبدالحمید لەیادەوەریە سیاسیەکانیدا لاپەڕە 141 نوسیویەتی: قوتابخانە تایبەتیەکان مەترسیەکی گەورەن لەسەر وولآتەکەمان هەڵەیەکی زۆر گەورەبوو کە ڕێگەمان دا هەر دەولّەتێك و لەهەر کات و شوێنێکدا. ئەو جۆرە قوتابخانانەبکەنەوە کە ئارەزوویان دەکرد، ئێمە ئێستا زیانی ئەوە دەچنینەوە کە خۆمان چاندمان ئەوانیش دەستیان کرد بەووتنەوەی چەند هزرێکی دژ بە وولآتەکەمان لەناو قوتابیەکاندا، لەوەتەی من هاتوومەتە سەر تەخت ژمارەی قوتابخانەکان دە هێندەی جاران بەرزبۆتەوە بۆ (200,000)قوتابخانە * لەگەلّ ئەوەشدا هەر بەش ناکات، قوتابخانە ناوەندیەکانمان ئاستی خوێندن و پرۆگرامیان بەرزە ، ناوەندە زانستیەکان پەسەندیان کردوون ، ئێمە پێویستمان بە کردنەوەی قوتابخانەی ئامادەییە. بۆ ئەوەی قوتابیەکان ئامادە بکات تابچنە ناو دامەزراوە زانستیەکانەوە و ببن بە ئەندازیارو بیناسازو هونەری(13) . سەیر ئەوەیە لەوولآتێکی وەك تورکیا کەچەند میلێك لە کوردستانەوە دوورە. 200000 قوتابخانەی تیایە هێشتا بەش ناکات و پێویستیان بەقوتابخانەی ترە کە زۆرێك لەو قوتابخانانە لەلایەن میسیۆنێرەکانی ئەورروپاوە دروستکراون ئەگەر هەر بەربەستێکیان دروست بکردایە ئەوا بالّوێزی

* بروانەیاداشتە سیاسیەکانی سولتان عەبدولحەمیدی دووەم ل141 (رەنگەمەبەستی ناوچەکانی زیردەسەلاتی دەولەتی‌عوسمانی بیت)

ئەو وولاتانە ڕاست دەبوونەوە. کەچی بەکردنەوەی تەنها قوتابخانەیەك لەکوردستان هەرچی پێیان کرا کردیان و تەنانەت فەڕەنسیەکانیش لە دووەوە نارازی بوون. قوتابخانەیەك کە دوو تا سێ پۆل زیاترنەبووە ،ژمارەی قوتابیەکانیشی
تەنها 29 قوتابی بوون.تەنانەت ناوناتۆرەیان دەخستە پاڵ قوتابیەکان لە 21 تشرین 1913 دا قوتابخانەکە ئامادەی کردنەوە بوو. بەلام هاتنی کونسوڵی ڕووس لەخۆی(چێرکۆف) دواکەوت بۆیە قوتابخانەکەش لە 1913/10/27 بەئامادەبوونی کونسوڵی ڕووسیا چێرکۆف و عبدالرزاق بەدرخان و سمکۆ و تەیمورر ئاغای حاکمی (خۆی)و ژمارەیەکی زۆر لەدانیشتوانی ناوچەکە قوتابخانەکە لەلایەن چێرکۆفەوە کرایەوەو وتاری بەخێرهاتن لەلایەن سمکۆوە بووە پاشانیش عبدالرزاق بەردخان ووتاری پێشکەش کرد.
بەشێك لەناحەزانی کورد پروپاگەندەیان بلاودەکردەوە لەبارەی کردنەوەی قوتابخانەکەو گۆڤارەکەوە دەیان وت ئەو پارانەی کە کۆدەکرانەوە بەتالان دەبران.کە بۆ دروستکردنی قوتابخانەکەو دەرکردنی گۆڤارەکە بووە سمکۆش پاڵپشتی عبدالرزاقی کردووە .کەمانگی جارێك گۆڤارەکە دەریکات هەر ئەمەش بوو کاری کرد بوە سەردەسەلاتی عوسمانی و ئێرانی کەوتنە پیلان گێڕان بۆ ئەوەی کارەکەیان سەرنەگرێت. لەگەڵ دەست پێکردنی جەنگی جیهانی یەکەمدا قوتابخانەکەش داخرا (14)
لەشوباتی ساڵی 1913 لەڕێی چێرکۆفەوە جێگری کونسوڵی ڕووسیا لە (خۆی) داوای لە حکومەتی ئەو وولاتە کرا کە کوردناسی ناسراوی ڕووسی (ن،مار) و (ئۆربیللی) بنێرن بۆکوردستان بۆ کردنەوەی بەشی کوردی لەدەزگای ڕۆژهەلاتناسی (بترسبۆرگ) بەو بروایەی کردنەوەی ئەم بەشە دەبێتە هۆی دانانی ئەلف بێ ی تایبەت بەزمانی کوردی بە یارمەتی ئەلف بای ڕووسی (15)
گرنگترین کاری کۆمەڵەکە کردنەوەی قوتابخانەکە بووە لەشاری(خۆی) لە 1913/10/27بەم بۆنەیەشەوە ئاهەنگێکی مەزن سازدرا کە فەرماندەی هێزەکانی ڕووسیا لەناوچەکە(جەنەڕاڵ

فسیۆلۆفسکی)و سەرداری شارەکە لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە بازرگان و سەرانی کورد ئامادەبوون. عبدالرزاق و سمکۆ وتەیەکیان پێشکەش کرد تیایدا سوپاس و ستایشی رۆڵی رووسیایان کرد بۆبەدەست هێنانی ئەم دەستکەوتە . ئەم قوتابخانەیە بە هەردوو زمانی کوردی و رووسی تێدا دەخوێنرا لە خولی یەکەمدا(29) قوتابی بەپێی قسەی عبدالرزاق . ئەم قوتابیانە کە تەمەنیان لەنێوان 8–10 سالێدابوون بەگیانی نیشتیمان پەروەرانە پەروەردەکران لەپاڵ بابەتەکانی وەك مێژوو جوگرافیا و ماتماتیك(16).

دەسەلآتدارانی رووسیا لەناوچەکانی کوردستانی رۆژهەلآتدا بەلێنیان دا بەخەڵکی ناوچەکان تا لە ئایندەدا هەوڵ بدەن قوتابخانەی تر بکەنەوە بەشێوەی قوتابخانەکەی (خۆی) بەلآم ئەمە نەچووە بواری کارەوە. بەڵکو لەنیسانی 1914گۆڤارێکیان بەناوی کوردستان دەرکرد بە یارمەتی رێکخراوە ئەڵمانیەکان لەشاری مهاباد

پاشان کۆمەڵەی (جیهاندانی) دوای ئەوەی کەزۆر کۆسپ و تەگەرەیان بۆ دروست بوو ئەمەش بووە هۆی سستی و لاوازی کۆمەڵەکە .بەتایبەتی لەنێوان سەرانی کۆمەڵە واتەلەنێوان عبدالرزاق وسمکۆدا ،دواتریش نزیك بوونەوە لە جەنگی جیهانی یەکەم بەتەواوی کۆتایی هات بەتەمەنی هەریەك لە کۆمەڵەکەو قوتابخانەکەش.

دوای بەدواداچوون بۆمان دەردەکەوێ پێش کردنەوەی ئەو قوتابخانەیە لە کوردستانی گەورەدا هیچ ئاماژەیەك بەبوونی قوتابخانە بەو شێوەیە نەکراوە جگە لە حوجرەو شوێنە ئاینیەکان، ئەگەر وابێ دەتوانین بڵێین یەکەم قوتابخانەیە لەسەر ئاستی کوردستان. رۆژی کردنەوەکەی 1913/10/27 یە کە دەبوایە لەکۆنگرەی پەروەردەی دا لەهەرێمی کوردستان ئاماژە بەیەکەم قوتابخانەی کوردی لەشاری (خۆی) لە رۆژهەلآتی کوردستان بکرایەو هەموو سالێك لەو رۆژەدا ببوایە بە رۆژی پەروەردەیی و رۆڵی عبدالرزاق و سمکۆش ستایش بکرایە. چیرکۆف لەنوسینەکانی دا دەڵێ لە دوارۆژێکی نزیکدا بەهۆی ئەو زەوی یانەی کەبۆ باخ تەرخان کرابوو قوتابیەکان تیدا فێری کشتوکاڵ دەبن فێری ئەوەش دەبن کە چۆن بایەخ بە پەروەردەکردن و

پێگەیانـدنی میـوەو داروردەخـت سـەوزەوات بدەن.هـەروەها یارمەتیـەکی پزیشـکی باشـیش ئامــادەکرا لــەناو قوتابخانەکــەداو خەســتەخانەیەکی بچــووك و ئەجزاخانەیــەکی لــەپاڵ دا کرایەوەکەبرین پێچێك و مامـانێکی رووس سەرپەرشـتیان دەکـرد کـە هـەردووکیان کوردییـەکی باشیان دەزانی ئەوکاتەمردن لەناو مناڵانی کوردا بەهۆی نەخۆشی و نەشارەزایی لەکاتی منداڵ بووندا زۆر بوو.بۆیە بایەخ دان بەدۆزینەوەی چارەسەریتەندروستی شـتێکی زۆر پێویسـت بـوو بـەهۆی ئـەو دەرامەتـەی کـە بۆقوتابخانەکـە دابـین کرابـوو. لەئـەنجامی سـەرکەوتن لـەو قوتابخانەیـەدا (چـێرکۆف) هـەولّی دا قوتابخانـەی تـر لـە چـەهریق و سـوماو برادۆسـت لـە نـاو کوردەکانی (ماکۆ)شدا بکرێتەوە.

بۆ ئامادەکردنی مامۆستا بۆ ئەو قوتابخانەیە بڕیـاردرا لـەناو کوردەکـانی (یـەریڤان)دا مامۆسـتا ئامادە بکرێت

لەگەڵ ئەوەشدا مەبەست لەکردنەوەی قوتابخانەکەی (خۆی)بەگەلێك جۆر لێك ئەدرایەوە. بەڵام رۆژنامـە تـورکی یـەکان و ئەرمەنیـەکان هـەواڵی کردنـەوەی ئـەو قوتابخانـەیان بڵاوکـردەوە تورکەکان بۆ بەربەست دروست کردن لە بڵاوبوونەوەی دەسەڵاتی رووسیا لەناو کوردەکانـدا کـە بەتەواوی سەرو دڵی گرتبوون.

بەپەلە کەوتنە ئەوەی پارەیان تەرخان کرد بۆ کردنەوی قوتابخانەی کوردی و بڵاویـان کـردەوە کــە(17500) لــیرەی تــورکی تــەرخانکراوە بــۆ کردنــەوەی قوتابخانەیــەك لەگونــدی (ئەرتامید)لــەنزیکی (وان)کــە بــۆ هــەزار قوتــابی دەســتی ئــەدا لەگــەڵ تــەرخانکردنی (25000)لیرەی تورکی تر بۆ دروست کردنی چەند قوتابخانەیەکی بچووکی سەرەتایی لەچەند ناوچەیەکی تردا.

ئەڵمانەکانیش لەلای خۆیانەوە کەوتنە چالاکی جێگری کونسوڵی ئـەڵمانیا لە(موسـڵ)کـە نـاوی (گۆڵدشتین)بوو گەشتێکی بە کوردستاندا کردو بڵاوی کردەوە. کە حکومـەتی ئـەڵمانیا هەرچـی لەتوانایـدابێت دەیکـات .بۆپەرەســەندن و بڵاوبوونــەوەی خوێنــدەواری و رۆشــنبیری لــەناو

کوردەکاندا لە(موسڵ)(گۆڵدشتین) توانی ئیحسان بەدرخان برای عبدالرزاق بەدرخان ڕازی بکات لەوە دڵنیا بێت کە ئەڵمانەکان لەو تەقەلایەدا نیازیان پاکە و پڕ بەدڵ ئەیانەوێ گەشەبدرێ بەبڵاوبوونەوەی خوێندەواری و ڕۆشنبیری لەناوکوردەکاندا و بڵاویان کردەوە کە پارە بۆ (10) قوتابی کورد تەرخانکراوە کە بچن بخوێنن لەدوای کردنەوەی کونسولیەتی ئەڵمان لە(وان) لەوێش قوتابخانەیەك دەکرێتەوە بۆ منالآنی کورد بۆ ئەو مەبەستە قسەی لەگەڵ پارێزگاری (وان)تەحسین بەگ کردبوو، بەلام بەڵێنەکانی ئەڵمان و تورك تەنها هەر قسەبووە چونکە هیچ هەنگاوێکیان نەنا بۆ جێبەجێ کردنی ئەو ئەوبەڵێنانە لە ڕاستیدا ئەو کارەشیان بەدڵ نەبوو.

لەگەڵ ئەوەشدا حالّی قوتابیانی قوتابخانەی (خۆی)باش نەبوو چونکە بە جۆرێك پروپاگەندەیان بەرامبەر دەکرا کەکەس منالّی خۆی نەنێرێ بۆ قوتابخانە کە وایان لەخەلّکی دەگەیاند کە ئەوەی منالّی لە قوتابخانەدا بێت ئەوا بێ ئیمان دەبێت و لەدین لادەدات، بە منالّەکانیشیان دەووت بەچکە گورگەکان . سمکۆ بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو پروپاگەندانە ناوی نابوون بەچکە شێرەکان یەك جۆر جل و بەرگیان لەبەردا بووە کلّاوی خورییان لەسەر دەکردن هەرچەندە ژمارەیان تەنها 29 قوتابی بوون بەلّام سمکۆ 40 چەکداری خۆی ئامادەکردبووکەرۆژانە پاسەوانیان دەکردن ،نەك لەلایەن نەیارەکانەوە زیان بەقوتابیەکان بگەیەنن.

نزیك بوونەوە لەجەنگی جیهانی یەکەم و جیاوازی بیروڕای نێوان ئەندامانی کۆمەڵەی (جیهاندان) بەتایبەتی لەنێوان سەرکردەکانی کۆمەڵەکەدا کارێکی وای کرد کە تەمەنی گۆڤاری کوردستان و هەم قوتابخانەکەش بەرەو کۆتایی

بروات سمکۆ بەردەوام بەدوای هاوپەیماندا دەگەڕا هەر بۆیە لەگەڵ سەید تە ها ی شەمزینی ڕێکخراوێکی نەتەوەییان دروست کرد بەناوی (جمعیتی ئیستیخلاسی کوردستان)ئامانج لەدروست کردنی ئەم ڕێکخراوە نەتەوەییە تەنها سەربەخۆیی کوردستان بووە هەوڵیان ئەدا لاوان بەبیری نەتەوەیی پەروەردەبکەن و بوار بۆ سەربەخۆیی کوردستان سازبکەن.

ئەم کۆمەڵەیە لەساڵی 1914 لەڕۆژهەلآتی کوردستان لەشاری (ورمیە) لەلایەن سمکۆی شکاك و سەید تەهای شەمزینی دامەزرا داوایان لەڕووسیای قەیسەری کرد بۆ ووتوێژ دەربارەی هاوکاری کوردو ڕووس دژی دەوڵەتی عوسمانی کار بکەن بەو مەرجەی ڕووسیا پشتیوانی لە ئامانجی نەتەوەیی کورد بکات .شێخ عبدالسلام بارزانی رابەری شۆڕشی 1907–1914 پەیوەندی یەکی پتەوی هەبوو.لەگەڵ ئەم کۆمەڵەیەداو هیوایەکی زۆری پێی هەبوو چونکە ئەم کۆمەڵەیە هەڵگری بیری نەتەوەیی و داوای سەربەخۆیی کوردستانی دەکرد و لەو پێناوەشدا تێدەکۆشا.

وورده وورده جیهان خۆی بۆشەڕێکی خوێناوی ئامادە دەکرد .دابەش بوون بەسەر دوو لایەندا لایەنی سوێندخۆرەکان کەبریتی بوون لە ئەڵمان و دەوڵەتی عوسمانی تا ئەو کاتەش دەوڵەتی عوسمانی باکوری ئەفەریقاو میسرو ولآتانی کەنداو و عێراق و شام ی لەژێر دەسەلآتدابوو.

ولآتانی هاوپەیمان بریتیبوون لەبەریتانیاو فەرەنساو ئەمەریکاو هاوپەیمانەکانیان ئامانجیش لەمەدا تەنها دابەش کردنی وولآتانی ژێر دەسەلآتی دەوڵەتی عوسمانی بووە.لەمانگی تشرینی 1914عوسمانیەکان لەڕێگەی هێزەکانیانەوە سنوریان لەڕۆژهەلآتی کوردستان بەزاندو ڕووەو ناوچەکانی ڕۆژئاوای ئێران. هەر لەسەرەتاوە ناوچەیەکی فراوانیان داگیرکرد کە بریتی بوون لەشارەکانی (خۆی)و(ورمێ)و(مهاباد)(17). هێزەکانی ڕووسیا پاشەکشەیان کرد بەرەو ناوچەکانی باکور. عوسمانیەکان لەڕێگەی بانگەشەی ئاینیەوە توانیان پاڵپشتی کوردەکان بەدەست بهێنن تەنانەت شاری (تەورێز)داگیربکەن.ئێرانیش ئەیویست بە هەرچی شێوەیەك بێت خۆی لەو شەڕە بە دوور بگرێ چونکە بارودۆخی ناوخۆی ئێران کەڵکی شەڕی دەرەوەی نەبوو. لەگەڵ ئەمەشدا دەسەلآتی پاراستنی سنورەکانیان بەگران بۆ دەکرا و باری ئابوریش تەنگی بەخەڵکی ئێران هەڵچنیبوو.بۆیە خۆی بەبێ لایەن حساب دەکردوخۆی گۆشەگیرکردبوو.

جەنگی جیهانی یەکەم وکاریگەری لەسەر کورد

پریشکی ئەو شەڕە ماڵ وێرانکەرە کە جیهانی گرتەوە بە ملیۆنەها مرۆڤی بێتاوان بوونە سووتەمەنی و چەندین وولاتان تێوەگلان و باری ئابووری بەجۆرێك دابەزی کەلەزۆر جێگا نەك گیاندارەکان بەڵکو مرۆڤەکانیش لەدەست خەڵکانی برسی ڕزگارنەبوون و نەخۆشی و قات و قڕی باڵی بەسەر جیهاندا کێشا ئەمەش سەرەتاکەی لە کوشتنی ولی عەهدی نەمساو خێزانەکەیەوە لە(سرایڤۆ)وە دەستی پێکرد(18). هەرچەندە فتیلی هەڵگیرساندنی ئەو شەڕە پێشتر ئامادەکرابوو ،ئەمەش بەهۆی ناهاوسەنگی باری ئابووری وولاتە خاوەن پیشەسازی یە گەورەکانەوەبوو.هەریەك لەو زلهێزانە دەیانویست بەپێی تەرازووی هێزەکان جیهان دابەش بکرێتەوە نەمساش ئەمەی کردبو بەبیانوو تا شەڕی دژی (سربیا) ڕاگەیاند،ڕووسیا بۆ پشتیوانی سربەکان شەڕیان دژی نەمسا ڕاگەیاندو هێزەکانی ئامادەکرد.ئەڵمانیاش بۆ پشتیوانی نەمسا شەڕی دژی ڕووسیا ڕاگەیاند هەروەها ئەڵمانیا دژی فەرەنسا و بەلجیکا و ژاپۆنیش دژی ئەڵمانیا. بەو پێ یە وولاتە سوێندخۆرەکان ئەڵمانیاو نەمساو دەوڵەتی عوسمانی بوون. دەوڵەتانی هاوپەیمانیش بریتانیاو ڕووسیاو فەرەنساو لەکۆتایی شەڕیشدا ئەمەریکاهاتە شەرەکەوە.ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست ئامانجی سەرەکی لایەنە بەشەڕهاتووەکان بوو.بۆیە لایەنە براوەکانی شەڕەکە لەدوایدا کەوتنە دابەشکردنی وولاتانی ناوچەکە و کوردی بەش مەینەتیش لەم شەڕەدا پشکی بەرکەوت سەرەتای پارچە بوونی لێرەوە دەستی پێکرد.

لازاریف دەڵێ یەکەم دەنگی تەقەی شەڕ لەناوچەکانی ڕۆژهەلاتی ناوەڕەستدا لەناوخاکی کوردستانەوە دەستی پێکرد .لەو شەڕەدا میللەتی کورد بەخۆڕایی بەکێش کرا بۆ ئەو شەڕەو ژمارەیەکی زۆری لێ کوژراو بەبێ ئەوەی هیچ مەبەست و سودێکی هەبووبێت(19). لەشەڕەکەدا دەوڵەتی عوسمانی بەدرۆ خۆی بەنوێنەری خەلافەتی ئیسلامی دەزانی بەهاوکاری ئەڵمانیای

دۆستی توانیان هەستی ئاینی ئیسلام لەدڵ و مێشکی کوردی ساویلکەدا ببزوێنن.بەخۆڕایی کورد کرا بەسووتەمەنی ئەو شەڕە هەتا دواساتەکانی شەڕ کوردی ناو خاکی دەوڵەتی عوسمانی ئالآی ئیسلامیان دانەنواند. سوڵتانی عوسمانی کە خۆی بەخەلیفەی ئیسلام و پارێزەری ئایینەکە ئەژماردەکرد کەچی (شەریف حسین)شەریفی مەککە نەوەی پێغەمبەر بەئاشکرا چووە پاڵ بەریتانیاو دژی ئەو خەلافەتە شەڕی کرد لەئەنجامدا شەریفی مەککە توانی سوود لە بەڵێنەکانی ئینگلیز وەربگرێ فەیسەڵی کوڕی لەحیجازەوە بەکێش کراو کردیان بەمەلیکی عێراق و بەزەبری فرۆکەی ئینگلیز توانیان خوارووی کوردستان بلکێنن بە عێراقەوە .میللەتی کوردیش بووە قۆچی قوربانی بۆ سوودی خاوەن کۆمپانیاکانی نەوت.ئەمین زەکی بەگ لەکتێبەکەیدا بەناوی (مێژووی کوردستان) لەلاپەڕە 259دەربارەی ئەو زیانانەی لەکورد کەوتووە بەهۆی شەڕی جیهانیەوە ووتویەتی شەڕی یەکەمی جیهانی هەر وەکو ئەو شەڕانەی پێشووتر کەلەنێوان عوسمانی و ڕووس دا ڕوویدا لەم شەڕەدا میللەتی کورد تووشی گەلێك زیان و ماڵ وێرانی بوو(20).

لەکاتی هەڵگیرساندنی جەنگدا دیبلۆماتەکانی (ئەڵمان،ئینگلیز،ڕووس) چ ڕاستەوخۆ خۆیان یان لەلایەن دۆست و لایەنگرە ئێرانیەکانەوە.هەوڵێکی زۆریان دا بۆ ئەوەی ئێران لەو شەڕەوە بگلێنن بەڵام حکومەتی ئێران بەسەرۆکایەتی (علاء الدولە)بەڕەسمی بێ لایەنی ئێرانی ڕاگەیاند. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هیچ دەوڵەتێکی بەشداربووی ئەو شەڕە ڕێزی ئەم بێ لایەنیەی ئێرانیان نەگرت.(علاء الدولە) باش دەیزانی ئێران کەڵکی شەڕی پێوە نیەو بەدەست کێشەکانی ناوخۆوە دەیناڵاند تەنانەت بێ لایەنیەکەی خۆشی پێ نەدەپارێزرا.

چوونکە قاجارەکان لەوپەڕی فەسادی و بێ ئەخلاقی و لاوازیدا بوون گسکیان لەخەزێنەی دەوڵەت دابوویەس بەدوای ڕابواردن و چەوساندنەوەی خەڵکی ئێرانەوە بوون .کەشەڕدەستی پێکرد ڕۆژئاوای ئێران بووە مەیدانی گەرمی ململانێی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ڕووسەکان کاتێك سوڵتان جیهادی ڕاگەیاند داوای لە موسڵمانانی جیهان کرد دژی هاوپەیمانەکان بجەنگن،

کوردو موسڵمانەکانی ناو ئێران بەم بانگەوازە بەهەڵەیەکی مێژوویدا چوون ئاڵان لەشەڕێکی خوێناوییەوە. بێ ئەوەی کورد دەستی لەهەڵگیرسانی یان لەدەستکەوتیدا هەبێت ئەوەی تائێستا جێگەی سەرسوڕمانە گەلی کورد هەمیشە یاخی و لە حاڵەتی شەڕدابووە لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی،بۆیەرگری لەخۆ هەر لەو سەرو بەندەدا شۆڕشی حەوت ساڵەی شێخ عبدالسلام بارزانی 1907–1914بەزەبری هێزو لەڕێگەی پیاوەکانیانەوە شێخ عبدالسلام دەستگیرکراو تەسلیم بەعوسمانیەکان کرایەوە ئەوانیش لەموسڵ لەساڵی 1915لەسێدارەیان داو شۆڕشەکەیان کۆتایی پێ هێنا ،بەمەرجێ شێخ عبدالسلام لەڕێگەی بروسکەوە ئاگاداری(بابی عالی) کرد لەئەستەمبوڵ بۆ دابینکردنی مافەکانی کورد .داواکاریەکانیش بریتی بوون لەکردنەوەی دەزگاکانی حکومەت لەناوچە کوردنشینەکاندا و زمانی کوردی بکرێت بەزمانی پەروەردەو فێرکردن لەکوردستاندا هەروەها لەداواکاریەکانیاندا هاتووە کە پێویستیان بەدانانی بەڕێوبەرو قائیمقام و لێپرسراوانی تری کورد زمانە باجەکانیش کەحکومەت وەری دەگرێت.خەرج بکرێ بۆ ڕێگاوبان و کردنەوەی قوتابخانەو دادپەروەری کۆمەلایەتی جێ بەجێ بکرێ و قازی و مفتی دەبێت سەر بەمەزهەبی شافعی بن و وەرگرتنی باجەکانیش بەپێی یاساو شەرع بێت بەهەمان شێوە باکوری کوردستانیش حاڵی باشتر نەبوو یەکێك لە پیاوە ناسراوو دیارەکانی ناوچەی (بەدلیس)بەناوی مەلا سەلیمی بەدلیسی جگە لەوەی وەك کەسایەتیەکی گەورەو شێخێکی تەریقەت لەهەمان کاتیشدا پیاوێکی نیشتیمان پەروەرو بنەماڵەیەکی دیاری ناوچەی (خێزان) بوون هەمیشە لەتێکۆشاندا بوون دژی دەوڵەتی عوسمانی و ئەو ناهەقیانەی کەبەرامبەر بەگەلی کورد دەکرا بۆیە سوڵتان عبدالحمیدی دووەم بەمەترسی دەزانی و دووریان خستەوە بۆ شاری مەدینە لەسعودیە.بەلام شێخ سەلیم لەوەرزی حەجدا گەڕا بەدوای کەسایەتیە کوردیەکاندا کە بۆ زیارەتی ماڵی خوا چوو بوون و چاوی کەوت بەکۆمەڵێك شێخ و پیاوە ئاینیەکانی کوردی ناوچە جیاجیاکانی کوردستان و هەر لەوشوێنەپیرۆزەدا سوێندیان خواردوو بەڵێنیان دا بەیەکتری کە خیانەت نەکەن و کاربکەن بۆ دروست کردن و دامەزراندنی

دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان .دوای گەڕانەوەی شێخ سەلیم بۆ کوردستان و بیروباوەڕی خۆی گەیاندە ناوچەکانی(قارس – ئەرزرۆم – ئازربایجان – وان – بەدلیس– دیاربەکر)خەڵکێکی زۆرلە موریدو نیشتیمان پەروەران بەدەم داواکەیەوە هاتن و لەوکاتەشدا کۆمەڵەی (ئیتحاد و تەرەقی)سیاسەتی بەتورك کردنیان گرتبووە بەر لەهەوڵ دابوون بۆ تواندنەوەی گەلانی غەیرە تورك کاتێك ئیتیحادیەکان بەهەوڵەکانی مەلا سەلیمیان زانی لەساڵی 1910دا هێزێکی زۆریان ڕەوانەی سەر شێخ سەلیم کرد و لەڕێگەی (وان و بەدلیس)شێخ سەلیمیان دەستگیر کردو بەڵام شەڕێکی توند ڕوویداو بەیارمەتی شێخ شەهابەدین توانرا ڕزگاری بکەن و لەشەڕەکەشدا کوردەکان چەك و تەقەمەنیەکی زۆریان دەستکەوت بوو نزیکەی (320)سەربازی تورکیش بەدیل گیران و (50)جەنگاوەری کوردیش شەهید بوون و لەکۆتایی ساڵی 1913 تەواوی ویلایەتی بەدلیس کەوتبووە ژێر دەسەڵاتی شێخ سەلیمەوە تەنها شاری (بەدلیس)* نەبێت دوای شەڕێکی پێنج سەعاتی شێخ سەلیم و هاوڕێکانی شاری بەدلیس یان گرت. ژمارەیەکی زۆریش سەربازی تورکیان کوشت کاتێك ڕۆژ بۆوەوە تورکەکان لەچەندین قۆڵەوە هێرشیان هێنا بۆسەر شارو شێخ سەلیم لەگەڵ دە کەس لەهاوڕێکانی پەنایان بردە بەر کونسوڵخانەی ڕووس لەبەدلیس .بەدەست پێکردنی جەنگی جیهانی یەکەم تورکەکان پەلاماری کونسولخانەکەیان داو شێخ سەلیم و هاوڕێکانیان دەستگیرکردو لەبەردەم کونسولخانەکەدا لەسێدارە.

دران. ئەمە لە کاتێکدابوو شێخ سەلیم داواکاریەکانی بۆسەربەخۆیی کوردستان بوو.

بەڵام شێخ عبدالسلام لەم داواکارییە سەرەتاییانە زیاتری نەبوو. ئەو داواکاریانە هەمان ئەو بانگەشەو پروپاگەندانە بوو کە خەلافەتی دەوڵەتی عوسمانی گوێی دونیای پێ پڕکردبوو، دوای دەستگیرکردنی شێخ عبدالسلام کە لەلایەن دەروێش عبداللەی شکاکەوە بەخیانەت

* ڕێبەری مێژووی نوێ هاوچەرخ لاپەڕە 83 ئامادەکردنی مامۆستا جمال مجید.

گیراو تەسلیم بەسولتەی دەولەتی عوسمانی كرا.ئەوانیش لەشاری موسلَ لە داریان دا،شێخ سەلیم و هاورێكانیشی بەهەمان شێوە لەسێدارە دران و سەرەرای ئەمەش كورد لەكاتی شەردا زۆر تا كەم چوونە بەرەكانی شەرو خۆیان لەپێناوی مانەوەی پیاوە نەخۆشەكەدا بەكوشت دەدا.دەولەتی عوسمانی پەیتا پەیتا هێزی دەنارد بۆ باكوری ئێران و ناوچە كوردیەكان حەسەن ئەرفەع لەكتێبەكەیدا دەڵێ لەسەرەتای شەرەكەدا تیپێكی سەربازی تورك بەیارمەتی چەند هەزاركەسێك لەسوارەی كورد هێرشیان بردە سەر سنوری ئێران و سابلاخیان (مهاباد)داگیركرد.ئەمە مانای ئەوەیە كەیەكەمجار هێرشەكە بۆسەر سابلاخ كرابێت(22).

حەسەن ئەرفەع درێژە بەباسەكە دەدات و دەلێت خێڵەكانی كوردی ئێران لەبانە و مەرگەوەرو مامش و دیبوكری ئەوانەی كە پەیوەندیان پێوەكردن و سەركەوتن بەسەر ئەو سوپایەی رووسیا كەلەمیاندواو بوو دوایش ئەو هێزە كوردییە بەرەو تەوریز رۆیشت ودوای گرتنی.رووسەكانیش لێی چوونە دەرەوە حاكمی ئێرانیش كە لەوێ بوو لەكانوونی یەكەمی 1914دا رای كرد(23).

لەبەرئەوە رووسەكانیش رای باشیان بەرامبەر بەكوردەكان نەمابوو.لازاریف لەزمانی(ڤیدێنسكی) سەركونسولی رووسی لە ورمێ دەلێ: (نابێ لە ورمێ پشت بە یارمەتی كوردەكان ببەستین و هیوامان پێ یان هەبێت. چونكە توركەكان بەناوی شەری پیرۆزەوە شەریان پێ دەكەن.بێجگە لەمەش سەربەستی تەواویان داونەتێ بۆ تالآن كردن و داگیركردنی هەموو شوێنێكی خاكی ورمێ)(24).

هەرچەندە سمكۆ لەسەرەتای ئەیلولی 1914دەیویست دەست لەرووسەكان بەرنەدا حەزی بەدۆستایەتی رووسەكان دەكرد بۆ ئەوەی پشتگیری بكەن بۆیە دەلێ:(كە رووسیای دۆستم لەشەردایە من و هاوكارەكانم ئامادەین دژی دوژمنانی رووسیا خەبات بكەین و ژیان و مالمان لەپێناوی خاوەن شكۆی ئیمپراتۆری رووسیادا بەخت بكەین)(25).

ـە20ی ئەیلوولدا پاش سالێك زیاتر بـەهێمنی کاربەدەسـتانی تورکیـا دەسـتیان کـرد بـەناردنی کوردەکانی باکور بۆ رۆژئاوای ئێران ئەو کوردانەی کەلەژێر سەرکردایەتی تورك و ئەڵماندا بـوون ئەمەش بێ ئەوەی لازاریف روونکردنەوەی زیاتر بـدات کـە ئایـا ئـەو کوردانـە لـەکام عەشـیرەت بوون؟سەرکردەیان کێ بووە؟ رەنگە هەندێك جار کەباسی هاوکاری کورد و تـورك دەکرێ ئـیتر پەنجە بۆ سمکۆ درێژ دەکرێ بێ ئەوەی هیچ لێکدانەوەو لێکۆڵینەوەیەکیان هەبێت یاخود پشت بەسەرچاوەیەکی راست و دروست ببەستن.چوونکە سمکۆ لەهەموو کەس باشتر تورکی دەناسی و ئەیزانی چەندە دوژمنی سەرسـەختی کـوردو شۆرشـەکەیەتی ،هـەر بـە فیتـی تورکـەکان بـوو کوردەکانی تورکیا پرچەك دەکران و رەوانـەی ناوچـەی ورمـێ یـان دەکـردن بـۆ ئـاژاوە نانـەوە .رووسەکان بەشەری ئەڵمانەکانەوە خەریك بوون تورکیـاش دەیزانـی رووسـیا بـەهۆی شـەرەوە نایەرژێتە سەر ئەو ناوچانەی ئێران کە داگیری کردبـوو بـۆ ئـەم مەبەسـتەبوو کوردەکـانی نـاو تورکیا هان ئـەداران بـۆ دروسـتکردنی پشـێوی لەناوچـەکانی خـوارووی گۆمی ورمـێ .تەنانـەت کارگەیشتە ئەوەی لەناوچەکانی (خۆی)بەفەرمانی جـەودەت بـەگی والی وان عبداللـە و تـەیموور جانگۆی پێشەوای کوردەکانی ئەو ناوە هەوڵیان دا بزوتنەوەیەك دژی سمکۆ بەرپابکـەن و هـەر لە تورکیـاوە فیـدایی نێردرابـو بـۆ کوشـتنی عبـدالرزاق بـەدرخان و ئـەو پێشـەوا کوردانـەی کـە دۆستی رووسیابوون بەلأم هەوڵەکەیان سەری نەگرت بەهۆی ئاگاداری رووسەکانەوە لـە نیـوەی تشرینی یەکەمی 1914بەفەرمانی کاربەدەستانی تورکیاو ئـەڵمانیا بزوتنەوەیـەك دژی سـوپای رووسیا پەیدابوو هەروەها ناوبەناو شەری تێدا دەکرا

هەندێك دەڵێن کەشەری جیهانی یەکەم روویدا لەناوچەی دەریـای رەشـەوە دەسـتی پـێ نـەکرد بـەڵکو لەکوردسـتانی ئێرانـەوە یەکـەم تەقـە کـرا لازاریفـیش هـەمان رای هەیـە کـە دەڵـێ شـەر لەکوردستانی ئێرانەوە دەستی پێکرد هەر وەکو لەمەوبەر باسمان کرد

کوردستانی رۆژهەلأت بەهۆی شوێنگەی جوگرافیی و هۆکاری دیموگرافیەوە بووە. گۆرەپـانێکی سەرەکی ململانێی لایەنە شەرکەرەکان بەتایبەتی رووسیاو دەوڵەتی عوسمانی لەسالأنی جەنگدا

کـوردانی ڕۆژهـەڵات لەلایـەن هـەموو دەوڵـەتانی ناوچـەکەوە دەچەوسـانەوە و هـەوڵی چەواشەکردنیان دەدرا بۆئەوەی لەپێناوی بەرژەوەندی یەکانی خۆیاندا بەکاریان بهێنن ئەوەتا دوای بەرپابوونی جەنگ پڕوپاگەندەکانی (جامیعەی ئیسلامی) بۆ پشتگیری دەوڵەتی عوسمانی لەئێراندا بەتایبەتی لەناوچەکوردییەکاندا بەشێوەیەکی فراوانتر بڵاودەکرایەوە.ئەم پڕوپاگەندانە لەڕێگەی هەواڵگرو سیخوڕەکانی ئەڵمانی و عوسمانیەوە لەو ناوچانە کاری لەسەر دەکرا لەنێو هـەواڵگرانی ئـەڵمانی (شـیونمان)(تێدەر مایـەر) (زۆگمایـەر) چـالاکی گرنگیـان لەنێوەنـدە کوردییەکانـدا دەنـوان و توانیـان لـەناوەوە دەسـتکەوتی گـەورە بەدەسـت بهێـنن لەبەرئـەوەی کوردەکـان بـەهۆی هۆکـاری مەزهەبیـەوە لەهـەموو موسـڵمانانی ئێـران زیـاتر هەسـتیان بـۆلای دەوڵەتی عوسمانی دەبزوا(27).

لە 29ی تشرینی یەکەمی 1914ژێر ئاوەکانی ئەڵمانیا کە موڵکی تورکیابوو لەدەریای ڕەشدا پەلاماری ژێر ئاوی ڕووسیای دا.ڕووسیاش بەدوای ئەمەدا لەڕۆژی 2ی تشرینی دووەمی 1914 جەنگی دژی تورکیا ڕاگەیاند بەدوای ڕووسیادا فەڕەنساو بەریتانیاش لەڕۆژی پێنجەمی هەمان مانگدا جەنگیان دژی تورکیا ڕاگەیاند .تورکیاش بەتەواوی تێکەڵاوی جەنگی جیهانی بوو.لەمەشدا مەبەستی ئەڵمان هاتە دی. چونکە بەلای ئەڵمانەوە گرنگ نەبوو ئامانجی تورک لەجەنگ دا چی یە؟ یان چیان بەسەردێ؟ گرنگ ئەوە بوو تورك گوشارلەسەر ئەو کەم بکاتەوە تا بەشێکی هێزەکانی ڕووس و ئینگلیز لەمەیدانی سەرەکی ئەوروپا دەربهێنێ و بەناوچەیەکی لاوەکی یەوە لە ئاسیا خەریکیان بکاو ئاسایشی ڕێگای هاتووچۆی ئیمپراتۆریی بەریتانی لەگەڵ هندستان بخاتە مەترسیەوە(28).ئەڵمان بۆ ئەوەی کەڵکی تەواو لە هاوکاری تورك وەربگرێ داوای لێ کرد بوغازەکان لە ڕووی کەشتیوانی هەموو دەوڵەتانی تردا دابخات ڕێگای ئاوی قەناتی سوێس و عەدەن ببڕێ و پەلاماری قەفقاس بداو بەشێکی هێزی ڕووس خەریك بکا(خەلیفە)ش جیهاد دژی دەوڵەتانی هاوپەیمان ڕابگەیەنێ.ئەستەمبوڵ و بەرلین ئومێدێکی زۆریان بەست بوو بە کوردەکانەوە .پڕوپاگەندەیان بڵاودەکردەوە لەنێو دانیشتوانی کورد سەبارەت بەبەخشینی

کارگێڕی و خۆجێ یەتی لە داهاتوودا بەڵام دەرکەوت گرەو کردنیان لەسەر کورد گرەوێکی تەواو دۆڕاوبووە ئەمەش یەکێك بوو لەهۆکارەکانی شکستی خێرای ستراتیژیەتی سیاسی و سەربازی یەکێتی پێنج قۆڵی(ئەڵمانیا،نەمسا،مەجەر،تورکیا،بولگاریا)لەسەر شانۆی جەنگی جیهانی یەکەم لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست تەنانەت پێش ئەوەی تورکیا بچێتە شەڕەوە هەموو خێڵە کوردەکان ناڕەزایی و بێزاری خۆیان دەربڕی لەو نەخشەو پلانانەی کە دەسەڵاتی تورکی گرتبویەبەر.سەبارەت بەو ئامادەکارییە گشتی یە لە کاتێکدا کوردەکانی دەرسیم و کوردستانی باشور بەرهەڵستی نەتەوەیی یان دەربڕی بۆ

ئەم خۆ ئامادەکردنە(التعبئە) (29).لەبەهاری (1914) راپەڕینی بەدلیس لەلایەن عبدالرزاق و بەهاوکاری کامیل بەگ و سەید تەها و سمکۆ رێك خرا گوایە بەپشتیوانی دەوڵەتی ڕوسیا بەڵام هەروەکو لەبەڵگەکاندا هاتووە ڕووسەکان ئەو چەك وپێداویستیانەیان پێ نادەن کەپێشتر بەڵێنیان دابوو لەبەر کێشەو کۆسپ دروستکردنی ئەرمەنەکان لەبەرئەوە ئەم راپەڕینەش سەرناگرێ عبدالرزاق سالی 1914 جارێکی تر دەگەڕێتەوە ڕووسیاو لە (پیتربرۆنگ)لەگەڵ کاربەدەستانی بەرزی ڕووسیا لەسەر جێ بەجێ نەکردنی بەڵێنەکان و هەروەها ئەو گرفتانەی هاتونەتە سەرڕێی ووتوێژ دەکات بەو هیوایەی ئەم جارەیان راپەڕینەکە بەرێکوپێکی و بەیارمەتی دارایی و (مادی)و چەکی ڕووسیا سەرکەوتن بەدەست بێنێ کەچی پێی رادەگەیەنن کەخۆ لە تێکهەڵچوون لەگەڵ تورکیا بپارێزێ. پێشنیاری پێدەکەن بچێتە تەورێز لەوێ لەژێر چاودێری کۆنسولی ڕووسیاو حاکمی تەورێز کە دۆستی ڕوسیایە ژیان بەسەر ببات.ڕووسەکان لەو دەمەدا هەڵگیرساندنی شۆڕشی کورد بەتێکدانی ئەو بەڵێنانە دادەنێن کە تورکیا بە مەسیحیەکانی کوردستانی باکووری دابوو هەندێ لە دبلۆماسیەکانی ڕووسیا راپەڕینەکانی کورد بە دەستکردی

کاربەدەستانی تورکی دەزانن تا تورکیا هیچ مافێك نەدا بەعیساییەکان(30).کە شەڕ لەکوردستاندا پەرەی سەند کوردەکان هیچ گرنگیەکی ئەوتۆیان نەدا بە ڕاگەیەنراوەکەی

خەلیفەی موسڵمانان کە جیهادی ڕاگەیاند بوو بەڵکو ژمارەیەك پیاوی باڵادەستی کوردستان بە ئاشکرا دژایەتی خۆیان دەربڕی بۆ ئەم جیهادە زۆربەی زۆری خێڵەکان لەسەر بناغەی ئایینی هەڵوێستیان وەرنەگرت بەڵکو لەسەر بناغەی سیاسی نەتەوەیی بوو.

لەبەر ئەم هۆیەش هەروەك چاوەڕوان دەکرا هاوکاری و بەشداری کورد ئەوەندە زۆر نەبوو لەو هەوڵە سەربازی یانەی کە ئیمپراتۆریەت ئەنجامی دا.چونکە کوردەکان ڕازی نەبوون بچنە شەڕێکەوە کە ئامانجەکەی نامۆبێت و توانا سەربازییەکانی سوارە کوردەکان لە ئاستێکی زۆر نزم دابوە سەرکردایەتی سەربازی تورك تا ئاستێکی زۆر متمانەی بە کورد نەبوو.بۆیە بە پێی پێویست چەك و تەقەمەنی و ئەسپ و زەخیرەی بۆ دابین نەدەکردن وە یەکە چەکدارەکانی کورد بێ بەش بوون لە تۆپ و ڕەشاش هەروەها کەموکوڕی زۆر بوو لەژمارەی ئەسپەکان و هەڵهاتن لە خزمەتی سەربازی مۆرکێکی بەکۆمەڵی وەرگرتبوو. تەنانەت لەچەند مانگی یەکەمی شەڕەکە ژمارەی فەوجە کوردەکان لە(800)وە دابەزی بۆ(300)بۆیە سەرکردایەتی سەربازی تورکی یەکە

سەربازییە کوردەکانی لەهێڵی پێشەوەی بەرەی شەڕ کشانەوە و گواستی یەوە بۆ ڕیزەکانی دواوە(31).ئۆردوی تورکی بێ ئەوەی گوێ بداتە بێ لایەنی ئێران یەکلایەنە لەشکرکێشی بۆسەر قەفقاز دەست پێکردو ڕژایە ناو ئەرزی ئازەربایجانەوە.لەلایەکی ترەوە کەوتە هاندان و یارمەتی ئێڵەکانی کوردو ئەو ئێرانیانەی لەدەست زوڵم و زۆری دەسەڵاتدارانی ڕووس هەڵاتبوون بۆ ناوخاکی عوسمانی بەناوی جیهادو غەزاوە بەرەنگاری هێزەکانی ڕووس لەناو خاکی ئێراندا بکەن.بەو بۆنەیەوە حکومەتی ئێرانی کەوتە گفتوگۆ لەگەڵ کاربەدەستانی ڕووسی و عوسمانی داوای لەڕووسیا کرد سوپاکەی لەشارەکانی ئێران بکێشێتەوە بۆ ئەوەی لایەنەکانی جەنگ بیانویان بەدەستەوە نەمێنێ تا لەشکر بهێنە ناو ئێرانەوە داواشی لەعوسمانیەکان کرد ڕێگا لە ئاژاوەگێڕی کوردەکان بگرن لەسنورەکانی ئەوداو ئۆردو کۆنەکەنەوە .تورك ئەیوت ئەگەر ڕووس سوپاکەی خۆی لە ئازەربایجان بکێشێتەوە. ئەویش خواستەکەی ئێران بەجێ ئەهێنێ

هیچ لایەکیان قازانجی لەوەدا نەبوو گوێ لەخواستەکانی ئێران بگرێ بەڵکو هەریەکەیان بەشێوەی خۆی هەوڵی جێگیرکردنی خۆی دەدا (32).
کاربەدەستانی رووسیا بۆ ئەوەی باری کوردستانی ئێران سەختر نەبێت بەتایبەتی کە سمکۆ دەستی کرد بەپەلامارداني هەندێ ناوچەلەناو خاکی تورکیاداو هەوڵیاندا جڵەوی پێشەوا کوردەکان بەتایبەتی سمکۆ بگرن لە 11ی ئەیلوولی 1914 مینۆرسکی نوسیویەتی کەکردەوەکانی سمکۆ لەوانەیە ببنەهۆی بچرانی تەواوی
پەیوەندییەکانمان(33).دوورکەوتنەوەی سمکۆ لەرووسیا شتێکی چاوەروان نەکراو بوو. لەکانوونی دووەمی 1915دا کە سوپای سەڵماس و قوتوری جێهێشت بەئاشکرا چووە پاڵ تورکیا درپندانە کەوتە قەلآچۆکۆدنی عیساییەکان نزیکەی هەزار کەسی لێ کوشتن بەلآم هەر کە سوپای رووس هێرشی هێنایەوە هەوڵی دا خۆی لەبەرچاوی کاربەدەستانی رووس شیرین بکاتەوە.ئەوە بوو چەند نامەیەکی بۆ کونسوڵی رووسیا لە (خۆی)نارد کەچی لەهەمان کاتیشدا پەیوەندی نهێنی لەگەڵ کاربەدەستانی تورکیا بەست بوو ئەمەش کارێکی خراپ بوو بۆرووسەکان چونکە بەئاشکرا رووسەکان پشتیوانیان لە حکومەتی ئێران دەکرد.کە سوپای رووس کەوتە خۆی سمکۆیان گرت و رەوانەی (تفلیس)کرا پاشان ناوچەی قوتور و (خۆی) هێمن بووەوە لەمایسی ساڵی 1915دا عبدالرزاق بەدرخان و سەرۆکی (خۆی)تەیموورخان و هاوکارانیان گیران و رەوانەی بەشی رووسی جولفە کران ژمارەی هەموو گیراوەکان 20کەس بوون12 کەس لەهاوکارانی عبدالرزاق و 8کەس لەهاوکارانی سمکۆ بوون تاوانی ئەوەیان خستەپاڵیان کە لەکاتی شکانی سووپای رووسی لە دیلمان وویستویانە لە پشتەوە پەلاماریان بدەن مامۆستا ئەحمەدی شەریفی لەم روەوە دەڵێ لەدوورخراوەکاندا سەید تەهاشیان لەگەڵدا بووە.لەوێشەوە بۆ سیبریا رەوانە کران ئەوانیش لەزینداندا پەیوەندیان بە (ئەتاربیکۆڤی)گەورە پیاوی بەڵشەویکەوە کرد (34).

لە سەروبەندی جەنگی جیهانی یەکەمدا
(ڕاپەڕینی جەنگەڵیەکان)

لەکوردستانی ڕۆژهەلآتدا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ باردودۆخی ژیانی خەڵکی کوردستان لەخراپیدا بوو باج و خەراج و زۆرەملیێ وای لەکوردەکان کردبوو بیر لە ڕاپەڕینێکی تر بکەنەوە ئەو ڕاپەڕینە لەمێژوودا بە(بزاڤی جەنگەڵی)ناسراوە لەهەرێمی گەیلان و ڕەشت و خوارووی دەریای قەزووین ئەم بزافە لەئاستی پێگەو فەرماندەوە نەتەوەو ڕەگەزی جیای لەخۆگرتبوو بەجۆرێك جگە لە گەیلانیەکان خەڵکانێکی زۆری ناوچەکانی تری ئێرانیش بەشداریان تێداکرد.بەلآم ڕێبەرانی بزاڤەکە ئامانجە نیشتیمانیەکانیان تێکەڵی دروشمی دینی کردبوو بەجۆرێك ئەنجومەنێکی شۆڕشیان پێك هێنا بەناوی (یەکێتی ئیسلامی)بۆیە ئەڵمانەکان و عوسمانیەکان لەسەر پەتی ئایین یاری یان دەکرد. هەوڵیاندا سوود لەو بزوتنەوەیە ببینن بۆ ئاڕاستەکردنی تواناکانی لەدژی دوژمنەکانیان لەو وولآتەدا کە خۆیان لەڕووسیاو بەریتانیادا دەبینیەوە لەڕاستیدا توانیان تارادەیەکی باش خۆیان لەسەرانی ڕاپەڕینەکە نزیك بکەنەوە تەنانەت ئەفسەرانی ئەڵمانی و عوسمانی بەناوی ڕاهێنانەوە لەڕیزی هێزەکانی شۆڕشدا جێگای خۆیان کردبوەوە ئەفسەری ئەڵمانی کە ناوی (فۆن پاشن)بوو ببوە نزیکترین ڕاوێژکاری کوچك خانی سەرۆکی شۆڕشەکە خەڵکانێکی زۆری جوتیاری کوردیش ڕوویان کردە (گەیلان)ی مەڵبەندی شۆڕشەکە، لەناو ئەو کوردانەی کەزیاتر ناوبانگی پەرەی سەند خالۆ قوربان بوو جگە لەچەند کەسایەتیەکی گەورەش بەدەرکەوتن وەك(کەریم خان)(قەنبەر خان)(خالۆ حشمەت)(باباخان) کەخزمی خالۆ قوربان بوون.

بەلأم لەهەموویان بەناوبانگ تر خالۆ قوربان بوو کە بووە(قۆمسێر)(35). ئەم پلەیە لەئاستی وەزیری جەنگ دابووە پاشان جیا بۆوەو تەنانەت خیانەتی کرد لەمیرزا کوچك لەهەلێکدا میرزا کوچکی کوشت و سەرەکەشی بردەوە بۆ رەزاشای گەورە.پاشان خالۆ قوربان لەیەکێك لەشەرەکانی دژبە شۆرشی سمکۆ کوژرا(36).

لەهاوینی 1916باری سوپای رووسیا لە رۆژئاوای ئێران دا سەخت بوو دوویارە سەرکردە سوپای یەکان سمکۆیان بیرکەوتەوە ئەگەرچی رادەی گوناهبارى لەوەو پێشی سمکۆ هەرچەندبوویێ بەلأم رۆلی کەم کەس هەبوو لەکوردستانی ئێران وەك ئەو سەنگی هەبێ و بتوانێ ژمارەیەکی زۆر کورد دوای خۆی بخات . کەسی تریش نەبوو کە رووسیا پشتی پێ ببەستێ بۆیە هەوڵ درا بەهەر جۆرێك بێ وای لێ بکرێ پشتی رووسیا بگرێ لەئەنجامدا لەسەرەتای سالی 1916سمکۆ ئازادکراو گەیشتەوە سەلماس رووسەکان سیاسەتێکی نەرمیان لەگەڵ سمکۆ نواند.بەلأم لەسەرەتادا لەبەرنەبوونی متمانەی هاوبەش لەنێوانیاندا پەیوەندی یەکان لەگەڵ کاربەدەستانی رووسیادا دۆستانە نەبوو چەند جارێکیش جەنەراڵ(چێرنۆبۆف) داوای کرد کە بچێت بۆ(خۆی) بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ سمکۆدا بەلأم سمکۆ لەترسی گرتن نەچوو بەلأم روونی کردەوە کە ئامادەیە دژی تورك بجەنگێ بەو مەرجەی قەفقاس و بەتایبەتی سەر لەشکری ئازربایجان بەلێنی ئەوەی پێ بدات کە نایگرن(36).

بەپێی قسەی (ئەکیمۆفیچ)جێگری کۆنسولی دیلمان دەلێ سمکۆ تەنها بەو مەرجەی بەلێنی سەربەستی و ئازادی پێ ئەدرێ کەهەرچی چەکێکی لەبەردەستدایە داینێ.بەلأم سمکۆ ئەمەی قبول نەکرد زۆری نەخایەند بەرەو سنوری ئێران و تورکیا کشا لەبەرئەوەی (چێرنۆبۆف)نەیدەویست سمکۆ لەنزیکی لەشکرەکەیەوە بێت هەرەشەی لێکرد کە ئەگەر نەگەرێتەوە شوێنی خۆی لەشکرەکەی قەلاچۆ دەکا لەکۆتایی حوزەیرانی

1916سمکۆ گەیشتە (خۆی)لەگەڵ(کیرسانۆف)ی سەر کونسوڵ دا گفتوگۆی دەست پێکرد. لەئەنجامدا سمکۆ داوای لێ کرد بۆ ئەوەی پشتگیری روسیا بکات دەبێ ناوچەی سۆماو

برادۆستی بدەنێ(کیرسانۆف) ڕەزامەندی خۆی بۆ ئەم پێشنیارە بەکاربەدەستان ڕاگەیاند کەگوایە دەتوانرێ بەمە برواو متمانە بگەڕێنرێتەوە بۆ سمکۆ.زۆربەی نوێنەرانی سیاسی ڕووسیا لە ئێران ئەم هەنگاوەی (کیرسانۆف)یان بەدڵ نەبوو.بۆ وێنە(نیکیتین)زۆر بە گەرمی دژی ئەوە وەستا کە برادۆست و سۆما بدرێ بەسمکۆ ئەوەی هێنایەوە یاد کە کاتی خۆی هەمان هەڵوێست وای لە سمکۆ کرد کە چەکدارەکانی لە ورمێ هێرش بکەنە سەر لەشکری ڕووس.(نیکیتین)لەم بارەیەوە دەڵێ من ڕام وایە کە خولقاندنی بارێکی تایبەتی بۆ سمکۆ کاری دوولایەنی و دووڕووەکانی سمکۆ ناسرێتەوە(37). لەگەڵ ئەوەشدا (کیرسانۆف) پێشنیاری کرد ئەگەر سمکۆ واز لەتالآنی بهێنێ یارمەتیەکی مانگانەی پێنج هەزار ڕوپێی ئالتونی بۆ دابین دەکەن.

ئیگلتن لە کتێبەکەی(جمهوریەتی مهاباد)دەربارەی سمکۆ ووتویەتی سمکۆ گەنجێکی شۆخی لێهاتوو بوو هەر لە منداڵیەوە شارەزاو ڕاهاتووی ژیانی سەخت و پڕلە شەڕەشەق بووە ئەو بۆشایەی بە کشانەوەی ڕووس لە ناوچەکانی باکوری ئێران دا پەیدا بوو بوو.سمکۆ توانی ئەو بۆشاییە پڕبکاتەوە. لەناوچەکانی ئازەربایجاندا ئەو میسۆنێرانە لەو ناوچانەدا کە هەبوون گوردون پادۆك(GORDON.PADOCK)ی کونسوڵی ئەمەریکا لەتەورێز لەگەڵ سمکۆدا ڕێکەوتن کە مانگی پێنج هەزار دۆلار بدرێ بە سمکۆ بۆئەوەی ماوە بدرێ بەو میسۆنێرانە کە لەو ناوچانەدا بوون بەبێ گێچەڵ ئەو شوێنانەی کە تیایدا بوون بەجێ ی بێڵن بەمەرجێك هیچ شتێکی خۆیان لەگەڵ خۆیان نەبەن هەموو بەجێبێڵن حکومەتی ئێرانیش ناچار بوو دان بەدەسەلآتی سمکۆدا بنێت و کردیان بەحاکمی ئەو ناوچە شاخاوییانەی ئەکەونە ڕۆژئاوای گۆلی ورمێ وە(38).

سەیر ئەوەیە قۆزاقەکانی ڕووسیای تیزاری کەپاش شۆڕشی ئۆکتۆبەری 1917لەئێران دەمێننەوە دژی ڕژێمی بەلشەفیکی بەسەرۆکایەتی(فیلیپۆف)دەبن بەبەشێك لەهێزەکانی ئێران و دژی سمکۆ دەجەنگن لەولاشەوە سۆڤیەتیەکان بەتایبەتی کونسولەکانیان لەورمێ و تەورێز و

ماکۆ بەدەستوری دەوڵەتەکەیان یارمەتی ڕژێمی ئێران دەدەن و داوای لێدەکەن بۆ لەناوبردنی سمکۆو شۆڕشەکەی هێزی زۆرتر بنێرێتە ناوچەکە.لەلایەکی ترەوە دەڵێن هاورێ(ئارالۆڤ) .

باڵوێزی سۆڤیەت لەئەنقەرە پرۆتیستی داوەتە تورکیا کە بۆچی سمکۆیان دەسگیرنەکردووەو تەسلیمی ئێرانیان

نەکردۆتەوە.ڕووسەکان دەڵێن دەبێ ئێمە لەناو ئەو کوردانەی هێشتا پروپاگەندەی ئینگلیزو محموود(مەبەست شێخ مەحموودە)و سمکۆیان پێ ڕانەگەیشتووە کاربکەین و دەوڵەتێکی لەمپەر لەنێوان ئەرمینیاو کوردستانی ئینگلیز دروست بکەین .هەبوونی کوردستانێکی ئینگلیز لەتەنیشتمان بۆ ئێمە زۆر گران تەواو دەبێت.بۆئەوەی ئەو شتە ڕوونەدات پێویستە دەست بەکاربین.بەلآم بیروڕای کونسوڵی سۆڤیەت لەئەرزرۆم بەپێچەوانەی کونسوڵی بایەزیدە. جێی سەرسوڕمان نیە هەندێ بەڵگە باسی هاوکاری کونسوڵەکانی ڕووسیاو تورکیا دەکەن لەکوردستانی ئێران دژی چالاکیەکانی شێخ مەحموود و سمکۆو کوردەکان.زوڵم و زۆری عەجەم و جێگیرکردنیان لەناوچەی ماکۆ و دەست بەسەراگرتنی زەوی و زاریان و سەرجەم دەرکردنیان بابەتێکی تری بەڵگەکانە.......(39).

هاوپەیمانەکان و هەوڵدان بۆدابەش کردنی ناوچەکە لە ڕێکەوتنی سایکس بیکۆی ساڵی1916دا

بەریتانیاو فەڕەنسا لە مانگی کانوونی 1915کەوتنە تەگبیر بۆ دابەش کردنی سەرزەمینی ئاسیای تورکیا لەلایەن بەریتانیاوە(سیرمارك سایکس)و لەلایەن فەرەنسەوە(جۆرج بیکۆ). بۆ سەوداو گفتوگۆ دانران پاش ئەوەی چەندین نامەیان لەگەڵ یەکتری گۆڕییەوە لەبەینی خۆیاندا ڕێکەوتن بۆ ئەوەی ڕەزامەندی ڕووسیاش بەدەست بهێنن لەبەهاری 1916چوون بۆ گفتوگۆ لەگەڵ سازانۆف وەزیری دەرەوەی ڕووسیاو باڵیۆزیفەڕەنسی.لەنیسانی 1916دا لەسەر خواستەکانی ڕووسیا ڕێکەوتن.بەم جۆرە پێك هاتنی گشتی بەریتانی و فەڕەنسی و ڕووسی لەسەر جۆری دابەشکردنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و بەشی هەریەکەیان تەواو بوو کەتێکڕا بریتی بوون لە11 مادە و لەمێژوودا بەڕێکەوتنی سایکس بیکۆ ناسراوە بەپێی ئەم ڕێکەوتنە:

أ–ئەم ناوچانە بخرێنە سەر ڕووسیا (ئەرزڕۆم.تەرابزۆن.وان .بتلیس لەڕۆژئاوای تەرابزۆن تاسەر دەریای ڕەش).

ب–ئەم ناوچانەش ببن بەبەشی ڕووسیا ناوچەی کوردستان لەباشووری وان و بتلیس لەنێوان مووش.سێرت ئاوەڕۆیی دیجلە. جزیرەی ئیبن عومەر ئەوزنجیرە چیایەی بەسەر ئامێدی دا ئەڕوانێ تا ناوچەکانی مەرگەوەڕ.

2–ئەو ناوچانە ببنە بەشی فەڕەنسا ناوچەی کەنار دەریاکانی سوریا ولایەتی ئەدەنە ئەو سەرزەمینەی لەجنوبەوە بەخەتێك لەعەنتاب و ماردینەوە تاسنوری ڕووسیا لە شیمالاوە بەخەتێك لە ئالاداخەوە بەناو قەیسەری(ئاك داخ جیلوداخ–زارابۆئیجن–خەرپوت) دا تێ ئەپەڕێ.

3-ئەوناوچانەش ببنە بەشی بەریتانیا ناوچەکانی میزۆپۆتامیا و بەغداد هەروەها میناکانی حەیفاو عەککا لەفەلەستین.

4-ئەو ناوچانەی ئەکەونە بەینی ناوچەکانی ژێردەسەلأتی فەرەنسی و بەریتانی کۆنفیدراسیۆنی چەند دەوڵەتێکی عەرەبی یا دەوڵەتێکی عەرەبی تێدا دروست بکرێ ئەویش دابەش بکرێ بەناوچەی نفوزی فەرەنسی و نفوزی بەریتانی.بەم پێیە سوریاو ویلایەتی موسڵ ئەبوونە ناوچەی نفوزی فەرەنسی و ئەو سەرزەمینەش کەلەفەلەستینەوە درێژئەبێتەوە بۆ سنوری ئێران ئەبووە ناوچەی نفوزی بەریتانی.

5-ئەسکەندەروونە ببێتە مینایەکی ئازاد.

6-فەلەستین(بەدەوڵەت)بکرێ.

دواتر لەنیسان-ئابی 1917دا ئەم ڕێکەوتنامەیە بەهەندێ دەستکاری کەمەوە لەلایەن بەریتانیاو فەرەنساو ئیتالیاوە سەرلەنوێ لە (سان جین دەمورین) دووبارەکرایەوە(40).

لەم ڕێکەوتنەدا بەڵێنە ئاشکراکانی کاربەدەستانی ئەم دەوڵەتانە بەگەلانی ناوچەکە بەتەواوی خرابوونە پشتگوێ و ئاواتە نەتەوایەتی یەکانی گەلانیش لەڕۆژهەلأتی ناوەڕاست پێ شێل کران. کاتێکیش پەیمانی سایکس بیکۆ چووە بواری جێ بەجێ کردنەوە هەر لەپێناوی بەرژەوەندی خۆیان جارێکی تر دەستکاری هەندێك لەبڕگەکانیان کردەوە .ئیتر خەڵکی کوردستان کەوتنە قۆناغێکی گەلێك ترسناك تر لەپێشوو . جاری یەکەم لەسەردەمی سەفەوی و عوسمانیەکان لەساڵی 1514ز کوردستان دابەش کرا بەسەر نفوزی دەسەلأتی سەفەوی و ئەوبەشەی تری عوسمانی بەلأم ئەم جارە دابەش کرا بۆچوار بەش .مەترسیەکە زیاتر بوو لەجاران هیچ کام لەکوردەکانی بەشەکانی تر نەیان دەتوانی پشتگیری یاخود بەشداری ڕاستەوخۆ بکەن لەبەرگری کردن بەوپێیەش دووجار تاوانبار دەکرا جاری یەکەم بەبیانووی ئەوەی لەووڵاتێکی ترەوە هاتووە و سنوری پێشێل کردووە جارێکی تر بەدەرچوو لەیاساو بەچەتەو ڕێگرو ئاژاوەچی تۆمەتباردەبوو بۆیە ئەو هەموو خوێن ڕشتن و دەربەدەری و کۆمەڵکوژی و

ڕاگواستنەی کە تووشی خەڵکی کوردستان بوو ئۆباڵی لەئەستۆی دەوڵەتی بەریتانیاو دەوڵەتی فەڕەنسایە. دوای تێپەڕبوونی 97ساڵ بەسەر ئەم دابەش کردنەدا هێشتا خەڵکی کوردستان باجی ئەو پەیماننامە شومە ئەدەن کە دەکرێت هەڵمەتێکی نەتەوەیی و نیشتیمانی دەست پێ بکرێ و کەمپینێك ڕابگەیەنرێ لەکوردستان و ئەورووپا بەپێی جارنامەی جیهانی مافی مرۆڤی گەلان بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو پەیماننامەیەو دەوڵەتی بەریتانیاو فەڕەنسا داوای لێبوردن لەتێکڕای خەڵکی کوردستان بکەن و کاربۆ ئاوەدانکردنەوە و قەرەبووی زۆرترین زیانە ماددیەکان بکرێتەوەو پشتگیری خەڵکی کوردستان بکەن تازیاتر لەسەر پێ ڕابوەستێ هەر لەم سەروبەندەدا ڕووسەکان لەکۆتایی تشرینی یەکەمی ساڵی 1916زدا حکومەتی ئێرانی ناچارکرد دەستوور بداو سمکۆ بکرێت بە پارێزگاری سۆماو برادۆست و چارێ سمکۆش بەڵێنی دا ئاسایش لەناوچەکەدا بچەسپێنێ.هەرواش بوو بەچوونی سمکۆ بۆ ئەو ناوچانە ئارامی باڵی بەسەر ناوچەکەدا کێشا تەنانەت ئێرانیەکان تێگەیشتن کە بوونی سمکۆ گرنگە هەربۆیە ئەحمەد شا بەفەرمی فەرمانی دا سمکۆ بکرێتە حاکمی سۆماو برادۆست(41). کاتێك ڕووسەکان لەئەنجامی شۆڕشی ئۆکتۆبەردا هێزەکانیان کێشایەوە لەشکرەکەی جەنەڕاڵی ڕووس(باراتۆڤ) ئەو ناوەی بەجێهێشت سمکۆ ئەوەی بەهەل زانی توانی ژمارەیەکی زۆر لەچەکەکانی ئەولەشکرەی دەست بکەوێت کەلەناو ئەوانەدا هەندێ چەکی قورسی تێدابووە بەمەش سمکۆ بەهێزتربوو ناوبانگی زیاتر بڵاوبوەوە.ئەوەی شایەنی باسکردنە جگە لەو چەکانەی کە (مارتن ڤان برۆنسون)باسی کردن کە بۆ کورد مابوونەوە ڕووسەکان ژمارەیەکی زۆرتر لەو چەکانەیان دابوو بەئاسووریەکان کەلەو ڕۆژەدا بەئاوارەیی و لەدوای ڕاونان و دەرکردنیان لەتورکیاوە بۆ ئەو ناوچە کوردیانە ئەوانیش زۆریان لەو چەکانە دەست کەوت کە ئەمەش یەکێك بوو لەو هۆیانەی کەترسی خستبوە دڵی سمکۆوە بەرامبەر بە ئاسوریەکان- ئەمەش وای لە ئاسوریەکان کردزیاتر لەقەوارەی خۆیان پێ ڕابکێشن و زیاتر یاری بە ئاگریکەن کەئەم بابەتە لەدوای دا زیاتر باسی دەکەین و دەرئەنجامەکەشی ڕوون دەکەینەوە.

شۆڕشــی ئۆکتۆبــەری سۆسیالیســتی ســاڵی 1917کاریگــەری چارەنوســازی هــەبوو لەســەر بــارودۆخی ئێـران لـەدوای سـاڵەکانی جـەنگ و دوای بڕانـەوەی جـەنگیش بەشـێوەیەکی دیـارتر لەبەرئـەوەی بەلشـەفیەکان دوای ئـەوەی گەیشـتنە دەسـەلأت لەڕووسـیا یـەکێتی کۆمارەکـانی سـۆڤیەتی سۆشیالیسـتیان پێـك هێنـا هێزەکانیـان کـە لـەئێران کشـاندەوە بڕیاریانـدا دەسـت لەکاروباری ناوخۆی ئەو وولأتە دراوسێ یە وەرنەدەن(42). دوای وەستانی شەڕ لەگەڵ تورکیـا وڵاتـانی ئەمـەریکاو ئـەورووپا بەشـێوەیەکی زۆر سـەیر هاوسـۆزیان لەگـەڵ ئەرمەنـەکان دەربـڕی کاتێك کە لەسـەرەتای نیـوەی دووەمـی سـەدەی نۆزدەهەمـدا ئەرمەنـەکان هـەوڵی دابینکردنـی سەربەخۆیی یان دا سەرەتا پارتێکیان دامەزراند سەرۆکی وولأتە گەورەکان لەکۆنگرەی ئاشـتی پاریس و لیژنەی پـەیمانی سـیڤەردا بڕیاریانـدا وولأتێکـی سـەربەخۆ بـۆ ئەرمەنـەکان لەناوچـەی ئەرزرۆم .ترابزۆن،وان.بـەتلیس پێـك بێـنن سیاسـەتمەدارانی تورکیـا دژی ئـەم بڕیـارە وەسـتان وتیان ئەرمەنەکان کەمایەتیـەکی 47,000کەسـێن لەوناوچـانەدا و موسـڵمانەکان واتـە تـورك و کوردەکان پتر لەسێ ملیۆنن و پێك هێنانی دەوڵەتی ئەرمەنسـتان لـەو دۆخـەدا نـاڕازی کـورد و تورکەکان لێ دەکەوێتەوە بەتایبەتی کوردەکان کە هاومێژوون لەگەڵ ئەرمەنەکان لەو ناوچـانەدا ژیاون و بەتەواوی پڕ چەکن و ناوچە ستراتیژیە سەربازیەکانیان بەدەستەوەیە(43). ئەگەرچـی کورد تەنها نەتەوەی گەورە بوو کەلەساڵانی جەنگ دا بەدڵسۆزی ئیمپراتۆری عوسمانی مایـەوە بەڵام لەچاو هەموو نەتەوەکانی تردا جگە لەئەرمەن .کـورد ئـازارو کـوێرەوەری زۆری بەدەسـت تورکەوە بینی سەرباری ئەوەی کوردستان بوو بەکەلاوەیەکی گەورەو جگە لەوانـەی لەمەیـدانی شـەڕدا یـان بـەهۆی شـەڕەوە کوژران.کاربەدەسـتانی تـورك (700)هـەزار کوردیـان بـەبیانووی ئـەوەی ناوچـەکانیان بۆتــە مەیـدانی شــەڕ بــەزۆر لەکوردســتانەوە بــۆ نــاوەوەی ئــەنادۆڵ ڕاگوێزرایـەوەو مـاڵ و داراییـان زەوت کـردن بەشـێکیان لـەڕێگادا مـردن و ئـەوانی تـر هـەژارو دەربەدەر بوون شتێکی ئەوتۆی لە کوێرەوەری گەلی ئەرمەن کەمتر نیـە لەکاتێکـدا کـوێرەوەری ئەرمەن لەسەرانسەری دنیـادا دەنگـی دایـەوە کەچـی کەسـێ لەسـەر کـوێرەوەری کـورد هـەڵی

نەدایە(44). هەڵوێستی کورد بەرامبەر بەئاسوورییەکان بەپێی بیرەوەری ڕۆژانەی مێجەرنوئێل دەڵێ کورد وەکو خۆیان تەماشای ئاسوریەکان دەکەن بۆیە دەڵێن تاکە موویەك ئێمەو ئاسوریەکان جیادەکاتەوە.بەڵام نێوان ئێمەو ئەرمەن شاخێك لێکمان
جیادەکاتەوە(45).سمکۆو سەید تەها لەکوردستانی ئێران و هەم لەبەشە کوردییەکەی تورکیا سەرکەوتنەکانیان زۆر بەرچاو بوو سمکۆ دەیویست تا تەوریزهەموو ناوچەکە بخاتە ژێردەستی خۆی و پەیوەندی بەسەرۆك هۆزو عەشایەرەکانەوە دەکرد کە بۆ بەهاری داهاتوو ئامادەبن بۆ ئەم مەبەستە سمکۆ لە هەوڵ دابوو کەلەڕێگەی دۆستەکانیەوە کەبتوانێ هاوکاری ڕووسەکان بەدەست بهێنێ.نامەیەك ئاراستەی کونسوڵی ڕووسیادەکات ئەمەش لەدیکۆمێنتەکانی ڕووسەکان دا وەرگیراوە کەد.ئەفراسیاو هەورامی وەریگێڕاوەبۆکوردی بەناوی(کورد لەئەرشیفی ڕووسیاو سۆڤیەتدا) هاتووە کە سمکۆ دەڵێ(من بایەخێکی زۆر دەدەم بەگەورەیی دەوڵەتی سۆڤیەت کە بۆ ڕزگاری مرۆڤایەتی کەوتۆتە خزمەت یەکێك لەمەبەستە ڕاگەیەنراوەکانی دەوڵەتی مەزنی بەڕێزتان ئەوەیە دەیەوێ گەلانی چەوساوە ئازادبن ئەگەر لەدنیادا گەلێکی بەشەرەف و مێرخاس هەبێت کە تائێستا سەربەخۆیی و شانازی خۆی بەدەست نەهێناوەو دراوسێی لەمێژینەی ئێوەیە و بەڕاستی پێویستی بەیارمەتی یە ئەوا گەلی کوردە کەمنیش یەکێکم لەو گەلە.من و تەواوی گەلی کورد لەو باوەڕەداین تەنها دەوڵەتی مەزنی یەکێتی سۆڤیەت دەستی یارمەتی ڕاستەقینەو هاوکاریمان بۆ درێژ دەکات.نەك تەنها ئێمە دەخاتە ژێربالی خۆی بەڵکو لەباوەشیشمان دەگرێ من لەناخی دڵمەوە ڕایدەگەیەنم کەئامادەم هەموو دەستورەکانی دەوڵەتی بەشەرەف و مرۆڤ دۆستی ئێوە جێ بەجێ بکەم) ئەم هەوڵەی سمکۆ وەك جاری
پێشوو بێ ئەنجام بوو.سمکۆ هەمیشە سیاسەتێکی تاراددەیەك نێوەندگیری دەکرد لەبەینی تورکەکان و ڕووسەکاندا.حسابێکی زۆریشی بۆ بەریتانیاو فەرەنسادەکرد بەتایبەتی بەریتانیەکان. بەڵام لەم بارودۆخەی کە سمکۆو تێکرای ناوچەکەی پێدا تێ دەپەڕی .دەبوایە

لەو شێوە نامانە بنووسێ و بتوانێ پشتیوانییەك لەلایەن ڕووسەکانەوە مسۆگەربکات.ئەگەر یارمەتیش نەبێ خۆ دەیانتوانی یارمەتی بێ سنوری ئاسوریەکان نەدەن بەو شێوەیە لەگەڵ پاشەکشەی ڕووسەکان لەناوچەی ئازەربایجان و بەجێهێشتنی ئەو هەموو چەك و تەقەمەنی و کەل و پەلی سەربازی یەی کەخۆی لەخۆیدا پشتیوانی ماددی و مەعنەوی بوو.سمکۆ باش دەیزانی چی دەنوسێ .بەچ مەرامێك ئەو نامەیە ئاراستەی ڕووسەکان دەکات.لەپاشان کۆمەڵێك نامەی تری هاوشێوەی ئاراستەی ئینگلیزەکان کرد.هەوڵێکی زۆری دا بۆ بەدەست هێنانی پشتیوانی. کەلەداهاتوودا زیاتر باسی دەکەین ئەوەی کە گورزێ کاریگەر بوو بۆخەڵکی کوردستان (پەیمانی سایکس بیکۆ) بوو .کە وورده وورده بەعەمەلی کاری پێ دەکرا.ڕۆژلەدوای ڕۆژیش بارودۆخی کوردستان لەڕووی ئابوری و کشتوکاڵیەوە بەرەو خراپ بوون دەچوو تەنانەت خەڵکانی ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی سمکۆ پەنایان بۆ ناوچە ئارامەکان دەبرد برسێتی و بێ کاری زۆری بۆخەڵکی ئەو ناوچانە هێنابوو.ئاسووریەکانیش هەمیشە لەکەمیندابوون بۆهەرجموجۆڵێك.سمکۆ جگە لەحکومەتەکانی ئێران و تورکیا تووشی بەڵایەکی تریش بوو بوو کاتێك ئاسوریەکان لەناوچەکانی خۆیان قەتڵ و عام کران لەلایەن سوارەی حەمیدی و بەفەرمانی ڕاستەوخۆی سوڵتان عبدالحمیدی دووەم و فەرماندە سەربازی یەکانی تورك. ئەوەی ڕەوی کرد.لەناوچەکانی پرکێشەی کوردەکاندا گیرسانەوە ئەمانەش ئەوەیان بەهەل زانی کەکورد بەشەڕی تورك و ئێرانەوە سەر قاڵە گرەوی خۆیان لەسەر مەسەلەی شکستی کوردەکان دەکرد.بوونی هێزی مرۆیی و چەك و تەقەمەنی زۆری بەجێ ماوی ڕووسەکان وای لەسەرانی ئاسوری کردبوو .چۆن بتوانن کوردەکان لەو ناوچانە دەرپەڕێنن وە هیچ کاتێك مەرامەکانیان نەدەشاردەوە.ئەمانە وای لەسمکۆ کرد بیر لەحاڵی خۆی و خەڵك و وڵاتەکەی بکاتەوە.بەمەرجێ هیچ نەتەوەیەك وەك خەڵکی کوردستان هاوسۆزی بۆ ئاسوریەکان و ئەرمەنیەکان نەبوو.تەنانەت خواردن و جێگای خۆیانیان لەگەڵ دابەش کردن.سوڵتان عبدالحمیدی دووەم لەیادەوەرییە سیاسیەکانیدا دەڵێ(تۆمەتبارکردنی ئێمە بەوەی کە

لێبوردەنین ئەگەر مانایەکی هەبێت ئەوە ئاماژەیە بۆ نەزانینی خاوەن تۆمەتەکە،ئەگەر ئێمە لەو لێبوردەیەی ئێستا هەمانە کەمترمان هەبوایە .ئەوا ڕۆژمان بەم ڕۆژە نەدەگەیشت و لەحاڵەتێکی پتەوترو بەهێزتردا دەبووین ئەگەر گروپە ناموسڵمانەکانی ناو وڵاتەکەمان ناچار بکرانایە ببنە موسڵمان ئەوا ئەمڕۆ داخی ئەو دووبەرەکیەمان نەدەخوارد کەلە جیاوازی ئاینەوە سەری هەڵداوە)(46).خوێنەری بەڕێز ئەگەر تۆزێك شیکردنەوە بۆ ئەم رایەی سوڵتانی عوسمانی بکەین. ئەوسا چ گەلی کوردو ئاسوری و ئەرمەنەکانیش زیاتر لەمەرامی تورکەکان شارەزاتر دەبوون کە بە چ ڕۆحێتێکەوە سەیری غەیرە ناموسڵمانەکانیان کردووە.چۆنیش مامەڵەیان لەتەك کردوون کەچی برا ئاسووریەکان دەبوایە لەسەنگەری دژایەتی تورکەکاندا بوونایە بەڵام بەداخەوە دەیانویست بەهەر شێوەیەك بوە ئەوەی بەسەر خۆیانیان هێنا ئەوانیش بەسەر کوردیدا بهێنن.ئەمانە وای لە سمکۆ کرد.هەمیشە بەگومان بێت لەبەهێزبوون و پەیوەندی یە فراوانەکانیان.لەهاوین و پاییزی 1917چەند جموجوڵێ چەکداری بە ئاشکرا بەرپابوو. لەهەندێك ناوچەی کوردستانی تورکیا وەك(دەرسیم.خەرپوت. وان و دیاربەکرو بەتلیس)بەو جۆرەش باروودۆخی باشورو باشوری ڕۆژئاوا لەوپەڕی دژواری دا بوو .بزافە ئازادیخوازەکانی کورد یەکیان گرت لەگەڵ بزاڤە عەرەبیەکاندا لەبەردەم مەترسیەکانی ئینگلیز لەباشورەوە ڕووسەکانیش لەباکورەوە.دوای ئەوەی هێزێکیان پێك هێنا لە دواوەی هێزە تورکیەکان کە وەك بەرەی دووەم وا بوو.تورکەکان و ئەڵمانەکان نەیانتوانی بەو هۆکارانەی کەبەردەوام بەکاریان دەهێنا کاریگەری بکەنە سەر کوردەکان و هەوڵەکانیان بێ ئاکام بوو.لەئێرانیشدا پشێوی دەستی کێشابوو بەسەر کوردەکانی ئێراندا و لەسەرەتای جەنگی جیهانی یەکەمدا ئەمەش ئەو هەلەی ڕەخساند لەبەردەم سەرکردەی خێڵەکوردیەکان کەبەشێوەیەکی سەربەخۆ کاریکەن مناوەرەش بکەن لەنێوان تورکە هاندەرەکان لەلایەن ئەڵمانیاوە لەگەڵ ڕووسەکان کەدەیانویست دەسەلاتی تەواوی خۆیان بسەپێنن بەسەر باکورو ڕۆژئاوای ئێراندا(47).

دوای مـۆرکردنی ڕێکـەوتنی ئازربایجـان لەبـەرەی قـەوقاس لـە 18کـانونی یەکـەمی 1917 ڕاستەوخۆ تورکەکان خۆیان ئامادەکرد بۆ شکاندنی ئەو ڕێکەوتنە.وەڕۆڵێکی گرنگیان دانابوو بۆ کوردەکان لەنەخشەو پلانە فراوانخوازەکەیان لەقوڵی ڕۆژهـەڵات و بـاکوری ڕۆژهـەڵات دەسـتیان کـرد بەبڵاوکردنـەوەی پڕوپاگەنـدەی هاندەرانـە لـەنێو کوردەکـان لـەدژی ئەرمەنـەکان وچـەند یەکەیەکی تێکدەر پێك هێنـرا سـوپای سـێی تـورکی لەبـەرەی قـەوقاس وە لـە12ی شـوباتی 1918ئـەو هێڵـە سـنوری یـەی بەزانـد کـە ڕێکەوتنەکـەی (ئازربایجـان) دیـاری کردبـوو.وە هێرشەکەیان بەرفراوان کرد لەڕۆژهەڵاتـدا .ئـەوە بـوو هێزەکـانی تورکیـا توانیـان دەسـت بگـرن بەسەر هەموو ئەو ناوچەو زەوی وزارانـەی کەڕووسـەکان داگیریـان کردبوو.تـا سـاڵی 1915کـە ئەمە ساتەوەختی مۆرکردنی پەیماننامەیەکی ئاشتی(بریست–لیتۆفسك) بوو لـەنێوان ڕووسـیای سۆڤیەت و دەوڵەتە گەورەکانی یەکێتی چوارقۆڵی (1ی ئازاری 1918.پەیماننامەی (بریسـت–لیتۆفسك)بوو بەبنەمایەك بـۆ گەڕانـەوە بـۆ ڕێکەوتنامـەی بـەرلین سـاڵی1878کـە بـەپێی ئـەم ڕێکەوتنامەیە بەشێك لەئەرمینیای ڕۆژئاواو کوردستانی باکور بوونە پشکی ڕووسیا.تورکەکانیش پەلەیان کرد لەبەرجەستەبوون. ئەو هەلانـەی کـە هاتـە پێشـەوە لەئاسیای ڕۆژئـاوا و ناوچـەی قـەوقاس لـەدوای بـەرپابوونی هـەردوو شۆڕشـی شـوبات و ئۆکتۆبـەری 1917کـەبریتی بـوو لەداڕوخانی بەرەی قەوقاس و سوپای ڕووسیا هاتنە ناوەوەی چالاکانەی ئەڵمانیاو ئینگلیزە بـۆ ناو ڕووداوەکان(48).

ئەو بارودۆخە تازەیەی بەهۆی ئەو گۆڕانەی بەسەر ناوچەکەدا هات جـارێکی تـر نەسـتۆریەکانی خستە ترسەوە وای لێ کـردن بکەونـە خۆیـان بـۆ ئـەوەی ئـەمجارەش نەکەونـە ناوقەسـابخانەی تورکەکان وەکو ساڵی 1915کە تێی کـەوتن ئـەوەبوو لـەپاییزی ئـەو سـاڵەدا هـۆزە سـەربەخۆ ئاسوری یەکانی باشوری تورکیا بەسەرۆکایەتی ڕابەری ئایینی و نەتەوەیی خۆیـان مارشـەمعون هاتنە ئێران و شان بەشانی عیساییەکان لە ڕێگەی سەڵماس و ورمێ نیشتەجێ بوون.بەم جۆرە دانیشتوانی نەستۆری ئەم ناوچەیە گەیشـتنە دووبەرامبـەر سـاڵی 1917مارشـەمعون گـەورەی

پێنج هەزار چەکداری ئاسوری بوو کەبەهۆی بارودۆخی ناوخۆی حکومەتی ڕووسیاوە چەکەکانیان دەست کەوتبوو.نوێنەرە هاوپەیمانەکانی ناوچەکەش کۆششیان دەکرد هێزێکی تازە بدەنە ئەوان پێ یان خۆش بوو کە هێزی ڕووسەکان هەر بمێنێتەوە تا بەرامبەر تورکەکان ڕاوەستن و پێشیان لێ بگرن بەلام پێویستیان بەشەش هەزار پیاوی چەکداری عیسایی هەبوو.چونکە هێزێکی وا گەورە هەم لەلایەن موسڵمانەکانی ورمێ و هەم لەلایەن سەرۆکە کوردەکان هەڕەشەی لێ دەکرا بەتایبەتی لەلایەن سمایل ئاغای سمکۆی گەورەی شکاك(49).
ئەمە ڕاو بۆچوونی (ئیگلتن)ە سەبارەت بەترسی عیسایی یەکان بەرامبەر هەڕەشەکانی سمکۆ.بەلام ئەگەر پرسیاربکەین ئەو ناوچانەی دەوری گۆمی وورمێ وسەلماس کە مەڵبەندی سەرەکی سمکۆو عەشیرەتەکەی بوو جگە لەشکاك کۆمەڵێ عەشیرەتی گەورەی تری کوردیش هەبوون لەو ناوچانەی کە عیسایی یەکان پێنج هەزار چەکداریان دروست کردبوو.
لەهەمان کاتدا پێویستیان بەشەش هەزاری تر هەبوو ئایا ئەم هەموو چەکدارەیان بۆ بەرگری کردن لەناوچە پێشووەکانی خۆیان بوو؟ یاخود بۆ بەرگری بوو لەو ناوچە نوێیانەی کەلێی نیشتەجێ بووبوون؟یان بۆ ئەوە بوو وا لەکوردەکان بکەن کە شوێنەکانیان پێ چۆڵ بکەن؟ئەمەش کارێکی لەسەرخۆو وردبینانەبوو کە گوند بەگوند کورد ناچار بەڕەوکردن بکەن بەرەو خوارەوە دەنا سمکۆ بۆ لەسەرەتاوە هاوکاری کردن و پاشان نارازی بوو لەکارەکانیان و لەفراوان بوونی دەسەلاتیان .سمکۆ باش لەئامانجەکانیان تێگەیشتبوو.نەیدەشاردەوە کەبەمەترسی گەورەی دەزانین خۆ سمکۆ هێندەی ئەوان چەکداری نەبوو هەموو حکومەتەکانی تورك و ئێران هەندێ جار ڕووسەکانیشی بەخۆیەوە سەرقاڵ کردبوو بەواتایەکی تر سمکۆ بووبوە کۆسپ لە ڕێگایانداو خۆی کردبوە ئەو کەسەی حسابی بۆبکەن.ئەی نابێ بزانرێ عیساییەکان ئەم هەموو چەکدارەیان بۆچی یە؟لەکاتێکدا هەموو شوێنەکانی خۆیانیان لەتورکیا بەجێ هێشتبوو.هاتبوونە سەر خانەخوێ و هێشتا ئەوانیش بەگلەیی بوون لەکوردەکان.لەگەڵ

ئەوەشدا چ ئینگلیزەکان و چ ڕووسەکان و فەڕەنسیەکانیش دڵی عیسایيەکانیان لا مەبەست بوو .ئەمەش بێ هۆ نەبوو کە لەداهاتوودا باسی دەکەین.

کۆبوونەوەی نێوان و کوشتنی مارشەمعون

سمکۆ ڕۆژ لەدوای ڕۆژ گومانی زیاتر دەبوو بەرامبەر ئاسوری یەکان بۆ ڕاستی ئەم باسەش کە سمکۆ هەیبوو یەکێك لەکەسە دیارو ناسراوەکانی ئاسووری لەلێدوانێکدا دەڵێ(کە مافێکمان دەست بکەوێت ئەوا ئێمە ئەتوانین ئەو وڵاتەی خۆمان لەکوردەکان بپارێزین)مەبەست لە وولاتی خۆیان کوردستانە ئەمەش قسەی ئاغا بترۆس بوو لەگەڵ ئەوەشدا مارشەمعون زوو زوو داوای کۆبوونەوەی ئەکرد لەگەڵ سمکۆ هەرچەندە سمکۆ نەیدەویست ئەو کۆبونەوەیە ئەنجام بدات بەڵام زۆر بە ناچاری بۆ دواجار داوایان لێ کرد کەبچێتە کۆبوونەوەی چارەنوسساز لەگەڵ ئاسووریەکان بەسەرکردایەتی مارشەمعون چونکە مارشەمعون کەسایەتیەکی زۆر وریاو سیاسی و لێزان بوو بۆ ئەو مەبەستە داوای گفتوگۆو ڕێکەوتنی لەسمکۆ کرد تەنانەت شوێنی کۆبوونەوەکە ئەو دیاری کردبوو کە ماڵی تەیموور ئاغای کۆنەشار بوو تەیموور ئاغا جگە لەوەی کە کەسێکی کۆمەڵایەتی و پیاوێکی دەست ڕۆیشتوو ی سەر بەعەشیرەتی شکاك بوو بۆ ئەم مەبەستە مارشەمعون بەسمکۆ دەڵێت ئێوە چەند کەس دێن سمکۆ دەڵێ تۆ دەیزانی مارشەمعون دەڵێ ئێمە 150کەسین سمکۆش دەڵێ ئێمەش پازین ڕۆژی کۆبوونەوە دیاری ئەکەن بۆ ئەوەی بتوانن ڕێکەون لەسەر دروستکردنی ئیدارەیەکی کاتی بۆ بەڕێوەبردنی ناوچەکە کاتێك سمکۆ دەڕوات لەڕێگادا بە علی ئاغای برای دەڵێ ئەمڕۆ مارشەمعون دەکوژم ئێوەش ئاگادارین کە گوێتان لەدەنگی تەقە بوو ئیتر ئێوەش پەلاماری ئاسورییەکان بدەن بەم تەکبیرەوە دەڕۆن و دەچنەکۆنە شار بۆ ماڵی تەیمورئاغا.ئەم کۆبوونەوەیە لەڕۆژی 1918/3/28دابووە، کاتێك سمکۆ دەچێتە ماڵەکە ئیتر مارشەمعونیش پەیدا ئەبێت بەجۆرێك دێت واخۆی پیشان ئەدا کەوەك پاشا خۆی بنوێنێ بەسواری گالیسکەیەك کەچەند ئەسپێك

ڕایدەکێشێ و پاسەوانەکان لەتەنیشتی ئەملاو ئەولای گالیسکەکەوە دەڕۆیشتن ئەویش دائەبەزێ و ئەچێتە مالّی تەیموورئاغا هەرچەندە تەیموور ئاغا جگە لەمیوانداری هیچی تر نازانێ لەمەبەستی دانیشتنەکە.پاشان دوای نان خواردن دێنە سەر باسی دروستکردنی حکومەتێکی هاوبەش .مارشەمعون هەرچی قسە دەکات سمکۆ هیچی پێ نابڕێت سەری ڕازی بوون دەلەقێنێ و بەردەوام دەبێ دەڵێ(ئەم سەر زەمینەی ئێمە کە دابەشە لەنێوان کوردستان و ئازەربایجان دا.ئێمەی لەسەرین لەکۆنەوە جێگای باب و باپیرمان بووە.جیابوونەوەمان لەیەکتری دەبێتە مایەی ناخۆشی بۆهەردوولامان و دوورخستنەوەمان لەو مەبەستە پیرۆزەی کە بۆی هاتووین .ئێستاش پێویستە هەردوولامان بێینە پێشەوەو زمان و ئاینمان بخەینە لاوە و دەستی برایەتی بۆیەکتری درێژبکەین دەست بخەینە ناو دەستی یەکترو ژیانێکی خۆش دروست بکەین لەناڕەحەتی یدا ڕزگارمان بێت .هەروەها ووتی ئێمە لەشکرێکی زۆرمان هەیە.بەلآم پێویستمان بەمەشق و خۆ ئامادەکردنی سەربازی هەیە لەناو ئێوەشدا سوارچاك زۆرە بەهۆی ئەوەی شەڕیان زۆر کردووە یان دیویانە.ئیتر ئەمەوێ ئێمەو ئێوە یەکێتی دروست بکەین و خۆمان لەچنگی دوژمن ڕزگاربکەین.دواجار مارشەمعون هاتە سەر ئەوەی باسی شەهیدەکانی کوردستان بکاو بڵێ لەبیرت چونەوە چۆن خوێنی باوك و براکەتیان ڕژاند لەپێناوی بەفیڕۆنەچوونی خوێنیان پێویستە ببینە براو تۆڵەی شەهیدانی کوردستان بسێنین و بەمافی خۆمان بگەین) دوای ئەوەی گفتوگۆ تەواو ئەبێت هەڵئەستن بڕۆن مارشەمعون دەیەوێ سمکۆ پێش بکەوێ بەلآم سمکۆ دەگەڕێتەوە دەمانچەکەی دەرئەکات چەند گوللەیەك لەمارشەمعوون دەدات کە پاسەوانەکان دەنگی تەقە دەبیستن ئیتر شکاکەکان ئامادەن و لەوەوپێش تەکبیر کراون و ئەوانیش بێ پرس پەلامار ئەدەن و ئیتر ئاسورییەکان ڕەشە کوژ دەکرێن لەو کاتەدا علی ئاغا دێتە ژوورەوە مارشەمعون کەوتووەو علی ئاغا گوللەیەکی تری لێ دەدات .ئەوەی لەم کارەساتە ڕزگاری بوو تەنها کەسێك بووە کە ئەویش برای مارشەمعون بوو وەك دەڵێن لەناو باخەکانەوە دەرچووە کاتێك هەواڵ دەبەنەوە بۆ ئاسووریەکان ئەوانیش خۆیان ئامادە دەکەن

بۆ تۆڵەسەندنەوە لەرۆژی1918/4/2هێزێکی گەورەوتۆکمەی ئاسورییەکان هێرش دێنن بۆ سەر شکاکەکان ئیتر ئەوەی پێیان کرا کردیان دێ بە دێ بەهەرچی بگەشتنایە دەیان کوشت و گوندەکانیان دەسوتاند بەتایبەتی گوندی عەبدویی نشینەکان کەسانی وایان دەکوشت هیچ ئاگادارنەبوو لەوەزعی دنیا ژن منال پیری پەککەوتە.ئەمانە لەژێر ڕەحمەتی تفەنگەکانیاندا بوون ڕەحمیان بەکەس نەدەکرد گوندی عەبدۆی یەکانیش لەو ناوچانەدا زۆربوون ئەو بنەماڵانە بوون کەسەر بەهۆزەکەی سمکۆ بوون چونکە عەشیرەتی شکاک لەدوو بەش پێك هاتووە(عەبدۆی.کاردار)بەهەموویان 25تایەفەن.عەبدۆییەکان بریتین لە (پس ئاغا،ئیوەری،عەلی،نیعمەتی،مامەدی عەبدۆیی،شەکری،کزنی،مەندۆلەکی،قاچکی،بۆتان،چەرکۆیی،پاچك)کارداریش بریتین لەم تایەفانە (پس ئاغا،دەلی،فەنەکی،خدری،نیسانی،مامەدی،خەلوفی،گەورکی،موقری ،دری ، هەنارە،حەسەنی) جگە لەچەند عەشیرەتێکی تر هەمیشە شکاك وەك فیدرا سیۆن چەندان عەشیرەتی تری لەگەڵ بووەو تائێستاش ئەو نەریتە پەیڕەو دەکرێ بەتایبەتی عەشیرەتی (مامش و مەنگورو هەرکی و خەیلانی)لەماوەی 1918/4/2 تا 1918/4/4زیاتر لە 450 کەسیان لەژن و منال وپیریان کوشت یەکێك لەقوربانیەکان دایکی سمکۆبوو کە گرتیان هەرقاچێکی بەسترایەوە بەئەسپێکەوە بەو شێوەیە دایکی سمکۆ کوژرا سمکۆ لەم کاتەدا دەگەڕێتەوە ناوچیاکان بەڵام عەشیرەتی هەرکی دێن بەهاوارەوەو سمکۆش لەگەڵ هێزی هەرکی دا دەگەڕێتەوە پەلاماری ئاسورییەکان دەدەن دەیانشکێنن. ئەم کارەساتە دڵ تەزێنە گەلێك قسەو باسی لێ کەوتەوە هەندێك بەدەستی ئێرانیەکانی دەزانن و هەندێکی تر بەدەستی تورکەکان .بەڵام ناکرێ بڵێین کارێکی سەرپێی و بێ بەرنامە بووە بەپێی دیکۆمێنتی بەریتانیا ئەو بەڵگەنامانەی کەپارێزراوە دەڵێت سمکۆ زۆر ڕاشکاوانە مەبەستی ئاشکرا دەکات دەڵێ(وای بۆچووم مارشەمعون بکوژم لەبەرئەوەی لەپشتی ئێمەوە پیلانی دائەنا دەست بەسەر باکوری کوردستاندا بگرێ)دەقی بەڵگەنامەی بەریتانیا ژمارە{F.037117781}بەرواری 12ی

کـانوونی یەکـەمی سـالّی 1921نوسـینەکانی د.ئـازاد گـەرمیانی و مسـتەفا پاشـایش لەنوسینەکانیدا ئامارەی پێداوە.یەکێکی تر لەنووسـەرە ئاسوریەکان کە (ئیشومالیك)ە دەڵێ لەکۆبوونـەوەی تـەفلیس بڕیـاردرا دەوڵـەتێك بـۆ ئاسـووریەکان دروسـت بکرێ لەسـەر خـاکی کوردستان بەسەرکردایەتی مارشەمعون بەپاڵپشتی ئینگلیزو فەرەنسی و تەنانەت ڕووسـەکانیش ئەمەیان پێ چاك بوو.بۆیە بڕیار درا کـابتن (گراسی)ئەفسـەری هـەواڵگری ئینگلیزەکـان بنێرنـە ورمێ و لەوێوە چاودێری و سەروکاری کارەکان بکات.ئەو چەك وتەقەمەنی ویارمەتی یە مـاددی یەی دەهات لەلایەن کاپتن گراسی یـەوە بـدرێت بەئاسـووریەکان ئـەرکی ڕێکخسـتنی هێزەکـانی ئاسـووری لەئەسـتۆگرت و ڕاسـتەوخۆ سەرپەرشـتی دەکـردن .زۆری لەشـکری ئاسـووری و چەکداری کردنیان بەو خێراییە ئەمەش هۆیەکی گرنگە بۆئەوەی هەرچی زووتـرە سمکۆ فریـای خۆی بکەوێ و ئەو دوژمنە گەورەیە لەکۆڵ

بکاتـەوە(50).جگـە لـەم هـەموو کێشـە لابەلایـەی ڕووبـەڕووی سمکۆ دەبـوەوە بـەڵام سمکـۆ لەهەوڵی بەدەست هێنانی پاڵپشـتی کـوردی پارچـەکانی تردابـوە بـۆ درێـژەدان بەشۆڕشـەکەی بۆئەم مەبەسـتە پەیوەنـدی کـرد بەشـێخ مەحمودەوە.بۆدروسـتکردنی پەیوەنـدی تونـدوتۆڵو تۆکمـە ئەمـەش لەبەڵگەنامـەکانی ژمـارە(355)ڕۆژی 1919/5/30نامەیـەکی کونسـوڵی فەرەنسابۆ وەزارەتی دەرەوەی فەرەنسا نوسـینەکانی نـەجاتی عەبـدوڵڵا لاپـەڕە 62 بـەڕوونی دەردەکەوێ.جگـە لەمـەش ئاسـوریەکان هەرچـەندە لەسـەرەوە لەگـەڵ سمکـۆ ڕێـك بـوون لەژێرەوەش ڕۆژانە چەند گوندی کوردەکانیان تالأن دەکردو دەیان سوتاند ئەمـەش وەك جـۆرە تاکتیکێك بوو

بەرامبـەر بەکوردەکان.مامۆسـتا حسـێن حـوزنی موکریـانی لەیاداشـتەکانیدا کەلـەم دواییـەدا بەخـەتی خـۆی بڵاوکرایـەوە(51). دەنوسـێ(جارێك کچـێکی 16سـالأنەی شـکاك بەڕێگایەکـدا دەڕوات چەند گەنجێکی ئاسووری و ئەرمەنی لێ پەیدا دەبێت و دەیگرن و بەهـەموویان ئـابڕوی دەبەن پاشـان ئـازادی دەکەن.کچەکەش بـەو خـوێن و وەزعـەوە دەگەڕێتـەوەو دەچێتە مـاڵی

سمکۆ لەبەردەم سمکۆدا دەرپێ کەی دادەکەنێ و دەست ئەکا بەگریان سمکۆ لێی دەپرسێ کێ وای لێ کردی؟لەوەلامدا دەڵێ ئاسووری و ئەرمەنیەکان ئەویش دەڵێ کەسیان دەناسی دەڵێ بەڵێ لەناویاندا (خەیول)هەیە خەیول کەسێکی سەرکێشی ئاسووری و پیاوی تەنگانەیان بووە بۆیە سمکۆ دەڵێت هەرچی عەبدۆیی هەیە بێنە ئێرە (عەبدۆیی)بنەماڵەو هۆزەکەی خۆیەتی لەناوعەشیرەتی شکاکدا هەموو کۆدەبنەوەو سمکۆ دەرپێی کچەکە بەرزدەکاتەوەو دەڵێ ئەم دەرپێیە دەبینن ئەوە شەرەفی هەموو شکاکە بۆیە دەمەوێ خەیول نەمێنێ و تۆڵەی ئەو تاوانە وەرگرێ سێ کەس لە قەرەباڵغیەکە دەچنە دەرەوە و دەڕۆن پاش کەمێك (خەیول) دەکوژن و دەگەڕێنەوە پاش ئەمە مارشەمعون نامەیەك دەنوسێ بۆ سمکۆ دەڵێ کارێکی خراپتان کرد(خەیول)تان کوشت سمکۆش لە وەلامدا دەڵێ(وەڵلاهی زۆر فکرمان کردەوە بەلام هیچ شتێکمان لەکوشتن بەچاکتر نەزانی بۆیە خەیولمان کوشت)پاش ئەوەی سمکۆ لەگەڵ عەشیرەتی هەرکی ئاسووریەکان دەشکێنن هێزە هەڵهاتووەکەی ئاسووریەکان بەرەو باشوور دەڕۆن و دەچنە هەمەدان لەوێ بۆ ماوەیەك دەگیرسێنەوە و پاشان ئینگلیزەکان ئاسووریەکان دەگوازنەوە بۆ عێراق و لەشاری بەغداد و بەعقوبە نیشتەجێ دەکرێن و سەرکردایەتی ئاسووریەکان دەدرێتە دەست ئاغا بترۆس ئیتر ئینگلیزەکان بۆ مەرامی خۆیان بەکاریان دێنن و هەموویان چەکداردەکرێن و بوون بە سوپای (لیڤی) لە شۆڕشی شێخ مەحمودا زۆر سەرسەختانە دەجەنگان ئەگەر بەچاوێکی واقیع سەیری مەسەلەکان بکەین دەگەینە ئەو ڕاستیەی ئەگەر سمکۆ مارشەمعونی نەکوشتایە ئەوسا دەوڵەتێك لەسەر ئاوو خاکی کوردستان دروست دەکرا زۆر لەوە بەهێزتر دەبوو کە چاوەڕوان دەکرا نەك کاریگەری دەبوو بۆ سەر ڕۆژهەلاتی کوردستان و بەڵکو شێخ مەحموودیش دەکەوتە نێوان بەرداشێکی بێ کۆتایی و پارچەیەکی گرنگ لەکوردستانی گەورە دائەبڕا و بەدڵنیاییەوە سنوری جوگرافیای کوردستان وەك ئێستای نەئەمایەوە .ڕەنگە خودی سمکۆ ئەو کارەی کەکردی نەك وەك پەشیمانی بەڵکو تاڕادەیەك پێی خۆش نەبووە بەلام لەبەر ئەو هۆیانە ناچاربووە.لەدوای ئەو کارەساتە سمکۆ

ڕۆژ لەدوای ڕۆژ هێزو دەسەلأتی لەپەرەسەندندا بووە و ئەستێرەی بەختی لەدرەوشانەوەدا بووە بەلأم جارێکی تر بیری لەتۆڵە سەندنەوە نەکردەوە بەرامبەر بە ئاسورییەکان.ژمارەی ئەو ئاسووریانەی کە ناوچەکەیان جێهێشت زیاتر لە (32000)کەس دەبوون ئەو خێزانە کوردانەی لە چنگی ئاسووریەکان ڕزگاریان بوو هەموو هەڵهاتن بۆ بەشەکانی تری کوردستان زۆرترینیان ڕوەو باشوری کوردستان هاتن لەشارەکانی دهۆك و هەولێرو سیدەکان و سۆران و کۆیەو قەلأدزێ و سلێمانی گیرسانەوە زۆریشیان لەناو بەفروسەرماو سۆڵەی قەندیل دا گیانیان لەدەست دا(پیاوێك دەگێڕێتەوە کە لەو کارەساتە ڕزگاری بووە دەڵێت : کە دایکمیان کوشت لەبەر چاوم من منداڵ بووم تەمەنم 8 – 9 ساڵان بوو لە ترسا دەستی خوشکەکەمم گرت کە لەخۆم بچوکتر بوو ڕامان کرد بۆ دەرەوەی ماڵەکەمان هەندێ منداڵی تری خاڵۆزای خۆمم بینی ئەوانیش ڕایان دەکرد هەموو دەرچووین لە گوندەکە دنیا سارد بوو خۆشمان نەمان دەزانی بۆ کوێ دەچین کاتێك گەیشتینە قەندیل بەفر دنیای داپۆشی بوو لە برسان و لە ترسان ئێمەی منداڵ سەرمان لێ شێوابوو خوشکەکەم زۆر بێ هێز ولاواز بوو بوو چووم بۆ گوندێکی نزیك بدۆزمەوە تافریامان بکەون بەلأم هیچم نەدیت تا گەڕامەوە لەناو بەفرەکەدا خوشکەکەم گیانی سپاردبوو) ئەو کارەساتە تەنها گەلی کوردو ئاسووری زەرەرمەندی سەرەکی بوون و بەقازانجی وولأتانی ئێران و تورکیاو ئینگلیزەکان شکایەوە....

مارشەمعون پاش ئەوەی دەستی بەسەر ورمێ دا گرت بەنیازی پتەوکردنی دەسەلأت گفتوگۆی لەگەڵ سمکۆدا کرد لەکاتی چوونی بۆ کۆنەشار لەخەسرەو ئاوا دادەنیشێ لەگەڵ(وثوق الدولة)پێی دەڵێ(ئێوە فریوی بەریتانیاو ڕووس مەخۆن ووتی باپیرانی من خزمەتکاری دەوڵەتی ئێران بوون.نووسراوی پڕ لەشانازی شاعەباسی سەفەوی سەبارەت بەباپیرم هەر لەلامان ماوە هەر شوێنێك دەوڵەتی ئێران داوای بکات من لەگەڵ عەشیرەتەکەم دەڕۆم و لەوێ دادەنیشم یەکێك لەخزمەتکارەکانی ئێران دەبم) پاشان چووە لای سمکۆ بۆ کۆنەشار. لەوێش ئەو کارەساتەی کەباسمان کرد ڕووی دا هەرچەندە کاك کمال سەید إبراهیم لەکتێبەکەیدا باسی

بردنی 250ئافرەتی شکاک دەکات کەلەگەڵ خۆیاندا لەکاتی بردنی ئاسوریەکاندا لەگوندی شکاك نشینەکانی سەر ڕێگاکانیاندا پەلاماریان داون و بردونیان بۆیە سمکۆ سەید تەها رادەسپێرێ کە قسە لەگەڵ ئینگلیزەکان بکات بۆ ئازادکردنی ئەو ئافرەتانەی کە ئاسووریەکان بردونیان ئەوەی راست بێت نازانین کاك کمال لەکام سەرچاوەوە وەری گرتوە،زۆرێك لەمێژوونوسان و نوسەرانی ئەوکاتەی کارەساتەکە هەریەکە بەجۆرێك باسی ئەو کارەساتە دەکات .هەندێك بە میزاج و بەشێکی بەسۆزەوەو بەشێکی تر بەمەبەست بابەتەکە دەشێوێنن .وەك ئەوەی کە مارشەمعون پێشتر پەلاماری دەمانچەی دابێ لەسمکۆو خورشید ئاغای برای سمکۆ لێی هاتۆتە دەست و مارشەمعونی کوشتووە. ئەمە زۆر دوورە لەراستیەوە.چونکە مارشەمعون داواکاری گفتوگۆبووە هاتۆتە ناوچەیەك کە هەمووی سەر بەعەشیرەتی سمکۆ بوون .کە باش دەیانزانی رێگای دەرچوونیان زەحمەت بووە.هەر دانوستانێك و رێکەوتنێك بکرایە لەبەرژەوەندی مارشەمعون و ئاسوریەکان تەواودەبوو .یاخود دەوترێت لەهەڵەی یەکێك لەپاسەوانەکانەوە ئەوە رووی داوە ئەمەش جێگای بروا نییە.چونکە دەتوانرا چارەسەر بکرێت دەکرێت بڵێین چەند چەکداری شکاك لەو کارەساتەدا کوژراوە؟ یاخود هیچ نەکوژراوە یان شتێکی ئەوتۆ نەبووە .باشە ئەگەر ئاسووریەکان مەبەستیان دەستوەشاندن بوایە خۆ دەبوایە ئەوان لە 150چەکدار پەنجایان دەرچووایە بۆ هەموو کوژران وەك دەڵێن تەنها یەك کەسیان دەرچووە.کەواتە شکاکەکان زۆر بەمەبەست و زۆر ئامادەبوون بۆ ئەو کارە.خودی سمکۆ نایشارێتەوە کە دەڵێ وای بۆچووم مارشەمعون بکوژم چونکە لەپشتی ئێمەوە پیلانیان داناوە بۆ ئەوەی دەست بەسەر باکوری کوردستاندا بگرن.(کریس کۆچێرا) نوسەری فەرەنسی دەڵێ سمکۆ لای هەندێك لەسەرکردەکانی ئێران و تورکەکان وەك(حەسەن ئەرفع)و(ئۆزەدەمیر)ی تورك بە کەسێکی شەقاوەو مرۆڤێکی لەخۆبایی و هیچ نەزان و تاڵانکەرو مرۆڤێکی نەتەوەپەرست و ناسیۆنالست حساب کراوەو زۆربەی ئاغاکان و دەرەبەگەکان هاوکاریان لەگەڵدا کردووە سمکۆ هەروەك ئەوان دەرەبەگ بووە.تامی ناسیۆنالیستی چەشتبوو.لەڕاستیدا

ئەوانە هەموو نەتەوە پەرست بوون). هەروەها کریس کۆچێرا دەڵێ (سمکۆ پانتۆلێکی شکاك و چەکمەیەکی ڕووسی لەپێ دەکرد)ئینگلیزەکان دەڵێن سمکۆ خۆش لیباس بووە و پیاوێکی کەم دووی لەسەرخۆبووە و شوێن و مەڵبەندی سمکۆ چەهریق بووە کەنزیکی سنوری تورکیایە.لەناوچۆمێکدا لەسەر تەختەبەردێکی بڵند باوکی سمکۆ قەلآیەکی دروست کردبوو کە نیشانەی هێلانەی(هەڵۆ)بوو هەروەها د.نصرالله شیفتە نوسەری (سێ مەردی عەجیب) لەسەر سمکۆ دەڵێ اسماعیل ئاغا لەناوچەی ورمێ و سەڵماس و مهابادو حاکمی موتڵەق بوویەبێ ئەوەی کەس بتوانێت لەڕوویدا بوەستێت هەرچی بیویستایە دەیکرد لەکاتی شەڕدا کە ڕووسیا ئازربایجانی گرت اسماعیل ئاغاکە هەستێکی ئاژاوەچێتی تیابوو بەپشتیوانی ڕووسەکان چوو بەگژ تورکەکاندا جاری واش هەبووە بەباشی بزانیایە کارەکەی بەپێچەوانەوە ئەکرد دوای شۆڕشی ڕووسیاو کشانەوەی هێزەکانی دەستیان بەسەر ناوچەکەدا گرت و سمکۆ کارێکی ناڕەوای کرد کەچوو بەگژ ئاسوریەکاندا بۆ ئەوەی خۆی لەتورك نزیك بکاتەوە مارشەمعونی بانگ کردە ماڵی خۆی و کوشتی بەو جۆرە خۆی لەتورك نزیك کردەوە. ئەمەش بۆچوونی تەنها د.نصرالله شیفتە نییە.ڕەنگە کەسانی تریش هەبێ بەم شێوەیە بیربکەنەوە لەهەڵسوکەوتی سمکۆ.بەلآم سمکۆ ماڵی لە جەهریق بوە نەك کۆنەشار دەرچووانی کارەساتەکە شایەتی ئەوە دەدەن کە لەماڵی سمکۆدا ئەم کارە نەکرا بەڵکو لەماڵی تەیموور ئاغادا بووە بۆ مێژوو باس دەکرێ کە تەیموور ئاغا پێشتر ئاگادار نەبووە کە سمکۆ نیازی کوشتنی مارشەمعونی هەیە.بەلآم نوسینەکەی دکتۆر نصرالله دەردەکەوێ کە پەلە پەل و مەبەستی لەدواوە بێت.

یاخود بەسری فەرماندەی ستادی جەنگ بروسکەیەك دەنێرێ بۆ ئۆزدەمیربەگی قائیمقامی ڕەواندوز سمکۆ زیاتر بەئۆزدەمیر دەناسێنێ‌لەبروسکەکەدا هاتووە.

دیاریەکر بۆ ئۆزدەمیر بەگی قائیمقام

338/6/14 استخباراتی ئومرۆ 1745

1–سمکۆ کابرایەکی فێڵبازە بەهۆی زرنگی خۆیەوە ئەو خەنجەرەی هەڵی گرتووە بۆ کاتی خۆی دەشارێتەوە ئەم کابرایەبیری سەربەخۆیی لەکەللەدایە مەبەستی ئەوەیە کەتا لە ئێراندا دەسەلاتی زیاد دەکات و بەهێزدەبێت لەگەڵ ئێمە تێك نەچێ تا بەم جۆرە بە مەرام و ئامانج بگات.

2–سەرکەوتنی سمکۆ لەناو عەشایەری کورددا بەم جۆرە گەورەبوونی و دەسەلات پەیداکردنی بۆ حکومەتی میللی ئێمە (حکومەتی تورکی مستەفا کەمال)دەست نادات بەلأم لەم رۆژەدا تێکچونمان لەگەڵ سمکۆ بۆ ئێمە باش نیە ئەگەر ئێوە بتوانن هەوڵی ئەوە بدەن کە بە بلأوکردنەوەی پروپاگەندە کە عەشایەری پێ تەفرە بدەن بیانکەن بەدوژمنی سمکۆ بەڕاستی خزمەتێکی گەورە بۆحکوومەت جێ بەجێ دەکەن وەکو ئەوەی بڵێن سمکۆ بەپارەی ئینگلیز ئەم شۆڕشەدەگێڕێ بۆ قازانجی خۆی و خزمەتی ئینگلیز.خوێنی کوردەکان ئەڕێژێ.

3–ئەو مەفرەزەیەی کە لێرەوە خراوەتە ڕێ جارێ دەچێتە (جولەمێرگ)دوای گەیشتنی ئێوە بەڕەواندوز و جێگیربونتان لەوێ بەپێی هەواڵ و پێویست فەرمانی تر ئەدرێ بەجوڵاندنی مەفرەزەکەو هاتن و نەهاتن ی بۆ ڕەواندوز.

4–مەکارەمان(وەسیلەی گواستنەوە) نیە کە تۆپ و ڕەشاشی پێدابنێرین هەوڵ ئەدەین کە ئەو شتانەتان بۆ جێ بەجێ بکەین.

بەسری

فەرماندەی ستادی جەنگ

ئەگەر سەیری ئەم بروسکەیەی سەرەوە بکەین ئەوسا دەرئەکەوێت کە تورکەکان چەندە دوژمنی سەرسەختی کوردو شۆڕشەکەی بوون لەئاخرو دوا هەناسەی عوسمانیەکاندا هێشتا بەشی کوردی چارە ڕەشیان پێ ماوەئەگەر بەچەك دەستیان نەگاتە سمکۆ ئەوا بەپروپاگەندەو ناوزڕاندن .هەندێ جار بوون بەعیسایی بۆ سمکۆ بلأودەکەنەوە.وەك پێشتر باسمان کرد کەچی

سەرەڕای ئەم هـەموو بەڵگە زیندوانـە کەچی دەڵێن سمکۆ پیـاوی تورکەکانـە یـاخود پیـاوی ئێرانیەکانە یان بە فەرمانی ئینگلیز هەڵسوکەوت دەکات .

(ش.محۆیان) * لەگۆڤاری (پەیڤ)دا بڵاوی کردۆتەوە لەبارەی سمکۆوە دەڵێ ئەو وولآتانەی لەشەڕی یەکەمی جیهانیدا بەشـداربوون هەرلایـەك بـەهۆی تەقـەلای بەکرێگیراوەکانـەوە هـەوڵی ئەدا کورد بۆ مەبەسـتی خـۆی بـەکاربهێنێ ئەوکاتـەش سمکـۆ سـەرۆك عەشـیرەتی شـکاك بـوو لەناوچـەی مەرگـەوەرو برادۆسـت هەمیشـە لەهـەوڵی دروسـت کـردن و دامەزرانـدنی دەوڵـەتی کوردستانی سەربەخۆدا بـوو سمکۆ لـەو ناوچـانەی ورمـێ کـە عەشـایەری شـکاکی تێدا ژیـاوە بەدەسەڵآترین کەسێك بووە هەر لەسەرەتای شەڕی جیهانی یەکەمەوە ناوبانگی بڵاوبـوەوە لـەو کاتـەدا لایـەنگری ڕووس بـوو دژی ئێـران و تورکـەکان شـەڕی دەکـرد.دوای ئـەوەی هەنـدێك لەبنەماڵەکـەی سمکۆ بەدەسـتی کاربەدەسـتانی ئێـران کـوژران ئـیتر سمکۆ ڕەزامەنـدی خـۆی نیشاندا بەئاشکرا بۆ سوودی تورك و ئەڵمانەکان شـەڕی دەکـرد دژی ئێران.سمکـۆ لەسـەرەتادا دەستی کرد بەڕاپەڕینەکەی ئەو دەسەڵآتەی نەبوو بۆیە بەدوای دۆست ولایەنگرانی دا دەگەڕا تا لەگـەڵ ڕووسـەکاندا هێرشـی بـردە سـەر تورکیا.لەسـاڵی 1915-1918 سمکـۆ تاکـە هێـزی دەسەڵآتداری سەرووی ڕۆژئاوای ئێران بـوو کەلـە هەنـدێك ناوچـەی تورکیـاش دەسـەڵآتی هـەبوو سمکۆ لەگـەڵ ئـەو وولآتانـەی شـەڕیان دەکـرد زۆر شـارەزایانە منـاوەرەی دەکـرد هـەوڵی ئـەدا ئەنجامی ئەو شەڕانە بەسوودی خۆی بێت لەدوای کشانەوەی ڕووسـیا سمکـۆ تـوانی لایـەنگرانی زۆر کۆبکاتەوەو شەڕی ئێران بکات پشتگیریەکی زۆری خەڵکیش بۆخۆی مسۆگەر بکات.

* ئەمـەش بڕوانـە (ش محویـان لـەکتێبی بزوتنـەوەی کوردەکـانی کوردسـتانی خـوارو سیاسـەتی ئیمپریـالیزمی ئینگلیز (وەرگێڕانی سەیوان علی ڕەش لە ڕووسیەوە.)

بەشی دووەم

....

هاتنی ئینگلیز بۆ باشوری کوردستان.

کاتێك دوا کەشتی ئینگلیزەکان سنگی لەکەناراوەکانی عەرەبی دا لەساڵی 1917دا وورده وورده سوپا کشا تا گەیشتە شاری بەسرە لەساڵی 1918توانیان تێکڕای شارەکانی عێراق بگرن(جگە لەشارەکانی کوردستان وەك کەرکوك،سلێمانی و هەولێرو موسڵ تا ئەو کاتە کوردستان نەلکێنرابوو بەعێراقەوە سنوری باکوری عێراق ئەو کاتە چیاکانی حەمرین بوو دوای پەیمانی سایکس بیکۆی شوم باشوری کوردستانیان لکاند بە عێراقەوە لەو ڕۆژەوە عێراقی بوون بوە بەبەڵایەك تەنها ساتێکیش کورد نەحەساوەتەوە و بگرە مەینەتیەکانی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ زیادی کردووەو تاکار گەیشتە ئەوەی بە پرۆسەیەکی نەگریس و دوور لەبەهاکانی مرۆڤایەتی عەرەب کەوتنە ڕەشە کوژی دانیشتوانی کوردستان بەپێش چاوی جیهانەوەو لایەنێکیش نەبوو ڕێگری لەو کوشتارە بکات و ئەو پرۆسەیەشی بە ئایەتێکی پیرۆزی قورئانەوە دەبەستەوە کە سورەتی (ئەنفال)بوو تەنانەت وەك کافرەکانی سەرەتای ئیسلام مامەڵەیان دەکرد و هیچ حسابێکیان بۆ موسڵمان بوونی کورد نەکردوو زۆر بەئاسانی ئەم تاوانەیان جێ بەجێ کردو بۆیان چووە سەر. کەدەبوایە بەپێی ڕێکەوتنامەی سایکس بیکۆی ساڵی 1916ولایەتی موسڵ لەژێر ئیدارەی فەرەنسادا بوایە. بەبێ شەڕ شاری موسڵ تەسلیم بوو بەبەریتانیا بەپێی ڕێکەوتنامەی (مۆدرۆس)خرایە ژێر فەرمانڕەوایی بەریتانیاوە. ئەو سەردەمە خەڵکی کوردستان(52).بەتایبەتی ناوچەی هەولێرو بادینان لەبێ هیوایدا دەژیان. چونکە کۆتایی شۆڕشی شێخ عبدالسلام بارزانی لەساڵی 1915بەگیانی خۆی تەواو بوو بوو. کاتێك ئینگلیزەکان لەناوچەی سلێمانی لەوە تێ گەیشتبوون کە شێخ مەحمودی کوڕی شێخ سەعید وەك بنەماڵەیەکی ئایینی و کۆمەلایەتی خەڵکی سلێمانی ڕێزێکی تایبەتیان

دەگرن و وەك بنەماڵەی کاك ئەحمەدی شێخ تەماشا دەکرێن.بۆیە لەگەڵ شێخ مەحموودا کەوتنەگفتوگۆ بۆ بەڕێوەبردنی سلێمانی و لەڕۆژی 17ی تشرینی 1918 بەفەرمی لەلایەن (مێجەرنوئێل)وە شێخ مەحموود وەك حوکمداری ناوچەی سلێمانی ناسێنرا. بەڵام ئەوەی جێگای پرسیاربوو سنووری دەسەڵاتی شێخ مەحمود دیاری نەکرابوو ئەوەی دەزانرا سنوری

هەڵەبجە لـەژێر فـەرمانڕەوای جافەکانـدا ماوەتـەوەو سـنوری چەمچـەماڵ لـەژێر دەسـەلآتی هەمەوەندەکانـدا بـووەو سـنوری ناوچـەی پشـدەریش لـەژێر دەسـەلآتی بابـەکر ئاغـادا بـووە بەواتایەکی تر لەناوچەی دووکان تاگشت ناوچەی قەلآدزەو سنوری بتوێن بابـەکر ئاغـا تـەواوی. دەسەلآتی هەبوو پاشان ئینگلیزەکان دوای شـەش مـانگ لەدەسـەلآتی شـێخ مـەحمود کەوتنـە بچووك کردنـەوەی دەسـەلآتی شـێخ مـەحموود دەیانویسـت ڕیزەکـانی لەبەریـەك هەڵبوەشـێنن ئەمەش دوای ڕۆشتنی (مێجەرنوئێل)بەناوی گەشتەوە بۆ ناوچەکانی باکوری کوردستان بۆ جێ. بەجێ کردنی ئەو ئەرکەی کە پێی سپێردرابوو لەلایەن حکومـەتی بەریتانیاوە.هاتنـە پێشـەوەی مێجەرسۆن وەك کەسێکی توند بەهاتنی (سۆن)بۆ سلێمانی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ پشێوی زیاد دەبوو. لەگەڵ ئەوەشدا ڕێگری لەدەسەلآتی شێخ مەحموود دەکرا لە21نیسانی 1919دا ئینگلیزەکان ویسـتیان حوکمـداریی شـێخ مـەحموود بەیـەکجاری نەهێڵن.بۆیـە شـێخ مـەحمودیش وەك کاردانەوەیەك ویستی دام و دەزگاکـانی ئینگلیـز لەسـلێمانی دەربکـات بـۆ ئـەم مەبەسـتە شێخ مەحمود نامەیەکی نهێنی نارد بۆ هاوڕێ دێرینەکەی کە هەمیشە پشتی پێ بەسـتبوو کەئـەویش مەحمود خانی دزڵی یە هەڵبەت محمود خانی کـانی سـانانیش یـەکێك بـووە لـە دۆسـتە نزیـك و بەوەفاکانی شێخ مەحمود.بەلآم لێرەدا تەنها نامـە نهێنیەکـە نێـردراوە بـۆ محمـود خـانی دزڵـی (محود خانی دزڵی کوڕی عەزیز خانی بارام بەگ)لەساڵی 1870 لەگوندی دزڵـی(53).ناوچـەی هەورامان لەدایك بووە پشتاوپشت بنەماڵـەی بـارام بـەگی حوکمـداری ناوچـەی هـەورامان بـوون خـاوەنی پێگەیـەکی کۆمەلآیـەتی داکـۆکی کـارێکی گشـت کێشـە نەتەوایەتیـەکان بـوون .دوای گەیشتنی نامە نهێنیەکەی شێخ محمود.خانی دزڵـی بـەهێزێکی چـەند سـەد کەسـی یـەوە دێنـە ناوچەی شاربازێڕو پاشان بـۆ ڕۆژهـەلآتی سـلێمانی و لـەبناری شـاخی گۆیـژەدا دەمێننـەوە کـە تائێسـتا ئـەو ناوچـەیەبە(قووتەی محمودخان)ناسراوە.مێجەرسـۆن ئاگـاداری شـێخ محـوود دەکاتەوە کەبۆچی محمود خان هێزی هێناوە؟ئەویش لەوەلآمـدا دەڵێـت محمـود خـان موریـدی کاك ئەحمەدی شێخەو سالآنە بۆ زیارەت دێن و ناکرێ ئێمـە ڕێگـری لێ بکەین.لـە 19ی مایسـی

1919هێرش کرا بۆ ڕزگارکردنی سلێمانی و هێزی محمودخـان توانیـان کۆنترۆڵی شـاریکەن و بۆجاری یەکەم شار ئازادکرا زۆریەی زۆری ئەفسەرو سەربازە ئینگلیزەکان دەست بەسـەر کـران لەدەبۆکـەی سـلێمانیدا زینـدانی کران.ئـەو ئەفسـەرانەی کـە ڕزگاریـان بـوو بـوو ڕۆژی پێشـتر سلێمانی یان چۆڵ کردبوو بەمێجەرسۆنیشەوە هەر هەمان ڕۆژ بەپەلە حەپسەخانی نەقیب خۆی دەگەیەنێتـە دەبۆکـەو هاوکـاری پێشـکەش بـە ئەفسـەرو سـەربازەکانی ئینگلیـز دەکـات و بریندارەکانیش دەنێرێ بۆ چارەسەر وەك کارێکی مرۆڤانە لـە22ی مایسـی 1919دا جەنـەراڵ (دان ئیگلس)بەهێزێکەوە هێرشـی هێنـا بۆسـەر سـلێمانی لەبەرەبەیانـدا لەناوچـەی تاسـڵوجەی ڕۆژئاوای سلێمانی کەوتە بۆسەی هێزەکانی محمودخان و شێخ قادرەوە تاناچار بەهەڵهاتن کران لە23ی مایس دا سەر لەشکر (برێدجس)بەهێزێکی هیندییەوە هێرشی هێنـا ئـەمیش لەناوچـەی بازیاندا بەخراپی شکاو هێزی ئینگلیزەکان لەناوچەی چەمچەماڵدا مۆڵ دران هێزی محمود خـان و شـێخ قـادر چـوونە ناوچـەی قەرەهەـنجیر شـەڕ لـەو ناوچـەیەدا دەسـتی پێکـرد. کۆلۆنێل(تۆمسن)کوژرا لەماوەیەکی کەمدا جەنـەراڵ (فرایزەر)بەهێزێکـەوە گەیشـت هێزەکـانی مـەحمودخان و شـێخ قـادر پـەلاماریان دان و ئەگـەر بـەتالیۆنی فەرماندە(چارت)نەبوایە(فرایزەر)بەدەستی هێزەکانی کورد دیل دەکرا.شێخ محمود لـەم کاتـەدا لەدەربەندی بازیان خـەریکی خـۆ ئامـادەکردن بـوو هێـزی زیـاتری لـەو ناوچـەیەدا دادەمەزرانـد پاشان هێزە کوردیەکان پاشەکشەیان کرد بـۆ دەربەنـدی بازیـان ئینگلیزەکـان هێرشـیان هێنـا دوای شەڕێکی سەخت توانیان کوردەکـان بشـکێنن و شـێخ مـەحمودیش بەبرینـداری و بـەدیلی دەکەوێتە دەستی ئینگلیزەکان پاشان بردیانە بەغدا و لەدادگا دواجاربڕیاری دوورخستنەوەیان دا بۆدورگـەی (ئەنـدامان) لـە هیندسـتان دوای دووسـاڵ بەناچـاری گەڕێنرایـەوە بـۆ سـلێمانی کەلەدوایدا بەدرێژی باسی دەکەین.

پاشان شێخ مەحمود بەدیلی دەبرێ بۆ بەغداد لەدادگایەکی سەربازی نادادپەروەرانـەدا بڕیـاری مردن بەسەر شێخ محمود وشێخ حمە غەریبی زاوایدا درا و هەریەك لە محمودخانی دزڵـی بـەبێ

ئامادەبوونی خۆیان زیندانی هەتا هەتایی و محمودخانی کانی سانانیش بە(3)ساڵ زیندانی دوای ئەوەی بڕیاری حوکمەکەی تەمیزکرایەوە حوکمی شێخ محمودو شێخ حمە غەریب کەم کرایەوە بۆ هەریەکەیان (10)ساڵ بەندی و دوورخستنەوەیان بۆ دوورگەی(ئەندامان)لەهیندستان(54). و لەترسی گرتن ماڵ و منداڵی شێخ محمودو کەس و کارە نزیکەکانی بەئاوارەیی ڕوو لەڕۆژهەڵاتی کوردستان دەکەن.

شێخ محمود و شێخ حمە غەریبی زاوای لەبەغدا ڕۆژی دادگایکردن دیاری کراو لەڕۆژی مەحکەمەکەدا شێخ محمود نەیویست پارێزەری هەبێت تەنانەت دادگای سەربازی عورفی ڕەت کردەوەو ووتی ئێمە مەزڵومین و ئێوە زاڵم و داگیرکەر من بەواجبی سەرشانی خۆمم زانیوە کە بەرگری لەنەتەوەکەم بکەم.وەك واجبێکی شەرعی.ئەو تاوانانەی کەخرابووە پاڵ شێخ محمود بریتی بوو لە داگرتنی ئاڵای بەریتانیای گەورەو دڕاندنی کەئەمە بوختانێکی گەورەبوو بەڵکو شێخ محمود بەڕێزەوە ئاڵاکەی داگرتبوو بەقەدکراوی تەسلیمی کردەوە خاڵی دووەم دژایەتی کردنی بوودژ بە سوپای ئینگلیزو ڕاگەیاندنی شەڕ ئەمەش بەتاوانی گەورەو خوێن ڕشتن ئەژمار ئەکرا.بۆیە بەو شێوەیە بۆجاری یەکەم کە حوکمی مردنیان دا. ئەمەش وەك هەیبەت نواندن و کەم کردنەوەی حوکمەکەی بۆ 10ساڵ ئەمەش وەك بەخشینێك و نەرمی نواندن بووە بەڵام لەمەش سەیرتر ئەوەبووە کۆمەڵێ کەسایەتیان لەسلێمانیەوە لەگەڵ کاپتن(بۆند)ی حاکمی چەمچەماڵ دا هێنابوو بەزۆر یان بەخواییش لەدادگا ئامادەبوون وەك شایەتی دان لەسەر تاوانەکانی شێخ محمود.کەسایەتیەکانیش وەك مامۆستا ڕەفیق حلمی ئامازەی پێ داون ئەمانەن:

1-حاجي ملا سعيد کەرکوکلی زادە
2-عیزەت بەگی وەسمان پاشای جاف
3-شێخ(نەجیب)ی قەرەداغ.
4-عەوني يەفەني يوزباشي كوري (حاجي گورون)

5-حەمە بەگی قادر پاشا.

6-حاجی ئاغای حسن ئاغا

7-میرزا فەرەج حاجی شەریف.

بەلآم لەدادگادا دوای حکومەکەش بێ شلەژان شێخ محمود وەك پلنگیکی ناوقەفەس لەهەلمەت بردن و چەپۆك داهێنان ئەگەرا بەرامبەر بەدیوانی عورفی و لەئاستی شایەتەکاندا سروشتی مەردانەو دلێرانە بوو لەنیگاکانیا بەرامبەر شایەتەکان وا ئەخوێنرایەوە کە نرخیان بۆ دانانی بەسووك دێتە پێش چاوی داخی ئەوەی ئەخوارد کەکورد لەلای بێگانە شایەتی لێ بدا ماتی ئەوە گرتبووی کە کۆت و زنجیری ئینگلیز پەکی خستەوە نەیئەتوانی بیان پلیشێنێتەوە.......)*

دوای ئەوەی لەدادگای سەربازی ئینگلیزدا ناوی چەند کەسایەتیەك لەخەلکی سلێمانیدا هاتووە و مامۆستا رەفیق حلمی دەلێ(بەزۆر هاتبن یان بەخواهشت ئەو کەسانە لەدادگا شایەتیان داوە لەسەر شێخ محمود) ئەگەر سەرنج بدەین ئەو کەسانە زۆر نزیکن لەشێخ.خۆشەویستی شێخ محمود لەوکاتەدا بێ سنوور بووە و زۆر لە شاعیرەکانی ئەو کاتە شیعریان بۆ هۆنیوەتەوە ئەمە پەیوەندی بەسادەیی شێخ و تێکەل بوونی بوە لەگەل خەلك دا.جگە لەوەی بنەمالەی کاك ئەحمەدی شێخ بووە بەپێی ئەو وەلآمانەی کەلە دادگادا دراوەتەوە جۆرێك لە زۆرە ملەی پێوە دیارە وا دەردەکەوێ کە بەزۆر هێنرابێتن بەرای من (نوسەر)ئینگلیزەکان مەبەستێکی تایبەتیان هەبووە لەبە زۆرهێنانی شایەتەکان لەسێ خالدا دەبینمەوە.

1-هێنانی ئەو کەسایەتیانە کە نزیکن لەشێخ محمودو پێشتر هاوکارو دلسۆزی شێخ بوون تاگومان و دوودلی وبێ بروای لەنێو خەلك دا دروست بکەن.

* بڕوانە یاداشتەکانی رەفیق حلمی لاپەرە 178

2-دروست کردنی ناکۆکی لەنێوان بنەماڵەی شێخ و ئەو بنەماڵانەی تردا.

3-ئینگلیزەکان دەیانویست دوای دورخستنەوەی شێخ محمود ئەم چەند کەسەی کەبەزۆر هێنراون بۆ دادگا نەتوانن درێژە بە رێبازەکەی شێخ بدەن و تا وا لە خەڵك بگەیەنن ئەمانە خیانەتیان بەشۆرش و حکەمەتەکەی شێخ کردووە،تاکەس دوایان نەکەون بۆیە شێخ لەوەڵامێکی دادگادا دەڵێ:بەلای منەوە جێ ی داخە هەرەشەی ئێوە وای لەم کوردانەکردووە کەشایەتیم لەسەر بدەن لەکاتێکدا من کۆمەکیم بەوان کردووەو داوای مافی ئەوان دەکەم .

شایەتی یەکەم:مەلا سعید کەرکوکلی زادە هاتە پێشەوەو حاکم لێی پرسی .

-چی لەبارەی رووداوەکەوە دەزانیت؟

وتی:گلکۆی کاك ئەحمەدی شێخ جێ یەکی پیرۆزە و ئینگلیزەکان قەدەغەیان کرد نەیانهێشت کەس بۆ زیارەت کردنی بچێت لەبەرئەوە خەڵکەکە بە رووتاندا تەقیەوە.ئاژاوە بەهەموو لایەکدا بڵاوبوۆەو بەرەنگاریتان کرا.ئێمەی موسڵمانیش ئەمەمان لەئێوە چاوەڕوان نەدەکرد.

جارێکی دی لەشایەتەکەی پرسی:ئایا شێخ محمود فەرمانی پێ دایت کە فتوا دەربکەیت و بڵێیت ئینگلیزەکان کافرن.دەبێ بکوژرێن؟.

وتی نەخێر من بێ ئاگام لەم قسەیە.......

ئەگەر سەیری ئەو وەڵامانە بکەین دەبینین تەنها بەرگری کردن بووە لەشێخ و شایەتی دانە لە خودی خۆی کە ئاگادارە خەڵك چی وای لێ کردون پەلاماری ئینگلیزەکان بدەن هۆکارەکەشی قەدەغەکردنی زیارەتی مەرقەدی پیرۆزی کاك ئەحمەدی شێخە.بەوپێ یە کە موسڵمانن ئەمەش وەستانەوەی ئینگلیزە بەرامبەر بە ئاینەکەمان.

شایەتی دووەم:عزەت بەگی عوسمان پاشا بوو:سەرۆکی دادگا لێی پرسی؟

-ئایا شێخ محمود هانی خەڵکەکەی دا بۆ خۆپیشاندان؟

وتی نەخێر بەڵکو خۆشی هاوبەشی گەلی کرد لەهەستەکەیاندا بۆخۆپیشاندانەکەو بەرهەڵستی کردن لەمافی گەلەکەی .

ئەگەر وردبینەوە لەم وەڵامەش تەنها بێتاوانی شێخی نیشان داوەو هیچی تر.

شایەتی سێ یەم شێخ نەجیب قەرەداغی بوو ووتی: من لەماڵەوە بووم شێخ مەحمود بەپیاوێکدا نامەیەکی ناردە لام و داوای لێ کردم کەلەشکرێك لە عەشایەر کۆبکەمەوە تێیان بگەیەنم کە تێکۆشان لەرێگەی ئاین و نیشتیماندا ئەرکی سەر شانی هەموو موسڵمانێکە دژ بەئینگلیز بووەستێنەوە پێشی ووتم ئێستا ئێمە لەگەڵ ئینگلیزدا لەشەڕداین خێرا هێزێك بنێرە.

شێخ نەجیب نامەیەکی لەگیرفاندا دەر هێناو پێشکەشی دادگای کرد ووتی :من ئەو فەرمانەی پێم کرا لەترسی ژیانی خۆم جێ بەجێم کرد.

شایەتی چوارەم عەونی ئەفەندی ئەفسەرێکی سوپای کوردستان بوو کاتێك پرسیاریان لێ کرد ووتی:من وەك ئەفسەرێك ئەوەی پێم ووتراوە جێ بەجێم کرد ئەگەرچی من ئەفسەرێکی جەنگیش نیم بەڵکو ئەفسەرێکی ئیداریم ئەو مەعلوماتانەی من هەمە لەناوخەڵکدا و بڵاوبوەوە کە ئێمە حکومەتین .ئەمە کتوپڕ هەڵگەڕایەوە ئەم ئاژاوەیەی لێ دروست بوو. هۆی سەرەکیش نازانم چی بوو چونکە من نەپیاوێکی سیاسیم و نەپیاوێکی جەنگیم شایەتی حەوتەم.میرزا فەرەج ووتی:

—من لەماڵەوە بووم کە گەل دەستی بەخۆپیشاندان کرد هەموومان بەگەنج و پیرەوە چوینە ناو خۆپیشاندانەکە شێخ مەحمودیش وەك یەکێك لەئێمە هاتە ناو خەڵکەوە و نەشم بینی سەرکردەی خۆپیشاندانەکە بکات.

شایەتەکانی دی بەگشتی باسی ئەوەیان دەکرد شێخ مەحمود سەرکردایەتی جووڵانەوەکەی کردووە بۆیە بەگشتی ئەگەر سەیری وەڵامەکان بکەین دەرئەکەوێ کە هەموو خۆیان بەشدارکردووە و لاریان نەبوە لەبەشداری کردنیان لەگەڵ شێخ مەحمود ئەمەش زیاتر دەرئەکەوێ کەبەزۆر هێنراون چونکە دوای بەندکردنی شێخ مەحمود و دورخستنەوەی و گەڕانەوەی شێخ بۆ سلێمانی هیچ کاردانەوەیەکی بۆیان نەبووە جگە لەڕێزو خۆشەویستی بۆیان دەنا شێخ ئەگەر وانەبوایە وەڵامی دەبوو بۆیان بەپێی نوسینەکانی دکتۆر ئەفراسیاو هەورامی

بەڵگەنامـەكانی ئەرشـیفی ڕووسـیاو سـۆڤیەت دەربـارەی شـێخ مـەحمود گـەلی زۆرن هەنـدێك بەڵگەنامـە ئاشـكرا كـراوە لەلایـەن ڕووسـەكانەوە كـە دەبێـت هەڵوێسـتەی لەسـەر بكـەین وەك لاپەڕە(236) دكتـۆر ئەفراسـیاودا هـاتووەو دەڵێ:ئینگلیزەكـان توانییـان پیـاوانی دەوروبـەری شێخ مەحمود بكڕن یان بـاوەڕپێكراوانی خۆیـان دابنـێن وەك شـێخ قـادر(برای شـێخ مـەحمود) شێخ قادر كوڕی شێخ صالح شـێخ عبـدالكریم ,مستەفا پاشـا یامولكی.ئەوانـە ئینگلیزەكانیـان لەپەیوەندی یەكانی شێخ مەحمودو توركیـا ئاگـاداردەكردەوە ئینگلیزەكـانیش داوایـان لەشـێخ مەحمود كرد كەبەیەكجاری دژی توركیا شەڕ ڕابگەیەنێ یان بێتە بەغدا بۆ وەرگرتنـی دەسـتورو ڕێنوێنی.

ئاشكرایە هاتنی نوێنەری سوپای ئینگلیـز لەكەركوكـەوە بـۆ سـلێمانی بەمەبەسـتی پەیوەنـدی بەستن و كارتێكردن

لەو كەسایەتیانەی دەوروبەری شێخ مەحمود بوو).لێرەدا دەپرسـین دەبـێ شـێخ مـەحمود لـەم بارودۆخـە ناسـەقامگیرولێڵیەدا چـی بكـاو چـی پـێ دەكـرێ لەكاتێكـدا كـە نـزیكترین كەسـی پەیوەندی گرێ دابێ لەگەڵ دوژمنەكانی بۆ دەبێـت گلـەیی لەشـێخ مـەحوود بكـرێ كەتەنانـەت نەیتوانیوە نهێنـێ كانی بدركێنـێ لـەم سـەردەمەداو ئێستاشـی لەگـەڵ دابـێ هـیچ سـەركردەیەك نـاتوانێ زیـاتر بكـات لەشـێخ مـەحمود بـەو شـێوەی ئـەو ئـاوا چـواردەوری بـەو كەسـانە دەور درابێ.ئەمەش ئەوەمان دێنێتەوە یاد كە مامۆستای خوالێخۆش بووعلاالـدین سـجادی لەڕشـتەی مرواریـدا دەڵـێ لـەكۆتایی تەمـەنی شـێخ مـەحمود دا مـن لەبەغـدا لەمزگەوتەكـەی خـۆم و لەحوجرەدا بووم كاتێكم زانی غەڵبە غەڵب لەبەردەم مزگەوتەكەدا دروست بوو خەڵكانێك خۆیان كرد بەناومزگەوتەكـەدا سـەیرم كـرد شـێخ مـەحموودبوو عـەرەب چـواردەوریان گرتووە.یـەكێك دەستی زیارەت دەكاو یەكێك شانی ماچ دەكات،دەڵێ منیش بەپەلـە چـووم بـۆلای و هێنـام بـۆ حوجرەكەی خۆم دوای بەخێرهاتن و هەواڵ پرسین .شێخ مـەحمود فـەرمووی عـلا الـدین خـۆت دەزانی ئەوەی لەتوانامدا بوو بۆ میللەتەكەم كردو هـیچ درێغـیم نـەكرد بـاش بێـت یـان خـراپ

ئەوەم لەتوانادا بووە بەڵام ئێستا هیچم پێ ناكرێ تەنها ئومێدێكم هەیە ئەویش تۆی.دەڵێ لەم كاتەدا فرمێسك بەچاویدا هاتە خوارەوە بۆ سەر ڕوومەتەكانی . منیش ووتم یا شێخ جا منێكی بێ كەس و بێ عەشیرەت چیم پێ دەكرێ ئەویش لەوەڵامدا دەڵێ ئومێدم بەقەڵەمەكەتە قسور مەكە بۆ نەتەوەكەت) لێرەدا دەرئەكەوێ كە شێخ مەحمود چەندە خەمخۆری میللەتەكەی بووە. ئەگەر لەمێژوو ووردبینەوە دەبینین شێخ مەحمود هیچ سازشێكی لەسەر حسابی كورد نەكردووە، هەموو ژیانی بەدەربەدەری و شەڕو شۆڕەوە بەڕێ كرد هەقی خۆیەتی وەك هێمای بەرگری نەتەوەیەك و وەك شانازی مێژووی مان تەماشا بكرێت.خۆ قەیسەری ڕووس ناوچەی ئالاسكای فرۆشت بەئەمەریكا.كەچی ئێستا ڕووسەكان وەك بەشێك لەمێژووی خۆیان سەیری قەیسەر دەكەن و تەنانەت بەشانازی یەوە ناوی دەبەن خۆ شێخ مەحمود جگە لە قوربانی و بەرگری زیاتر هیچی نەكرد نامەكانی دەری دەخات كە چەندە خەمخۆری نەتەوەكەی بووە لەیەكێك لەنامەكانیدا بۆ ڕووسەكان دەڵێ:

بۆ بەڕێز كۆنسوڵی ڕووس لەتەورێز

پایتەختی كوردستان شاری سلێمانی

بارەگای مەلیك

20ی كانوونی دووەم 1923

سڵاوێكی گەرم بۆ بەڕێزتان

لەساڵی 1917 كاتێك كە دەنگی ئازادی ڕاستەقینە و ڕزگاری مرۆڤ لەژێر چەپۆكی زۆرداران و ستەمكاران لەڕێ ی ڕۆژنامەكانتانەوە گەیشتە گوێ ی جیهانیان. چەوساوانی دنیا هەزار سڵاو سوپاسیان نارد بۆ گەلی ڕووسیا.بۆ ئازادی و ڕاپەڕین.بەو هیوایەی مافی خۆیان بەدەستبێنن لەساڵی 1919واتە چوارساڵ لەمەوبەر كاتێك لەناوەندی سلێمانی گەلی چەوساوەی كورد داوای مافی سروشتی خۆی كرد ڕووبەڕووی ئاگری چەكی نوێنەرانی خوێنڕێژی ئینگلیز بووە و لەئەنجام دا خەڵكێكی زۆر بوونەقوربانی و شەهیدكران.لەچارەڕەشی كوردان ئەو دەمە

بارودۆخی ناو ڕووسیا هەر بەردەوامی هەبوو بەڵام لەسایەی خواوە گەلی ڕووسیا ڕزگاری بوو گەورەیی و بەهێزیەکەی دەرکەوت.بەم چەشنە مەبەستی گەلی کوردستان ئاراستە دەکەم .تەواوی گەلی کورد لەباشوری کوردستان ئامادەیە سەر بەدەوڵەتی رووسیابێت و یارمەتی و قوربانی بۆ بدات و بەگیانی و کردەوە و ئامادەی جێ بە جێ کردنی هەر دەستورێك کە پێمان بدرێت بۆ بەجێ گەیاندنی ئەم ئەرکە پێویستە بەمافی نەتەوایەتی خۆی بگات. بۆ ڕوون کردنەوەی پەیوەندی یەکان و بارودۆخی گشتی و زیادکردنی هێزەکان و ترساندنی دوژمنان و باوەڕی هەردوولا پێویستمان بە تۆپ و فرۆکە و ڕەشاش و چەك وتەقەمەنی هەیە.شتەکانی تر بەدووروودرێژی بەزارەکی لەلایەن قوماندار ڕەشید ئەفەندی و سکرتێری تایبەتی عارف ئەفەندی یەوە ئاراستە دەکرێت و زیاتر کاتتان ناگرم.

ئیمزا

مەحمود

مەلیکی کوردستان

ئەگەر سەیری ناوەڕۆکی نامەکەی شێخ مەحمود بکەین دەبینین چۆن لەهەوڵدا بوە بۆ بەدەست هێنانی پشتگیری وولآتە زلهێزەکان یاخود ئەو وولآتانەی خاوەنی بڕیاربوون بۆ بەهاناچوونی گەلانی لێقەوماو یاخود

گەلانی ژێردەست بەهەمان شێوەش سمکۆ گەلێ نامەی ئاراستەی ڕوسەکان کردکە یارمەتی و هاوکاری بکەن

تابتوانێ ڕۆژهەڵاتی کوردستان ئازادو سەربەخۆبێت بەڵام ڕووسەکان چونکە لەبەرژەوەندیاندا نەبوو تەنانەت وەڵامی نامەکانیشی وەرنەگرتەوە.بەهەمان شێوە شێخ مەحمودیش چارەنوسی لەسمکۆ باشتر نەبوو.شێخ مەحمود زیاتریشی نوسی بۆ ئینگلیزەکان کەچی لەباتی ئاوڕدانەوە لەشێخ مەحمود تۆمەتیان دەخستە پاڵ شۆڕشەکەو پیاوەکانی خۆیان لەشێخ مەحمود نزیك

دەکردەوە تابەلا ڕێدابیبەن تەنانەت شێخ مەحمود نیگەرانی هەڵسوکەوتی ئینگلیزەکان بوو.دەچوون کەسێکیان لەدوورگەی عەرەبی یەوە دەهێنایە عێراق دەیانکرد بەمەلیك و ئەبوایە شێخ مەحمود چاوی لەدەستی ئەوبوایە.هەوڵەکانی شێخ مەحمود بەردەوام بوو. تا کایە ڕۆشنبیریەکان بەهێزتربێت .هەرچەندە خۆشی دەستی شیعری کوردی هەبووە لەبەشێك لە شیعرەکانی خۆیدا دەڵێ:

فەرهادی قەومی کوردم و فەریادی کورد ئەکەم
دوژمن بەکوتەکی کاوە وەکوو شووشە ورد ئەکەم
بۆ بێستونی مانیعی ئامالی کوردەکــــــــــان
وەك کۆهکەن بەعەزمی مەتین دەستو برد ئەکەم

شێخ مەحمود هەمیشە هەوڵی داوە کوردستان بەعێراقەوە نەبەسترێتەوە بەڵکو خوازیاری سەربەخۆیی ناوچە کوردی یەکان بووە.ئەمەش لەم بەڵگەنامەیەدا دەبینرێ کە دکتۆر کمال مەزهەر لە(کوردستان و کورد) هاتووە: سەعادەتی مەندوبی سامی بەریتانیا لە عێراق .

دوای سڵاو

گومان لەوەدا نی یە کە سەعادەتتان باش ئاگاداری باری کارگێری ئێستای کوردستانن ئەم کارە پڕ لە شەرمەزاریانەی لەکوردستان کران.ئەو کارە دڕندانەی عەرەبەکان لەسلێمانی ئەنجامیان دا کوردستان هەرگیز لەوێنەیانی بەخۆوە نەبینیوە .دوای ئەوە هەڵبەت لای سەعادەتتان تەواو ئاشکرایە تاچ ڕادەیەك ئیتر کوردو عەرەب ناتوانن پێکەوەبژین کورد هەمیشە بێ هیچ شەرت و شروتێك ئێستاو دوارۆژیش خۆیان بەقەرزاری حکومەتی بەریتانیا دەزانن کورد وەك ئەرکی سەرشانی خۆی هەرگیز دریغی نەکردووە لە دەربڕینی دۆستایەتی و ملکەچیان بۆ بەریتانیەکان چ ئیمرۆکەو چ لەدوارۆژیشدا بەڵام بەداخێکی گرانەوە دەڵێم ئەم دۆستایەتی و ملکەچی یە تاوەکو حاڵی حازر لەکێشەو نەهامەتی بەو لاوەهیچی بۆ کورد لێ نەکەوتۆتەوە و بۆ عەرەبیش بوونەتە هۆی خێرو بێر بەپێی ئەو نامەو سەرەخۆشیانەی پێم

گەیشتوون لەوە گەیشتم کە کوردەکانی دراوسێشمان هیچ هیوایەکیان نەماوەو ئەوانیش تەواو بێ هوودەبوون بەردەوام لەهەرچوارلای کوردستانەوە هەواڵی ئەوەم دەگاتێ کەلەدوای خوێن ڕشتنە پڕ لەشەرمەزاری یەکەی عەرەب لەگەڵ کوردی لای خۆماندا کردیان ئیتر مافی هیچ ئیرادەیەکیان نی یە بەناوی ئەم نەتەوە (ئاری)یەوە هەموو داوای کورد ئەوەیە ئێوە لەجەنگی عەرەب ڕزگاریان بکەن و جودایان بکەنەوە. کورد زۆر بەپەرۆش و بڕواوە داوا دەکەن هەمیشە لەژێر حیمایەی بەریتانیەکاندابن.

ئیمزا

مەحمود

1930/9/17

ئەم نامەیەش ئەوە دەردەخات کە شێخ مەحمود ئومێدی بەئینگلیزەکان بووە وویستویەتی زیاتر لێیان نزیك بێتەوە بەڵام بەداخەوە ئەمە وەزعی حەقیقی شێخ محمود بووە لەکوردستان بەدەست عەرەب و ئینگلیزو تورکەوە.کەچی خەڵکانێك جارجارە گوێبیستیان دەبین دەڵێن شێخ مەحمود خۆی بەدوورگرتوە لەئینگلیز .دەنا کورد دەکرا بەحکومەت کە ئەمەڕاست نی یە و قسەی بێ بنەمایە و هیچی تر شێخ مەحمود لەیەکێك لەهۆنراوەکانیدا دەڵێ:

موودەتێ عومرم بەتاڵان چوو لەسووچ و قوژبنا

پێمەلەم زۆرکرد لەبەر ئیمان لەبەحری بێ بنا

شاهبازێ بووم لەمەیدانی شکاری دوژمنا

جەهلی میللەت بوو بەزیللەت هات بەسەر شانی منا

هەروەها شێخ مەحمود بە ناوی كۆمەڵێك هۆزو كەسایەتی واژۆكانیان كۆدەكردەوە بۆ پشتگیری كردنی شەریف پاشای خەندان بۆ كۆنگرەی ئاشتی لە پاریس لەگەڵ وەفدەكەشدا نامەیەك ئاراستە دەكات لە 1919/3/20

بۆسەرۆكایەتی كۆنگرەی ئاشتی جیهانی - پاریس .

(نامەم پێشكەش بە ئێوەی بەرێز دەكەم كە سەرۆكایەتی ئاشتی جیهانتان پێ سپێردراوە هیوای زۆرمان پێتانە كە گوێ لەدەنگی هەقی ڕەوامان بگرن ئەو بەیانانەی كەلەلایەن دەوڵەتە هاوپەیمانەكانەوە لەكاتی یەكەمین جەنگی جیهانیدا دەركرا ئەو هەموو كوشتارو ماڵ وێران كاری یەی كە داتان بەهیوای ڕزگاركردنی گەلانی لاوازی ژێر دەستەی تورك و سوڵتەسەر كوت كەرەكەی بوون ئامانجتان لەم شەڕەدا سەربەخۆیی بوو بۆ ئەو گەلانە كەلەنێوانیاندا گەلی كوردیش دێت گەلی كوردمان یەكێكە لەو گەلە كۆنە ژێردەستانەی حكومەتی تورك كەلەدەمێكەوە بەدەستیانەوە دەناڵێنێ.بڵاوبوونەوەی ئەم بەیانانەش لەلایەن دەوڵەتە هاوپەیمانەكانەوە مژدەیەكی دڵخۆشكەربوو بۆمان لەهەموو شوێنێكی كوردستانەوە گەلی كورد دەنگی خۆی و داخوازی یەكانی بەرزدەكاتەوە بۆتان هەڵگری ئەم مەزبەتانەش (سەید ئەحمەدو سەید ڕەشید زەكی بەگ)كەبەڕێوەبەری قوتابخانەی كوردستانن و نماینددەی ئێمەن لەكوردستانەوە دێنە لاتان داواتان لێ دەكەین بەداخوازی عەشیرەكاتەكانمان ڕازی بن گوێ ی هەقیان بۆ شل بكەن و مەزبەتەكانیان پێشكەش بەكۆنگرەی ئاشتی جیهان بكەن بۆئەوەی ئەوانیش بتوانن ئەم ستەمكاری یەی تورك مان لەسەر هەڵبگرن بەیارمەتیتان خۆمان دروست بكەین و نمایندەكانیشمان بەمژدەی سەربەستی یەوە بگەڕێنەوە(56).

سەرۆكی حكومەتی كوردستان

شێخ محمودی حەفید

لەگەڵ ئەم نامەیەدا تەواوی خەڵکی کوردستان بەهیوابوون کە کۆنگرە ببێتە مایەی خۆشی و سەرفرازی بۆیە لەشارەکانی رۆژهەلاَت لەشارەکانی سەقزو وان و کەرکوك نامەو پشتگیری لەرێگەی شەریف پاشاوە نێردرا بۆ پاریس.داوای ئازادی و یەکبوونی پارچەکانی کوردستان کرا لەنامەکانی شێخ مەحمود دا دەرئەکەوێت کەچەندە بێ هیوا بووە لەروس و تورك وئینگلیزەکان و عەرەبەکانیش بەهەمان شێوە بەلاَم لەگەڵ ئەوەشدا ئەم هەموو هەوڵ و ماندوو بوونە گشتی نووسراوی سەر کاغەز بووە و کاری پێ نەکراوە تەنانەت هەردوو وەفدی کوردی لە سوریا فەرەنسیەکان گرتنیان و هێنایاننەوە و لەموسڵ حوکم دران ئیتر وەفدەکە نەگەیشتە کۆنگرە.ئالێرەوە شێخ مەحمود زیاتر بێ هیوابوو کاتێك ویڵسن حاکمی عێراق درۆیەکی تر دەکات کە دەڵێ کاتێك لەگەڵ شێخ مەحمود کۆبوومەوە سەرۆك عەشیرەتە کوردەکان بەشێخ مەحمود رازی نەبوون .

ئەمەش بەمەبەستی دروستکردنی گومان و بێ متمانەیی لەناوخەڵکی کوردستاندا و هیچی تر.

داگیر کردنەوەی سلێمانی لەلایەن سوپای ئینگلیزەوە

دوای ئەوەی لەشکری کوردستان بڵاوەی کردو شکستی هێنا لەبەرامبەر سوپای پرچەکی ئینگلیزلە1919/6/18دا هاتنی مێجەرسۆنی باڵوێزی گەڕۆکی ئینگلیز هەر لەڕێگەوە کەوتنە ڕوپیە بەخشینەوە بەناو پشدەرییەکان و شێخەکانی سەرگەڵوو سەنگاو(57).تابتوانن سۆزیان بۆلای خۆیان ڕابکێشن گەلێك ڕێگای هاتووچۆی کردەوە مێجەرسۆن کەسێکی ڕەوشت نزم بوو بۆهەر لایەك برۆشتایە چەند ئافرەتێکی لەگەڵ خۆی دەبرد دەیویست بەهەر شێوەیەك بێت بێ ڕەوشتی لەناو کۆمەڵگای مسوڵمانی کوردیدا بڵاوبکاتەوە.واشی نیشان دەدا کە هاتوون خزمەت بەگەلی چەوساوەی کورد بکەن وەهەرچی پێ کراوە بەرامبەر بەکەسایەتیە ناودارەکان درێغی نەکردووە هەرکەسێکیان بەدڵ نەبوایە بەتۆمەتی هاوکاری کردنی شێخ مەحمودو شۆڕشەکەی تووشی گێچەڵ دەبوو.کەلە 1919/6/20دا تەواو سلێمانی کەوتە ژێر ڕکێفی ئینگلیزەوە لە27حوزەیرانی 1919کۆتایی بەشۆڕشی شێخ هات .دورخستنەوەی شێخ مەحمود وای لەئەفسەرە کوردەکان کرد لەگەڵ کەسایەتیە نیشتیمان پەروەرەکاندا جەمعیەتێك دروست بکەن و درێژە بەشۆڕشەکە بدەن وا لەئینگلیزەکان بکەن کە بیر لەگەڕانەوەی شێخ مەحمود بکەنەوە لەکاتی خۆیدا زیاتر درێژەی پێ دەدەین.عەبدوڵڵا زێوەر دەڵێ:دوای ئەوەی تورکەکان لەسەر دەستی عەشایەری سورچی و دزەیی و خۆشناودا شکان و ڕووەو سنوری ئێران ڕایان کرد ئینگلیزەکان هێزێکیان نارده سلێمانی و تەکلیف لەشێخ قادری برای شێخ مەحمود کرا بەئاسایش حکومەتێکی وەتەنی دروست بکات مادام تەماشای پرسی کورد دەکات بەڵام شێخ قادر تەکلیفی قبوڵ نەکرد و شاری بەجێهێشت.چووە سەر دێ یەکەی خۆی دانیشت(58).

(ڕۆژانی دەربەدەری)

شێخ لەتیف لەیادەشتەکانیدا دەڵێ دوای ئەوەی لە 1919/6/22دەنگ بڵاوبۆوە لەناوخەڵکدا کە سوپای شێخ مەحمود توشی شکست هاتووە شێخ بەبرینداری لەلایەن ئینگلیزەوە گیراوە. کۆمەڵێك لەئەفسەرو سەربازی دڵسۆزەکانی کوژراون خەڵکی تووشی دڵەڕاوکێ بوون و ئێمەش بەهاوکاری خەڵکی بەشەرەفی مەڵکەندی بەتایبەتی حاجی کەریم و ئەحمەد بەگی ساحێب قران و نوری برای .توانیمان شاری سلێمان بەجێ بهێڵین کە سوپای ئینگلیز هاتنە خاکەکەمان هەرچی ئاڵتون و لیرە هەبوو بردیان و پاشان خانوەکەیان ئاگرداو لەگەڵ زەوی تەختیان کرد.ئیتر ئەم خێزانە قۆناغ بە قۆناغ بەژن و مناڵەوە بەرەو سنور تا دەگەنە مەریوان لەوێشەوە بۆ لای محمود خانی کانی سانان و پاشان دوای حەوانەوەی چەند ڕۆژە بەرەو دزڵی لای محمود خانی دزڵی بەڕێ دەکەون و بەگەرمی پێشوازی دەکرێن ماوەی مانگێك لەوێ دەمێننەوە لەو کاتەدا کونسوڵی ڕووسی لەکرماشان داوا لەوالی سنە دەکات کە محمود خان بگرێ حکومەتی ئێرانی بەفێڵ دیاری بەنمایندەی خۆیدا دەنێرێ بۆ محمودخان و داوای لێ دەکات.کە سەردانی سنە بکات و حکومەتی ئێران بڕیاری داوە کە بتکاتە فەرمانڕەوای سنە هەرچەندە پێی دەڵێن مەچۆ ئەمە فێڵە بەڵام محمود خان لەگەڵ چەند چەکدارێك دا دەڕوا و لەوێ دەگیرێ و تەسلیمی ئینگلیزەکانی دەکەن و ئەوانیش ڕەوانەی بەندیخانەی هندی یە دەکەن لەعێراق بۆجارێکی تر لەگەڵ شێخ مەحمود یەك دەگرنەوە.

پاشان بەهەمان شێوە نمایندەی ئێران سەردانی محمود خانی کانی سانان دەکات و بەشێوەی پێشوتر بەویش دەڵێن بەڵکو سەردانی سنە بکات تابکرێتە فەرمانڕەوای سنە لەئەنجامدا دەچێتە سنەو لەوێ بەدەردی محمودخانی دزڵی دەبەن دەیگرن سەیر لەوەدایە سەرکردەکانی کورد هێندە خۆش باوەڕن کە زۆر بەئاسانی دەکەونە دوای دوژمنەوە.

خێزانی شێخ محمود لەدزلّی دەرئەچن و دەچنە ناوچەی بانە .لەوێ چەند ڕۆژێك میوانی ڕۆستەم خان و پاشان بۆلای سیف الدین خان لەسەقز. ئینگلیزەكان تەبلیغی هەردوولایان دەكەن كە خێزانی شێخیان تەسلیم بكەن ئەوانیش ڕازی نابن بۆیە سوپایەكیان بۆناردن و هەردوولایان تێك شكاندن و سیف الدین خان و ڕۆستەم خان گیران و بڕیاری كوشتنیان دان و هەر زوو بڕیارەكەیان جێ بەجێ كرد تەنانەت خێزانی شێخ مەحمود هێندە دلّ تەنگ دەبن خۆیان بەئەرك دەزانن بەسەر خەلّكەوە ناهەقیان نیە چونكە ئەوە كەی ڕەوایە لەوولآت و نیشتیمان و ناوگەلی خۆتا نەتوانی بمێنیتەوە و دوژمن قۆناغ بە قۆناغ بەدواتەوە بێت و هەولّی دەستگیركردنت بدات بۆیە ئەو خێزانە بەڕێزەش بڕیار ئەدەن بەرەو ئازربایجانی سەرو یاخود باكوری ڕۆژهەلآتی كوردستان بڕۆن هەرچۆنێك بێت خۆیان بگەیەننە مەلّبەندی شكاك تا بۆماوەیەك بحەوێنەوە.ئەم سەفەرە دوورودرێژەو ڕێگاكردن لەگەلّ ژن و منالّ كارێكی هەروا ئاسان نی یە.تا دەگەنە ناو عەشیرەتی مەنگوڕ و بایزئاغای مەنگوڕ زۆر مەردانە پێشوازی كردوون چەند ڕۆژێك دەمێننەوە پاشان ڕوو لەناوچەی نەهری دەكەن جێگای شێخ عبدالقادری نەهری و شێخ عبداللەی نەهری و شێخ تەهای شەمزینی نەوەی شێخ عبدالقادری نەهری دەبینێت وەك خێزانی شێخ مەحمود دەلّێن دلّخۆش نابێت بەچوونەكەیان بۆیە ئەوانیش بڕیار ئەدەن بچنە لای كەسایەتی و سەركردەی ناسراو ئیسماعیل خانی سمكۆ كاتێك لەڕێگاوە دەچنە گوندی (مێشەدەرە)بێوەژنێكی لێ دەبێ بەناوی(سەیزادە)ئەم گوندەجۆگەیەك دەیكات بەدوو بەشەوە سەیزادە هەموو ڕۆژێك ئەمبەرو ئەوبەری ئاوەكەی دەكرد بۆئەوەی لەوبەری ئاوەكە پەنیرو كەرە بۆ مندالّەكانی شێخ دەهێناو جارێك لەناو ئاوەكەدا لاقاودێت و دەی خنكێنێت .دوای ئەم هەموو كارەسات و ماندوبون و شەونخوونیە دەگەنە لای سەركردەی ناسراوو دەست ڕۆیشتوی ئەو ناوچەیە كەئەویش سمكۆی شكاكە كاتێك گەیشتنە كۆنە شاری مەلّبەندی سمكۆ دانیشتوان زۆر بەگەرمی پێشوازی یان دەكەن ئەوانەی كەلەگەلّیان دەبن زێوەری شاعیرو سەید عبداللەی حاجی سەید حسن و شێخ علی و كاكە حەمە كە هەردوكیان

ژنبرای شێخ محموودبون بەچاکم زانی کەلەزاری شێخ لەتیفەوە پێشوازی سمکۆ بنووسم کەدەڵێ: سمکۆی شکاك بەسواری گالیسکە هات بۆ دەوارەکەی ئێمە پێیان ئەوت (بایتۆن)سیزاری قەیسەری رووس بەدیاری دابووی بەسمکۆ وەرزی بەهاربوو دانیشتوانی شارەکە بەکوردو تورك و گشت تایەفەکانی ترەوە سڵاویان بۆ سەرکردەکەیان دەکرد هاتە لای ئێمە خاڵەکانم و زێوەری شاعیر و عبدوڵلای سەید حەسەن و حەپسەخان و دایکم چوونە پێشوازی و سڵاویان لێکرد ئەویش سەری بۆ دایکم دانواند و میر سمکۆ ووتی ئێوە خاوەنی ووڵات و ئێمە غەوارە.لەئێوە فەرمان و لەئێمە جێ بەجێ کردن تکام وایە بەگرتنی شێخ محمود کەنیشانەی شەرەفی کوردانە.دڵگران مەبن چونکە مێژوومان پڕە لەشانازی دوای ئەوەی فرمێسك بەچاوەکانیا هاتە خوارێ ڕێ ی قسەکردنی لێ گرت کەمێك هاتەوە سەرخۆی ئێمەی جێ هێشت و بۆ ماڵی حاکمی شار ملی نا فەرمانێکی دەرکرد دەڵێت:(خێزانەکەی شێخ مەحمود بەهۆی زوڵم و زۆری ئینگلیزەوە دەربەدەری ووڵاتی خۆیان بوون.هاتونەتە لای ئێمە هەرچی پێویستی ئەم خێزانەیە لەسەر حسابی میرنشینەکە دەیاندرێتێ هەر فەرمانێکیشیان هەبێ دەبێ بەزووی جێ بەجێ بکرێت پێویستی ژیانیان بۆ ئامادەبکرێت دەمەوێت پارێزگاری لەژیان و شەرەفیان بکەم پەیمان دەدەم کەجەماوەرو میرنشینەکەم لەخۆشی و ناخۆشیا لەگەڵیان بم بەرهەڵستی ئەوانەش دەکەم کە داوایان دەکەنەوە ڕۆح و سوپاکەم فیدایانە)(59).

ئەمە هەڵوێستی قارەمانانەی سمکۆ بووە هەر ئەوەشی لێ چاوەڕوان دەکرا دوای ئەوە هاتنی خێزانی مەلیکی کوردستان بڵاودەبێتەوە حاکمی تەورێزو ورمێ و هەردوو کونسوڵی ئینگلیز دەچنە لای سمکۆ داوای ئەوەی لێ دەکەن کەخێزانی شێخ تەسلیم بەوان بکرێت ئەوانیش بیدەنەوە دەست ئینگلیزەکان بەڵام سمکۆ زۆر تووڕە ئەبێت و دەڵێت مردن بۆ ئێوەیە کە دوژمنایەتی ژن و مناڵ دەکەن ووڵاتەکەیانتان کاول کردووە واز لەمنداڵەکانی ناهێنن پاشان دەڵێت :من لەپێناوی خێزانی شێخ مەحمود دا ئامادەم هەموو سەربازەکانم بەکوشت بدەم تەنانەت خوێنی خۆشم.ئەگەر هەر چارم نەما ئەوا یەك بەیەك منداڵەکانی شێخ مەحمود

بەدەستی خۆم دەیانکوژم و تەسلیمیان ناکەم هەر لەم کاتەدا شێخ قادری برای شێخ مەحمود دێت بۆ سۆراغی منالەکان ئەویش لەموکریان دەسگیردەکرێت و تەسلیم بەئینگلیزەکان دەکرێتەوە پاشان ئەویش دەنێرنە هیندستان بۆلای شێخ مەحمود.پاش ماوەیەك کەسێك نامەیەك دەبات بۆ خێزانی شێخ مەحمود گوایە نامەکە شێخ قادر نوسیویەتی تێدا هاتووە وەزعی ئێمە زۆر باشەو شێخ مەحمود لەگەڵ ئینگلیزدا رێکەوتووە ئێوەش بگەڕێنەوە بۆ سلێمانی دوای ئەوەی ئەمانیش ئاهەنگی خۆشی دەگێڕن سمکۆ ئەم هەواڵە دەبیستێ و دەچێ بۆ سەردانیان ئەوانیش خێرا نامەکەی دەدەنە دەست سمکۆ دوای ئەوەی سکرتێرەکەی دەیخوێنێتەوە خێرا دەڵێ ئەمە پیلانە کابرای نامە هێنەر دەگرێ دەڵێت من لەتورکیاو لەروسەکانەوە هەواڵی دوێنێم هەیەو شێخ مەحمود هەر لەهیندستانەو ئینگلیزو ئێران بەتەمان هێرش بکەنە سەر ئێمە بۆیە سیخوڕەکە دەگرن و دوای لێدان هەموو راستیەکە ئاشکرا دەکات ئەوانیش لەشاخێکەوە فرێی ئەدەنە خوارەوە.

پاشان ئێرانیەکان بەهێزێکی زۆرەوە رووەو ناوچەی شکاك پێشرەوی دەکەن و ناوچەکەیان گەمارۆ ئەدەن پێش ئەم گەمارۆدانە سمکۆ هەرچی سونەکانە دووریان دەخاتەوە بۆ ناوچەکانی نزیك شاری وان لەترسی عەجەمی جەعفەری.کە ئەمە جگە لەکێشەی نەتەوەیی کێشەی مەزهەبیش بوو.دوای ئەوەی گەمارۆکە توند ئەکەن هێرش و پەلامار دەست پێ دەکات تەنانەت تا سێ مانگ بەم شێوەیە دەمێنێتەوە کەمی تەقەمەنی و خۆراك زۆر بۆ سوپاکەی سمکۆ دێنێ و ئەویش بەئەحمەد ئاغای برای دەڵێ بەڵکو بچنە دەرەوەی گەمارۆکەو پاشان هێرش بکەنەوە بەڵکو گەمارۆکە بشکێنین سوپای عەجەم 18هەزار کەس بوون ئەحمەد ئاغا بەرنامەی هێرشەکەی سمکۆ جێ بەجێ دەکات سوپای عەجەم دەشکێت و دەست دەگرن بەسەر کۆمەڵێك ئازوقەو تەقەمەنی عەجەمەکان.ئیتر هێرش لەدوای هێرش عەجەمەکان دەشکێ و زۆریان دیل دەبن لای هێزەکەی سمکۆ لێرەدا کۆمەڵێك راوبۆچون هەیە کە گوایە دیلەکان کوژراون دەستییان لێیان نەپاراستون.هەندێك دەڵێن ئەوە دوژمنانی کورد باسی درندەیی کورد

دەکەن بەو چەشنە نی یە بەلأم ئەم ڕایە لاوازە.دەبێت ڕای یەکەم جار ڕاست و دروست تربێت چونکە بەوتەکانی سمکۆدا دەرئەکەوێت کەلەدیلەکان بێزارو تورە بووە کە پێی وتوون ئێوە هاتوونەتە سەر خاك و وولأتی ئێمە و ژن و منالّ و پیرو پەککەوتە دەکوژن هیچ بەهایەکی مرۆڤایەتی نازانن بۆیە ڕەنگە بڕیاری کوشتنی دیلەکانی دابێ شێخ لەتیفی کوڕی شێخ مەحمود لەیاداشتەکانی دا دەلّێ سمکۆ چەکدارەکانی ڕاسپارد کەبەچەکەکانی خۆیان بیانکوژن کەبەژمارە باسی چەند هەزار سەربازێك دەکات ئەگەر لەحالّەتێکیشدا ئەگەر وابێت ئەوا ناکرێ هەروا بەسوك و ئاسانی سمکۆو چەکدارەکانی تاوانبار بکرێن چونکە سەربازەکانی کورد لەبەرەی بەرگری و بەرگری لەخۆکردندابوون پێشتر لەشەڕی ناوشاری ورمێ و دەوروبەری تەنها لەعەشیرەتی شکاك 1920کەس لەژن و منالّ و پیری پەککەوتە کوژراون لەماوەی مانگێکدا ئەم ژمارەیەم لەدەمی کەسانی بنەمالّەی سمکۆوە وەرگرتووە.جگە لەخەلّکێکی زۆر کە دەربەدەرو لەناوشەڕو کوشتن و لەسەرماو لەبرسان وولأتیان جێ هێشتووە کەزۆرینەی ئەوانیش کوردبوون بەتایبەتی عەشیرەتی شکاك

شێخ لەتیف دەلّێ:(سمایل خان پێشەوایەکی ئازاو چاونەترس و بەتوانابوو لەنەخشەکێشانی پیلانی جەنگیدا.جەنگاوەرێکی بێ هاوتابووە دەیویست حکومەتێکی کوردی دابمەزرێنێ و ئیدارەیەکی ڕێك و پێکی بکات .دژی تالأن و جەردەی ناڕاسوودەیی بوو لەسەر شانۆی ڕامیاری دیبلۆماسیەکی گەورەبوو هەمیشە لەگەلّ وولأتە دراوسێکانیدا پەیوەندی و کۆبوونەوەی دەکرد و لەو سەرۆکانە نەبوو وولأتەکەی بۆ پارە بفرۆشێ یان حەز لەپایەی بەرز بکات ئەو سیفەتانەی لەسمکۆدا باسمان کرد.لەبەرئەوەی سمکۆ دۆستی دلّسۆزی نەبوو پشتگیری بکاو گەلەکەشی هێندە وریانەبوون خۆی پێ ڕانەگیراو ڕوخا جگە لەمانەش دوژمنە دێرینەکانی کورد وەك ئینگلیزو ئێران و تورك زۆر بەهێزبوون دەرەبەگە کوردەکانیش پالّیان پێوە دابوون سمایل خان بەرامبەر دوژمن و داگیرکەر دلّ ڕەق بوو لەبزوتنەوەکەشدا بەتوانابوو بەدرێژایی ژیانی هەر

لەهەڵسوکەوتدابوو هەرگیز مۆڵەتی بەخۆی نەدا لەتەك سەرۆك کوردەکاندا کۆبێتەوە دەیویست ڕیزەکانی یەك بخات و بۆئەوەی کوردستان ڕزگاری بێت بەلاّم هەڵەکانی ئەمانەبوو کوشتنی مارشەمعون و نزیك بونەوە لەتورکەکان.چوونە ناوشۆڕشی سەید تەهای شەمزینان و داگیرکردنی شاری مهابادو تالانکردنی شارەکە لەلایەن سوپاکەیەوە سوپاکەشی تێکەلاّوبوو لەو دۆستە نوێ یانەی کە لەژێرەوە لایەنگری ئینگلیز بوون ئەمەش بۆ ناشیرین کردنی لای گەل . لێرەدا دەمەوێت هەندێك وەلاّمی دروستی ڕای خوالێخۆشبوو شێخ لەتیف بدەمەوە هەرچەندە خۆشی هەمان ڕای منی هەبوو کەدەڵێ سمکۆ دیلەکانی بەچەکەکانی خۆیان کوشت ئەمە ڕاستەو.دەرئەنجامی ئەو کارە دزێوانەیە کە ئەوان دەرهەق بەمیللەتێکی بێکەسی بەشخوراو دەیانکردو ئایا ئەوان هیچ بەهایەکی مرۆڤایەتیان دەزانی دەستیان دەپاراست لەکەسانی بێ تاوان و دوورلەشەڕ یاخود هەموویان بەیەك چاوسەیر دەکران و دەکوژران بۆ کوشتنی مارشەمعونیش قسەو باسی زۆری لەسەر کراوە .سمکۆ هیچ کات نەیشاردۆتەوە کەبەچ مەبەستێ مارشەمعونی کوشت.دەڵێت وای بۆچووم کەبیکوژم چونکە لەپشتی ئێمەوە پیلانی دائەنا تا دەست بەسەر باکوری کوردستاندا بگرێت.ئەگەر سمکۆ مارشەمعونی نەکوشتایە ئەوا ئێستا ناوچەی گرنگ و ژیاری کوردستان دائەبڕاو ئێستا دەبوایە لەدوورەوە بۆی بگریاینایە.هەرچەندە بۆ خۆم لەگەڵ هیچ جۆرە کوشتنێکدا نیم و ئەوەش زیانێکی گەورەبوو گەلی کورد و ئاسووری.مەزەبی زەرەرمەندی سەرەکی بوون و بەقازانجی دوژمنان کەوتەوە.ئێستاش سلبیاتی لەهەندێك وشوێن و ناوچەدا هەرماوە.لەبارەی چوونی سمکۆ بۆناو شۆڕشی سەید تەها ئەمەش بەو شێوەیە نییە. بەڵکو هاوکاری کەم هەبووە لەنێوان سمکۆو سەید تەها هەرچەندە خزمیش بوون لەڕێگەی ژن و ژن خوازی یەوە بەڵکو ساڵی 1914جەمعیەتێکیان بەهاوبەشی دروست کرد بەناوی (جمعیەتی استخلاصی کوردستان)ئەم جەمعیەتەش وەك ڕێکخراوێکی نەتەوەیی و هەوڵدان و داوایان لەکاربەدەستانی ڕووس کردووە بۆ گفتوگۆ دەربارەی هاوکاری کورد دژی تورك بەو مەرجەی پشتیوانی لەئامانجی نەتەوەیی

کورد بکەن نوسەری کوردو عەجەم لەلاپەرە 413دا دەڵێ پاش شۆرشی ئۆکتۆبەرو کشانەوەی ئـەواوی سـوپای رووس لـە ورمـێ و مەڵبەنـدەکانی دەوروبـەری بۆشـایی دەسـەلأتی تێکـەوت دەوڵەتانی هاوپەیمان ویستیان بەئاسووری یەکان پڕی بکەنەوە.ئەمەش وەلأمێکی دروستبوو بۆ ئـــەوەی کەهاوپـــەیمانان دەیانویســـت بەشـــێکی کوردســـتان بکـــەن بـــە دەوڵـــەتێك بـــۆ ئاسووریەکان.هەروەها ناوبانگی سمکۆ هێندە گەورەبوو کە ناکرێ بەو شێوەیە بێت کـەسمکۆ داخڵ بەشۆرشی سەید تەها بوبێ لێرەدا دەڵێم دروست کردنی جمعیەی استخلاصی کوردسـتان بۆ وەرگرتنی هاوکاری لەگەڵ رووس بووە دژی تورك ئیتر سمکۆ چۆن بـوە بەداردەسـتی تـورك کەخۆی لەهەموو کەس باشتر تورکـەکانی دەناسـی.هەروەها شـێخ لـەتیف دەڵێـت داگیرکردنـی مهابادو تالأنکردنی لەلایەن سەربازەکانی سمکۆوە ئەمەش تەنها رای شـێخ لـەتیف نییـە بـەڵکو زۆر لەنوسەرانی عەجەم هەندێکی خۆمانەش هەمان قسە دەڵێنەوە.بەلأم ئـەم بابەتـە لەشـوێنی خۆیدا کەبەدرێژترو چرتر باسی دەکەین و ئەوەی دەمەوێ بیڵێم تەنها ئەوەیە کەسمکۆ مهابادی داگیرنەکرد بەڵکو رزگاری کـرد لەچنگی عەجـەم ئەمـەش بەخۆشـی چـۆڵ نـەکرا بـەڵکو شـەڕی سـەختی تیـاکراو کـوژراو برینـداری زۆری تیـابوو ئـەو شـەڕەش سـەرکەوتنێکی گـەورەبوو بـۆ شۆرشـگێرە کوردەکـان و رووخـانی وورەی دوژمنان.ئەحمـەدی کیسـرەوی لـەبارەی سمکـۆوە دەڵێ(سمکۆ ئەم سەردەمە سەربەخۆیی بۆ کوردستان ئەویسـت و لەرێگـەی ئـەم ئـارەزووەدابوو کەوتـە ئامـادەکردن . یـەکێ لـەتۆوەکانی ئاشـوب و زیانکـاری کەئـەوروپایی لەرۆژهـەلأت دا وەشاندویانە ئەم ئارەزووی سەربەخۆییە کارکەرانی ئەوانە سـالأها گـەڕان و چـوونە نـاو کـوردو ئەرمەنێ و تورکمان و ئاسوری و بەختیاری و هتد.........

ئەم تۆوەیان لەدڵی ئەواندا چاندووە ..کوردیش چـەندەها سـاڵ بـوو ئـەم قسـانەی بیسـت بـوو هەوەسمەندانی شوێن ئەم ئارەزووە کەوتبوون و هەندێ جار کتێـب و وتاریـان دەنوسـی بۆیـە ئێستا سمکۆ دەیویست ئەو ئارەزووە بهێنێتەدی بەپـەیرەوی ئـازادیخوازانی عوسمـانی کـە(ژۆن

تورکی)لێ پەیدابوو ئەو کارانەیان کردبوو بۆ دروست کردنی دەستەیەك بەناوی ژون کورد تێ ئەکۆشا)*

کاك کەریمی حسامی لەکتێبەکەیدا شیعرێکی(سیف القضات) نوسیوە دەڵێ:

(سمکۆیێ خودا کەداویە بەمە ساحێب و ڕەئیس
شوکری بکەین بەزارو زبان و ددان ولیـــــــو
مەقسودی وی ئەمە کەهەقی مە بداتەمـــــــە
تەکلیفی مەش وەهایە فیدای بین بەنێر مێو)

ئەمەش نیشانەی خۆشەویستی سمکۆیە لای خەڵکی کوردستان بەڕزگارکەر تەماشاکراوە نەك داگیرکەر و تالآن چی.

خەڵکانی تر هەندێك شیعری تریان کردبووە ویردی سەر زمانیان ڕۆژانە لەسەر زاری خەڵکی یەوە دەبیسترا لەژمارە 5ڕۆژی 4ی ئەیلوولی 1922گۆڤاری بانگی کوردستان نوسیویەتی :

صەبا هەستە دەخیلت بم بڕۆ بۆ چارێ لای سمکۆ
بلێ تاوی بدا ئەسپی هەتا تەبرێزو قافلانـــــکۆ
هەموو کرمانجی کرمانشا بەئاواتن بەجان و دلــ
سنە حاجر هەموو دەلێن بێ لەشکری سمـــــکۆ

یاخود جاری وا هەبووە سەرکەوتنەکانی سمکۆ هێندە ئومێد بەخش بووە وای لە خەڵکی کردووە کە سەرکەوتنەکان بکەن بەشیعرو وەك گۆرانی ئەم شیعرانە لەگۆڤاری بانگی کوردستان ژمارە 6 ڕۆژی 18ئەیلوولی 1919نوسیویەتی:

* ئەحمەد کیسرەوی:بڕوانە کوردو عەجەم نەوشیروان مستەفا لاپەڕە 418-419.

بەشارەت بێ دەڵێن سمکۆ هجومی کردە سەر ئیـــــــران

بڵاوەی کرد عەجەم تێك چوون وەکو ڕێوی لەبەرشێران

شەبەیخونێکی مەردانە شکاك و هەرکی یان کـــــــــردی

بلندی کرد بەحمدلله کلاو وتەپلەی کـــــــــــــــوردان

دەسا کوردان بەفیداتان هەموو هەســــــــتن بەیەك جارا

نەتیجەی ئەم شەرە خێرەکە ئیستیقلالە بۆ کــــــــــــوردان

ژمارە9ی تشرینی یەکەمی 1922 لەژێر ناوی (اسماعیل خانی سمکۆ)نوسیویە:

بکێشە خەنجەرت سمکۆ بدە نەعرە هەتا توران

سەلامێ کە لە شاەرا(؟)کە یارە بۆ هەموو کوردان

نیهایەتدە بەقاجاران کە جای قاجار لـــــــــەتورانە

وەلی جای پەهلەوی و فورسان تەواوی مولکی ئێرانە

دەسادیبوکرییان هەڵسن لەگەڵ مەنـــــــــگورپەئازانە

ببەستن ڕێی فیرار(؟)ئەسیری کەن بەمـــــــــــــەردانە

تەنانــەت جــەلال تاڵــەبانی لەکوردســتان و بزوتنــەوەی نەتــەوەیی کــورد(60).دا دەڵێــت مێژوونوسان لەسەرئەوە کۆکن کەپەیوەندی یەکان لەنێو کوردە موسڵمانەکان و برا مەسیحیە کوردستانیەکاندا و لـەنێوان تایفـە مەسـیحیە غـەیرە کوردەکانـدا بەدرێـژایی ڕۆژگـار پەیوەنـدی خۆشەویستی وبرایەتی و هاوکاری بووە دەبێت کوردەکان شانازی بکـەن کـە ئـەم پەیوەندیانـە باشن و بەرەو باشتریش پەرەدەسێنێت هەتا ڕۆژگاری ئەمڕۆمان.سەرەڕای هەوڵە داگیرکاری یـە بەریتانیەکان و هەوڵەکانی دوژمنان ئەوا ئـەو پەیوەندیانـە بەخۆشەویسـتی وبرایـەتی ماوەتـەوە لەمێژووی ئەم پەیوەندی یە درێژانەشدا تەنها یەك ڕووداو هەیە کەلەباری دروستی ئـەم برایـەتی یــە مێژوویــەی بۆماوەیــەکی کــەم شــێواندبێت ئــەوەش ئــەو قەســابخانە تاوانکاریــەبوو

كەسمكۆ(سمایل خانی شكاك)ئەنجامی دا دژبەبرا ئاشوری یەكانمان ئەم پرۆسە غەدركارییە كوردە پێشكەوتوو خوازەكان ئیدانەی دەكەن مێژووی كوردی پرلەخۆشەویستی و دۆستایەتی لەبەرامبەر برا ئاشوریەكاندا بێزراوی دەكات چەندین جار خوێنی كوردەكان و ئاشوری یەكان لەسەر كوشتارگەی ئازادی نیشتیمانە هاوبەشەكەیان رژاوە ئاشوریەكان و برا مەسیحیەكانی تریش چەندین شەهیدی سەربەرزیان بەخشیوە نمونەی هورمز ملك چكۆو چەندانی تر لیژنەی لێكۆڵینەوەی سەر بەكۆمەڵەی گەلان لەساڵی1925دا ئەوەی باس كردوە پەیوەندی لەنێوان گەلی كوردی و مەسیحیەكان باشترین جۆرەكانی پەیوەندی بوە لەنێوان موسڵمانەكان و مەسیحیەكاندا).

ئەمە راو بۆچوونی جەلال تاڵەبانی یە سەبارەت بەو كوشتەرگەیەی كەئەو باسی دەكات تاڵەبانی هەقی خۆیەتی كەبەو شێوەیە بەرگری لەبرا ئاشوری یەكان بكات چونكە بەلێك دانەوەی تاڵەبانی ئەو ئاشوریانە هەمان ئەو ئاشوری یە دڵسۆزو بەئەمەك و دۆستانەی باشوری كوردستانن كەهەمیشە لەسەنگەری بەرگری و گیان فیدایدا بوون لەباشوورو لەخۆشی و ناخۆشیدا لەگەڵ كورددا بوون تەنانەت بوون بەبەشێكی جیانەبوەوە لەكوردو لەحكومەتەكەی شێخ مەحموددا كەریمی عەلەكە وەزیری دارایی بوو لەدوای سەرۆكی وەزیران كەشێخ قادری حەفید بووە ناوی كەریمی عەلەكە دێت تا ئێستاش هێندە خۆشەویستە كەلەیادەوەریدا دەرناچێت و برا غەیرە موسڵمانیەكان بۆ ساتێكیش لێمان دانەبراون كەواتە كوردەكان ئەركی سەرشانیانە لەخۆیان باشتر شكۆمەندیان بپارێزن و بەشداریان پێ بكەن لەدام و دەزگاكانی وڵاتدا بێ جیاوازی بەڵام ئەپرسم داخوا ئەو برا ئاشوریانەی لای سمكۆی شكاكیش هەروابوون یان بەهەرچوارلا دەگەڕان و دەیان ویست لەسەر حسابی كورد دەوڵەتداری بكەن ئایا ئەوان دەست پێشخەرنەبوون تا ئەو كارە نەخوازراوە روویدا كەهەردوولا زەرەرومەندی سەرەكی بوون خۆ هەمان ئاشوری بوون لەباكوری كوردستان كەتاڵەبانی لەلاپەرە64ی كێشەی (كوردستان و بزوتنەوەی نەتەوەیی كورد)باسی دەكات دەڵێت لەساڵی 1829دا كەمسیۆنێرەكانی بەریتانیا

هاتنــە ناوچــەکە لەگونـدی (تکومە)نیشــتەجێ بـوون بـەکرێ گیراوێـك بـەناوی (کرانـت)تۆوی دوبەرەکی چاند لەنێوان موسڵمانە کوردەکان وئاشوریەکاندا شەمعونیش بەپڕوپاگەندەی ئەوانە هەڵخەڵەتاو چەند ڕووبەڕوبونەوەیەکی خوێناوی لەنێوان ئاشوری یەکان و هەندێك هـۆزی سـەر بەبەدرخانیەکان دا ڕویدا ئەمەش ئەوەی خواست کەبەدرخان بێتە نـاو مەسـەلەکەوە و بـاڵوێزی ئەو کاتەی بـەریتانیاش (سـتراتفۆرد ریـدکلیف) ئـەوەی قۆسـتەوە لای بـابی عـالی مەسـەلەکەی ورووژاندو فشاری خستە سەر حکومەتی تورکی بۆ ناردنی سوپا تـا شۆڕشـەکەی بـەدرخان پاشـا سەرکوت بکات بەوشێوەیە داگیرکەری بەریتانی هەر لەو کاتەوە دوژمنایەتی خۆی بۆبزوتنەوەی کوردی و هیواو ئاواتەکانی گەلی کورد خستەڕوو.....)

لێرەدا دەپرسین خۆ ئەو مێژووەی کە ئەمەی تیا ڕوویداوە سمکۆ بە53ساڵ دوای ئـەو مێـژووە لەدایك بووە.ئەو گێچەڵە لەناوچەیەکی تری کوردستانیدا بووە دەکرێت بڵێین ئەمەش کـورد بـەر پرسە لێی و پەنجەی تاوان بۆ کورد ڕابکێشین؟

بائەم وەڵامە لای تاڵەبانی و ئەوانەی وەك ئەو بیردەکەنەوە جێ بهێڵین.

بەشی سێیەم

....

سمكۆو قۆناغێکی تر لەتێکۆشان بواری ڕۆژنامەگەری

دەربارەی ڕۆژنامەی کورد کە سمکۆ دەریکردووە (تمدن) لەکتێبەکەیدا لاپەڕە (269-271)بەناوی (أوضاع ایران درجنگ اول تأريخ رضائیە)دەڵێ: دەرچوونی ڕۆژنامەی کوردباسی تەقەللای سمکۆ دەکات بۆ بەچاپ گەیاندنی کە خاوەنی چاپخانەکە (تمدن)خۆی بووەو دەیگێڕێتەوە کەوا ڕۆژێکیان (سەید عبدالله)کەسێکی سمکۆ و سەیدتەهابوو هاتە لام ووتی کە (ئاغا)مەبەستی سمکۆ بووە لەبەرچاویەتی کەبەهۆی نەبوونی بلاوکراوە لە رضائیە (ورمێ)ئەم کەموو کورتی یە نەهێڵێ لە(ورمێ)ش ڕۆژنامە بلاوبکرێتەوە ئایا بەچ قەبارەو تیراژێك ئەتوانرێ ڕۆژنامەیەك لەم شارەدا بلاوبکرێتەوە هەم سەنگین و هەم جێگای سەرنجدان بێت (تمدن) ئەڵێ بەداخەوە حەرفەکانی چاپخانەکەمان زۆر کەمەو بەشی چاپکردنی ڕۆژنامەناکا ئەڵێ کەسەید عبدالله ئەم وەڵامەی بیست زۆر تێکچوو گۆڕا ترسام و هەستم بەهەڵەی خۆم کرد ووتم ئەگەر لەگەڵ کرێکارەکانی دامەزراوەی خۆمان تەقەللابدەین ئەبێ زەحمەتی زۆر بکێشین هەتا کەرەستەی پێویست ئامادەبێت.لێرەدا قیافەی شێخ عبدالله گۆڕا وەڵامی نەدایەوە هەرچەند ئەو بەڵێنی ئەدا کەهەقدەستی کرێکارەکان دابین دەکا بەلام نەدەکرا لەو ڕۆژگارەدا بڕوا بەقسەی کورد بکەیت لەبەرئەوەی یاخی بوون لەفەرمانی سمکۆ لەو هەل و مەرجەدا یاریکردن بوو بەگیان پاش دوو سێ ڕۆژ هەڵهاتم(تمدن)(61).

بەلام سمکۆ بەردەوام بوو لەسەر ڕای خۆی بۆ دەرکردنی بلاوکراوەیەك.ئیتر بەزۆربێت یان نا دەبێت بلاوکراوەیەك دەربکرێت بێ گومان سمکۆ دەیویست لەخەڵکی بگەیەنێ کەدژی هیچ نەتەوەو ئاینێك نیە.بەڵکو ماف بۆ خاوەنەکەی دەگێڕێتەوە .چونکە دوژمنان خراپ لەدانیشتوانی غەیرە کوردی یان گەیاندبوو.بۆیە سمکۆ پێ داگری دەکرد لەدەرکردنی ڕۆژنامەکە بۆ ئەو مەبەستە زیاتر بووە کەچوون بۆ چاپخانەکەی (تمدن)و تابلۆکەیان لابردووەو تابلۆیەکی تریان داناوە بەناوی چاپخانەی (غیرەت)بۆ دڵنیابوون لەڕاوبۆچونی و نیازپاکی سمکۆ ڕۆژنامەکە بەزمانی فارسی و کوردی دەرچووە وەك هەفتە نامەیەك بەناوی (ڕۆژی کوردو شەوی عەجەم)پاشان گۆڕا بۆ (ڕۆژی کورد)دواییش بۆ (کورد)ژمارەی یەکەمی لە12ی شەوالی

1340دا بڵاوکرایەوەو مەلا محمدی تورجانی وەك بەڕێوەبەر دەست بەکاربووە.هەرچەندە مامۆستا علا الدین سجادی دەڵێ ڕۆژنامەی کورد لە 1921 لەورمێ دەرچووە بەڵام ئەو بەروارە دروست نیەو کریمی حسامی بە ساڵی 1919ناودەبات ئەم بەروارەی مامۆستا حسامی لە ڕاستیەوە نزیکە. لەگەڵ ئەوەشدا زۆر لەنوسەران باسی گۆڤارێك دەکەن بەناوی کوردستان لەلایەن عبدالرزاق بەدرخان و سمکۆوە لەساڵی1912دەرچووە.لەساڵی 1914کاتی بەرپابونی جەنگی جیهانی یەکەم لەدەرچوون کەوت.

بەهەمان شێوە لەخوارووی کوردستانیش هەفتەنامەیەك هەبووە بەناوی بانگی کوردستان ئەم هەفتەنامەیە بەزمانی کوردی.تورکی–فارسی دەرئەچوو.هەفتەی جارێك.سەرنوسەرەکەی (حاجی مستەفا پاشا یامولکی) نوسەری بەشی کوردی بوو وبەشی فارسی(علی باپیر ئاغاو شێخ نوری شێخ صالح)بەشی تورکیش (مامۆستا ڕەفیق حلمی) بووە زیاتر نوسینەکانیان دەربارەی چالاکیە ڕۆشنبیری و سیاسی و عەسکەرییەکانی ناوخۆ بەشی ڕۆژهەڵات و باکور بووە.هەواڵی ئەو ساڵانەش1922زیاتر سەرکەوتنەکانی سمکۆی شکاك و بڵاوبونەوەی شکاندنی دوژمنان بووە وەك

ژمارە(5)ی ڕۆژی 4/ئەیلول 1922

لەسەر ناوی (سمکۆو عەجەم)نوسیویەتی.

(بینا لەئەخباری ئەستەمبوڵ غەزەتەی ئەلرافدان نوسیوویەتی کەلەشکری سمکۆ داخڵی تەورێز بووە.وەزارەتی تەهران لەخەوفا تەلەبی معاونەت و ئیمدادی لەفرقەی یازدەهەمی بوڵشەویك (ڕوسیە)کردوە.

بۆ ئێمە چەند مەتلوبە دۆستی هەموو ئێران و عەجەمان کەخانەدانی موحتەرەم مونەوەرانی بەقیمەتی زۆرەو بۆ ئێمە ئەوەندی بەقیمەت و پێویستە)

لەژمارە6 ڕۆژی 8ئەیلول1922

لەژێر ناوی (دیسان سەردار نصرت)(سمکۆ)نوسیوویەتی:

(بینا به ئەخبارێکی تازه کەلەبانه وەرگیراوە جەنابی(سمکۆ)لەپاش ئەمە کە مقەری خۆی یەعنی (چاری)تەرك و تەحەسونی بەمەوقعی مەنیعی شاخانی سۆماو لەشکرێکی عەجەمی بێشومار چاری ئەترافیان هەموو ئیستیلاو یەغماکرد سمکۆ چەند ڕۆژێ ئەم ئەحواڵەی سەیرو تەماشاو بەو وەسیلەوە عەجەمەکانی ئیخفال و تەداروکاتی خۆشی ئیکمال دەکرد لەپاش ئەم استحصارانه شەوێك بەسەر لەشکری عەجەم دا شەبەیخونێکی ماهیرانەی کرد بەڕیوایەتێکی مەوسوقە قەریب پێنج هەزار تەلەفیات و بریندارى بەئۆردوی عەجەمدا و لەپاش ئەمەیش بۆ ئەتراف تەعمیمی نوسی کەحەسبە ئیسانیە هەرکەس و هەر عەشیرەتێکی کوردو بەقەدەری ئیمکانی خۆی بۆ کفن و دفنی ئەو عەجەمانە موعاوەنەتی نەقدیەی تەلەب کرد.لەسەر ئەم غالیبیەتەش دیسان جەنابی سمکۆ عەودەتێ بۆ چارێ موناسیب نەدیوە و لەگەڵ تەرتیباتێکی مەخسوسەی خۆی مەشغوڵە بزانین تا ئەم حەملەی دووەمە بۆ کوێ یە .والحاسڵ جەنابی سمکۆ دیسان غالیبە.ئێمە زاتەن تائێستا بەمەغلوبیەتی ئەو چونکە بەڕاستی باوەڕمان نەکرد بۆ هەر بەحسێ غالبیەتی ئەومان دەنوسی ئینشائەڵلا هیچ کوردێ لەسەر هەق مەغلوب نابێ و لەخودا تەمەننا دەکەین کە ئەم ئیختیلاف ومونازەعاتە لەبەینی کوردانی یەعنی قەومی پەهلەوی و عەجەم دایە بەزووی موبەدەلی خێر ببێ تا لەهەردوو تەرەف تەوعیەتی بەشەرو موسڵمانان ئیتر زەرەر دیدە نەبن).چونکە کوردلەو سالآنەدا کەزۆریەی کێشەکانی جیهان لەو ناوچەیەدا کۆبووبۆوە واتە خاڵی قورسایی گشت کێشەکان و جەنگی جیهانی یەکەم و دەرئەنجامەکانی لێرەدا مۆڵی خواردبوو .زەرەرمەندی یەکەم یاخود دۆڕاوی یەکەم لەم جەنگەدا کورد وەك نەتەوە بووە .ئەو نەتەوەیەی دوورو نزیك ئاگاداری شەڕو ئامانج لەو شەڕە نەبوو بەڵکو بەرژەوەندی وولاتە زلهێزەکانی ئەو ڕۆژگارە بەپێی جوگرافیای ناوچەکە شەڕیان ئاڵاندە ناوچەی کوردەکان و ئەتوانین بڵێین کورد لەخۆیدا نەبوو شەڕیش بەردەرگای گرتبوو .ئەویش ناچار بەبەرگری کردن بوو.

*گۆڤاری بانگی کوردستان:لەباشوری کوردستان و لەشاری سلێمانی لەلایەن جەمعیەتی کوردستان دەرچووە.

.ناوچەکە قات و قڕی و برسیەتی زۆری بۆهێنابوو .شێخ لەتیفی شێخ مەحمود لەو ڕۆژگارەدا بەئاوارەی لەو ناوچەیەدابووەلەگەڵ خێزانەکەیدا بەچاوی خۆی بینیویەتی کە گۆشتی پشیلە بەناچاری دەخورا.لەو ڕۆژگارە سەختەدا بەزەحمەت ژیان بەڕێ دەکرا.سمکۆش لەگەمەیەکی سیاسی نێودەوڵەتیدا لەوە زیاتری پێ نەدەکرا هیچ دەوڵەتێك نەبوو کەپشتی بگرێ و کۆمەکی بکات ئەوەی هەبوو خەڵکی نەدارو نەخوێندەواری کوردبوو حاڵی پارچەکانی تری کوردستانیش باشتر نەبووە........

لەهاوینی ساڵی 1919دا سمکۆ بڕیاری دا بەگەشەپێدانی شۆڕش دەست بەسەر شاری ورمێ دا بگرێ لەیەکەم هێرشدا بەندەری (گوڵمانخانە)ی داگیرکرد کەتەنها ڕێگای پەیوەندی کردن بوو لەگەڵ(تەورێز)پاشان چەکدارەکانی ناردە ناو شاری ورمێ و دوای گرتنی بنکەکانی حکومەت چەند سەربازێکی تیامابوو بەدیل گیران.حەسەن ئەرفەع دەڵێ:

هێزەکانی سمکۆ کە چوونە ناوشارەوە خەڵکی شارەکەیان بەتەواوی تالان کرد ئینجا هێرشیان هێنا بۆسەر شاری سەلماس و دوای دوو ڕۆژ لەشەڕی خوێناوی لەگەڵ خەڵکی ئەو شارە سەرئەنجام شاریان خستە دەست خۆیان خەڵکەکەش بەرەو ناوچەی (لەکستان)ڕایان کردو زۆربەیان لەڕێگادا کوژران* .حاکمی تەورێز تەواوی

* حەسەن ئەرفع:کوردەکان لاپەڕە19 وەرگێڕانی حامید گەوهەری چاپی یەکەم2007

شەرکەرەکانی لەژێر فەرمانی خۆی کۆکردەوە و ڕەوانەی شەرەفخانەو تاسوج لەباکوری گۆمی ورمێی کردن سەروان(فیلیپۆڤ)فەرماندەی ئەو چەکدارانەبوو کەلەتارانەوە ناردبویانن بۆ ئەو ناوچەیە تا شەڕی کوردان بکات ناوبراو هێرشی کردە سەر کوردەکان و توانی ئەوان بەرەو چەهریق بکشێنێتەوە کەچی بەدبەختانە لەجیاتی ئەوەی کەسەرکەوتنەکەی درێژە پێ بدات و کاری سمکۆ یەك سەرە بکاتەوە کەچی.ڕێگای ووتوێژی لەگەڵ گرتە بەرو ڕێگای پێدا کەلەناوچەی چەهریق بمێنێتەوە بەومەرجەی‌دەست لەکوشتن و تاڵانکردنی خەڵکی ناوچەکانی دراوسێ هەڵبگرێت)

ئەگەر بەراوردی نوسینەکانی حەسەن ئەرفع بکەین بەهەمان شێوەو زمانی ئۆزدەمیر دەنوسێ و دەیەوێت هەرچۆنێك بێت شۆڕشی سمکۆ وا وێنا بکات کە جگە لەتاڵان و کوشتن و زیان هیچ ئامانجێکیان نەبووە خۆ ناکرێ سەروان (فیلیپۆڤ)کەیەکێك بووە لەجەنەڕاڵەکانی ڕووس و فەرماندەیەکی ناسراوی ڕۆژگارەکە بووە .لەگەڵ کۆمەڵێك چەتە کەوتبێتە گفتوگۆو دانوستان چونکە(فیلیپۆڤ) زۆر شارەزایەکی تەواوی کێشەی کوردبووە کەسێکی بێ ئاگانەبووە چونکە پێشتر لەوڵاتی ئەودا سمکۆو عبدالرزاق مەدالیای زێڕیان وەرگرتبوو لەگەڵ ئەوەشداله‌جوانترین پێشوازیان دابوون.

ئەرفع لەنوسینەکەیداو دواتر دێتە سەر باسی گەڕانەوەی (فیلیپۆڤ)دوای سمکۆ هێزەکانی کۆکردەوە و هۆزی هەرکیش لەگەڵی کەوتن سەرلەنوێ ئەو جێگایانەی گرتەوەو هەڕەشەی گرتنی شاری(خۆی) دەکرد.

ئەو هێزەی لەوێ بوون زۆر بەخراپی شکابوون.لەمیاندوایش دا (400) کوژراو لەهێزی ئێرانی هەبووە.سمکۆ توانی هێزی بەرامبەر بشکێنێ و دوای ئەو سەرکەوتنانە سمکۆ لەگەڵ هۆزەکانی(مامەش–مەنگوڕ–دیبوکری–پیران–گەورك–زەرزا–فەیزوڵلابەگی–پشدەر–بانە–قادرخانی)لەگەڵ هێزەکانی خۆیدابوونە یەك وهەڕەشەی گرتنی میانداوو مهابادیان دەکرد ارفع لەبەشێکی نوسینەکەیدا دەڵێ دوای چوونم بۆ مياندا‌و خۆشبەختانە توانیم نزیکەی 500کەس

لەهۆزی هەوشار کۆبکەمەوە بەگشتی هێزێکی 600کەسی کۆبکەمەوە بەوانە هێڵی ڕووباری (تەتەهور)بگرم لەسنوری نێوان ئازەرو کوردەکاندا 300سەربازی سوارەش لەشاری (خۆی) لەگەڵ ئێمە کەوتن پاشان یەکەیەکی 600کەسی ژاندارم کەبۆ یارمەتی ئێمە ئامادەکرابوو بچمە ناوچەی (هیراسا)مەبەست لەو کارە ئەوە بوو کەلەو جێ یە هێزێکی دوو هەزار کەسی لەهۆزی(قەرەچداغ)بەسەرۆکایەتی (امیر ئەرشەد)لەگەڵ ئێمە هاتن ئەو 2000کەسە لەسۆفیان و شەرەفخانەوە بەرەو سەڵماس دەهاتن قەرەچداغیەکان بەچەك کردنی ئەرمەنەکان پرچەك کرابوون لەساڵی 1920دا لەناویاندا ئەفسەری ڕووسیش هەبوو کەلەئازەربایجانی ڕووسیاوە پەنایان هێنابوو بەڵام سمایل ئاغا(سمکۆ)زۆر بەلێزانانە لەهێرشی لەناکاو کتوپڕدا توانی پێش بەلەشکری قەرەچداغیەکان بگرێ و پەلاماریان بدات و200کەسیان لێ بکوژێ کەیەکێك لەوانە (امیر ارشد)برای (محمدحسین ضرغام)ی بکوژیی جعفر اغای برای سمکۆ بوو ئەوانی تریش ڕایان کرد(62). سمایل اغا توانی ئەو هێرشەی بەرەو کاروانی ئێمە هێنا و ژاندارمەکانی تاران تەنانەت هەندێك بەربەرەکانیان کردو دوای ئەوەی خەریك بوو تەقەمەنیان لێ ببڕێ کشانەوە شاری(خۆی) کوردەکان وەك هەمیشە خۆیان لەڕاونانی ئێمە دەپاراست من هەوڵم دا بەهێرشێکی کتوپڕو لەناکاو بەیەکەکانی سوارە لەمانگی نۆڤەمبەردا دەست بەسەر گوندی کوردنشینی(ئەزدیکان)دا بگرم بەگرتنی ئەو گوندە دەمتوانی شەڕەکە بەرەو دەشتاییەکانی سەڵماس بکێشم بەڵام یەکێك لەسەرۆکە تورکە ئازەری یەکان کەمن میوانی بووم و ئەبوایە لەو شەڕەدا چاودێری لەمن بکات شەو ئێمەی لەڕێگا بەجێ هێشت و چوو کوردەکانی لەپیلانی ئێمە ئاگادارکردەوە بەو جۆرە بەرلەوەی ئێمە دەست بەکاربین ئەوان ئێمەیان لەداوخست.شەو لەنیوە تێپەڕی بوو کەخۆمان لەگەمارۆی کوردەکانی (ئەزدیکان)و (کزستی)دا دیتەوە دوای شەڕێکی توندی شەش سەعاتە کەلەوەدا ئەسپەکەی منیش کوژرا بەناچاری بەپەنجا کوژراوو نۆ دیلەوە پاشەکشەمان کرد ئەو نۆ دیلەیان برد بۆلای سمکۆ ئەو داوای لێ کردبوون کەشێوەی بەکارهێنانی ئەو ڕەشاشەیان بۆ شی بکاتەوە کەلەئێمەیان گرتبوو یەکێك لەدیلەکان

کەمەئموری ئەو کارەبوو لەکاتی فێرکردن و چۆنیەتی بەکارهێنانی لولەی ڕەشاشەکەی کردبووە سمکۆ لەو کاتەدا لەچاوتروکانێکا سمکۆ خۆی دەگەیەنێتە سەری بەتوندی دەستی دەگرێ پێی دەڵێ بەسە ئیتر فێربووم چۆن بەکاردێ.ئازایەتی ئەو دیلە زۆر سمکۆ دڵخۆش دەکات بەو بۆنەیەوە هەر دیلەو لیرەیەکی زێری دەداتێ و ئازادیان دەکات .دوای ئەو ڕووداوە تەواوی کاروانەکە پرچەك کرایەوە لەگەڵ 100سوارە لەهۆزی تورکی(ئەرسەلان لو)ی ماکۆ بەسەرۆکایەتی سەرۆك(بەیات)ی ماکۆ لەبەرزاییەکانی قەرەتەپە پەلاماری کوردەکانیان دا و کاروانەکە زۆر ئازایانە شەڕیان کرد لەو پێکهەڵچونەدا(60)کەسی لێ کوژرا بەلام 600کەس ژاندارم لەبەرامبەر هێزێکی 3000کەسی سمکۆ بۆباس ولێدوان نەدەبوو عەشایەری ماکۆش کەلەباسکی ڕاستی ئێمەوە شەڕیان دەکرد گۆڕەپانی شەڕەکەیان بەجێهێشت چونکە مەترسی ئەوە هەبوو کەبکەوینە گەمارۆوە ڕێگای (خۆی)مان لێ ببەسترێ بەگوێرەی فەرمان پاشەکشەمان کرد

.ڕۆژی دوای تەواوی کاروانەکە شاری(خۆی)چۆڵ کرد بەرەو شەرەفخانە بەڕێ کەوت بەلام کوردەکان نەك بەشوێن ئێمە نەکەوتن بەڵکو لەهێرش کردن بۆ سەر شاری(خۆی) خۆیان پاراست.

تێکشکاندنی هێزی ئێران و درێژە کێشانی ڕووداوەکانی ئازربایجان پەژارەیەکی زۆری لای تاران دروست کردبوو ڕەزاخان پێویستی بە دەسکەوت و سەرکەوتن هەبوو بۆخۆی سەرتیب شەیبانی کەسەرکەوتوو نەبوو لەکارە جەنگیەکانی دژی سمکۆ کێشرایەوە بۆ تاران سەرتیپ ئامان الله میرزای جیهانبانی سەرۆکی ستاوی ئەرتەش خۆی چووە ئازربایجان بوو بەفەرماندەی گشتی هێزەکانی ئازربایجان دکتۆر (مصدق)لەو ڕۆژانەدا والی تەورێزبوو .دەستی لەکار هەڵگرت وەزارەتی کیشوەر کەسی تری لەجێگای ئەو دانەنا بەمجۆرە دەسەڵاتی کیشوەری و لەشکری پێ سپێردرا.کەوتە کۆکردنەوەو سازدانی هێزەکانی ئێران و کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر سمکۆ و داڕشتنی پیلانی پەلاماردان(63). کەواتە ئەم هێزکۆکردنەوەیەو لادانی فەرماندە سەربازی

یەکانی ئێران و تێك شکاندیان لەبەرامبەر سمکۆدا ئەمە ڕاستی و دروستی ئەو وەڵامەیە بۆ حسن ارفع کە دەڵێ تاڵانچی و زۆری هێرشەکان بۆ تاڵان بووە.هێزێکی تاڵانچی بتوانێ ئەو سەرکەوتنانە یەك بەدوای یەکدا تۆماربکات لەشکری ئێرانی شپرزە بکات کەواتە هێزێکی مەعنەوی لەپشتی سمکۆو لەشکرەکەیەوە هەیە بێ گومان هەستی نیشتیمانی و دڵسۆزی بۆ خاکەکەی والەخەڵکی کورد دەکا پەلاماری لەشکری زەبەلاحی دوژمن بدات تا نیشتیمان ئازادبێت دەنا سمکۆ هیچ کەس و عەشیرەتێکی بەزۆر نەخستبوە ڕیزی لەشکرەکەیەوە خۆ خەزنەیەکی وای لەبەردەستدا نەبوە تابەپارە ڕازیان بکات.......

سمکۆ خەریك بوو ئەو بۆشاییانە پڕبکاتەوە کەبەڕۆشتنی ڕووسەکان و تورکەکان و ئاسوریەکان بەدی هاتبوو بۆ بەدەست هێنانی ئەو مافە لەگەڵ ڕۆشتنی هەر ڕۆژێکدا سمکۆ بیری لەدروست کردنی دەوڵەتێکی کوردی دەکردەوە بەسەرۆکایەتی خۆی و تێ دەکۆشا تابتوانێ دەسەڵاتی تەواوی بەسەر ناوچەکانی دراوسێ دا بڵاو بکاتەوە کەژمارەیەکی کەمیان ئازەری بوون(64).بۆئەمەش وورده وورده لەکاربەدەستانی ئینگلیز لەعێراق نزیك بوەوە بەو هیوایەی کەیارمەتی بدەن و ئەوەی ئەیەوێت بۆی جێ بەجێ بکەن هەروەها بەپێی قسەی سەرچاوە ئەرمەنیەکانیش سمکۆو سەید تەها پەیوەندیان بەتورکە قەومیەکانەوە کردووە.چونکە تورکەکان لەو کاتەدا هەوڵی ئەوەیان ئەدا ئەرمەنیەکان بگەڕێنەوە بۆ ئەنادۆڵی ڕۆژهەڵات بەرامبەر بەوە پەیمانیان داوە بەسمکۆ یارمەتی بدەن(65). بەڵام لای ئێمە شێوەی ئەم ڕێکەوتنەو ئەو پەیوەندی کردنە ڕوون نی یە .تەنیا ئەو ئاماژەیە نەبێت کەلەیەکێك لەنوسراوەکانی مستەفا پاشادا دەردەکەوێت دەڵێت : سمکۆ پیاوێکی نەزانەو لەگەڵ ناسیۆنالستەکانی تورك پەیوەندی خۆشە(66). بەڵام پیاوانی ئینگلیز لەدەمی سمکۆوە ئەو پەیوەندی یە بەدرۆ دەخەنەوە لەم کاتەشدا بوو کوردەکان بەتەواوی لەسمکۆ نزیك بوونەوە و یارمەتیان دەدا ئامانجی هەموو لایەك سەربەخۆیی کوردستان بوو .گەورەیی و دەسەڵاتی سمکۆ لەو کاتەدا (گوردن یادۆکی) کونسوڵی ئەمەریکی لەتەورێز خستە سەر ئەو باوەڕەی بکەوێتە

وتووێژکردن لەگەڵیا کە نزیکەی پێنج هەزار دۆلاری زیوی بداتێ ئەویش لەبەرامبەر ئەوەدا ماڵ و دراوی ڕاسپاردە ئەمەریکیەکان لەورمێ تالآن نەکات.

هەرچەندە سمکۆ سەرقاڵی بەرنامەی پەلهاویشتن بوو بۆ ئەوەی بتوانێ ڕای تێکڕای گەلەکەی بەدەست بهێنێ خوازیاری دروست کردنی دەوڵەت و سەربەخۆیی کوردستانی هەبوو بەلآم زۆر گوێ ی بەحکومەتی ئێرانی نەئەداو دەڵێن لەهەولی دروست کردنی پارتێکی سیاسی دابووە تابتوانێ ڕابەرایەتی جەماوەری کوردستان بکات بەلآم کورتی تەمەنی و کەم تەجروبەیی وای کرد دوای شەهید بوونی خۆی پارتەکەشی بوونی نەماو ئەو پارتەی کە ئەو پێکی هێنا بەناوی (ژیانی کورد)(67)بوو لەڕاستیدا هەموو ئەمانە کارێکی دووسەرەی ئینگلیزەکان بوو چونکە کاریان نەدەکرد بۆسەربەخۆیی و ڕزگاری کوردستانی ڕۆژهەلآت بەڵکو بۆ بەکارهێنانی کوردەکان بوو بۆ دەرکردنی تورکەکان و بەکرێگیراوەکانی ئەڵمان و تورکەکان لەئێران سەپاندنی سەرپەرشتیاری بەریتانیا بەسەر هەموو ئێران داو پاشان بەکوردستانیش دا بۆیە ئینگلیزەکان هەموو هەوڵەکانیان بەکارهێنا بۆ فشار خستنە سەر ئێران تابگەن بەئامانجەکانیان لەکۆتایی جەنگدا هەرچەندە فەرەنساو ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کەلەکۆتایی شەڕدا هاتبوونە ناوچەکە بەبیانوی ئەوەی ڕۆڵی پێشەوایەتی دەگێڕێت لەپرس و کێشە جیهانیەکاندا لەوانەش پرس و کێشەی ڕۆژهەلآتی ناوەڕاست بەلآم بەتەنها ئینگلیزەکان خاوەنی هێزێکی سەربازی کاریگەر بوون لەناوچەکەدا و هەر ئەوان خاوەنی قسەی کۆتایی بوون(68).

(کوشتنی خالۆ قوربان)

ئێرانییەکان لەهەوڵی هێزکۆکردنەوەدابوون بە فەرمانـدەی سەرتیپ حبیب اللە شەیبانی سەرپەرشتیاری گشتی عەمەلیاتی ئێرانی و سەرلەشکری شمالغرب ئیسماعیل ئاغای ئەمیر فەضلی لەگەڵ چوار هەزار چریکی کورد بەسەرکردایەتی خالۆ قوربان و هەندێ قۆزاخ لەمیاندواو کۆکرانەوە خالۆ قوربان کوردی کرماشان بوو یەکێکە لەهاوکارە نزیکەکانی میرزا کوچك سەرکردەی شۆڕشی جەنگەڵی.خالۆ قوربان وەزیری ئەو حکومەتەی جەنگەڵ بوو دوای خۆبەدەستەوەدانی هێزێکی عەشایەری پێك هێناو شانبەشانی ژاندارم و قۆزاخی ئێران بەشداری ئەکرد لەسەرکوت کردنی جولانەوەکانی دژی دەوڵەت دا.

هێزەکانی تەورێز لەبەندەری (کەمارلۆ).سوارەکانی مظفرالدولە لە(خۆی).هێزەکانی چریك لەمیاندواو مۆڵ درابوون.هێزی خالۆ قوربان دەبوایە خەتی نێوان موکریان و ورمێ بگرێ بۆئەوەی هێزەکانی کورد لەیەك

دابڕێ.ئەم سێ هێزە دەبوایە هەریەکەیان لەقۆڵی خۆیەوە بەرەو پێشەوە هێرش بەرن.بەرەو بارەگای سمکۆ.لەوکاتەدا سەرهەنگی ژاندارم لاهوتی لەتەورێز یاخی بوو لاهوتی کوردی کرمانشان بوو سەردەمێك حوکمی ئیعدامی هەبوو لەسەر ئەوە هەڵهاتبوو بۆئەستەمبوڵ ماوەیەك لەوێ تێکەڵاوی ئازادیخوازانی کوردو تورك بوبوو.پاشان حکومەتی ئێرانی لێی خۆش بوو.بەپلەی سەرهەنگ گەڕایەوە ناو ژاندارمی ئێران یەکەم هەلی بۆ هەڵکەوت دەستی گرت بەسەر تەورێزدا نیازی سەر(تاران)یشی هەبوو.بۆیە شەیبانی بۆ سەرکوتکردنی (لاهوتی) هەندێك لەهێزەکانی گەڕاندەوە بۆ سەر تەورێزو.جولانەوەکەی (لاهوتی) زۆر زوو سەرکوت کراو لەم کاتەدا هێزەکانی کورد پەلاماری خالۆ قوربان یان داو لەبەرزاییەکانی (ئیندەر قاش)لای بۆکان بوبەشەڕ سەرکردەی چریك خالۆ قوربان کوژراو بەکوژرانی سەرکردەکەیان هێزەکە تەواو

ورەیـان بـەرداو ڕیزەکـەیان لەبەریـەك هەڵوەشـاو بڵاوەیـان لێ کرد.سـەرهەنگ کیکاوسـی و سەرهەنگ شەهاب بەهادور السلطنه و ئەفسەرەکانی تر لەگەڵ خالۆ قوربان بـوون نـەیان تـوانی هێزەکە ڕێك بخەنەوە ئەوانیش خۆیان و قازاخەکانیان دەربازکرد.نەوشیروان مستەفا لـەکوردو عەجەمدا لەزمانی ڕۆژنامەکەی سمکۆوە (ڕۆژنامەی کـورد)ی زمانحـاڵی بزوتنەوەکـەوە بـەزمانی فارسـی ڕێپۆرتـاژێکی لەسـەر ئـەم شـەڕە نوسـی وە ئاغـای تمـدن لەکتێبەکەیـدا وەکـو خـۆی ڕایگوێزاوە تاوەکوبیکاتە بەڵگەیەکی مێژوویی کە ئەمە کوردی یەکەیەتی.

هەواڵنێری ئێمە ئەنوسێ(کوژرانی خالۆ قوربان و شکاندنی ئۆردوەکەی بۆ ئاگاداری خوێنـەرانی بەڕێز ڕوون دەکەمەوە .ڕۆژی 28ی ڕەمەزانی 1340ی قەمەری لەکاتێکدا ئۆردوی کورد لـەژێر فەرمانی سەید تەها ئەفەنـدی دا لەدەوروبـەری گونـدی قزلـوی خـاکی ئەفشـار پـەلاماری سـائێن قەڵای دابوو هەواڵی هێرشی خالۆ قوربان

لەمیانداوەوە بۆ شاروێران و سابڵاخ لەلایەن دوو سواری ئاغای سـەرداری مـوکری یـەوە هـات و دەس بەجێ ڕووی کردە سابڵاخ شەوی 29ی ڕەمەزان لەبۆکان مایەوە سبەی بەیانیەکـەی زوو جوڵاو دووسەعات مابوو بۆ ڕۆژئاوا لەنزیك گوندی (دەرمان)سەرانی عەشـایەرلەگەڵ سـەید تـەها ئەفەندی بۆ گفتوگۆو ڕاوێژ کۆبونەوەو پیلانی پەلامردانی ئۆردوەکەی خالۆ قوربانیان بـەمجۆرە دانا.

جیهانگریەگ لەئیلی هەرکی—ئەسکەندەرخانی برادۆستی—حمزە ئاغا مامـەش—ئـەمیر ئەسعەد دیبوکری و سالار سەعید لەخەتی لاچین لەکاتی ئاوابونی خـۆردا لەهەرسێ لاوە لـەکاتی دیـاری کراودا دەست دەکەن بەهێرش و دەست ڕێژ ئەمیر عشائر و ئەمیر ئەسعەد و سالار سەعید سـەر لەبـەیانی 29ڕەمـەزان لەبەرزاییـەکانی کێـوی زاواوبووکـەوە هـەڵیان کوتایـە سـەر تاقمـێ لـەهێزەکانی خالۆقوربـان کەلەسـەر گـردی(دوشـان مەجیـد) لەسـەنگەردا خۆیـان بـۆ شەڕئامادەکردبوو لەهەردوو لاوە بوو بەشەڕ سوارانی کـورد نـەیان هێشت شـەڕ درێژە بکێشـێ ڕژانـە ناوسـەنگەرەکانی عەجەمەکانـەوە ئەوانـەیان بەلوولـەی تفـەنگ دەرکـردو ڕاویـان نـان

هەندێکیان دیل و هەندێکیان کوژران هەندێکیشیان ڕایان کرد بۆ گوندی (ئەگریقاش)بۆلای خالۆ قوربان سوارەکانی ئەمیر عەشائر حاجی (سطوة السلطنه) ی حوکمڕانی سابلاخیان بەدیل گرت و سوارەکانی ئەمیر ئەسعدیش یەك مەترەلۆزیان دەسکەوت بوو ئەسپ و تفەنگێکی زۆر لەکاتی هێرشەکەداگیرا. لەو کاتەدا سوارەکانی ئاغایانی مەنگور و هەرکی و زەرزا شالآویان بۆ بردن لەپێکدادانێکدا خالۆ قوربان و هەندێك لەپایەدارەکان و خەڵکی تر کوژران بەگێڕانەوەیەك دەڵێن سوارەی ئەحمەد گولآوی ئاغای مەنگوڕ و بەگێڕانەوەیەکی تر ئەحمەد خانی هەرکی کوشتویانە کۆلۆنێل نەسروالله فەرماندەی ژاندارم لەساین قەلآوە بەرەو موکری بەرێ کەوت بەتەواوی لەو ڕووداوە بێ خەبەر بوو بۆئەوەی لەگەڵ خالۆ قوربان یەکبگرنەوە بەفیزەوە بۆلای بۆکان دەهات امیر ئەسعەد کەئەو خەبەرەی بیست زۆر بەپەلە خۆی گەیاندە (ئەمیر ئابادی)تەنیشت بۆکان کۆلۆنێل کە ئەگاتە بۆکان خەبەری کوژرانی خالۆ قوربان و شکان و بلآوبونەوەی لەشکرەکە ئەزانێ بۆی دەرئەچێ بۆ(ساین قەلآ) و ئەگەڕێتەوە.سوارەی بەگزادەو سوارەی سەرداری موکری دوایان دەکەون ئەمیر ئەسعەدو ئاغاکانی دیکەی دیبوکری بەزەحمەت خۆئەگەیەننە یارمەتی سوارانی بەگزادەو موکری .ئۆردوی ژاندارم لەکێوی پشت گوندی (ئالبلآغ) گەمارۆ دەدەن زۆریان ئەکوژن و بەدیل ئەگیرێن دەسکەوتیش زۆربووە.

لەو پەلامارەدا سوڵتان عبدالحمیدخان ئەفسەری ژاندارم کوژراوە کۆلۆنێل لەگەڵ پاشماوەی لەشکرەکەی شەوانە لەکێو دێتە خوارێ بەلاڕێ دا هەڵدێ ئاغایانی بەگزادەی فەیزوڵلآ بەگی تۆپێکی گەورەیان گرت و

ناردیان بۆ چەهریق* دوای ئەم هەموو تێکشکاندنە هێشتا ئێرانیەکان لەداڕشتنی پلانی دوژمنکارانەدا بوون بۆ سمکۆ .تابتوانن بەهەرچی شێوەیەك بێت سمکۆ بکوژن و کۆتایی

* بڕوانە محمد تمدن ومزعی ئێران لەشەڕی جیهانی یەکەمدا لاپەڕە3-6.

*ئەحمەدی شەریفی ص34-35هەروەها احمد کاویان پور .کمال نوری معروف لاپەڕە137-138.

بەبزوتنەوەکە بهێنن بۆ ئەم مەبەستە محمد حسن میرزای نائیبی حاکمی تەوریز کە بە(موکەرەم الملوك) ناسرابو لە23ی شەعبانی 1337کۆچی/1920زایینی پەنجاو چوار هەزار تومان ئەدا بە کۆمیتەیەکی ئەرمەنی کەپیلانێك بدۆزنەوە بۆ ئەوەی بتوانن بەهەر شێوەیەك بێت سمکۆ لەناوبەرن پیلانگێڕەکان سندوقێکی شیرینیان ئامادەکرد.بۆمبێکیان خستە ناوی بەناوی دیاری یەوە بینێرن بۆسمکۆ کەلەو کاتەدا لەگوندی کانیانی نزیك سەلماس دەبێت و لەوێ دەگاتە دەستی سمکۆ لەبەرئەوەی کابرایەکی وریابوو توانیویە لەبەلا زوو خۆی ڕزگاربکات سمکۆ دەڵێت کاتێك سندوقە شیرینیەکەیان بۆ هێنام لەباخێکدا لەژێر درەختێکدا لەگەڵ ژنەکەم و کوڕەکەم دانیشتبووین و ئەمانویست بەخۆشی ڕابوێرین کوڕەکەم هاتە پێشەوە و بەوردی سەیرم کرد ڕوناکی یەکم لەناویابەدی کردبێ ئەوەی ماوە بەخۆم بدەم سندوقەکەم فڕێ داو چەند مەترێك لەخۆم دورخستەوە یەکسەر تەقییەوە ئێمەش هەرئەوەندەمان پێ کرا خۆمان لەشوێنێکدا مەلاس بدەین بۆئەوەی زیانمان پێنەگات لەئەنجامدا هەرچەندە سمکۆ زیانی پێ نەگەیشت بەلام بووە هۆی ئەوەی چەند کەسێك لەخزمەکانی کەلەنزیکەوە بوون برینداربن و ژمارەیەکیش بکوژرێ کە لەناویاندا علی ئاغای برای تێدابوو.

سمکۆ لەم کردەوەیەی حکومەتی ئێران زۆر دلگران بوو بۆیە بڕیاری دا بەهیچ جۆرێ گوێ بەقسەیان نەداو ناچاریش بوو نامە بۆسەرۆك عەشیرەتەکانی کورد بنووسێ و گوێچکەیان پڕبکات و پێیان ڕابگەیەنێ کە حکومەتی ئێران بەچاوێکی دوژمنکارانە سەیری گەلی کورد دەکات.

بەوهۆیەوەنامەیەکی نارد بۆ (موکەڕەم المولك)داوای لێ کرد شازادەی قاجاری(ثقة السلطان)لەگەڵ دوو کەسی دی کەناوی (میر هیدایەت و سەرهەنگ علی محمد خان) بەبەندکراوی بنێرن بۆ(خۆی)بۆئەوەی تەمێ یان بکات(موکەرەمول ملوك)هەرسێ کەسەکەی بەدەست بەستراوی لەگەڵ 13سوارە نارد بۆ شاری چاری لەڕێگا میر هیدایەت لەدەست سوارەکان هەلدێ بەلام شازادەو علی موحەممەد خان ئەگەیەننە چاری دوای لێدانێکی زۆر

بەدەم ئازاروئەشکەنجەوە دەمرن پاسەوانە سوارەکان دوای ئەوەی کارەکانیان تەواو دەبێ داوا لەسمکۆ دەکەن ڕووخسەتیان بداو بگەڕێنەوە سمکۆ لێیان ئەپرسێ ئێوە لەکام تیرەن؟ لەوەڵامدا ئەڵێن (قەرەباغین)بەفەرمانی سمکۆ هەر سیانزە سوارەکەش دەکوژرێن تۆڵەی خوێنی جەعفەر

ئاغای برای دەکاتەوە کەبەدەستی ئەوان و (نظام السلطنه)ی قەرەباغی کوژرابوو.

کۆنگرەی ئاشتی لەپاریس

بارودۆخی دوای شەڕی جیهانی یەکەم کارێکی وای کردبوو کە ئەورووپیەکان بەتایبەتی بەشداربوانی شەڕی جیهانی بیر لە کۆنگرەیەکی ئاشتی بکەنەوە لەپاریسی پایتەختی فەرەنسا مەبەستی کۆنگرەش تەنها ڕزگارکردنی گەلانی ژێر دەسەلاتی دەولەتی عوسمانی بوو.بۆیەم مەبەستە گشت لایەنەکانی کوردستان خۆیان سازدا کەهەرچۆنێك بێت دەنگی خۆیان بگەیەننە کۆنگرەو جەنەرال شەریف پاشای خەندانی کۆنە سەفیری دەولەتی عوسمانی لەسوید (بەرەگەز کورد) خۆی واناساند کەنوێنەری گەلی کوردستانەو شێخ مەحموودی حوکمرانی سلێمانی پشتگیری کرد بەو مەزبەتەیەی کەبەناوی خەلکی کوردستانەوە ڕەوانە کرا بەلام نەگەیشتە پاریس نوێنەرەکانی شێخ لە(حەلەب)ڕێگەیان لێ گیرا گەڕانەوە بۆ عێراق لەوەوبەر بەدرێژی ئەو باسەمان کرد.کوردەکانی ڕۆژهەلاتیش هەموو ئامادەییەکیان تیابوو چاوەڕوان بوون بۆ ئەو هەلە کە بتوانن دەنگی کورد بەدنیابگەیەنن.بەتایبەتی سمکۆ بەلێنی وەرگرتبوو کەهەرچۆنێك بێت خۆی لەئاژاوە بپارێزێ تا کارەکانی بەباشی بەڕێوەبچێ هیچ کۆسپێك دروست نەبێ.تا ببێتە بەلگە کەخواستی کورد لەئاشتیدا نی یە.دژی کورد بەکاری بهێنن.تورکەکان لەپارێزدابوون لەلایەکی ترەوە.لەهەولی نزیك بوونەوەدا بوون تابتوانن بەبرایەتی یەکی ڕووکەش کورد بەلاڕێدابەرن و لەمەبەستە سەرەکیەکە دووریان بخەنەوە..........

مامۆستا ڕەفیق حلمی لەیادەشتەکانیدا(69) دەلێ: کوردەکانی تورکیا بەتایبەتی کۆمەلە سیاسیەکانی ئەستەمبول کەوتبوونە تێکۆشانێکی بێ ووچان و تەقەللایەکی بەتین لەگەل کۆتایی هاتنی شەڕو دەرچوونی گەورەکانی کۆمەلەی (یەکێتی و سەرکەوتن)لەئەستەمبول و ڕاکردنیان بۆ دەرەوەی خاکی (عوسمانی)ئەم کۆمەلانە بەئاشکراو بەبێ ترس هاتنە مەیدان و بەڕەسمی داوای حقووقی کوردیان خستە پێشەوە .(ویلسن)ی سەرۆکی ئەمەریکا لەو ڕۆژانەدا

(14)بەندەکەی خۆی بلآوکردبوەوە کەبەپێی ئەم دەستورو بەڵگەیە هەموو قەومێك مافی داواکردنی سەربەخۆیی پێدرابوو لەبەرئەمە سیاسیە گەورەکانی کوردیش پاڵیان دابوو بە (دەستوورەکەی ویڵسن)ەوە داوای سەربەخۆیی کوردستان و ئازادی قەومی کوردیان ئەکرد بۆ ئەم داوایە زۆر تێکۆشان لەلای ولآتە سوێندخۆرەکان گەلێ تەقەلایان دا حکومەتی ئەو رۆژەی ئەستەمبولێ کەوتبووە وێستاوێکی گرنگەوە ئەنجامێکی سامناکی لەپێشەوەبوو.لەوە ئەترسا کە (کوردستان)و(ئەرمەنستان)ی لێ جیابێتەوە و هیچی بەدەستەوە نەمێنێ ئاگاداری ئەوە بوو کەکۆمەڵەکانی سیاسی کورد پەرەی سەندووەو لە زۆربەی ویلایەتەکانی خۆرئاوا و شارە گەورەکانی کورد بلآوبۆتەوە بۆیە ویستی بەهێمنی لەگەڵ کوردەکاندا بجولێتەوەو هەرلەوسەردەمەدا(کلیمانسۆ)ی سەرۆکی فەرەنسا وتارێکی بلآوکردەوە ئەمەش بەجارێ تورکەکانی پەشۆکاندو بناغەی دەوڵەتی هێنایە لەرزە لەم وتارەدا (کلیمانسۆ)بەناوی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانی ئەورووپاوە ئەیوت حکومەتی تورك و(دەوڵەتی عوسمانی)ئەوەی لەبارانی یە کەبتوانێ میللەتێك بەڕێوەبەرێت لەبەرئەوە متمانەی پێ ناکرێ و نابێ قەومێك کە تورك نەبێت و ئائەمرۆ لەژێر چەپۆکی ی تورك و ستەمی تورکا ژیاوە دووبارە بخرێتەوە ژێر حوکمی لەبەر ئەمە حکومەتی تورکیا کەوتە ترسێکی گەورەوە ویستی لەکوردەکان نزیك بێتەوە هەوڵیان دا ئەم دەرفەتە لەدەست کورد بدەن و دوای قسەکانی(ویڵسن) نەکەون.بۆ ئەم مەبەستە چەند لیژنەیەکی وەزاری یان پێك هێنا بوو بۆ بەدوادا چوون و لێکۆڵینەوە لەو خاڵانەی کەکورد داوای ئەکات ئیدارەیەکی هاوبەش کەکورد پێی ڕازی بێت بەو مەرجەی کورد لەچوارچێوەی حکومەتی تورکیا بمێنێتەوە وەك دوو گەلی موسڵمان و برا پێکەوە کاربکەن بۆ پاراستنی خاکی تورکیا بەپێی موسڵمان بوونی کورد.ئەبێ ئەرکی پاراستنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامی لەئەستۆدابێت و لە لایەکی ترەوە تورکەکان کاریان دەکرد کە کورد لەکۆنگرەی ئاشتی مایەپوچ دەرچێ بۆیە ئەوەی توانیان کردیان و درێغیان نەکرد ناردنی(حەسەن خەیری)بەرەچەڵەك کوردو بەجل و بەرگی کوردی یەوە بەرەو پاریس بەپشتگیری هەندێك لەنۆکەرە کوردەکان تالەناوکۆنگرەی

ئاشتیدا ووتارێك بدات وابەستەبوونی کورد بەتورکەوە ڕابگەیەنێ و واش نیشان بدات کەشەریف پاشای کوڕی سەعید پاشای سلێمانی کە ئەو ڕۆژگارە ناوێکی دیاربوو لای ئەوروپیەکان وا نیشانی بدا کە نوێنەری هەموو کورد نی یە.لەلایەکی ترەوە هەموو کۆمەڵە کوردییەکان متمانەی خۆیان دابوە شەریف پاشا.کەبریتی بوون لەم کۆمەڵانە (کۆمەڵی تەعالی کوردستان)و (کۆمەڵەی تەشکیلاتی اجتماعیە)و(کۆمەڵەی ئیستیقلالی کوردستان).
شەریف پاشا یاداشتێکی پێشکەشی کۆنگرەی ئاشتی کرد. هەوڵەکانی شەریف پاشا زوو جێگای خۆی گرت و سێ بەندی یاداشتەکەی کە دەربارەی سەربەخۆیی کوردستان بوو خرایە پەیمانی سیڤەرەوە نوێنەرانی دەوڵەتی عوسمانی و فەرید پاشا وازۆیان کرد.پاشانیش شەریف پاشا نەخشەی کوردستانی دیاری کردو پێشکەشی کرد بەکۆنگرەی ئاشتی و هەروەها هەستا بەسازدانی ڕێکەوتن لەگەڵ شاندی ئەرمەنیەکانی (طاشناق)ئەوەبوو بەیاننامەیەکیان دەرکرد لەکۆنگرەدا لەبەرواری 20ی کانوونی یەکەمی 1919 چۆن چاوەڕوان دەکرا وابوو وڵاتە هاوپەیمانەکان پێشنیارەکانی تورکەکانیان وەرنەگرت کەدژ بەمەرجەکانی ئەوان بوو چونکە بەپێی ڕێکەوتنی (سان ڕیمۆ)لەنیسانی 1920کە خستیانە بەردەم تورکەکان لەبەرامبەردا تورکیا هەوڵی دا هەندێك لەمەرجەکانی سوك بکات لەسەرخۆی.چونکە هاوپەیمانان مامەڵەی دۆڕاویان لەگەڵ تورکدا دەکرد پاشان وڵاتە هاوپەیمانەکان پێشنیاریان کرد بەدەرهێنانی کوردستان و ئەرمینیای خۆرئاوا لەژێر ڕکێفی تورکیاو پەرەیان پێ بدرێت تا لەداهاتوودا سەربەخۆیی نیشتیمانی بەدەست بهێنن ئەمە کورد نەیکرد ئینگلیز پێی هەستا کەتەنیا لەبەر بەرژەوەندی یەکانی خۆی بوو لەم لایەنەوە گرنگی درا بەکورد لەکاتی ئامادەکاری یەکان بۆ پەیمانی(سیڤەر) یاسای (فرسای)بۆ چاکسازی دوای شەڕ کۆتایی هات بەهاتنی پەیمانی سیڤەری ئاشتی کەوازۆی لەسەر کرا لەبەرواری 10ی ئابی 1920لەشاری سیڤەر لەنزیك پاریسی پایتەخت لەنێوان حکومەتی دەسەلآتداری تورکی و وڵاتە هاوپەیمانە سەرکەوتووەکانی جەنگی جیهانی یەکەم هەروەها پەیمانی (سیڤەر)لەسەر بنەمای مەرجەکانی

(سایکس بیکۆ)و بڕیاری کۆنگرەی (سان ڕیمۆ)دانرا پەیمانی سیڤەر بەڵێننامەیەکی گەورە بوو لەڕووی قەبارەوە کەلە13بەش و 433مادە پێك هاتبوو بەپێی مەرجەکانی ئەم پەیماننامەیە تورکیا هەموو ئەو خاك و زەوی و زارانەی لەدەست دەدا کەلەدەرەوەی سنوری تورکیا بوون .بەم شێوەیە خاکی فەلەستین و عێراق کەوتە ژێر دەسەلاّتی ئینتیدابی بەریتانی.سوریاو لوبنان بون بەموڵکی فەرەنسا بەم پێ یە پەیماننامەکە ڕژێمە گەورەکانی دانا لەژێر چاودێری لیژنەیەکی نێودەوڵەتی و تورکەکانیش دانیان نا بە ئەرمینیا وەك وڵاتێکی سەربەخۆو ئازاد.

(پەیمانی سیڤەر و دامەزراندنی دەولەتی کوردی)

پـەیمانی سـیڤەر لـە10ی ئـابی 1920دا مەرجـەکانی دەولـەتێکی سـەربەخۆ بۆکـورد و ئەرمەنەکانی دیاری کرد لەسێ بەندا .بەندی 62-63-64.

لەبەنـدی 62دا هاتووە.دەولـەتانی ئینگلتـەراو فەرەنسـاو ئیتالیـا لـەماوەی شـەش مـانگ لەبەگەرخستنی ئەم پەیمانەوە نوێنەرانی خۆیان بۆ لیژنەیـەکی سێ قـۆلی دیاری دەکـەن کـە بارەگاکەیان لە (ئەستەمبوڵ)دەبێت تارێگا بۆ مافی بەرێوبەرێتی خۆیی ئەو ناوچانە خۆشـکەن کەرەگەزی کوردی تێدا زۆربـەن کەرۆژهـەلاتی فـورات و خـوارووی سـنووری ئـەرمینیا و ژووروی سنووری نێوان تورکیاو سوریاو میسۆپۆتامیا دەگرێتەوە.بەمـەرجێ ئەمـە لەگـەڵ بەنـدی 27ی پەیوەندیدار بەسنوری نێودەولەتانەوە هاوئاهەنگ بێت.لەحالەتێکدا گـەر هـەموان لەسـەر ئـەم کێشەیە رێکەوتن ئەوا نوێنەرانی وولاتانی خۆیان ئاگادارئەکەنەوە.

لەبەندی63هاتووە دەولەتی عوسمانی بەرپرسیارە لەماوەی سێ مانگ پـاش ئاگادارکردنـەوەی بریارەکانی لیژنەی بەندی 62پەسەند بکات و بەگەری بخات.

لەبەندی64:ئەگەر لەماوەی سالێك دوای بەگەرخستنی ئەم پەیمانـەوە دانیشـتوانە کوردەکـانی ئەو ناوچانەی

لەبەندی62دا دیاری کران(کۆمەڵەی گەلان)یان ئاگـادارکردەوە بەئیسـپاتیان گەیانـد کەزۆربـەی دانیشتوانی ئەو ناوچانە داوای جیابوونەوە لەتورکیادەکەن.کۆمەڵەش پێی وابوو کە دانیشـتوان توانای ئەوەیان هەیە سەربەخۆ خۆبەرێوەبەرن ئەوا دەبێت رێگەیان بدرێت.دەولـەتی تورکیـاش دەستەبەر دەبێت ئەو داوایە پەسەندبکات و لەو ناوچانە دەستبەرداری هـەموو هـەق و مـافێکی دەبێت.

ئەمە پوختەی ئەو بەندانەیە کەپەیوەستە بەگەل کوردەوە بۆیە بەباشم زانی کەهەر سێ بەندی پەیمانی سیڤەر بخە مەڕوو تاخوێنەرانی ئازیز زیاتر ئاشنابن بەپەیماننامەکە ئەوەی کەهەر بیستراوەو وتراوە تەنها چاکی پەیمانی سیڤەرە کە لەبەرژەوەندی کوردبووە ئیتر کەم هەن کە ناوەڕۆك و بەندەکان بەتەواوی بزانن تەنها بەندی 62-63-64-باسدەکرێ ئەمەش ڕاستە هێندە لەسەر زاری خەڵکی کوردستانە کەدەبوایە بەئێستاشەوە بەتایبەتی فەرەنسیەکان ویژدانیان ئازاری بدانایە بەرامبەر بەو تاوانە گەورەیەی لەجێ بەجێ نەکردنی پەیماننامەکە دژ بەگەل کورد ئەنجامدرا مامۆستا جمال نەبەز لەکتێبی (کوردستان و شۆڕشەکەی)دا ئۆباڵی جێ بەجێ نەکردنی پەیمانەکە دەگەڕێنێتەوە بۆ نەبوونی پارتێکی خاوەن ئایدۆلۆژیاو سەرکردایەتی بزاڤی کوردایەتی ئەو دەمە بەفیۆداڵ و هەڵپەرست دەزانێ بەبێ تواناو بورژوا ناویان دەبات و دەڵێ بەگفتی سەوزو سووری ئیمپریالیزمی جیهانی و بەڵێنەکانی ئەتاتورك فریویان خواردو ئەتاتورکیش کەم توانای سەرانی بزاڤی کوردی بەهەل قۆستەوە و بەناوی دینەوە دوژمنەکانی پێ ڕامالین).

ڕاوبۆچوونی مامۆستا جمال نەبەز لەجێی خۆیدایە بەلأم دەکرا بەبارێکی تردا سەیری پێگەی کوردی بکردایە.کەڕەنگە کوردو سەرکردەکانی هەر هێندە هێزی دبلۆماسی و سیاسیان هەبووە لەئاست دبلۆماسیەتی وولأتانی ئەورووپاو تەنانەت کمال مستەفا ئەتاتورکیش.چونکە هێزی کمال ئەتاتورك هێندە بەهێزبووە و ئەوەندە کاریگەربووە کەهەرخۆی مامۆستا جمال نەبەز لەهەمان لاپەڕەدا دەلێ:(سوێندخۆران)مەبەست وولأتە سوێندخورو هاوپەیمانەکانی ئینگلتراو فەرەنساو ئیتالیایە چیدی بەری سەرکەوتنەکانی ئەتاتورکیان پێ نەگیرا تالەگەڵیا ڕێکەوتن لە 24/حوزەیرانی 1923پەیمانی (لۆزان)یان لەگەڵ مۆرکرد).

ئیتر ناوی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی لەئارادا نەما.هەمان کات دەسەلأتدارانی تورکیا لەگەڵ پێوەلکاندنەوەی کوردستاندا ئامبازی سیاسەتی بەتورك کردنی کوردبوون ئەو بەندانەی لەلۆزاندا دەمیان لەمافی(کەمەنەتەواییەتیەکان)دا ژەندبوولەلایەن تورکەکانەوە پشت گوێ

خـران ئەمـەش بـەتێڕوانینی بەنـدی 38ی پـەیمانی لـۆزان کەتێـدا هـاتووە:ڕژێمی تورکیـا بەرپرسیارە لەپاراستی ژیان و دەستەبەرکردنی ئازادی هەموو دانیشـتوانی تورکیـا بـێ ڕوانینـە جیاوازی نەتەوایەتی.زمان.ڕەگەزو ئاینیان بەم شێوەیە کورد ووردە ووردە لەپـەیمانی سـیڤەردا بەمایە پوچی لێی دەرئەچوو بارودۆخی ئێرانیش ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لەکوردستانی ڕۆژهەڵات بـەرەو خراپ بوون و قات وقڕی دەچـوو بـاری ئـابوری داڕووخـابوو سمکـۆ لەهـەموو لایەکـەوە پـەلامار دەدرا شەڕو کوشتن بەرۆکی گرتبوون و بزوتنەوەی سمکۆش ڕوو لەهەوراز بوو سـەرکەوتنەکانی سمکۆ خەڵکی دڵسۆزی کوردستانی مەست کردبـوو دەسـەڵاتی ڕۆژ لـەدوای ڕۆژ فـراوانتر دەبـوو بۆیە سمکۆ بـیری لـەڕزگارکردنی شـارو شارۆچـکەکانی تـری کوردسـتان دەکـردەوە بەتایبـەتی ناوچەکانی سابلاخ. ڕێکەوتنی پێشووی سـاڵی 1907کەلـەنێوان ڕوسـیاو بـەریتانیا بـۆ دابـەش کردنـی ئێـران ڕێکـەوتبون بـەو شـێوەیەش کوردسـتانی ئێـران دەکەوتـە ژێـر دەسـەڵاتی ڕووسەکانەوەو بەڵام شۆڕشی ئۆکتۆبەر ئەو نەخشەیەی بەجارێ هەڵوەشاندەوە بـەریتانیا وازی لەدابەشکردنی ئێران هێنـا ئەیویسـت دەوڵـەتی ئێـران بمێنـێ وحکومـەتێکی بـەهێزی مەرکـەزی ئـەوتۆی تیادامـەزرێنێ کەبـەری تەقینـەوەی کۆمـۆنیزم بگـرێ لەهـەمان کاتـدا دەیویسـت بـە پـەیمانێکی دوو قـۆڵی ئێـران ببەسـتێتەوە بەبـەریتانیاوە تالـەژێر کاریگـەرێتی خۆیـدابێ ئێـران خوازیاربوولـەکۆنگرەی ئاشـتی دا بەشـداربێت بـەهاوکاری بـەریتانیا بـەلآم ئینگلیزەکـان نەیاندەویست کەئێران بەشداربێت چونکە بەشداری جەنگی جیهانی نەکردبووئیترچۆن بەشداری کۆنگرەی ئاشـتی بکات.تـا لـەدیاری کردنـی چارەنوسـی ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتدا ڕۆڵـی هـەبێت بـەریتانیا لەڕێگـەی دانـی چـەردەیەك بـەرتیل بـە (وثـوق الدولـە) سـەرۆك وەزیـران و وەزیـری دەرەوەو وەزیری دارایی لەساڵی 1919پەیمانی لەگەڵ ئێران بەست(70).مس بێڵی سـکرتێری مەنـدوبی سـامی بـەریتانیا دەربـارەی سیاسـەتی حکومـەتی بـەریتانیا لەکوردسـتانی ئێـران دا وتویەتـی (لەدوای بەستنی پەیمانی 1919لەنێوان ئێران و بەریتانیا کە (وثوق الدولە)ی سەرۆك وەزیرانی ئێران و (سێر پێرسـی کـوکس) مۆریـان کردبـوو لـەدوای مـۆرکردنی ئـەو پەیمانـە ئـیتر

سمكۆ تارادەیەكی زۆر هیوای بەپشتیوانی كردنی بەریتانیا نەما كە تەقەلایەكی زۆری ئەدا بۆ نزیك بوونەوە لەئینگلیز بەمەبەستی پێك هێنانی جۆرە یەكێتی و هاوكاری یەك لەنێوان هەموو كوردەكانی ئێران وعێراق و توركیادا)(71). لەبەرئەوە ئینگلیزەكان هیچ جۆرە گرەنتی یەكیان بەكوردەكان نەدا و تەنانەت بەلێنی جۆرێك لەحوكمی خۆجێ یەتیشیان بەرەوا نەزانی دوای شەش مانگ لەحوكمداری شێخ محموود پەشیمان بوونەوە كەوتنە جێ پێ لێژكردنی و هەولی پەرت كردنیانی ئەدا بەهەمان شێوەش رووسەكان بەرامبەر بەكورد هیچ بەرنامەیەكیان نەبوو لەپێش جەنگی یەكەم و دوای جەنگیش هیچ خواستێكی كوردیان لەبەرچاونەگرت.هەرچی تەقەلای عبدالرزاق بەدرخان و شێخ عبدالسلام بارزانی و كامیل بەگی بەدرخان و سمكۆی شكاك و مەلا سەلیمی ناوچەی خێزان و سەید تەهای شەمزینی سوودی نەبوو رووسەكان لەهەولی رازی كردنی ئاسووری و ئەرمەنەكاندا بوون چونكە لەدوای شۆرشی ئۆكتۆبەر رووسەكان توشی كێشەیی گەورەی ناوخۆیی بووبون لەلایەكی ترەوە ئەو گەمارۆ ئابووریی یە ئەورووپییەی لەسەر رووسەكان بوو كاریگەری هەبوو لەرووبەرووبونەوەی رووسەكان بۆیە رووسەكانیش پەشیمان بوون لەهاوكاری كردن بۆ دابەش بوونی خاكی ئێران و توركیا كەپێشتر رایان لەسەری هەبوو بەلام ئێستا بەپێچەوانەوە خواستی رووس بۆ توركیا و ئێران و ئەفغانستان تەنیا لە بەهێزبوونی ناوەندا بوو هەربۆیە پەیماننامەیەكی لەگەلیاندا بەست.چونكە سمكۆ لەسالانی دەربەدەریدا كەلە باشقەلابوو لەرێگەی رووسەكانەوە لەسەرداوای خالید بەگی جوبرانلی سەرۆكی(جمعیەی استقلالی كوردستان)لەرێگەی قونسولی رووسیا لەورمێ پێشنیازكرا كە هاوكاری كوردی-رووسی بكەن لەم نێوەندەشدا كاربكەن بۆ گەرانەوەی سمكۆ بۆ ئێران و تا سەلامەتی پارێزراوبێت لەشوێنی خۆی دانیشێ .....سمكۆ ئەو هیوایەی بەئینگلیزەكان هەبوو لێیان كەوتبووە گومانەوە بەلام(مس بێل) دەلێ سمكۆ تا چەند سال دوای ئەوەش لەئینگلیز بێ هیوانەبووە.

(یەحیای دەولەت ئابادی)لەبیرەوەرییەكانی خۆیدا نوسیویەتی كەپێش كودەتای رەزاخان دەولەتی ئینگلی نەخشەی پێكهێنانی دەولەتێكی كوردی لەكوردستانی گەورەدا بەدەستەوە

بوو.بەڵام پاش ئەوەی کە ڕەزاخانیان هێنایە سەر حوکم کەڕەزاخان تۆکەری خۆیان بوو ئیتر کوردستانی گەورە و حکومەتی کوردی لەبیر چووەوە)(72). حکومەتی بەریتانیا بۆ پتەوکردنی جێ پێی حکومەتە دەسکردەکەی خۆی لەعێراقدا کە هەروەکو جگەر گۆشەیەکی خۆی پەروەردەی دەکرد تەقەلای ئەدا کە کورد بکا بەلایەنگری ئەو حکومەتە کەلەوەدا تەنها سوودو بەرژەوەندی خۆی مەبەست بوو لەلایەکی تریشەوە بۆ ئەوەی کورد لەخۆی زویر نەکا بەتایبەتی ئەو کوردانەی کەباوەڕیان بەسیاسەتی بەریتانیا هەبوو بۆ پینەکردنی مەبەستە سەرەکیەکانی خۆیان.دەستیان کرد بەفرۆفێڵ و بەنج کردنی مێشکی کورد.لەحوزەیرانی 1919دا حکومەتی بەریتانیا حکومەتی عێراقی ڕاسپارد کەبەیانێك دەربکات بۆ هەموو کوردەکان کەلەو بەیانەدا هاتووە.پاشەڕۆژی ئەو وولآتەی کەپێ ی ئەوترێ ئەرمینیا و کوردستان پێویستە لەکۆنگرەی ئاشتی دا باس بکرێ وچارەسەرێکی بۆ بدۆزێتەوە کەلەوەدا هیچ گومان نیە بەپێی ئەو نەخشەیە دەستنیشانی ئەوە بکرێت هەموو میللەتێك مافی ئەوەی هەبێت شێوەی بەڕێوەبردن و کاروباری خۆی دەستنیشان بکات بەرلەمە بەریتانیا کوردی دڵنیاکردبوو کەمافی کورد پشت گوێ ناخات لەکۆنگرەداو ئەوە دەخرێتە بەرچاو و بەرژەوەندی کورد لەوەدایە کەهێمنی و ئاسایش بپارێزێ لەناوچەکانی خۆیاندا.بەڵام دەربارەی ئەو کوشتارەی کەلەئەرمەنیەکان کرابوو بەپێی بڕیاری حکومەتی تورکیا پێویستە ئەو کاربەدەستانەی کەهۆی ئەو کوشتارەبوون سزا بدرێن و ئەو ئەرمەنیانەش کەدەستیان هەبوو لەکوشتارو سەربڕینی ئیسلامەکاندا ئەوانیش سزابدرێن ئەو ژن و منداڵە ئیسلامانەی کە گیراون بەربدرێن و هەرچیەکیان لێ زەوت کراوە بیاندرێتەوەو هەوڵ بدرێت ناکۆکیەکانی نێوانیان نەهێڵرێ.لەئەنجامی ئەمەدا سمکۆ زۆر خۆی لەحاکمی گشتی بەریتانیا نزیك کردەوە کەلەپێش شەڕیشدا یەکتریان ئەناسی .

بەڵام کە سمکۆ لەپەیوەندی پتەوی ئینگلیزو ئێران گەیشت ئیتر بوبە هۆی ئەوەی سمکۆ هیچ هیوایەکی بەوە نەمێنێت کە حکومەتی بەریتانیا یارمەتی بدات بێجگە لەوەی کە ترسی

ئەوەشی هەبوو کەسزا بدرێت بەرامبەر بەو کارانەی کەبەعیسایییەکانی کردبوو کە ئەمە وای لەسمکۆ کرد خۆی لەتورکەکان نزیك بکاتەوەو بچێتە ژێر سایەیانەوە(73).

لەدوای ئەوەی لەسالّی 1921 (سێر پێرسی کۆکس)مەندوبی سامی بەریتانیا لەبەغدا چووە تاران و لەگەلّ ئێرانیەکان دا کەوتە گفتوگۆکردن وسەرۆك وەزیرانی ئێران (وثوق الدولة)پەیمانێکی لەگەلّ ئینگلیزەکان مۆرکرد ئاشکرابوو کە دوای هاتنی (زیائەدینی تەباتەبائی)و کودەتاکەی مانگی شوباتی 1921ئیتر مەسەلەی وولآت ڕەنگ و ڕوویەکی تازەی بەخۆیەوە دی و دەولّەتی ئێران و ئینگلیز لەیەك نزیك بوونەوە.سمکۆلەمانگی حوزەیرانی 1921بۆی دەرکەوت کە چاوپێکەوتنێکی لەگەلّ کاربەدەستێکی ئینگلیزدا لەشاری شنۆو بەدوای ئەوە لەگەلّ (سێرپێرسی کۆکس) لەمانگی ئابی 1921دا یەکتریان بینی و لەوچاوپێکەوتنەدا بەپێویستی زانی کەدوو شتی بەباشی بۆ ڕوون ببێتەوە بۆ ئەوەی بزانێت.

1-ئایا کوردستان چی بەسەردێت؟و ئایا کێشەی کورد لەسالّی 1914دا کەلەبەرچاوی دەولّەتانی تورك و سۆڤیەتدا بووە بەکوێ دەگا؟

2-دەیەوێت لەوەش بگات، کەئایا لەناوچوونی تەخت و تاجی پاشایەتی قاجارو هاتنی ڕەزاخان دەبێتە هۆی ئەوەی کەسوودی کوردی تێدا بێت؟ئایا لەو بابەتەوە هیچ مەترسی یەك لەئارادا نی یە؟

ئایا ئەگەر دەولّەتێك کوردەکان لەژێر بالّی خۆیدا ڕانەگرێ چۆن کورد خۆی بەتاقی تەنیا لەچنگی ئێران و تورك ڕزگاری دەبێت؟

پێشنیارەکانی سمکۆ بۆ ئینگلیزەکان ترسێك نەبوو بۆ گیانی خۆی بەلّکو ترسێك بوو بۆ داهاتووی نەتەوەکەی و نیشتیمانەکەی دەنا سمکۆ لەگیانبازیدا زۆر لەوە ناسراوترە تەنانەت هێندە جەنگاوەرێکی لێهاتوو بوو کە ڕەزاخان

بەدلّ لێی دەترسا(74).لەدیدارێکدا مسەفاپاشای نێردراوی یانەکانی کوردی ئەستەمبولّ لەگەلّ سمکۆ کە دەیەوێت لەنیازو نیەتی ئەو حالّی ببێ لێی دەپرسێ ئایا ڕێکخراوێکی هەیە.بەتەمایە

چۆن ئەو ناوچانەی ژێر دەسەلاتی بەڕێوەبەری؟ئایا ئالأی هەیە ؟سمکۆ لەوەلأمدا دەلێ(لەحالێ حازردا ڕێکخراوێکی تایبەتیم نیە من تاقە کەسێکی کوردستانم گرنگ ڕزگارکردنی وولاتە گرنگ نیە کێ حوکمی بکات من لەم ڕووەوە چ تەماح و تەمایەکم نیە.سەبارەت بەئالاو بەیداخ و ئەم جۆرە شتانە پێموابێ پێویست بەم شتانە ناکات.وەکو بەخۆت ئەبینی هەر تیرەو تایەفەی شکاکان بەیداخ و ئالأی خۆیان هەیە(75).سمکۆ لەسالی 1921دا پەیوەندی بە(سێر پێرسی کۆکس)ەوە کرد کەتازە لەکاری گفتوگۆ گەڕابۆوە لەسەر پەیمان بەستن لەگەل ئێران دا هاتبۆوە بەغدا وەزع و حالی گۆڕابوو چونکە پەیمانی ناوبراو هەر کەلەگەل(وثوق الدولة)ئیمزا کرا جەماوەری خەلك ڕووبەڕوی بونەوەو سەرئەنجام لەلایەن دەولەتی (سە یدزیائەدین تەباتەبائی)یەوە لە1921/2/20بەزەبری کودەتایەك هاتە سەرکارو پەیمانەکە هەلوەشێنرایەوە(76). لەکانونی دووەمی سالی 1921کاتێ سمکۆ ڕایگەیاند کەئامادەیە بۆ دیداری کاربەدەستێکی ئینگلیز تا شنۆ بڕوات تا(قەرارێك تەرتیب بکات کە بەقەزانجی هەردوولابێت)،وتبوی (بەرلەهەموو شتێك ئارەزووی ئەوە دەکات کەپەیوەندی یەك لەگەل بەریتانیا دروست بکات)ئەوسا (سێر پێرسی کۆکس) لە1921/8/19دا پەیوەندیەکەی سمکۆی پەسەندکرد کەئەم پەیوەندی یە لەداهاتوودا لەسەری دەدوێین.......

لەگەل ئەم هەموو هەول وتەقەلایەی کە سمکۆدابووی ئەوەی بتوانێ گرەنتییەکی لەلایەن ئینگلیزەکانەوە چنگ بکەوێ تەنانەت لەوەلأمی پرسیاری مستەفا پاشای یامولکی سەبارەت بەتورکە کەمالیەکان سمکۆ دەلێ:(منیش زۆر ڕقم لەتورکە قەومیەکانەو بەدوژمنێکی گەورەتریان دائەنێم لەفارسەکان بەلأم من چەند جارێك نامەم ناردووە بۆ ئینگلیزەکان و ئاگادارم کردون کە من نامەوێ دژی سیاسەتی ئەوان هیچ بکەم هەمیشە پێویستمان بەیارمەتی دانی بەریتانیا هەیە بائەوان هەستی خۆیان بەرامبەر بەکورد دەربڕن ئەوسا منیش ئامادەم بەئارەزووی ئەوان بجولێمەوە ئێمە پێویستمان بەچەك و فیشەك هەیە ئەگەر ئەوەم فریا نەکەوێ تووشی گرفتێکی زۆر دەبم بۆئەوەی ئینگلیزەکان دلنیابکەم کەئەمەوێ بەڕاستی لەگەل

سیاسەتی ئەواندابم سەید تەهام نارد بۆ بەغداد بەڵام ئەو چوونەش هیچ سودو ئامانجێکی نەبوو.ئەوا من و سەید تەها تۆ ئەکەین بەوەکیلی خۆمان ئەگەر حکومەتی بەریتانیا ڕاستەوخۆ یاخود بەهۆی دۆستە دڵسۆزەکانیەوە لەناوپشدەردا بتوانێت یارمەتی چەك و جبەخانەمان بدات و بێ ئەوەی بمانخاتە ژێر ڕەحمەتی ئەفسەرەکانییەوە ئەگەر ئەمانە بکات ئەوا ئەتوانین(وان و ئەرزڕۆم و سیواس و هەکاری)پاك بکەینەوە لەتورك ئەوسا ئەتوانین دەرسێکی گەورەش فێری ئەوانەی ڕەواندز بکەین(مەبەست ئۆزدەمیر)و ئەوانەی تریش کەلەشوێنەکانی تردان سمکۆ بەمستەفا پاشا دەڵێ ئەمە پێشنیازی ئێمەیە و تۆ ئەتوانی دڵنیایان بکەی کە ئێمە ڕاست و پاکین ئەتوانین(ئەنکەرە)بگرین و ئەگەر ئینگلیزەکان بێ دەنگ بن ئەوا ئەتوانین شاری(سنە)ش لەماوەیەکی کەمدابگرین)(77)......

(شەڕی مهاباد و ڕۆڵی سمکۆ)

لە1921/10/6هێرشی سمکۆی شکاك بۆ شاری سابلاخ(مهاباد)و گرتنی لەلایەن هێزەکانی سمکۆوە قسەو باسی زۆری لەسەر کراوەو ڕەنگە کۆمەڵێك کاری نادروست و بێ بەها ئاراستەی سمکۆو هێزەکەی کرابێت(ئیگلتن)(78). دەڵێت: سمکۆ لەسالی 1921بەهێزێکەوە پەلاماری شاری مهابادی دا کەنزیکەی 600جەندرمەی ئێرانی تێدابوو لەو شەڕەدا ئەو هێزەی ئێران هەموو کوژران و سەربڕان هەندێ لە مسیۆنێرەکانی(لوثە ر)ی ئەمەریکییش هەر بەو دەردەچوون.مارتن ڤان برۆنسن(79). لەنوسینەکانیدا دەربارەی شەڕی مهاباد وتویەتی سالێك سمکۆ مهابادی گرت نزیکی(2000)کوشتارو بریندراری لەو شەڕەدا هەبوو لەناوهێزەکانی حکومەتی ئێراندا گەلێك تالأنیش کرا .کەسمکۆ مهابادی گرت کردی بەپایتەختی خۆی بەلأم خۆی تیا دانەنیشت بەلکو هەمزەئاغای مامشی کرد بەفەرمانداری سابلاخ و شارەکانی وەك(میانداو)(مراغە)(بیناب) دانیشتوەکانی هەموو بەناردنی نامە بۆ سمکۆ لایەنگری خۆیان دەربری دەربارەی ڕێبەرایەتی سمکۆ لەسابلاخ دا. ساتێك هێزی سمکۆ چووە مهابادەوە لەگەڵ ئەوەشدا کەدانیشتوانەکانی هەموو کوردبوون بەلأم گەلێك دەست درێژیان کرایە سەرو بەرامبەر بەو ڕووداوە کوردە نیشتیمان پەروەرەکان زۆر بێزاری و ناڕەزایی خۆیان دەربڕی بۆ سمکۆو پێیان ووتبوو ئەو ڕەفتارە لەسوودی دوژمن زیاتر هیچ سوودێکی میللەتی کوردی تێدانیە.

کریس کۆچێرا لەلاپەرە(53)ی کتێبەکەیدا دەلێ: هێزەکانی سمکۆ دوای گرتنی مهاباد کەوتنە تالأنکردنی شارو ئەم کارەش بووە هۆی ئەوەی کەبەشێکی زۆری خەلکەکە لێ ی دوربکەونەوە لەئەنجامی شەڕدا یەکێك لە گەورە پیاوانی شار بەناوی قازی لەتیف و مالی هەموو گەورە پیاوانی دیکەش تالأنکران دوای چەند هەفتەیەك سمکۆ لە گفتوگۆیەکی دا لەگەڵ مستەفا پاشا یاملکی دا نێردەی یانەی کوردی لەقوستەنتینە(ئەستەمبوڵ)باسی ئەم ڕوداوانەی کرد بەوتەی

ئەو کاتێ کەلەمهاباد نزیك بوونەوە ناردی بەشوێن سەران و گەورە پیاوانی شاردا کەبێن بۆلای بەڵام ئەوان نەچوون.خەڵکی شاریش تەنانەت نوێنەرێکی خۆیان بۆلای نەنارد سمکۆ لەسەری دەڕوات و دەڵێ کەئێرانیەکان شاریان کرد بەسەرگەو خۆیان دایە پەنای دیوارەکانی شارو لەئەنجام دا شاریەزەبری هێرش و پەلامار گیرا خەڵکی شار بوونە قوربانی ئەم کارە ئەوەبوو شکاکەکانیش زەرەرو زیانیان دا.بەڵام سەبارەت بەتاڵانکردنی شار سمکۆ پێی وایە هەرچەندە ئەو رازی نەبووە بەڵام ئەمە کاتێك بوو ڕێ ی لێ نەگیرا و دەڵێ(هەوڵ دەدەم دڵی خەڵکەکە بدەمەوەو ئەمەیان لەدڵ دەربێنم)*. سمکۆ لەشوێنێکی تردا لەسەر تاڵانی مهاباد دەڵێ (هەموو خەتای جەندرمەکان بوو کەئەوان دەستیان لێمان کردەوە و چەکدارەکانی ئێمەش ناچاربوون بۆ پاراستنی خۆیان وەڵامیان بدەنەوە.بێجگە لەوەش لەکاتێکی وادا تواناو دەسەڵاتی ئەوەم نەبوو کە ڕێگە لەو دەست درێژی کردنە بگرم کەلەسەرو هەموو شتێکەوە ,من بەگومان بووم لەعەشایەری مەنگوڕو دیبوکری کەلەدەورووپشتی مهابادبوون)

لە چاوپێکەوتنەکەی مستەفا پاشا یامولکی دا لەکاتێکدا دەپرسێ :

—ئێوە بەتەواوی دەڵێن بۆ نیشتیمان هەوڵ دەدەین بەڵام ئەی بۆچی کە (ساباڵاخ)تان گرت دوکانەکانیان تاڵان کران و هەندێکیشیان کوژران لەناو ئەوانەدا قازی لەتیف کەپیاوێکی ڕێز لێ گیراو بوو؟ ئایا ئەو جۆرە ڕووداوانە ئێرانیەکان دڵخۆش ناکاو بۆ سوودی ئەوان نی یە ؟وەکو بیستمماڵی حاجی ئێلخانی سەرۆکی ناسراوی دیبوکری تاڵان کراوە لەبەرئەوە هیچ دوورنییە کەبەشێك لەمەنگوڕو بەگزادەی گەورك و ناوچەی سەقز دژی تۆ یەکبگرن.

سمکۆ لەوەڵامدا دەڵێ (وەختێك ڕوومان کردە ساباڵاخ ناردمان بەشوێن هەموو سەرکردەکاندا بەڵام نەهاتن هیچ نوێنەرێکی سەقز یا نێردراوێکیان نەهات ئێرانیەکانیش لەناوشاردا شەڕیان دەکرد شەڕەکە دوو ڕۆژ درێژەی کێشا ئەوە بوو لەئەنجام دا ناوشارگیراو هەندێك کەس کوژران شکاکیشیان تێدابوو لەو شەڕەدا دانیشتوانی شارو عەشایەر تێکەڵ بوون و تێکرژان بوو ڕەشاش و تۆپیشی تێدا بەکارهێنرا لەحاڵەتێکی وادا ناتوانرێت ڕێگا لەتاڵان و برۆ بگیرێت

ئەگەرچی من بۆخۆم دژی ئەوە بووم .ئێمە گومانمان لەعەشیرەتی مەنگوڕ و دیبوکری هەبوو بەلآم گوێشمان نەدایە حاجی ئێلخانی بەوەشەوە نەوەستا کەهەر بێتە لایەنگری ئێرانیەکان بەلکو بەناوی کوردەوە داوای لەخەلکی دەکرد کەبچنە پالی و شەڕمان لەگەل بکەن.عەشیرەتی مامش زۆر دلسۆزی ئێمەن کوڕی خوالێ خۆشبوو محمود ئاغای هەمزە ئاغامان کردە حاکمی سابلآخ و کەریم ئاغای برای بەموفەتیشی(ناوچەی حمە جان و ناوچەی بانەلێس)و گەوڕکی دراوسێی.دوای گرتنی سابلآخ توانیان فارسەکان لەسەقز دەربکەن بەلآم لەسەر داوای خەلکی سەقز دەولەت 300–400جەندرمەی خۆی لەسنەوە ناردو بانەلێس یان گرتەوە)*

هەژاری شاعیریش لەکتێبەکەیدا بەناوی چێشتی میجەوردا نوسیویەتی:

کاتێك کە هاتمە دنیا ئاخرو ئۆخری بەهاری 1300شەمسی بوو و لەپێناسەکەمدا حەوت سال دوای لەدایك بوونم وەرگیراوە ڕۆژی لەدایك بوونم هەژدەی جەوزا واتا مانگی پوشپەڕ لەپایزی ئەو سالەدا لەشکری (سمایل ئاغای سمکۆ)بۆ شەڕی عەجەم (سابلآخ) ی داگیرکردووە شکاك ڕژاونەتە شارو ملیان لەتالآنی کوردان ناوە.وا دیارە سمکۆ هەروەك ویستویە لەچنگ عەجەم ڕزگارمان کا ویستویە لەو مالەش کەدەبەر پێی عەجەم دا پەیداکراوە ڕزگارمان کا ! جا ئەگەر خەلکی شار کەم تا زۆرێك مالی خۆیان شاردبێتەوە لەتالآنیان پاراستبێ.باوکی من بەو ئومێدە کە کاك هەمزەی برای قەرەنی ئاغای مامش برادەریەتی و ڕاوێژکاری سمایل ئاغاشە.ناهێلێ تالآن بکرێ دەستی لەهیچ ئاشتەبایەك نەداوە.بۆ نەگبەتی برادەر نەهاتووە.شکاك ڕژاونەتە مال هەرچی بووە بردوویانە تەنانەت دەسرازەو پەڕۆو پالی لانکی منیشیان بردووەو منیان لەسەر خۆلەمێش بەڕووت و قووتی فڕێ داوە بابم دلخۆشی دایکمی داوەتەوە کە خەم مەخۆ مالی دنیا پەیدا دەبێتەوە.دایکم زریکاندویە من خەمی هیچم نیە تەنیا خەمی ئەوەمە کوڕەکەم ڕووتە چی تێوە بپێچم؟!. ئەو تالآنی شکاکەکانەیش بۆتە چیرۆکێکی سەیر لەناو خەلکی سابلآخ دا ژنیان ڕووت کردن و بەلآم ڕوویان وەرگێڕاوە و وتوویانە(خوشکا من دەرپێ

خۆ بدە من ئەز ل نانهێرم خودێ قەبول ناکە)جگە لەوەش کە هەموو کەس ماڵیان تالآن کراوە پیاوەکانی خەڵکی شاریشیان بەبێگار گرتووە تا ماڵی تالآنی بۆ بنکە ڕاگوێزن مەلا مارفی شاعیر لەو باسەدا دەڵێ:

ئاواڵ کراسی کیژو ژن و خانمی وەتەن
دایان ڕنین ئەوانی سەبابانی قون تڕۆڵ
قازی و مەلاو تاجرو ئەسنافی خەڵکی شار
گیران بەسوغرە کەوتنە ژێر باری داروکۆڵ

شکاک کوردی سابلاخیان هەر تالآن کردووە نەیان کوشتوون بەلآم هەر تورك زمانێکیان وەبەرپەل هاتووە کوشتوویانە یەکێك لەو تورکە ئازەریانە برادەری بابم بووە خۆی و ژنەکەی پەنایان بۆماڵی هێناوە و حەواونەتەوە ژنی کەربەلای فەتحوڵلا زەنگانی ساوای لەبەربووەو شیری زۆربووەو یاریدەی دایکمی داوەو شیری داومێ کەزۆر
سالآن بەجەحێڵی تا منی دەدیت دەگریا و منی وەکو کوڕی خۆی خۆشدەویست)(80).خوێنەری بەڕێز ئەگەر سەرنج بدەینە نوسیەکەی مامۆستای خوالێخۆشبوو هەژار بۆمان ڕوون دەبێتەوە هەژار لەزمانی خەڵکی ترەوە دەیگێڕێتەوە خۆی هێندە منداڵ بووە لەناو بێشکەدا بووە بەچاوی خۆی نەیبینیوە تەنیا بیستویەتی لەگێڕانەوەکەیدا دیارە وەك کینەو تۆمەت خستنەپاڵ لەشێوەی نوکتەدا لێی ئەدوێ تاسەرنجی خوێنەری بۆ زیادبکا.ڕاستە کە سمکۆ هێرشی ڕزگارکردنی شاری مهابادی دەست پێکرد تەنها هێزەکەی بریتی نەبووە لەشکاکەکان بەڵکو عەشیرەتەکانی ناو سابلاخ و دەوروبەری سابلآخیشی تیابووە وەك خودی سمکۆ کە نەیشاردۆتەوە کەتالآنی کراوە بەلآم دەڵێ ئێمە شکمان لەعەشیرەتی مەنگوڕو دیبوکری بووە کە زیاتر ئەوان شارەزاو خەڵکی شاریان ناسیوەو زانیویانە کێ کێ یەو لایەنگری شۆڕشە یان سەربە عەجەمانە.هەرچەندە شەڕەکە دوو ڕۆژی خایاندووە و وەك سمکۆ دەڵێ تۆپ و ڕەشاشی تیابەکارهاتووە کەس بەکەس بووە پێکهاتەی هێزەکەش هەمەچەشن

بووە لەناو هێزی سەرکەوتووش دا بۆتە کلتورێك جگە لە کوشتارتالأنیشی تێ دەکەوێ.شۆڕشی فەرەنسا زۆر خراپتر تالآنی و کوشتاری تیاکرا من بەرگری لە هیچ جۆرێك لەو کارانە ناکەم بەلأم لەکاتی ڕووخانی ڕژێمی عێراق دا چ لەکوردستان چ لەبەشەکانی تری عێراق .

....

*سمکۆ ئیسماعیل ئاغای شکاك و بزوتنەوەی نەتەوەی کورد،محمد ڕەسوڵ هاوار لاپەرە 435چاپی دووەم2005

*کوردو عەجەم:نەوشیروان مستەفا چاپی سێ یەم 2005 ل431-432.

ئەگەر ماڵێك سەر بەڕژێم بوونایە ئەوا نەك ئەو ماڵە بەتەنیا بگرە چەند ماڵ ئەملاو ئەولای بەر هێرشی تالانی دەکەوتن کەواتە گشت میللەتانی دنیا بەئەورووپیەکانیشەوە بەم قۆناغەدا تێپەڕیون مامۆستا محمد ڕەسوڵ هاوار لەنووسینەکانیدا لەزمانی کریس کۆچێراوە دەڵێ: سەید تەهای شەمزینی کەزاوای سمکۆیە لەپێشدا هێزەکەی ئەو چۆتە مهابادەوە. هەروەها مامۆستا هاوار باسی ئەو نامەیە دەکات لە حەمەی حمە باقی لە1993/6/30لەسەقزەوە بۆی ناردووە دەربارەی بیرەوەری یەکانی کاك(موەفەقی)کەخاوەنی کتێبخانەی (موەفەقی) یەلەمهاباد کەپەیوەندی بەو ڕۆژانەوە هەیە کەسمکۆ و چەکدارەکانی مهابادیان داگیرکردووە لەو نامەیەدا ووتراوە:

(لەبەرئەوەی سمکۆ لەڕۆژانی هێرش بردنیا بۆ سەر موکریان و لە داگیرکردنی سابلاخ دا گەلێك بەسەر هات و بیرەوەری لای دانیشتوانی ئەو ناوچەیەی بەجێ هێشتووە لەبەرئەوە ئەگەر بیانەوێ‌دەنگوباسی سمکۆ دەربارەی داگیرکردنی سابلاخ کۆبکرێتەوە دەفتەری سنگی خەڵکی یادگاری و بیرەوەری تیادایە لەناوهەندێ نووسراوی دوژمناندا لەسەر سمکۆ وا باس دەکرێ کەلەپەلاماردانی شاری مهابادا پیاوەکانی سمکۆ بەفەرمانی سمکۆ تالان و بڕییەکی زۆریان لەدانیشتوان کردووە کەئەمەش لای ئەوەی نوێ شوێنەوارێکی شیرینی نی یە بۆ ئەمەش بەندە(حمەی حمە باقی)*بەتایبەتی لەگەڵ ڕوناکبیرێکی بەساڵاچووی مهاباددا قسەم کرد کەهەتا ئێستەش لەژیاندا ماوە لەشاری مهاباد کتێبخانەی هەیە بەناوی (موەفەقی)،کەکتێبخانەکەی بەناوی خۆیەوەیە لەوەلامی ئەو پرسیارەی کەلێم کردبوو فەرمووی: ڕاستە لەگەڵ هێرش هێنانی سمکۆدا بۆسەر مهاباد دانیشتوانی شارەکە تالان کران بەڵام بناوانی کارەکە لەخاڵێکی زۆر نهێنی و گرنگدایە و هەتا ئێستاش هەموو کەسێك نایزانێت کەبریتی یەلەوەی کە سمکۆ زاوای سەید تەهای شەمزینی بووە ئەو سەید تەهایە چونکە لەدڵ و دەروونیدا بنەماڵەی خۆیانی بەبەناوبانگتر زانیوە لەچاو بنەماڵەی سمکۆدا بۆیە بۆکەمکردنەوەی ناوبانگ و شانو شکۆی سمکۆ سەید تەها هەوڵی دابوو بەهەر نرخێك بێت

ناوبانگی سمکۆ بزڕێنێت و بیشێوێنێت ئەوەندەش کە پەیوەندی بەتالآن و بڕۆی مهابادەوە هەیە لەپیرەکانی ئەو سەردەمەم بیستووە (قسەی موفەقی یە) کەسەید تەها لەبنەوە چەکدارەکانی خۆی هانداوە کەتالآن و بڕۆی مهاباد بکەن کاك حمەی حمە باقی ئەڵێ: کاك موەفەقی خوێنەوارو ڕوناکبیرو زیرەك و وردبینە بۆیە قسەکەی کەبۆمنی کرد جێی باوەڕو متمانەیە و ئەو قسەیەش بەئامادەبوونی نوسەری هێژای مهابادی سەید محەمەدی سەمەدی و کاك عەبدوڵای سەمەدی بوو.

....

*حمەی حمە باقی یەکێکە لەنوسەرە ناسراوو دیارەکانی کورد خاوەنی چەندین بابەتی گرنگی هەیە.

لێرەدا من دەگەڕێمەوە سەر باسەکەی هەژار کە دەڵێ دەسترازەو پەڕۆی منداڵیم بـراوە لێـرەدا دەپرسم هێزی شکاک کەلە چهریق و سۆماو برادۆست و سەڵماس و خۆی یەوە هاتوون ئەو ماوە دووردرێـژە کـەزیاتر لـە 200کیلۆمـەتر دەبێـت بەسـواری وئەسـپ ولەگـەڵ هەنـدێ فیشـەك و تفەنگێك لەگەڵ تویشەبەرەیەك نـان و بـە پرتـاو بەسـواریی بەرەوشـاری مهابـادو دوای مەسـت بوونی سـەرکەوتن دەکرێـت شـکاکێك لـەبیری ئـەوەدا بـێ پـەڕۆ و پـاڵی منـاڵی سـاواو دەرپێـی ئافرەت بەزۆر داکەنێ لەوێشەوە بیباتەوە بۆناو ماڵ و مناڵی لەسۆماو برادۆسـت و چـارێ هـیچ سوارێك نیە کەتەنانەت لەسواربوونی سەرپشتی ئەسپەکەی خۆشـی ماندونـەبووبێ ئایـا ئێسـتا دەی پەرژێتە سەرئەو جۆرەکارانە کە بیکات؟یان زیاتر بۆ سوك کردنـی بزوتنەوەکـەی سمکـۆ و ئامانجەکانیەتی کەبەدەست هێنانی سەربەخۆیی کوردسـتانە بەمەبەسـتی ئـەوەی کـە ئامـانجی سمکۆ تەنها تالآنی یە و هیچی تر خـۆ دەبـوو ئەگـەر وابوایـە ئـەوا سمکـۆ دەیتـوانی چ لـەئێران یـاخود لەتورکـەکان یـان لەهـەر وڵاتێکـی خـاوەن بەرژەوەنـدی لـەو ناوچـانەدا زۆر زیـاتر دەسـتکەوتی بـۆ خـۆی و بـۆ عێلەکەشـی دەبوو.ئەمـەش لـەدەمی دوژمنـانی کـوردەوە بڵاودەکرایەوەو پروپاگەندەیان بۆ دەکرد لەرێگەی پیاوەکانیانەوە. ئایا داب و نـەریتی کوردانـە رێگە بەکاری وادەدات کەدەرپێ لەپێ ی کچ وژن.داکەنن بیبەن بۆخۆیان کەئەمە جێگای بـاوەڕ نییە.خۆ هەتا ساڵی حەفتاکانی سەدەی ڕابردووش لەناو خەڵکدا چەکدارەکانی شـێخ مـەحمود بەچەتەی شێخ مەحمود ناسرابوون ئایا شێخ مەحموود چەکدارەکانی نـارد بـوو ڕێگـە لەخـەڵك بگرن و ڕووتیان بکەنەوە یاخود شەو بدەن بەسەر ماڵێکدا و تالآنی بکەن؟

کاك کەریمی حسامی دەڵێ دوای ئەوەی حکومەتی ئێران هاتووچۆی نێوان تـەورێزو ورمـێ ی لێ گیرابوو ئەیویست لەرێگەی سابڵاخەوە لەشکربنێرێ.

کـە بـە فەرمانـدەیی (مەلـەك زادە)لەگـەڵ (800)سـوارە لـە مەراغـەو میانـداوو سـابڵاخەوە بۆسەرکوتکردنی سمکۆ دەکەوێتەڕێ بەپاڵپشتی هێزەکانی قەرەباغی سـندوس چـونکە لەکۆنـدا شاعەباسی سەفەوی ئەوانەی لەقەفقاسەوە هێنابوو بۆ ناوچـە کـوردی یـەکان بـۆ بەریـەرەکانی

کردنی کوردو هەمیشە داردەست و خزمەتکاری ئێران بوون دژی کورد. مەلەك زادەش بەو نیازە هاتبوو .

کاتێك سمکۆ بەمە دەزانێ سەیدەکان دەنێرێ بۆ چەك کردنیان هەر لە (دزە دۆڵێ)دەبێت سەیدەکان جواب دەنێرێ کە نابێت هیچ کەسێك لە (سندوس) دا چەکی پێ بێت ئەوانیش کە زانییان بەربەرەکانی سمکۆیان پێ ناکرێ بەناچاری پێشوازیان لەسەید تەها کرد و چەکەکانیان دانا.سمکۆ بەهێزێکەوە دەچێتە مهاباد و کوشتارێکی باشی ژاندارمەکان دەکات و مەلەك زادەش یەخسیر دەکات دوای ئەم سەرکەوتنەی سمکۆ ئیتر عەشیرەتەکانی زەرزاو مامش و دیبوکری و مەنگوڕ بەگزادەو گەورك سەر بۆ سمکۆ دائەنوێنن لە(خۆی و سەلماس)ەوە تا بانەو دیواندەرە دەکەونە ژێر دەستی هێزەکانی سمکۆ.بەلام بەهۆی ئەو تالانی و ڕاو ڕوتەوە تائێستاش لەناوچەی موکریان شکاك بەتالانچی ناودەبرێ(81).کاك عومەری فاروقی هەندێك یاداشتی میرزا کەریمی بارام بەگی ئامادەکردووە بۆ چاپ(82). دەڵێ: ڕاپەڕینی سمکۆ لەماوەیەکی کەمدا هەموو کوردستانی ئێرانی گرتەوە لەماکۆو ورمێ یەو سنورەکانی ئێران و تورکیە هەتا مەهاباد و سەقزو بۆکانی گرتەوە.هاورێ لەگەڵ سمکۆ سەید تەها ئەفەندی کەپێشەوای مەزهەبی ناوچەکە بوو هاوکاری دەکرد هەر ئەو ڕاپەڕینەی سمکۆی پشت ئەستورتر دەکرد(لە بەهاری 1300هەتاوی) دا(1921زایینی) بوو کەمن برێك ئاردو دانەوێلەم بارکردبوو لەگەڵ چەند کەسێك بەرەو مهاباد چووین تاکو بەوانی بفرۆشم و پێداویستی ماڵی ئاغای پێ بکرم و بگەڕێمەوە بۆ (نیسك ئاباد)لەو کاتەدا سەرهەنگ مەلەك زادە ئامر هێزی سوپای دەولەتی بوولەمهاباد کاتێك گەیشتمە شار هەموو شتەکانم لەمەیدانا فرۆشت بۆشەوەکەی چومە ماڵی میرزا عەلی مازوچی .بریار وابوو بەیانی لەشار دەربچین بەلام ئەو ڕۆژەش هاوەڵەکانم نەیانتوانی و ڕۆژێکی تر ماینەوە و دیمان ئیعلانی نیزامی دەرچوو بەفەرمانی سەرهەنگ مەلەك زادە کە نابێ کەس لەماڵ دەربچێ و ڕاوەستان و کۆبوونەوە لەکوچەو کۆلان و شەقامدا قەدەغەکرابوو هەرکەسێك دەرکەوێ بەگوللە دەپێکرێت و

دەکوژرێت.بەبیستنی ئەو ئیعلانە هاوارو شیوەن جارێکی تر لە مهابادی لێقەوماوا بەرزبۆوە هەموو بەرەو مالّی خۆیان و پەناگا ڕۆیشتن و مەعلووم بوو سوپای سمکۆ گەیشتۆتە نزیکی مهاباد.ئەو شەوە لەمێژووی مهاباد دا شەوێکی ئێجگار ترسهێنەر و بەخۆف بوو کەس نەیدەزانی چی بەسەردێت.بەلاّم دەیانگوت شکاك هاتوونەتە ناو باخەکانی کێوی (غەزائی) لەو کاتەشدا تۆپی گەورەی ئەرتەش لەسەر کێوی (داشا مجید)دابەسترا بوو کەدیمان شکاك و ژەندرمە دەستیان کرد بەتەقەو قرمەو تابەیانی هیچ کەس لەبەر تەقەی گوللە خەوی لێ نەکەوت و کەسیش نەیدەزانی کێ فایەقەو کێ تێکشکاوە بەلاّم لەتاریك و لێلّی بەیانیدا مەعلوم بوو شکاك دەستیان داوەتە ئەسیرکردنی هێزەکانی سوپای دەولّەتی و زۆرترینیان بەدیل گرتبوون و هەموو تەجهیزات و چەك و تەقەمەنی ئەرتەشی کەوتە دەستی هێزەکانی سمکۆ .ئەو هێزەی سوپای ئێران بەتەواوی تەسلیم بوو. ئینجا شکاکی ناحالّی دەستیان کرد بەتالآنی شاری مهاباد و هەرکەس خۆی لەمالّی خەلّك دەخست و هەرچی هەبوو دەیانبردو ئیتر نازانم ئەمە چ شۆڕشێکی کوردی بوو.منی بەدبەختیش هەرچیم کڕیبوو لێیان سەندم و بردیان کاتێك هیچم نەما بەرەفیقەکانم ووت من دەچمە (محمود کانی)بزانم لەوێ چ باسە.ئەمەم ووت و بەرەو محمود کانی چووم.سەرنجم دا سێ شکاك بەکێوی (دا شامەجید)دا سەردەکەون تاکو تۆپەگەورەکەی سوپای ئێران داگیربکەن و ئەوانەیش کەلای تۆپەکە بوون بەترسەوە خۆیان دابەدەستەوە .بەڕاستی من لەدیتنی ئەو کارەساتە زۆر نیگەران بووم و ئەمانەم هەموو بە(براکوژی) و پیلانی ئیستیعمار دەزانی و ئەم فیرقەو دەسبازی یە بۆیە ئیجاد دەکەن تاخۆیان بەئامانج بگەن.بەهەر حالّ کاتێك گەیشتمە بەرزاییەکانی(محمود کانی) چاوم کەوت بەسمکۆ تفەنگێکی سێتیری بەدەستەوە بوو بەدەنگی بەرز هاواری دەکرد(مەلەك زادە)بەزیندویی بێنن و کەس حەقی نی یە ئازاری بدات.هەر لەو کاتەشدا ئۆردوی شکاك دیلەکانیان بەدەستەی 30و50نەفەری دەهێناو لەسەرجادەی (کەرێزە)بۆ لای ڕۆژهەلاّت و بەرامبەر(محمود کانی)دایان دەنان و بەموسەلسەل و تفەنگ دەستڕێژیان لێ دەکردن و

دەیانکوشتن.لەو کاتەدا بەچاوی خۆم دیم یەکێك لەدیلەکان گوللەی بەرنەکەوتبوو هەڵساو سەراسیمە دەستی کرد بەهەڵهاتن وبۆ پەناگەیەك دەگەڕا خۆی تیا حەشار بدا- سمکۆو ئەو کەسانەی بۆ تالانی نەچووبون تەماشایان دەکرد لەو کاتەدا چەند کەس ئەو کابرایەیان دایە بەر گوللەو نەیگرت ئەوجا سمکۆ بۆخۆی بەتفەنگەکەی گوللەی تێ گرت و پێکای و لەکاتێکدا کابرا لەخوێنی خۆیدا دەگەوزا گوێم لێ بوو سمکۆ ووتی وەڕازی سەگباب لەولاشەوە ئۆردوی شکاك لەناوشاردا ڕەحمیان بەکەس نەکرد تەنانەت جل و بەرگی خەڵکیشیان لەبەر دادەکەندن بۆ وێنە کاتێك دەگەیشتن بەژنان دەیانوت ئێوە خوشکی ئێمەن پشتێنەکەمان بدەرێ(تۆ گوشکی منی شۆرەکی وەکە)لەو لاشەوە سمکۆ هەر هاواری دەکرد مەلەك زادەم بۆ بێنن خەڵك تالان مەکەن بەڵام سوودی نەبوو تالان هەر درێژەی دەکێشا هەرچەند سمکۆ بۆ خۆی چەند کەسێکی لەتالان کەران دایە بەر گوللە بەڵام هێشتا هەر دەرەقەت نەدەهات هی واشیان هەبوو کەچاویان بەسمکۆ دەکەوت هەرچی تالانیان کردبوو لەژێر دارو ئاوکونج و کەلێندا قایمیان دەکرد.میرزا کەریمی بارام بەگ درێژە ئەدات بەباسەکەی و ووتەکانی سمکۆ لەگەڵ مەلیکزادەو سەردار علی خانی بۆکان بەمجۆرەی خوارەوە دەیگرێتەوە:لەو کاتەدا سەرنجم دا مەلیکزادەیان هێنا کەچەند ئەفسەرێکی تریشی لەگەڵ دا بەدیل گیرابوو کەسمکۆ چاوی پێ یان کەوت پێشوازی لێ کردن و لەگەڵ هەموویان دەستی لێدا(تەوقەکردن) زۆر دڵنەوایی کردن مەلیکزادەو ئەفسەرەکان هەموو جل و بەرگی نیزامی شڕو کۆنەو پینەکراویان لەبەردابوو.بەڕاستی کاتێ سمکۆ لەگەڵ ئەوانەدا بەو چەشنە ڕەفتاری دەکرد لەدڵەوە ڕقم لەو هەڵپەرستانە هەڵگرت کەبەناوی شۆڕشی کوردەوە خۆیان خزاندبوە ڕیزی هەواداران وجەنگاوەرانی سمکۆ لەحاڵەتێکدا ئامانجی ئەوانە هەر تالان و کوشتارو بڕین بوو نەك کوردایەتی* بەڵام سمکۆ بۆخۆی بەو چەشنەی من بینیم سەردارێکی لێهاتوو کوردێکی بێ غەل و غەش بوو لێرەدا بۆ ئەوەی باش حاڵی ببم.لێیان نزیك بوومەوە سەرهەنگ مەلیکزادە کەسەرنجی تەرمی کوژراوەکانی دا چەند ئەفسەرێکی بینی کەتازە تەسلیم بوبون ڕووی کردە سمکۆ و پرسیاری کرد.ئەم بێچارانەت بۆچی

كوشـــــتووە؟لەكام شــــەڕدا دیـــــل كوژراون؟سمكــــۆ ووتـــــی ئەمانــــــە خــــەڵكی (بوناب)و(مەڵكەندی)و(میانـدواو)بوون كەهەریـەكێك لەمانـە هـەتا ئێسـتا یـەك دووجـار بـەدیل گیرابوون و قسەم بۆ كردبوون و ئامۆژگاریم كردبوون كەخەریكی وەرزێری و كشـتوكاڵی خۆیـان بن و چی یان داوە لەشەڕو گێرەو كێشە بەڵام بەقسەیان نەكردم پاش ئەوەی خـەرجی سـەفەرو جل و بـەرگم پێدان دیسـانەوە جـارێكی تـر هاتنـەوە بـۆ شـەڕكردن لەگەڵمـدا ئـەوەبوو منـیش فەرمانی كوشتنی ئەوانەم دەركرد.چونكە بەقسـەیان نـەكردبووم.خۆمنیش دەوڵـەت نـیم هـەتا ئۆردوگاو زیندانم هەبێ و دیلەكان لەوێ ڕاگرم.دیارە تەنیا چارەی ئەوانە كوشتن بوو بەڵام مـن پرسیار لە تۆ دەكەم كە نوێنەری دەوڵەتی ئێرانی ، مەلیكزادە ووتی فەرموو سمكۆ پرسـی:ئەی ژاندرمـەكانی تـۆ بۆچـی لـەكاتی ئاسایشـدا دەچـنە بـەر دەركـی حـەمامی ژنـان و سـەرپۆش و چادریان لەسەر ناموسی خەڵكی لائەدا بەژن و منداڵی كوردان بێ حورمەتییان دەكرد؟تەنانەت چەند كەسێكی ڕیش سپی و پیاو ماقوڵ هاتن و تكایان لێ كردن كـەئێوە مـەئموری دەوڵـەتن و دەبێ پارێزگاری لەناموسی خـەڵكی بكـەن و نابـێ بێحورمـەتی بكـەن بـەژن و كچـی خـەڵكیی و حیجابیان لەسەر لادەن بەڵام ژاندارمەكان لەوەڵامدا بێحورمەتییان بەرامبـەر بـەوانیش كـرد بـوو .ئێوە دەبێ بزانن كەكورد ئەم چەشنە بێ ناموسیانەی ئێوە قەبوڵ ناكەن ، بەڵكو ئەو چەشنە كارانەدەبێتە عەداوەت و دوژمنایەتی هەردوولا ئەوە بزانن كە هەرچەند كورد لـەناوخۆدا لەگـەڵ یەكتر خراپ بن بەڵام لـەڕۆژی تەنگانـەدا هـەموو یەكدەگرن مـەلیكزادە بەبیسـتنی ئـەم قسـانە سەری داخست و سمكۆ بانگی كردە سەید تەهاو داوای لێ كرد لەگەڵ مەلیكزادە و ئەفسەرەكان بێت تا خۆی بچێت بۆ سەركەشی ئۆردوو كاتێك سمكۆ حەرەكـەتی كـرد علـی خـانی سـەرداری بۆكان پەیدابوو سڵاوی كرد سمكۆ سـەرنجی سـەرداری داو هـەواڵی پرسـی سـەردار ووتـی ئێمـە هەموو كوردین ئێوە بۆچی لەگەڵ ئێمە بێ موبالاتن؟ئێستا كە ئاغاواتی (شارویران) و دیبوكری هاتوونەتە پێشوازی و وەفاداری خۆیان دەربڕیوە بەڵام ئێوە بێ ئەوەی قسـەیان لەگـەڵ بكـەن

هەموویانتان چەك کردووە تەنانەت ڕووتیشیان کردونەتەوە.ئێستاش ئەوەتا کزو سەرلەخوار وێستاون.

....

*لێرەدا نازانین میرزا کەریمی بارام بەگ مەبەستی کێ یەو کام عەشیرەت و کام دەستەیە دیارە میرزا یان ناوی بیستوون یان دەیانناسێ بەڵام ناوی نەهێناون.میرزاش دەیەوێ بڵێ لەپشتی سمکۆوە خەریکی کاری خۆیانن کە تاڵانی و کوشت و برینە(نوسەر)

سمکۆ ووتی هیچ کەسێك کاری بەوانەوە نی یە.ئەوانە بەچەکەوە لەسەر جادەبوون هێشتا جێگای شوکرە کەپێش قەرەولأنی من نەیانداونەتە بەر گولله.ئێستاش هەموویان ئازادن بەلأم جەنابی سەردار وەك دەڵێن ئێوە پشتاوپشت سەردارو سالار بوون ئەی بۆچی ئەوەندە لەبەرامبەر غەیرەدا سەری تەسلیم بوون ڕادەخەیت؟دروستە میللەتی کورد ڕەگەزێکی حەیا بەخۆو غەریب نەوازو بەئەدەبن دەبێ هەرکارێ دوولایەنەبێ؟من دەبینم کەس بە ڕیەی تۆ ناپێوێت و بەهیچت نازانن بەلأم تۆ هەر خەریکی کڕنوش و تەعزیم بۆ حکومەتی ئێرانی.بەڕاستی هەر ڕەفتاری پیاوی وەکو تۆیە کەخۆت ناوناوە سەردارو بوویتە هۆی سووکایەتی و بێقیمەتی کوردان و نۆکەری نامەردان دەکەیت ئەوان لە (تاران) دا کاتێ سەرداری کورد وابەسووکی دەبینن ئیتر هیچ حساب بۆ میللەتی کورد ناکەن . سەردار علی خان بەبیستنی ئەم قسانە هیچی پێ نەماو سەری خەجاڵەتی داخست.لەم کاتەدا خەبەریان دا بەسمکۆ کەئەسپی تایبەتی سەردار کەوتۆتە دەستی شکاك سمکۆ فەرمانی دا ئەسپەکەی بدەنەوە سەردار ووتی قوربان پێشکەشی خۆتان بێت.سمکۆ ووتی نەخێر ئەسپی تۆ بەکاری من نایەت هەر لایەقی خۆتە...

سەردار تەعاروفی کرد کەفەرموون بچینە ناو شار سمکۆ لەوەلأمدا ووتی: من ماوەی ئەوەم نی یە بێم بۆ شار حکومەتی (سابلأخ) م داوەتە سەیدتەهاو کاك هەمزەی برای حاجی قەرەنی ئاغای مامش. بۆخۆشم دەگەڕێمەوە بۆ (ورمێ) ئەمەی ووت و بانگی کرد خواحافیز لەگشتتان بێت ئەوجا سمکۆ لەگەڵ مەلیکزادەو ئەفسەرە دیلەکان و سوپا ئۆردویی خۆی بەرەو شاری (ورمێ)حەرەکەتی کرد.ئەگەر سەرنج لەیاداشتەکەی بەڕێز میرزا کەریمی بارام بەگ بدەین زۆری باسەکەی بۆ جوامێری و بەئاگابونی سمکۆ تەرخانکردووە.ئەمەش بەڵگەیەکی مێژووییە کە سمکۆ خوازیاری تالأنی نەبووەو تەنانەت چەند تالأنچی یەکی گولله باران کردووە.

لەهەمان کاتیشدا دەڵێت سمکۆ وتویەتی دەسەلأتی تەواوم نی یە بەسەر لەشکرەکەداویەلام ئەوەی جێکەی هەڵوێستەیە کە زۆربەی نووسینەکان ئاماژەیە(خوشکا من دەرپێ خۆ بدەمن

ئـەزل تـە نـانهێرم خـودێ قـەبولّ ناكـا). بـەڵام مـیرزا كـەریمی بـارام بـەگ بـەجۆرێكی تـر ئـەو دەستەواژەیە بەكار دەهێنێت كەوەك ئەوەی بیستبێتی ئەمیش وتوویەتیەوە بۆیـە ئـەو دەستە واژەیە سەرلەبەری بە هەڵبەستراو دێتە پێش چاوو گومانەكان زیاتر دەكات.

گەڕانەوەی خێزانی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی

پاش ئەوەی سمکۆی شکاك سەرکەوتنێکی گەورەی تۆمارکرد لە مێژووی پرشکۆی شۆڕشەکەیدا ئیتر خێزانی شێخ محمود دووری بۆسلێمانی و خەڵکەکەی ئۆقرەی لێ بڕیبوون بۆیە کاکە حەمەی ژن برای شێخ محمود کەلەگەڵ خێزانیدا بوو کەوتە هەوڵ دان بۆ چارەیەك تا بتوانێت ئینگلیز ڕازی بکات کە خێزانەکەی شێخ بگەڕێنێتەوە بۆ سلێمانی دوای چەند جارێك هاتووچۆ ئیتر میجەرسۆن ڕازی بوو کە بگەڕێنەوە بۆ ولآت بەلآم ئینگلیزەکان مەرجیان هەبوو کە بریتی بوو لە.

1–دەبێت خێزانی شێخ محمود لە گوندی (داری کەلی)دانیشن و پیاوەکانیش لەژێر چاودێری دا بن.

2–هیچ کەسێك بۆی نیە دەست بەسەر موڵك و ماڵەکەیاندا بگرن نابێت ئیشی پێ بکەن .

3–نابێ پەیوەندی بەکەسەوە بکەن و هاتوچۆی خەڵکیش قەدەغەیە.

4–نابێ هیچ ئەندامێکی ئەو خێزانە سەردانی سلێمانی بکەن .ئەگەر ڕەزامەندی حاکمی ڕامیاری لەسەر نەبێت ئەم فەرمانە منداڵیش دەگرێتەوە.

مێرجەرسۆن بەم شێوەیە ڕازی بوو کە خێزانەکە بگەڕێنەوە و خێزانی شێخ مەحمودیش بەو مەرجانە ڕازی بوون.ئیتر گەڕانەوە بۆ سلێمانی و لەگوندی داریکەلی دانیشتن ئەمەش وەك سزادانی خێزانی بوو.......

بەهاتنەوەی ئەو خێزانە خەڵکی کوردستان بەتایبەتی خەڵکی بەشەرەف و بەش مەینەتی سلێمانی ئاهێکیان پێدا هاتەوە هەموو خەڵکی هیوایەکیان پەیداکرد.بەلآم دووری شێخ مەحمود برسکی لەخەڵك بڕیبوو چونکە خۆشەویستی شێخ مەحمود بێ سنووربوو. ئەم کارە توندوتیژیەی ئینگلیزەکان وای لەخەڵکی کوردستان کرد کەبێزاربوون لەڕەفتارو هەڵسوکەوتی

ئینگلیزو هاتنی نۆزدەمیریش بۆ ڕەواندوز و بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندە دژی ئینگلیزو بزواندنی هەستی ئایینی خەڵك وای لەدانیشتوانی کوردستان کرد کەبیر لە ڕاپەڕین بکەنەوە.ڕاپەڕینی پشدەرییەکان لەڕانیە بەسەرۆکایەتی عباس محمود ئاغا و ڕووبەڕوبونەوەی خەڵك و تاکار گەیشتە کوشتنی حاکمی ئینگلیز لەچەند ناوچەیەکی کوردستان.

ئەم هۆیانە وای لەئینگلیز کرد سیاسەتی خۆیان لەکوردستان دا بگۆڕن حاکمە ئینگلیزەکان سەرلەنوێ پەیوەندییان لەگەڵ سەرۆك و منەووەرانی کوردا گرێ دایەوە و بەڵێنی سەربەخۆیی کوردستانی یان بەگوێ یاندا دا .ئەمەش بەدژی تورکەکان کەنەتوانن بەرهەڵستیان بکەن بۆ ئەم مەبەستە بڕیاریان دا شێخ مەحموود لەبەندیخانەوە دەربێنن و فەرمانی بەندی یەکەی بۆ بگۆڕن.بیگەڕێننەوە بۆ (کویت)(83). لەبەرئەوە ئینگلیزەکان ویستیان نەخشەی سیاسی خۆیان لەکوردستان بگۆڕن بۆیە لەڕۆژی 5ی ئەیلوولی 1922بڕیاریاندا لەدەشتی وەیس کۆبوونەوەیەك لەگەڵ خەڵکی سلێمانی دا ڕێکبخەن لەکۆبونەوەکەدا حاکمی ڕامیاری ئینگلیز لەووتارێکدا ووتی بۆنەمانی ساردی لەنێوانماندا حکومەتی خاوەن شکۆی بەریتانیا بڕیاری دا سلێمانی جێ بهێڵێ و گەلی کوردیش دەبێت خۆی دەزگایەکی حکومی دامەزرێنێ پارێزگاری لەئاسایشی شارەکە بکات و لێپرسراوێتی بخاتە ئەستۆی خۆی.پاشان مستەفاپاشاو شێخ محمد گوڵانی هەریەکەیان وتارێکی داو ئیتر بوو بەچەپڵە لێدان و داوای ئازادکردنی شێخ مەحمود کرا.ئەوانیش ووتیان داواکەتان دەگەیەنینە حاکمی گشتی.ئیتر گۆڵد سمیس بەناوی حاکمی گشتی یەوە پێی ڕاگەیاندن کە ئیش و کاری خۆتان بالەلایەن خۆتانەوە بەڕێوە ببرێ و کلیلی دیوانی حکوومی تەسلیم بەمستەفا پاشاو ئامادەبووان کرا پاشان فەرمانی بەرەڵاکردنی شێخ مەحمود دەرچوو بۆ گەڕانەوەی لەکوێتەوە.ویلسن حاکمی گشتی عێراق بەڵێنی بەشێخ مەحمود دا لەکۆمەڵەی گەلاندا پشتگیری بکات بەمەرجێ شێخ مەحمود هەوڵ بدا نفوسی تورك لەناوچەکەدا نەهێڵێ.کاتێك شێخ مەحمودو شێخ حەمە غەریب هاتنەوەو گەیشتنە کفری دوای پێشوازی یەکی گەرم هەر لەکفری کۆنگرەیەك بەستراو لەڕۆژی17تا 19ی ئەیلولی/1922

کۆنگرەکە کۆتایی هات.بڕیاردرا کە شێخ مەحمود وەك مەلیکی کوردستان بناسرێ .پاشان بەبروسکەیەك سوپاسگوزاری حکومەتی بەریتانیابوون هەموو خەڵکی کوردستان لەخۆشی و شادی یا بوون زۆری خەڵك بۆ پێشوازی وای کرد لەکۆتایی مانگی ئەیلولدا شێخ مەحمود گەیشتەوە شاری سلێمانی لەئاپۆرایەکی جەماوەری زۆر گەورەدا بەدانیشتوانە بەوەفاکەی شادبۆوە زۆر لەشاعیرە نیشتیمان پەروەرەکان شیعریان بۆ شێخ ووتووە وەك دەربڕینی سۆزو وەفا.

حەمدی ساحێبقران دەڵێ:

کەڕۆیشتی بەجارێ دڵ و جەرگ و هەناوم کەوت
کەچویتە تانە تانە سەر گلێنەی هەردوو چاوم کەوت
ئەڵێن هاتویتە کوێت بلێ قوربانی کوێتی کەم
کەنۆبەت بەرسەری ئەحسی شکاوی بێ کلآوم کەوت

یان بێخودی شاعیر دەڵێ:

واتێ مەگە دورم لەتۆ ئەی ساحێبی خاتەم
هەر هود هودەکەی بەزمی سلێمانی کووەیتم
خەڵکینە لەبەر گەوهەری تاجی سەری کوردە
قوربانی موحیتی عەرەبستانی کووەیت

ناری شاعیریش دەڵێت :

مژدە ئەی ئەهلی موحیببەت شاهی جانی هاتەوە
حوجەتی موڵك و نیشاطی جاویدانی هاتەوە
تا نەبێ بێ نازو جیلوە خانەدانی ئەحمەدی
جیلوە بەخشی حوسنی باغی دوودەمانی هاتەوە

هەر بەهاتنەوەی شێخ مەحمود گۆڕانکارییەکی گرنگ هاتەکایەوە و خەڵکی بەجۆش و خرۆشەوە چاوەڕوانی فەرمانی حوکمداری کوردستان بوون لەڕۆژی 10ی تشرینی یەکەمدا بۆئەم مەبەستە فەرمانی ژمارە یەکی حوکمداری کوردستان بلآوکرایەوە:

(مووەفەقەن هاتوومەتەوە لەئیمڕۆوە دەستم کرد بەتەدویری پەروانەی حکومەت و موحافەزەی مەوجودیەت و ئیستقلالیەتی کوردستان)

حوکمداری کوردستان

مەحمود

هەروەها شێخ مەحمود لە10ی تشرینی دووەمی 1922دا بەناوی (تەشکیلاتی حکومەتی کوردستان)ەوە کابینەیەکی دامەزراند لەناوەڕاستی هەمان مانگدا ناوی خۆی بە (مەحمود- مەلیکی کوردستان)نیشان دا(84).

بۆ جاری یەکەم تەشکیلی یەکەم کابینەی حکومەتی کوردستان کرا وەزارەتەکان بەم شێوەیە بوو:

1-شێخ قادری حەفید سەرۆك وەزیران
2-عبدالکریمی عەلەکە وەزیری دارایی
3-مستەفا پاشای یامولکی وەزیری فەرهەنگ
4-شێخ حمە غەریب وەزیری داخلیە
5-صالح زەکی صاحێبقران وەزیری هێزی میللی
6-ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ وەزیری گومرگ
7-حمە ئاغای ئەوڕەحمان ئاغا وەزیری نافیعە
8-سەید ئەحمەدی بەرزنجی سەرۆکی ئەمنی عام
9-شێخ علی ئەفەندی قەرەداغ وەزیری شەرع و عەدل
10-سدیق القادری پاشا موفەتیشی گشتی

دوای ئەم تەشكیلاتە ئیتر حكومەت وورده وورده دەستی كرد بەكارەكانی و پولی پۆستە دانراو هەر وەزیرو بەرپرسێك بۆ كاری خۆی دەستنیشان كرا دەیانزانی كاریان چی یە ئەوەندە هەبووە كەئەم حكومەتە سنووری دەسەڵاتەكەی تەنها شاری سلێمانی و چواردەوری بووە بەڵام شێخ مەحمود ئارەزوویەكی تری هەبووە كەئەویش سەربەخۆیی كوردستان بوو(84). پاشان شێخ مەحمود كەوتە داواكردنی هەموو شارە كوردی یەكانی تر و ئەیویست هەمووی بخاتە سەر دەسەڵاتەكەی و لەژێر ئاڵای كوردستاندا بن.ئۆزدەمیریش هەوڵی ئەدا خۆی لەشێخ مەحمود نزیك بكاتەوە.لەو سەردەمەدا(مێجەرنوئێڵ)وەك راوێژكاری شێخ مەحمود وەكیلی مەندوبی سامی بەریتانیا لەسلێمانی بوو هەستی كرد كە ئۆزدەمیر نوێنەری ناردۆتە لای شێخ مەحمودو شتێك لەكایەدایە و لەسلێمانی بیروڕای جیاواز هەبوو هەندێك لەگەڵ شێخ مەحمودو هەندێك دژی راوبۆچوونی شێخ بوون.شێخەكانی بەرزنجە وەك خزمایەتی لەگەڵ شێخ مەحمود دا ئەیانویست هەرچی ئیش و كارهەیە لەدەستی ئەواندا بێ و خوازیاری ئەوەبوون دەسەڵاتی تەواویان بەسەر حكومەتدا هەبێت تاوای لێهات كەس نامەی كەسی نەئەخوێندەوە.بەڵام رۆشنبیرەكان و ئەوانەی كەسەریان لەسیاسەت دەرئەچوو لەو باوەڕەدا بوون كەسیاسەت و خزمایەتی لەیەكەوە دوورن.بڕوایان وابووكە لەكوێ وە سودی هەبوو بۆكورد ڕوو لەوێ بكرێ و بەرژەوەندی وڵات پێش بەرژەوەندی تاكەكەسی یە.تێكچوونی دەوڵەتی عوسمانی و هاتنی ئینگلیز بۆ ناوچەكەو دامەزراندنی یەكەم كابینەی حكومەتی كوردی بەپشتی ئینگلیز بەپێویستی یان ئەزانی ڕوو لەئینگلیز بكرێ چاكترەو بەسوودترە.بەڵام بەپێچەوانەوە هەندێكی تر ڕایان وابوو كەدەبێ ڕوو لەتورك بكرێ لەبەرئەوەی حكومەتی تورك ئیسلامەو ئەبێ كورد لەژێر فەرمانی خەلیفەدا بێ.شێخ مەحمودیش پیاوێك بوو لەچاكە زیاتری هیچی تری نەدەویست بۆخەڵك لەڕەوشت و هەڵسوكەوتدا ئەوپەڕی دیموكراتی پەیڕەو دەكرد هەموو كەس ئەیتوانی شێخ مەحمود ببینێ و شێخ مەحمودیش هەمیشە لەناوخەڵك دابووە جا پیاوێكی وەكو شێخ مەحمود لەناوشەپۆلی ئەم هەموو بیروڕا جیاوازەدا ئەبێ چی بكات؟چۆن سەردەركاو

چۆن بگاتە ئەو ئامانجەی کەچەند ساڵ بوو خەباتی بۆ کردبوو تاقەناعەتی بەکۆمەڵێك دەکرد کۆمەڵێکی تری لێ ڕاست دەبۆوە .مێجەرنوئێل زۆر کۆششی کرد کە مەلیك مەحمود لەهەندێ بیروڕا پاشگەز بکاتەوە و نەکەوێتە داوی فروفێڵی ئۆزدەمیرەوە بەڵام بەپێی نوسینەکانی علاء الدین سوجادی بێ هیچی کەڵکی نەبووە.ئەمەش وای لەشێخ مەحمود کرد(چەپەن)بکات بە وەکیلی خۆی لەسلێمانی خۆشی سلێمانی بەجێهێشت .بەڵام شێخ مەحمود کەوتبووە نێوان دوولایەنی دژیەیەك هەرلایەکیان لەڕێی پیاوەکانیانەوە دەیانویست حکومەتەکەی شێخ بۆخۆیان و بەرژەوەندی یەکانیان بەکاربهێنن لەگەڵ ئەوەشدا هیچیان خێریان بۆ کورد نەبوو.خۆ ئینگلیزەکان نەهاتن پاڵپشتیەکی ڕاستەقینەی شێخ بکەن تاوەك فەیسەڵ بیکەنە ئەو حکومەتەی کەلەعێراق دایانەزراند خۆیەکەم کابینەی حکومەتی عێراقی بەسەرۆکایەتی عبدالرحمان گەیلانی نەقیب.لە 1920/11/11تا 1920/11/20 بەردەوام بوو واتە 9ڕۆژ دوای ئەوە بەپاڵپشتی ئینگلیزەکان کابینەکە درێژەی کێشا ئینگلیزەکان ڕێ و شوێنیان بۆ دانان وچونکە مەبەستیان بوو. بەڵام لەکوردستان تەنیا کاتیان بە شێخ مەحمود بەسەر ئەبرد و مەبەستیان نەبوو شتێك بۆ کورد بکەن و دەیانویست لەگەڵ ئەوەشدا شێخ مەحمود وەکو پیاوی خۆیان بەکاربهێنن بەڵام شێخ مەحمود ئەمەی قبوڵ نەدەکرد و ناچاریش بوو ڕوو لەتورك بکات تورکیش لەناوچەکەدا هیچ دەسەڵاتی نەبوو تەنها دەمی پیاوەکانی نەبێ.بۆیە شێخ مەحمود ناچاربوو سلێمانی جێبهێڵێ هەر لەوسەردەمەدا لەسلێمانی دا دووپارتی سیاسی هەبوون بەناوی :

1-پارتی نیشتیمانی کوردی

2-پارتی ئیسلامی کوردی

پارتی ئیسلامی کوردی دژی ئینگلیز بوو حەزی دەکرد لەگەڵ تورك دا ڕێك بکەون بەمەرجێك دان بەسەربەخۆیی کوردستاندا بنێن بەڵام لەنەخشەکەدا سەرنەکەوتن داخوازیەکانیشی بۆ سەربەخۆیی کوردستان جێ بەجێ نەبوو.ئەم پارتە ئەندامەکانیان زیاتر لەعەشایەرو پیاوانی

ئاینی بوون ژمارەیەك ئەفسەری کوردی نێوسوپای تورك و دۆستی نزیك بەشێخ مەحمود بوون لەوانە(عەباس محمود ئاغا،سەید عبداللەی حاجی سید حەسەن و ،سەید محمدی مفتی،کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند،ئەحمەد بەگی سەعید بەگ،ئەحمەد تەقی تاهیر ئەفەندی،ئەمین ئەفەندی)پارتی نیشتیمانی کوردیش کەشێخ لەتیف ناوی نەهێناون ڕەنگە هەر منەوەرەکان بووبن کەئەمانیش کۆمەڵێ خەڵکی ڕۆشنبیرو ئاگادار لەسیاسەتی دنیابوون . کردەوەو خواستەکانی شێخ مەحمودیش لەگەڵ ئۆزدەمیر بەهۆی هەوڵەکانی تورك خوارەکانەوە هەر زیادی ئەکرد ئەم زیادکردنەش ئینگلیزەکانی توورەکردبوو بەتایبەتی (چەپمەن)ئەویش کەوتەخۆو دەستەو دائیرەیەکی بۆ خۆی دروست کرد هەوڵی دا بۆ ڕووخاندنی حکومەتەکەی شێخ مەحمود تەنانەت وای لەشێخ مەحمود کرد کەبیر لەپەلاماردانی کەرکوك بکاتەوە و سەرۆکی عەشیرەتەکانی کۆکردەوە و کەوتە گفتو بەلأم وەك ووتمان هەندێك بەپێچەوانەی شێخ بیریان دەکردەوە ئیتر ئەمە ڕووی نەدا. لەگەڵ ئەوەشدا شێخ مەحمود هەنگاوی بەرەو پێشەوە دەنا حکومەتی ڕاسپارد کەزمانی کوردی زمانی فەرمی بێت دەستکرا بە ڕێکخستنی پرۆسەی خوێندن هەردوو ڕۆژنامەی بانگی کوردستان(ندا‌ء كوردستان)تاماوەیەك بلأودەبوونەوە.دوای ئەمەش ئەم ڕۆژنامانە دەرچوون(ئومێدی ئیستیقلال)(أمل الاستقلال)(ڕۆژی کوردستان)(شمس الكردستان)لەکۆتایی ساڵی 1922حکومەتی شێخ مەحمود نوێنەری خۆی نارد بۆ بەغداد بۆ ووتوێژ دەربارەی ئەو بابەتانەی تایبەتن بەبەڕێوەبردنی خۆجێ یەتی کورد بەلأم لایەنی ئەنگلو عێراقی زانی کە ئەو بابەتانەی کەتایبەتن بەبەڕێوەبردنی سەرکردە کوردەکان دەربارەی بەڕێوبەرێتی خۆجێ یەتی کەداوای دەکەن زۆر زۆرەو ئیتر ووتوێژو دانوستانەکان گەیشتنە بن بەست(86).بەهەمان شێوە لەڕۆژهەلأتی کوردستانیش پیلانەکان بەردەوام بوو بۆ لێدانی شۆڕشی ڕەوای کوردستان و کۆتایی هێنان بەو بەربەستەی کەڕێگر بوو لەمەرامەکانیان بۆئەم مەبەستەش پەنایان بۆ وولأتانی زلهێزی تر دەبرد بۆ هاوکاری کردنیان تابتوانن سەرکەوتن بەدەست بهێنن.ڕێکەوتنی(سۆڤیەت و ئێران)(87). سەرەتایەك بوو بۆ کۆتایی هاتنی کاری

سمكۆ.شـای ئاینـدەی ئێـران ئـیتر هـەموو هـەوڵێكی خـۆی بـۆ ئـەو كـارە تـەرخان دەكـات كەلەئەستۆی گرتووە.كەبریتی یە لەوەی هەموو تیرەكان بێنێتە ژێر دەسەڵاتی ناوەندی و چەك كردنیـان و تێـك شـكاندنی هێـزو توانـای سـەرانی تەقلیـدی ئـەو تیرانـە ڕەزاخـان لـەمانگی 1921/1وە سـوپا تـازە دەكاتـەوە پرچەكی دەكـات هێـزی قـوزاق و هێـزی ژەندرمـەو هێـزە ناوچەیی یـەكان كەئـەو كاتـە بریتـی بـوون لەیەكـەی جۆراوجـۆرو سـەریەخۆ و ڕەزاخـان تـوانی یەكیان بخات و بەڵێنی دابـوو كـەكۆتایی بـەسمكۆ بهێنـێ پێـی وابـوو سـەركەوتنە یـەك لـەدوای یەكەكانی سمكۆ زیاتر لەبێ توانیی فەرماندەكانی ناوچەكەوە بووە لـەبری هێـزی گـەورە هێـزی بچوكی یان ناردۆتە شەڕی سمكۆ ئەویش یەك لەدوای یەك تێكیشكاندون.

ابراهیم خواجە نوری لەكتێبەكەیە(114) دەنوسێ.

ڕەزا شای گەورە بۆ ئـەوەی دەسـەڵاتی دەوڵـەت پیشـانی خـەڵكی ناوچـەی ئازەربایجـان بـدات ڕۆژێك لەساڵی 1304(كەدەكاتە (1925–1926زایینـی)دا لەڕێگـەی تـەورێزەوە لەگـەڵ ئـەو هێزەی كە هەبوو چوو بۆ (سەرەند)(خۆی)و (ماكۆ)لەوێوە بەرەو شاپور ڕۆیشـت.(ئەوبەروارەی كە ئیبراهیم خواجە نـوری نوسیویەتی هەڵەیە بـەڵكو ئـەو سـەردانەی ڕەزاخـان بـۆ لای سمكۆ سەرە تای ساڵی 1922 بووە) بەر لەوەی بگاتـە ئـەوێ داوا لەسـەرۆك عەشـیرەتەكان كرابـوو كەپێشوازی لەسەرداری سـوپا بكـەن لـەو ڕۆژانـەدا عەبـدوڵڵای تهماسـپی لێپرسـراوی سـەربازی تەورێز بووە ئیسماعیل ئاغا(بەخۆی 1200 سوارەوە گەیشتە (میانجق)وچاوەڕوانی گەیشـتنی سەرداری سوپای دەكرد.سمكۆ سوارەكانی خـۆی كردبـوو بەسـێ بەشـەوە .بەشـی یەكـەم ئـەو سـوارانەبوون كـە هـەموو ئەسـپەكانیان سـپی و.بەرگەكانیشـیان ڕانـگ و چـۆغەی سـپی بـوو دەستەی دووەم ئەسپەكانیان (سور)و سوارەكانیش بەرگەكانیان سور بوو دەسـتەی سـێ هـەم ئەسپەكانیان ڕەش و سوارەكانیشیان ڕانگ و چۆغەی ڕەشیان لەبەردابوو.

سمكۆو سەركردەی عەشایرەكان ڕانك و چۆغەی شێروانیان لەبەردابوو كە ڕەزا شاو سمكۆ یـەك ئەبینن.ڕەزاشـا لەئوتۆمبیلەكـەی دێتـەخوارەوە و سـوارەكانی سمكـۆ بـەو شـێوەیە ئـەبینێت

کەهەریەکەیان جۆرە شەدەیەکیان بەستووە پشتێن لەقەدو دەمانچە بەلایدا شۆڕبۆتەوە لەدڵی شاو لەسەر لێوو ڕوخسار یان نیشانەی ڕق و پەستی ئەبینرا.
ڕەزاشا لەو دیمەنە تەواو نیگەران بوو ڕوو ئەکاتە عەبدوڵلای تهماسپی و ئەڵێ ئایا ئەمانە هەر ئەو کوردانە نین کەکاتی خۆی خەنجەرەکانیان لەپشتێنەکانیان دەرئەهێناو پرچی ژنان و کچانیان پێ ئەبڕی و خەنجەرەکانیان ئاراستەی سنگی پیاوەکانمان دەکرد؟
ڕەزاشا وسمکۆ بەیەك ئەگەن سمکۆ لەئەسپەکەی دێتە خوارەوەو سڵاو بۆ ڕەزاشا دەکات.ڕەزاشا دەڵێ:ئەو کارە بێ بەزەیی و دڵڕقانەی تۆکردوتە لەمێژوودا وێنەیان نیە.بەلام مادام لەلایەن سەردارانی سوپاوە دڵنیاکرابووە پێی ووت کە هیچت لێ ناکرێ و بەمەرجێك واز لەکردەوەکانی پیشووی بهێنێت.
کەڕەزاشا چوو بۆ ئەو ناوچەیە تەنها (42)نەفەری لەگەڵدابوو.لەکاتێکدا سمکۆ (1200)چەکداری لەگەڵدابوو.هەروەکو ئاغای (ڕەزا ڕەفیع)ووتویەتی سمکۆ نزیکی چوار هەزار چەکداری تریشی لەدوورەوە لەو دەوروبەرانەدا کۆکردبۆوە سەرداری سوپا زۆر بەساردیەوە لەگەڵ سمکۆدا جوولایەوە و بڕیاریاندا کەڕووبکەنە (کۆنەشار)سمکۆ شوێنێکی ئامادەکردبوو کورسی و مێزی لێ دانابوو هەتا ڕەزا شا ئیسراحەت بکا. ڕەزاخان لەسەر کورسی یەك ڕووبەڕووی سمکۆ دانیشت.سەرداری سوپاو هاوڕێکانی ترسی ئەوەیان لێ نیشت کەچەکدارەکانی سمکۆ لەناکاو پەلاماریان بدەن.
دوای نان خواردن لەهەمان شوێندا چەند ژوورێك بۆ ئیسراحەت ئامادە کرابوو.هەرکەسەو چووە ژوری خۆی.یەکێك لە ڕەوشتەکانی(خان) ئەوە بوو هەموو شەوێك دەست و قاچی دەشت ئەوسا ئەچووە ناو جێگاو ئەنووست بەلام بە(ڕەزای ڕەفیعی) دەڵێ من لەم کابرا دڕندەو بەخوێن تینووە دڵنیانیم چونکە هەر ئامازەیەکی بچووکی ئەو بەسە بۆ ئەوەی کارەساتێکی جەرگ بڕمان بەسەردابێت(ڕەزا رەفیع)پێی دەڵێ لەم ڕووەوە عەبدوڵلا تەهماسپی پێشبینی خۆی کردووە و هەمیشە لەگەڵیان ئاگاداری یەکترن.

بۆئەوەی سمکۆ بەشتێکەوە خەریك بکرێ ئاغای(بزورگ ئیبراهیمی)نائیبی یەکەم ڕاسپێردرا کەبەقسەوە خۆی لەگەڵ سمکۆ خەریك بکا بەیاری تاوڵەکردن لەگەڵیا شەو ببەنەسەر وابکا لەو یاری کردنەدا پارەشی پێ بدۆڕێنێ ئیبراهیم ناچاربوو تابەیانی بەتاوڵەکردنەوە سمکۆ بخلافێنێ بەیانی زوو سەرداری سوپا و هاوڕێکانی کەهەتا بەیانی چاویان نەچووبوە خەو لەترسا سواری ئوتومبیلەکەیان بوون و بەبێ ماڵئاوایی کردن لەسمکۆ کۆنەشاریان بەجێهێشت و ڕوویان کردە ورمێ و لەڕێگا خێرا لێیان ئەخوڕی و زوو زوو ئاوڕیان ئەدایەوە بۆئەوەی بزانن ئایا سوارەکانی سمکۆ دوایان نەکەوتوون. بۆ ئانەوەی هەرایەك یان نا.سمکۆ کاتێك بەخۆی زانی مەل لەقەفەز رایکرد ئەگەرچی هەزاران تمەنیشی بردبوەوە بەلام لەو ماڵئاوای نەکردنە زۆر لای گران و زۆر پەست بوو.ئەوەندەی تر قینی بەدڵداچوو دژی دەوڵەت.

سمکۆ هەڵەیەکی مێژوویی کرد کە ڕەزاخان و هاوەڵەکانی نەکوشت کە دوای ڕۆیشتنیان ئینجا بیری کردەوە کەئەبوایە بیکوشتایە چونکە دوای ئەوە خودی خۆی چەند جار دەیوتەوە کەمادام من ڕەزاخانم نەکوشت سەرئەنجام ئەو من دەکوژێت.یەکێکی تر لەخەسڵەتەکانی عەشیرەتی شکاك ئەوەیە دوای دوژمنی هەلاتوو ناکەون ئەگەر سەیری گشت شەرەکانی سمکۆ بکەین هیچ کاتێك دوای لەشکری بەزیوو نەکەوتوون دەنا ئەگەر سمکۆ بیویستایە ئەیتوانی هەر بەسوارەکانی پێش لەڕەزاخان و هاوەڵەکانی بگرێ چونکە سوارچاکی و شارەزایی شکاکەکان بێ وێنەبووە. بەلام وەکو باسمان کرد شکاك دوای کەسانی هەلاتوو ناکەون.

(شەڕی میاندواو)

ژەنەڕاڵ شەیبانی لەمانگی نیسانی 1921دا پێنج سەد چەکداری پێشووی شۆڕشگێڕانی گەیلانی بەسەرۆکایەتی خاڵۆ قوربان لەمیاندواو کۆکردەوە تالەوێوە پەلاماری مەهاباد بدات و لەو کاتەدا هێزەکانی سمکۆ لەبەرەبەیاندا هێرش دەکەنە سەریان و چەکدارانی خاڵۆ قوربان هەرزوو هەڵدێن و خاڵۆ قوربانیش دەکوژرێ.ئەم کارەش نزیکەی چەند مانگێك بەم شێوە دەمێنێتەوە ئیتر دوای تێکشکاندنی میاندواو خەڵکی عەشایەر خۆیان لەشەڕی کورد لائەدا.ڕەزاخان وەزیری جەنگی ئێران بەپاشکۆی عەسکەری ئینگلیز دەڵێ گیروگرفتی ئێمە تەنها نەبوونی پارەیە.ئەگەر بەئەندازەی پێویست پارەمان هەبێت دەتوانم لەماوەی چەند هەفتەیەکدا سمکۆ تەفرو تونا بکەم.

سمکۆش لای خۆیەوە ناتوانێ سود لەم وەزعە وەربگرێ کەبۆی ڕەخساوە ئەویش کەمی تەقەمەنی تەنگی پێ هەڵچنیوە جگە لەکێشەی ناوخۆیی کەنەیئەتوانی زیاتر دەسەڵاتی خۆی لەباشوردا پەرە پێ بدات.سمکۆ لەحوزەیرانی 1922دا لەشەمزینان لەگەڵ حیدر بەگی والی جارانی موسڵ کەسەرۆکی شاندی تورك دەبێت یەکتر دەبینن ئیتر ئەم دیدارە تەواو دەسەلاتداری ئینگلیزەکانی عێراقی سەغڵەت کردبوو.لەمانگی تەمووزی 1922دا هێزەکانی تاران گەیشتنە ناوچەکەو لەگەڵ هێزەکانی دیکەی ئێران یەکیان گرتوە بەفەرماندەیی جیهانبانی*و تیپێکی تەورێز کەپێکهاتبوو لەچەند یەکەیەکی لە شکری ئازەربایجان و بەتالیونێکی خۆبەخشی ئەرمەنی بەفەرماندەیی سەرهەنگ بەگ زۆرابوفی ئەفسەری جارانی تەزاری بەهەرحاڵ ئەو 8000چەکدارەی ئێران لەئامادەباشیدابوون بۆ هێرش بردن.

....

*ژەنەراڵ ئامان الله خانی جیهانبانی یەکێکە لەئەفسەرە هەرە بەئەزمون و بەتواناکانی سوپای ئێران لە ڕوسیا خوێندنی تەواوکردبوو بەفەرماندەی ئەو هێزە گەورەیە دیاری کرابوو.

(شەڕی شەکریازی)

لە1922/7/23 هێزەکانی ئێران ئامادەی هێرش بوون(88) بەلآم بە پێچەوانەوە پێش قەرەوڵەکانی کاروانە کە لەکاتژمێرهەشتی بەیانی کەوتنە بەر پەلاماری هێزەکانی سمکۆ ئەو کاتە نزیکەی دەهەزار چەکداری عەشایەری
دەبوو لەمهابادەوە تا(قتور)لەژێر فەرمانیدا بوو ژمارەیەکی کوردی تورکیاشی لەگەڵ دابوو سەرلەبەیانی ئەو ڕۆژە کوردەکان چوار جار هێرشیان کردە سەر هێزەکانی ئێران و توانیان لەباسکی باشوری (بوزداغ)خۆیان بگەیەننە پێش قەرەوڵەکان بەپێچەوانەی هێرشەکانی پێشوویان بەشێوەیەکی چاوەڕوان نەکراو لەچەکەکانیان کەڵکیان وەرنەگرت ئەوجا بە خەنجەر شەڕیان لەگەڵ کردن ئەم جۆرە پەلاماردانە لەناو عەشیرەتەکاندا شتێکی نوێ بوو زۆرجار ناچاربوون پاشەکشە بکەن زیانێکی زۆر لەهەردوولا کەوت دوای ئەوە کوردەکان هەوڵیان دا بەسواری ئەسپ
هێرش بکەن بۆسەر باسکی ڕاستی یەکەکانی پێش قەراوڵ ویستیان بەناو دۆڵێکی پێنج میللی دا پەلکێشیان کەن و کە ئەوانەش پێش قەرەوڵەکانی تەورێزدا بوون بەو شێوەیە ویستییان مەبەستی خۆیان بەئەنجام بگەیەنن بەلآم
یەکەکانی سوارەی ئێرانی لەئەسپەکانیان دابەزیبون و لەسەنگەردابوون ئیتر کوردەکانیان ناچارکرد پاشەکشە بکەن لەنێویاندا تۆپخانەی کوردەکان کە تۆپچی تورکەکانیان لەسەربوو باش کاریان دەکرد.بەلآم گوللە تۆپەکان کەدەهاوێژران نەدەتەقینەوە ناچار کوردەکان تۆپخانەکانیان پێچایەوەو پاشەکشەیان کرد.سوارەی ئێرانی دوایان کەوتن و سێ تۆپی شاخاوی لێ گرتن و تۆپچییەکانیان بەدیل گرت دوایی ئەوانیان تەسلیمی دەوڵەتی تورکیا کردەوە.یەکەکانی سوپای ئێرانی چوونە ناو شاری سەڵماس و دانیشتوانی ئەوشارە لەچەند

هەزار کەسەوە هاتبووە سەر چەند سەدکەسێك هێزە دە هەزار کەسییەکەی سمکۆش هاتبووە سەر شکاکەکانی کەلەگەڵیا بوون ئەوانی تر کە هاوپەیمانی سمکۆبوون گەڕانەوە سەر کارەکانیان و ووتیان سمکۆ فریوی داوین و داوای لێبوردنیان کرد.

کریس کۆچێرا لەنوسیەکانیدا دەلێ:هۆی تێکشکانی سمکۆ زۆری هێزەکانی و بالادەستی هێزەکانی ئێران بوو،پاشان هێزەکانی ئێران بەرەو شاری ورمێ درێژەیان بەپێشرەوی داو لەمانگی ئابدا چوونە ناو شارەکەوە پاش ئەوەی ماوەی چوار سالْ لەژێر دەسەلاتی کورددا بوو دوابەدوای ئەو سەرکەوتنە هێزی ئێرانی بەرەو چەهریقی بارەگای سمکۆ بەرێ کەوتن یەکەیەك لەو هێزانە چوونە سەر سنوور تاداوا لەتورکیا بکەن کە هەر چەکدارێکی سمکۆ لەسنوور پەڕیەوە چەکی بکەن.

(شەڕی سەری تاش)

لەمانگی ئابی 1922دا هێزەکانی ئێران بەفەرماندەیی جیهانبانی عەمەلیاتی خێرای دەست پێکرد لەهەموو لایەکەوە شەڕ بەگەرمی هەڵگیرسابوو لەبەرزای یەکانی(قزل داغ)(89). یاخود سەری تاش شەڕێکی سەخت لەنێوان ستوونی هەنگەکانی گاردو هێزەکانی سمکۆ ڕووی دا هێزە کوردی یەکان توانیان کەرتەکانی ئەو هێزە لەیەك دابڕن و درزێکی گەورە بخەنە ڕیزەکانیانەوە جیهانبانی ستوونی سواری وەك هێزێکی احتیاط بۆ ڕووداوی کتوپڕ لەبەردەستی خۆیا گل دابووەوە. دەست بەجێ فەرمانی دا بەهێزی احتیاط ئەو کەلێنەی کوردەکان کردبوویانە هێزەکانی گاردەوە پڕیکەنەوە.تێکهەڵچون شەوڕۆژێکی خایاند هێزەکانی کورد لەوە زیاتر بەرەنگاریان پێ نەکراو بەتێکشکاوی کشانەوە سەلماس و چەهریق هێزەکانی ئێران نەیانهێشت هێزەکانی کورد ماوەی خۆڕێکخستنەوەو خۆکۆکردنەوەیان هەبێت لەبەرئەوە جیهانبانی فەرمانی دواکەوتنی هێزی کوردەکانی دا .لەپاش دووڕۆژ بەرهەڵستی کوردەکان (سەڵماس)یان بەرداو بەرەو چەهریق کشانەوە سەرتیپ جیهانبانی بۆئەوەی ئەو سەرکەوتنەی بەدەستی هێنابوو بیقۆزێتەوە.نەهێڵێ هێزەکانی دوژمن فریای پشودان و خۆڕێکخستنەوە بکەون فەرمانی بەهەموو هێزەکان دا هەل لەدەست نەدەن و هەموو هێرش بەرن بۆسەر چەهریق هێزەکانی ئێران لەپاش بڕینی 8فرسەخ ڕێگەی سەختی شاخاوی قۆناغ لەدوای قۆناغ بەرهەڵستی پچڕ پچڕی شۆڕشگێڕانی کورد تێك بشکێنن و بگەنە داوێنی قەلآی چەهریق و گەمارۆی بدەن لەڕۆژی 20ی مردادی 1301مانگی 1922/9قەلآی چەهریق یان گرت و هێزەکانی سمکۆ بەتێکشکاوی کشانەوە ناوخاکی تورکیا.

جهانبانی مژدەی ئەم سەرکەوتنەی بە بروسکەیەك دا ڕەزاخان:

لە چەهریقەوە :ژ641

مەقامی مەنیعی بەندەگانی حضرە تی اشرەف وەزیری جەنگ و فەرماندەی گشتی قشون دام عظمتە :

بەدوای راپۆرتی ژ171 بەعەرزی حضوری موبارەك ئەگەیەنێ هێزەكانی ئێمە بەدوای دوژمنەوە ئەمڕۆ 20هەمی بورجی ئەسەد سەعات 11ی بەیانی قەلأی (چەهریق)ی گرت و ئەو تۆپ و موسەلسەلانەی لەماوەی رابردوودا لەهێزەكانی دەولەتی گرتبوویان.دەستمان كەوتەوە دوژمن بەلێقەوماوی رای كردو موتەواری بوو هێزەكانی ئێمە بۆ راونانی بەخێرایی لەپێشرەوی دان .

فەرماندەی هێزەكانی ئازەربایجان
سەرتیپ ئامان الله

دوای ئەوەی سمكۆ لە شەڕی دژ بە ئێران دا شكستی خواردوو نەچووە ناو خاكی توركیاوە بەڵكو لە هەندێ ناوچەی سنووریی دا دەیویست رۆژگار بە سەر ببات بەلأم توركە كەمالییەكان هەتا سەر پابەند نەبوون بە بەڵێنی پێشكەش كردنی یارمەتی بۆ كوردەكانی ئێران بەڵكو لە دژوارترین هەلومەرجدا ناپاكی یان لەگەڵ سمكۆدا كرد وەك پێشتر باسمان كرد* تەنانەت هەوڵی لە ناو بردنیشیان دا كاتێ كە لە سنوورەكانی توركیادا نزیك كەوتەوە ئەویش بە ناردنی هێزێك كە بە نهێنی دزەی كرد بۆ ئەو شوێنەی كە سمكۆی لێ بوو ، چونكە سمكۆ زۆر دڵنیا بوو لە توركەكان ، بەلأم لە شەبەیخونێكی نامەردانەدا توانیان چەند كەسێك لە چەكدارانی بكوژن و

* بزاڤی رزگاری خوازی نیشتمانی لە كوردستانی رۆژهەلأت ، ل84 ، د. سەعدی هەپوتی .

خەسرەوی کوڕیشی کە منداڵ بوو بە دیل بگرن و جەواهیر خانی خێزانی سمکۆش شەهید بوو موعتەبەر خانی خێزانی دووەمی سمکۆش دەست بەسەر دەکرێ لای تورکەکان . بە دەرباز بوونی سمکۆ لەو شەبەیخونەدا تەواوی پیلانە گلاوەکەیان شکستی خوارد ، لەگەڵ ئەوەشدا خێزانی سێهەم و چوارەمی سمکۆ بە ناوەکانی نازدار خان و زارا خان ، دەربەدەر بوون لەگەڵ منداڵەکانیاندا ، کەبریتی بوون لە قوباد خان . تاهیرخان ، هەدیە. فاتمە. ماسیا ، هندە، سەفیەو سورمێ و جگە لە بابە خان کە ئەو کاتە لە دایك نەبووە هەروەها خەسرەویش کە دیل بوو لای تورکەکان .

هەرچی سامان و زێڕی هەبوو هەمووی کەوتە دەست تورکەکان ، ئەمەش ڕووی ڕاستەقینەی تورکەکانی زیاتر دەرخست کە ناکرێ باوەڕیان پێ بکرێت سمکۆش بە ناچاری ڕووی لە باشووری کوردستان کرد .

موعتەبەرخانم خێزانی سمکۆ تەلگرافیك بۆ کمال ئەتاتورك دەنێرێ . بۆ ئەنقەرەو دەڵێت : (دەوڵەتی تورکیا لە ڕێگای فەرماندەیەکی سوپای تورکیاوە بە ناوی (جاوید بەگ) کە ئێستا نوێنەرە لە پەرلەمانی تورکیا چەك و تەقەمەنی داوە بە سمکۆ بۆ ڕێکخستنی ڕاپەڕین دژی دەوڵەتی ئێران . ئێستاش دوای تێکشکانی سمکۆ لە ئێران تورکیاش دوایین زەبری لێدا . بۆیە ناچار بوو هەڵبێت و پەنا بباتە بەر کێوەکان . لە وەڵامی ئەم تەلەگرافەدا ئەنقەرە دوو سەد لیرەی زێڕیان بۆ ناردووە و خەسرەوی کوڕی سمکۆش لەگەڵ دوو خزمەتکاری لە شاری (قامیش)ە لە 1922/12/12 دەنێرنە (قەرەگیسار) بۆ لای (موعتەبەرخانم) کە نامەی فەرماندەی هێزەکانی تورکی لە شاری (قامیش) ی پێ دەبێت لەم نامەیەدا بە ژنی سمکۆ ڕادەگەیەنێت کە سمکۆ دەکەوێتە بەر لێبوردن ئەگەر خۆی تەسلیمی تورکیا بکات ، دەوڵەت دەستور دەدات ئەو ماڵ و سامانەی لەلایەن تورکانەوە لەم شەڕانەی دواییدا دەستی بە سەردا گیراوە پێ ی دەدرێتەوە ، لە نامەکەدا داوا لە موعتەبەرخانم دەکات سمکۆ ئاگادار بکات و ئەم پێشنیارە پەسەند بکاو پێی بڵێ چارەنووسی ژن و کوڕەکەی بەوەوە بەستراوەتەوە) .

سمکۆش لە باشوری کوردستان بەدوای پشتگیری یەکی ئینگلیزەکاندا دەگەڕێ تا بەهۆی ئینگلیزەکانەوە بتوانێ بە هێزەکەیەوە بگەڕێتەوە بۆ ناوچەکەی خۆی و شەڕ دژی ئێران را بگەیەنێتەوە لە یەکێك لە راپۆرتەکانی کونسوڵی سۆڤیەتدا لە ئەرزڕووم هاتووە لەسەرزاری خالید بەگی جوبرانلی کە یەکێك بووە لەسەرکردەکانی بزاڤی ڕزگاریخوازی باکووری کوردستان دەڵێ : بزوتنەوەی کورد لە ژێر دروشمی کوردستانی ئازاد و سەربەخۆدا بووە لەسەردەمی مستەفا کمال داو لە ساڵی (1918) دا کاتێك بزوتنەوەی شۆڕشگێری ئەنادۆڵ دەستی پێ کرد بەشێك لە ڕوناکبیران بە دانانی مەرج بۆ پێك هێنانی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان چوونە ڕیزی ئەو بزوتنەوەیەوە .

لە کۆبونەوەیەکی ڕێبەرانی بزوتنەوەکە لە ئەرزڕووم بڕیاریان دا یارمەتی شۆڕشگێڕانی تورکیا بدرێت و ئەگەر دەوڵەت دان بەسەربەخۆیی گەلی کوردا نەنێت هەوڵ بدرێت لە هەموو ناوچەکانی کوردستانیش ڕاپەڕین دەست پێ بکات ئەم بڕیارە بە یەکێك لە سەرکردەکانی کورد بەناوی سمکۆ سپێردرا کە جێ بەجێی بکات لەم کاتەدا لە ژێر کاریگەرێتی دەنگو باسی شۆرشەکانی تورکیاو ڕوسیا ژمارەیەك لە کوردەکان لە دوودڵی دا بوون بە پێچەوانەی بڕیاری لە سەردراو و کۆبوونەوە نهێنی یەکەی ئەرزڕوم کە پێکەوە لە گەڵ شۆڕشگێڕانی تورك هەنگاو هەڵگرن سمکۆ بڕیار دەدات پێشنیاری ئینگلیزەکان سەبارەت بە یارمەتی دانی بۆ گەیشتن بە کوردستانی سەربەخۆ و ڕزگاربوون لە دەست زوڵم و زۆرو دیکتاتۆریەت پەسەند بکات پاشان دوای چەندجار ووتوویژ لەگەڵ فەرماندەی سوپای تورك و ڕوونکردنەوەی دەوری ڕاستەقینەی ئینگلیز کوردەکان بە سەرۆکایەتی سمکۆ لە ئێران ڕاپەڕین. بۆ جێ بە جێ کردنی دوو ئەرك :

یەکێکیان ڕزگار بوون بوو لە دەست ڕژێمی ئێران و دووەمیان جێ بەجێ کردنی ئەو ئەرکە بوو کە تورکەکان نەخشەیان بۆ کێشابوو ئەویش تێکدانی ئەو دەستە چەکدارە ئاشووری یە بوو کە ئینگلیزەکان پێکیان هێنابوو. بۆ جێ بەجێکردنی ئەرکی دووەم سمکۆ لە بەرامبەر سوپای ئێراندا بە سەختی شکاو کشایەوە بۆ ناو خاکی تورکیا لێرەوە خالید بەگی جوبرانلی دەڵێ:

ئەگەر سمکۆش بکوژرێ ئەوا بیری سەربەخۆیی کوردستان هەر دەمێنێت بۆیە لە ڕێگای کۆمیتەکانی باکووری کوردستانەوە هەوڵ دەدرا کە پەیوەندی یەکان لەگەڵ سۆسیالستەکانی تورك پەرە پێبدرێت کە لە بەرنامەیاندایە ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان مسۆگەر بکەن ، چونکە کەمالیەکان لە کوردستان هەموو جۆرە چەکێکی نوێ یان بەکار هێناوەو هەموو ڕێگایەکی خوێنرێژی و پیاو کوشتنی یان گرتۆتە بەر تا بزوتنەوەی ئازادیخوازانەی کورد خەفە بکەن بە تۆپ هەموو گوندەکانیان خاپور کردووەو دانیشتوانەکەی قەتڵ و عام کراون ، بێ ئەوەی جیاوازی لە نێوان چەکدارو بێ چەك و منداڵ و پیردا بکەن ، دەتوانین ئەم ڕاستیانە لەگەڵ ووتەکانی سەرۆك وەزیرانی ئەو کاتەی تورکیا بەراوورد بکەین کە (سیڤاس) وتبووی (لەم ووڵاتەدا تەنها ڕەگەزی تورك مافی ئەوەی هەیە داوای مافە میللی یەکانی خۆی بکات) *

---

* بڕوانە کوردستان و شۆڕەکەی ، ل 75 ، د. جەمال نەبەز

هاتنی سمکۆ بۆ باشووری کوردستان

دوای ئەوەی سمکۆ لەشەبەیخونێکی تورکەکاندا بەفەلاکەت لەگەڵ ئەحمەد ئاغای برای و دەستەیەك لەچەکدارەکانی دەرچوون و جەواهیرخانمی خێزانی شەهید بوو خەسرەوی کوڕیشی کەمنداڵبوو کەوتە دەستی تورکەکان بەناچاری ڕوویان کردە گوندی(دێرێ) لەسەروو شاری هەولێر.هەرچەندە پێشتر مستەفا پاشای یامولکی چووە لای سمکۆ لەمانگی تشرینی 1921دا بەمەبەستی ئەوەی بتوانێ کاریگەرییەکانی لەسەر سمکۆ دابنێ و خۆی لەتورکەکان نزیك نەکاتەوەولەگەڵ ئەوەشدا پشتیوانی خەڵکی باشووری کوردستانی پێ ڕاگەیاند و داوای لەسمکۆ کرد کەبزوتنەوەکەی گۆڕانکارییەکی گشتگیری بەبەردابکات و دورکەوێتەوە لەهەندێ داب و نەریتی خێڵەکی و بزوتنەوەکەش لەچوارچێوەی ڕێکخراوێکی سیاسی نەتەوەیی دا کۆبکاتەوە.بەڵام هێرشی بەربڵاوی ئەرتەشی ئێران ئەو بوارانەی نەدا ناچار بە پاشەکشەو هاتنە ناو سنووری تورکەکان کرا . پاشان بۆ باشووری کوردستان کە ئەو کاتە ئینگلیزەکان تەواوی عێراقیان داگیرکردبوو تەنها سلێمانی لەژێر فەرمانڕەوایی شێخ مەحموود دابوو. بۆیە تورکەکان دەیانویست ئاشووب بۆ ئینگلیزەکان دروست بکەن و هێزێکی بچووکی یان ناردبووە ناو ڕەواندوز بەمەبەستی گەڕانەوەی وویلایەتی موسڵ بۆ سەر تورکیا ئەمەش ئینگلیزەکانی نارەحەت کردبوو ئینگلیزەکانیش دەیانویست ویلایەتی موسڵ بخەنە سەر عێراق. مامەڵەی ئینگلیزەکان لەگەڵ تورك مامەڵەی هێزێکی سەرکەوتوبوو لەگەڵ هێزێکی شکست خواردووی دۆڕاو لەجەنگ دابوو بۆیە ئینگلیزەکان دەیانویست هاتنی سمکۆ بقۆزنەوەو والەسمکۆ بکەن کە بگەڕێتەوە و ئاژاوە لەناوچە کوردی یەکانی باکوری کوردستاندا دروست بکات یاخود بیکەن بەگژ ئەو هێزەی کە ئۆزدەمیر (محەمەد عەلی شەفیق)سەرکردایەتی دەکرد لەڕەواندزدا.

بۆ ئەم مەبەستە سمکۆیان بانگ کرد بۆ هەولێر. کە ئەو کاتە لەبەحرکە کە گوندێکی عەشیرەتی گەردی یە ماوەتەوەو میواندارییان لێ کردووە.ئینگلیزەکان داوایان لەسمکۆ کرد سەردانی هەولێر بکات بەلأم سمکۆ نەچووەو لەبەحرکە مایەوە.ئەدمۆنس لەگەڵ کاپتن(لاین) بە فرۆکە چوونە کۆیەو لەرۆژی دواتر لەگەڵ ئەحمەد تەقی بەئۆتومبیل دەچنە هەولێرو لەوێوە بۆ بەحرکە. ئەحمەد تەقی گفتوگۆکان بەمجۆرە دەگێڕێتەوە .سمکۆ(ووتی ئینگلیزەکان و تورکەکان هەردوولایان درۆمان لەگەڵ ئەکەن بۆ سەربەخۆیی کوردستان هەربەڵێن و قسەیەك دەکەن درۆ ئەکەن و هەڵماندەخەڵەتێنن ئینگلیزەکان دەیانەوێ هەموو کوردێك وەك نۆکەر ئیشیان پێ بکەن و وەك مەیمون هەڵمانپەرێنن بەکەیفی خۆیان و لای نەتەوەکەشمان شەرمەزارمان بکەن.لەکاتێکدا من لەشوێنی خۆم رامکردوو تورکەکان هێرشیان هێنایە سەرم و لەسەر قسەی سەید تەها من هاتم بۆ (دێرێ) لەلیوای هەولێر حاکمی سیاسی ئینگلیزەکان لەگەڵ سەید تەها هاتنە (دێرێ) بۆ دیدەنیم و دوورودرێژ قسەمان کرد پێم ووتن من کوردم و لێم قەوماوە و دوژمنی حکومەتی فارسم لەئێران ئەوا ئەمجارەش بوومە دوژمنی تورك و ژنیان کوشتم و کوریان بەدیل بردم ئێوەش.

گەلێ قسەتان کردووە لەگەڵ (کۆمەڵی کورد) لەئەستەمبولّ وەبەڵێنی زۆرتان داونەتێ هیچتان بەجێ نەهێناوە لەبەرئەوە کوردەکان لەگەڵ مستەفا کمال رێکەوتن.ئێوەش لەباشوور حکومەتی شێخ مەحمودتان تێك داوە.

ئەوانیش ناچاربوون لەگەڵ کەمالیەکان رێك بکەون هاوکارییان کردن کە هاتن بۆ رەواندوز لەخوارووی کوردستان .ئێستاش من لەجیاتی هەموو کوردێك لەکوردستان پێتان ئەڵێم ئەگەر ئێوە ئامادەبن و راست ئەکەن و بەراستی بێنە پێشەوە بۆپێدانی سەربەخۆیی بەکوردستان من ئامادەم و بەڵێن ئەدەم کوردتان لەگەڵ رێك بخەم ئەگەر ئەمەش ناکەن داواتان لێ دەکەم یاریدەم بدەن بچمەوە جێگای خۆم یان بەشەر کردن لەگەڵ ئێران یان بەئاشت بوونەوە لەسەر بەڵێن و گفتی ئێوە).

حاکمی سیاسی ئینگلیز لەوەلآمدا ووتی جارێ حەزئەکەم بزانم ئێوە کۆچتان کردووە.چەند پارەتان پێویستە؟

سمکۆ وەلآمی دایەوەو ووتی هیچ جۆرە پێویستیەکمان نی یە من میوانی برا کوردەکانم تازە شێخ مەحمودی بەرێز 500 لیرەی ئالتونی بۆ ناردووم.حاکمی ئینگلیز ووتی ئەی چۆنە لاتان کەسەید تەها بکەین بەحاکمی ڕەواندوزو حەریرو ئەحمەد ئاغای برات بەحاکمی بادینان؟سمکۆ لەم پرسیارەی حاکمی ئینگلیز زۆر دلگیر بوو ووتی من وسەید تەها کۆچەرین لە (دێرێ)دانیشتوین ئەم ناوچەیە لەگەڵ ئێوە لەشۆڕش دان من لەپێشەوە بۆم ڕوونکردنەوە ئەگەر ڕاست ئەکەن ئەبێ لەپێش هەموو شتێکەوە سەربەخۆیی و ئازادی کوردستان بخەنە پێش چاو. تەشکیلات و دانانی خەڵک ئەبێ بەپێی ئارەزووی دانیشتوانی وولآتەکەبێت نەك بەئارەزووی من و تۆ.لام وایە ئێوە نیازتان وایە بەقبولکردنی ئەم داواکردنانە ئێمە بکەن بەدوژمنی کوردەکانی خواروو و سووکمان بکەن لەناویانا بۆ لەبریتی پرسی دانانی حاکمێ بۆ ڕەواندوز و حەریر باسی تەرتیبات و تەشکیلاتی دامەزراندنی سەربەخۆیی کوردستان ناکەن و نوێنەر نانێرن بۆ لای شێخ مەحمود کەبەشدار ببێ لەم یەکێتی یەدا؟بەداخەوەو زۆر بەئەندێشەوە دەڵێم داواکردنەکانتان لەجێی خۆیدا نی یە.پاشان حاکمی سیاسی دوای بێ دەنگ بوون دەڵێ ئەو داواکاریانەی ئێوەش بەمن قبووڵ ناکرێ چونکە لەدەسەلآتی من دا نی یە بابچیین بۆ هەولێر لەوێوە نوێنەری سامی بەغدا دەهێنین بۆ گفتوگۆکردن).

لەدۆکێۆمێنتی ژمارە*(Fo.731/5068)سالی 1922دا ڕاپۆرتێکی کاپتن های باسی چۆنیەتی هاتنی سمکۆ دەکات بۆ خوارووی کوردستان دەڵێ کاتێك سمکۆ لەشەڕەکانیدا لەگەڵ ئێران دا شکاو تورکەکانیش لەناو خاکی خۆیان ڕاویان نا.ئیتر بەناچاری ڕووی کردە کوردستانی عێراق بەهیوای ئەوەی پەیوەندی لەگەڵ ئینگلیزەکاندا پەیدا بکاو بتوانێ بەهۆی ئەوەوە یارمەتی دەسگیربخات و پشتیوانی لێ بکرێ دەستی کرد بەپەیوەندی کردن لەهەمان سالدا ناوچەکانی خۆشناوەتی وسورچی ئالۆزبوو.

لەو ڕۆژانەدا سەید تەهای شەمزینی کە هاوکاری شێخ مەحمود بوو هاتبووە ناوچەکە پەیوەندی سەید تەها لەگەڵ ئینگلیزەکاندا باش بوو بۆیە ئینگلیزەکان بڕیان کردبۆوە کەسەید تەها لەجێگای شێخ مەحمود بکەن بەحوکمداری کوردستان و ڕەواندوزیش بخرێتە ژێر دەسەڵاتی ئەو.بەڵام بەووتەکانی کاپتن (های) زیاتر دەرئەکەوێ کە سەرکەوتنەکانی سمکۆ ناوبانگی سەید تەهای کزکردبوو.کە سمکۆ هات بۆ ئەو ناوچەیە چوار ڕۆژ مایەوە لە (باداوە)لەماڵی مەلا ئەفەندی هەولێری.هەندێك باس لەچوونی سمکۆ دەکەن بۆ ناو هەولێر بەڵام سمکۆ داغڵ بەناو شاری هەولێر نەبووە هەر لەگەڵ مەلا ئەفەندی دا سمکۆ سەردانی کاپتن (های) کردبوو یەکیان بینی بوو (های) دەڵێ کە سمکۆهات بەنیازی ئەوەی بەپارەو سەرباز یارمەتی بدەین بۆ ئەوەی کوردستانێکی سەربەخۆ دابمەزرێنێ.سمکۆ ووتویەتی کە پڕوپاگەندەی بەریتانیا لەناوکوردستانی ئێراندا زۆر کزو بێ کاریگەرە بەپێچەوانەی پڕوپاگەندەو چالاکیەکانی تورکە قەومی یەکان). ڕاستە سمکۆ لەناچاریدا هاتە خوارووی کوردستان لەکاتێکدا سمکۆ لەشەڕەکانی ئێراندا شکستی خوارد بەو شکستەوە هاتە سنوورەکانی تورکیا و تورکەکانیش نامەردانە لەپشتەوە لێیان داو بێ ئەوەی ماندویەتی بحەوێتەوە ناچار کرا بێتە خوارووی کوردستان لێرەش ئینگلیزەکان دەیانویست بەهەر شێوەیەك بێت گۆڵمەزێکی بۆ دروست بکەن.تەنانەت کاپتن (لاین) لەیادەشتەکانیدا (کە دکتۆر یاسین سەردەشتی وەریگێڕاوە)دەڵێت ویستمان سمکۆ بنێرین بۆ موسڵ کە زۆربەی کارمەندو پاسەوانەکانی فڕۆکەخانەی مووسڵ لەئاسووری یەکان بوون بەمەش ئەگەر سمکۆ بچوایە بۆ ئەوێ لەلایەن ئاسوری یەکانەوە

دەکوژراو ئێمەش بەم کارە دەمانتوانی دڵی چل هەزار ئاسووری بەلا ی خۆماندا ڕابکێشین لەلایەکی ترەوە سەرۆك وەزیرانی ئێران داوا لەئینگلیزەکان دەکات کەهەرچی چۆنێك بێت سمکۆ دەربکەن یاخود ئەگەر کەوتە دەست بەریتانیەکان ئەو ا بیگرن و ڕادەستی ئێرانی بکەنەوە (سێرپێرسی کۆکس)ی مەندوبی سامیی لەبەغداد لەگەڵ ئەوەدایە کەنابێ بەهیچ جۆرێك ماوە بەسمکۆ بدرێ کەکارێکی وابکات کەدژی حکومەتی ئێران بێت.

لەگەڵ ئەوەشدا ئینگلیزەکان ئومێدیان بەسمکۆ هەبوو ئەگەر لەسنووری ئێران تورکیادا پشێوی دروست بکات دژی تورکەکان تا بەقازانجی ئینگلیزەکان بشکێتەوە.کاتێکیش تورکەکان(ئۆزدەمیر)یان نارد بۆ ڕەواندوز ئینگلیزەکان بەرامبەر بەوە (عبدالرحمن ئاغای شەرناخ)(92) یان هاندابوو دژی تورکەکان بجوڵێتەوە هەروەك چۆن ئۆزدەمیر لەڕەواندوز دەزگایەکی تایبەتی دامەزراندبوو هەندێ لەسەرۆك عەشیرەتەکانی خوارووی کوردستان کە داخ لەدڵ بوون دژی ڕەفتاری ئینگلیزو ئەفسەرە سیاسیەکانیان لەخوارووی کوردستان بەو جۆرە عبدالرحمن ئاغای شەرناخیش دام و دەزگایەکیان دامەزراندبوو لەگەڵ ئەنجومەنێك کاروباری ڕاپەڕینەکەی ئەبرد بەڕێوە دژی کەمالیەکان.عبدالرحمن ئاغا داوای لەئینگلیزەکان کردبوو بەپەلە لەزاخۆ کۆبونەوەیەك لەگەڵ مەلیك فەیسەڵ بکەین بەمەبەستی دروست کردنی دەوڵەتێکی بچووك کە هاوسێ بێ لەگەڵ ئەو دەوڵەتەی کەسمکۆ دروستی دەکات.ئەمەش بۆئەوەی دەرفەت لەلاوازی تورك و ئێران وەربگرن.

سمکۆ دوای ئەوەی چەند تەلەگرافێك دەنێرێ بۆ شێخ مەحمود.وراوبۆچوونی یەك وەرەگرن وەك لەم بروسکەیەدا هاتووە.

بروسکە

لەهەولێرەوە.

سلێمانی- حاکمی کوردستان

گەورەم.ئەمڕۆ هەموو کاروبارێکی کورد بەدەستی تۆیە وامان بەباش زانی دەست نەدەینە هیچ کارێك بێ پرسی تۆ تکام وایە دڵت بۆ ئێمەی لێقەوماویش بسوتێت و بۆ ڕزگاری کوردستانی گەورە یارمەتیمان بدەیت.

سمکۆ

(دڵسۆزت)

14 کانونی یەکەمی 1922

---

*بروانە سمکۆو بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد لاپەڕە 566 محمد ڕەسوڵ هاوار

وەلأمی بروسكە

لەشێخ مەحمودەوە بۆ سمكۆ

بۆ قارەمانی كوردستان سمایل خانی سمكۆ-هەولێر

ئێوە دەزانن بۆ بەدەست هێنانی مافی نەتەوەیەتیمان گەلێك چەرمەسەری و ناخۆشی هاتە رێگەم ئەمڕۆ كەلەخۆشی دا دەمبینن ئەوەی لەتوانادابێت درێغی ناكەم بۆ یارمەتیدانتان بەلأم ئەگەر بمانەوێت كارێكی تازە دەست بدەینێ و بەبێ پالپشتێك ئەوا گەلەكەمان دەخەینە نارەحەتی یەوە هەتا ئێستاش بەشێوەیەكی رەسمی بەیانی سەربەخۆیی كوردستانیان دەرنەكردووە تاكو بتوانین بەرهەلستی دەولەتە دراوسێكانمان بكەین لەگەل ئەوەشدا چەند جارێك هەلخەلەتاین بەلأم لەداواكردنی مافمان دەست هەلناگرم وا سێ مانگ بەسەر ئەو پەیمانەی حكومەتی بەریتانیا كە دابووی دەربارەی مەسەلەی كورد ڕابورد تاكو ئێستا هیچ بەندێكی جێ بەجێ نەكراوە تابۆ گەلەكەمانی بلأویكەینەوە لەبەرئەوە من ئامادەم بۆ جاری دووەم لەپێناوی حەقدا شەریكەمەوە ناشمەوێ خوێنی گەلەكەم هەروا بەفیرۆ بروات ئەگەر توانیمان مافی رەوامان بەدەست بخەین ئەوا لەدوژمنەكانمان دووردەكەوینەوە لەسەر فەرمانەكانی دەولەتی بەریتانیاش لەسنووری یاسادا جێ بەجێ دەكەین ئەگەر دەتانەوێ لەسەر باسەكە زیاتر بڕۆین ئەوا دەتوانن بێنە سلێمانی و چاوتان پێمان بكەوێ.

مەحمود

(سلێمانی)

14ی كانونی یەكەمی 1922

بروسکەیەکی دیکە لەسمکۆوە

سلێمانی-حاکمی کوردستان

مـن وائـەبینم جگـە لـەئینگلیز کـەس مافمـان ناداتێ.شـتێکی سروشـتی یـە ئـەوانیش چـاوەڕێی پاداشـت بکـەن ئەگـەر بـەڕێزتان بەباشـی دەزانـن ئامـادەم بـێ خـوێن ڕشـتن مافمـان وەربگـرین-باشتریشـە دوژمـن لەخاکمانـدا دەربکـەین و داوای یارمـەتیش لەعەرەب و ئینگلیز بکەین.

سمکۆ

دڵسۆزت

وەڵام:

لەمەلیکی کوردستانەوە بۆ قارەمانی کوردستان سمایل خانی سمکۆ.

هەولێر

هـەموو بەدەسـتهێنانێك سوپاسـی دەوێت.بـەڵام خـۆ بەکوشـت دان لـەڕێی بێگانـەدا بـەخۆڕایی دەڕوات من لەگەڵتام جگە لەئینگلیزەکان کەس مافمان ناداتێ و هەرخۆشیان هاتنـە پێشـەوەو بڵاویان کردەوە کە مافمان دەدەنێ لەگەڵتام ئەوەی کۆسپ بخاتە ڕێمـان بـۆ بەدەست هێنـانی مافمان پێویستە بەرهەڵستی بکەین ئەگەر ئـەوان ئامـادەن مافمـان بـدەنێ منیش ئامـادەم بـۆ پاداشت دانەوەیان تاکو ئێستا نازانم کێ دوژمنمانەو ئەو دەوڵەتە کامەیە کەمافمان دەداتێ یان لەگەڵ کێ بین مافی لێ وەربگرین؟ یان بۆچی دەبێت شەڕیکەین؟بۆئەوەی زیاتر خـوێن نـەڕژێت و دوژمنایەتی لەگەڵ کەسدا نەکەین وای بەباش دەزانم ئێستا هەروا بمێنینەوە.

(مەحمود)

ئەگەر سەرنج لەهەردوو بروسکەکەی سمكۆ بدەین کەبۆ شێخ مەحمودی حوکمداری کوردستانی ناردووە بەتایبەتی بروسکەی یەکەم دەردەکەوێ سمکۆ هیچ نائومێد نەبووە بەڵکو زۆر بەبڕوا بەخۆبوونەوە داوا لەشێخ مەحمود دەکات کەیارمەتی بدات بۆ ڕزگاری کوردستانی گەورە کە خۆی بەتەنیا بەبەرگری کاری ئەم کارە زانیوە.لەبروسکەی دووەمیشدا سمکۆ تاکە هیوایەك کە هەیەتی تەنها ئینگلیزەکانە چونکە سمکۆ باش دەیزانی کە کاروباری ناوچەکە لەدەست ئینگلیزدایە هەر ئەوان ئەتوانن بڕیاربدەن خۆ سمکۆ پێشتر دەیزانی پەیماننامەی نێوان ئێران و بەریتانیا لەساڵی 1919دا کۆتایی بەهەموو شتێك هێناوە ئینگلیزەکانیش پەیوەستن بەو پەیمانەوە.بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سمکۆ هەر وویستویەتی هەرچۆنێك بێت لەگەڵ ئینگلیزەکاندا ڕێك بکەوێت و بۆبەرژەوەندی کورد پەیوەندییان لەگەڵ دروست بکات سمکۆ وابەستەیەکی ئەخلاقی بووە کە چۆن بەڕێزەوە لەشێخ مەحمودی ڕوانیوە کەلەدوای ئەو شکستە گەورەیەی بەسەریاهات هێشتا لەگەڵ ئینگلیزەکاندا نەڕووبەڕوو نەبەنامە هیچ نەرمی یەکی نەنواندو هیچ جۆرە سازشێکی نەکرد بەڵکو وەك سەرکردەیەکی خاوەن ماف خۆی نیشانی ئینگلیزەکان داوە.پاشان دوای چەند بروسکەیەك سمکۆ بڕیاری دا سەردانی سلێمانی بکات. سەرەتا چووە ناوچەی پشدەر لای بابکر ئاغا لەگوندی(گردە سپیان)بەڵام لەبەر ئینگلیزەکان بابکر ئاغا نەیتوانی میوانداری سمکۆ بکاو ناردی بە لای بابکری هۆمەر ئاغای ئامۆزای لەگوندی (دێگە)پاشان لەوێ وە بۆ سلێمانی هات بەمەبەستی پشتیوانی کردن لەسمکۆ وەك سەرکردەیەکی نەتەوەیی حوکمداری کوردستان هەیئەتێکی پێشوازی کردنی بەسەرۆکایەتی تایەر ئەفەندی سەرۆکی دیوانی مەلیکی نارد بۆ ئەوەی هاوڕێیەتی میوانی گەورە بکات(93) شێخ لەتیف دەڵێ من لەو کاتەدا منداڵ بووم بەڵام بەبیستنی هەواڵەکە زۆر دڵخۆش بووم لەڕۆژی1923/1/8 هەواڵ گەیشت کە سمکۆی قارەمان گەیشتە ناوچەی قەیوان لەوێشەوە بەرەو سلێمانی دێت کاتێك هەواڵەکەم بیست سواری ئوتومبیلی دەوڵەتی بووم تاپشتی (کانی بەردینە)کەدەکەوێتە دامێنی چیای قەیوانەوە لەوێ چاوم بەپێشەوای ئەو سوپایە کەوت کە بۆ

پێشوازیکردنی سەرۆکی قارەمان سمایل خانی سمکۆ هاتبوون.پێشەوا سمایل خانی سمکۆو عەباسی محمودئاغاو بابەکری سەلیم ئاغای پشدەری دەبینران کەسمایل خان چاوی پێمکەوت لەئەسپەکەی دابەزی و ماچی کردم.....پێم ووت وەرە لەگەڵما با بەئوتومبێلەکەم بڕۆین وەڵامی دامەوەو ووتی چۆن دەبێت هاورێکانم بەجێ بهێڵم بەڵام محمودئاغاو بابەکرئاغا بە سمکۆیان ووت سوار بەلەگەڵیا بادڵی نەشکێت.ئەویش رازی بوو.تاچایخانەکەی کانی بەردینە لەتەکما هات منیش بەمە زۆر دڵخۆش بووم لەوێ وە بەئوتومبێلەکەم گەرامەوە.هەواڵم گەیاند کەسمکۆی پێشەوا دوای سەعات و نیوێکی تر دەگاتە ناوشار.سوارەی پیادەی کورد هەردوولای ڕێگەکەیان گرتبوو لەپێشیانەوە ئەفسەرانی کوردو پیاوە سیاسیەکان و خەڵکێکی زۆر وەستابوون و چاوەڕێ ی گەیشتنی کەژاوەی سەرۆك سمکۆیان دەکرد ئافرەتانیش بەچەپکە گوڵەوە چاوەڕوانی گەیشتنی سمکۆ بوون بۆ ئەوەی گوڵبارانی بکەن قوتابیانیش سروودی نەتەوەییان دەووت کاتێك گەیشتمە سلێمانی ئافرەتێکی زۆرم دی لەسەربانەکان وەستابوون کەلەماڵی عیرفانە فەنی نزیك بوومەوە هەیئەتی حکومیم بینی لەپێشوازی سمکۆدا وەستابوون بەباشم زانی لەگەڵیاندا بۆ کارێزە ووشك بگەڕێمەوە کاتێك گەیشتمە شوێنی مەبەست میوانی گەورەمان گەیشت تۆپی حکومەتی کوردیش بەم بۆنەیەوە ئاگردرا کاتێك ئوتومبێلەکەی مەلیکی کوردستان بەئاڵای کوردستانەوە گەیشت شێخ دابەزی و بەپێ چەند هەنگاوێك ڕۆیشت هەردوو پێشەوا بەیەك گەیشتن و یەکتریان ماچ کرد دوایی بەرەو دوا بۆ ئەو شوێنەی بۆی تەرخان کرابوو لەگەڵ پێشوازی کەران دا گەڕانەوە مامۆستای شاعیر ئەحمەد حسێن لەچاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ خوالێخۆشبوو (شاری) (علی عارف ئاغا)دا دەڵێ(شاری)شاعیر کەسێکی کراوەو بیرتیژ ڕاستگۆو ئەرباب بوو لەگەرمەی دانیشتن دا ئەم پرسیارەم ئاراستەکرد مامۆستا ئایا جەنابت سەرکردەی لێهاتوو ئیسماعیل ئاغای شوکاك(سمکۆ)بینی دوای ئەختێك ڕامان بەشێنەیی ووتی بەڵێ:بابگەڕێمەوە بۆ سەرەتای بیستەکان ئەو دەمە لەپۆلی سێ یەم یان چوارەم بووم لەلایەن حکومەتی کوردستانەوە لەسەر خواستی مەلیك مەحمودی ئەوەڵ بانگهێشت کرابوو تەشریفی

بەخۆیی و 70-80 سوارێکەوە لەدەوروبەری گوندی (وێڵەدەرە)*وە هاتن بۆ ناوشار ئێمەش ئاگادارکراین و ئامادەبوین تێکڕای شاگردو (قوتابی)و مامۆستا و بەشێکی زۆر لەدانیشتوان بەرەو پیریان چووین سمکۆ زەلامێکی بۆ شناخ و بەهەیبەت بوو قاتێ شاڵ و شەپکی لەبەردابوو گەلێك سرودو گۆرانیمان بۆ ووتن شایانی باسە (ئەخۆل)ی شاعیر لەبەردەمی دا بەبەرگێکی قەشەنگەوە بەحەرەکەتەوە سرودێکی بۆ خوێندەوە.سمکۆ لە خۆشیدا دەگریا لەگەڵ مەلیك مەحمود دا ئافەرینی هەموومانیان کرد.ئیدی مەلیك مەحمودو سمکۆ دەستیان کردە ملی یەك جۆشی وەتەنیەت و قەومیەت لەئارادابوو دوایی بە مەراسیمەکەهات. ئیتر (شاری)بەهەناسەیەکی ساردەوە ووتی دەرێغ بۆ ئەو رۆژو زەمانە). هەر بەبۆنەی هاتنی سمکۆی شکاك بۆ سلێمانی کە رۆژێکی مێژوویی بووە. ئەو پێشوازی یە گەرمەی کە جەماوەری شاری سلێمانی لەسمکۆو هاوەڵەکانیان کرد لە رۆژنامەی رۆژی کوردستان ژمارەی 8ی ساڵی یەکەمی رۆژی 10ی کانونی دووەمی 1923دا هاتووە:(هەفتەیە لەمەوبەر جەنابی تاهیر ئەفەندی سەرکاتبی حەزرەتی ملوکانە بەهێزێکی سواری یەوە تەشریفی حەرەکەتی کرد بۆ پێشوازی حەزرەتی قارەمانی کوردستان

....

*رەنگە وێڵەدەر هەڵەبێ چونکە سمکۆ لەباکوری رۆژئاوای سلێمانی یەوە هات بروانە یاداشتەکانی شێخ لەتیف کەدەڵێ شێخ مەحمود بەئوتومبێلی مەلیکی یەوە هات بۆ کارێزە ووشك.(کارێزە ووشك)لەباکوری رۆژئاوای سلێمانی یە هەروەها شێخ لەتیف بۆ خۆی لەپێشوازی دا چووە کانی بەردینە و سمکۆ کەچاوی پێ دەکەوێ لەئەسپەکەی دائەبەزێ و ماچی دەکات.کەواتە وێڵەدەر هەڵەیە رەنگە لەگەڵ هاتنی محمود خانی دزلی لەساڵی 1919دا بۆ رزگارکردنی سلێمانی لێی تێك چووبێ بەهەڵەناوی وێڵەدەری هێناوە.بەلام محمود خانی دزلی لەوێ وە هێرشی هێنا لەکاتی هێرشدا مناڵ ناتوانن پێشوازی بکات (نوسەر).

جەنابی ئیسماعیل ئاغا رۆژی 7ی کانونی یەکەم کەجەنابی ئاغا قۆناغی نزیکی سلێمانی بووە حەزرەتی رەئیسولرۆئەسا جەنابی شێخ قادر ئەفەندی لەمەعیەتی موبارەکیدا قوماندان تابور وە ژاندرمە بەهێزێکی زۆرو گەلێ ئەشرافی مەملەکەت ئامادەبوون بۆ پێشوازی حەرەکەت فەرمان بوو نزیکی مەنزڵی تەشریفی چوو بەپیرەوە هەموو دائیرەکانی حکومەت تەعتیل کران ئەهالی دوکانیان هەڵگرت عمومی ساداتی کیرام و مەئموران و موڵکی و رووئەسا و ئەشراف و منەووەران و ئەهالی موعتەرەفە بۆ مەراسیم ئیستقبال نزیك نیو سەعات بەسوارەو بەپیادە حەرەکەت و روویان لەرێگای ئیستیقبال و چاوەرێی جەنابی وەزیری داخلیە لەگەڵ جەنابی کاپتن (چەپمەن)وەکیلی فەخامەتی مەندوبی سامی دابوون بەئوتومبێل و سائیر رۆئەسای حکومەت قیسمەن بەسواری قیسمەن بەئوتومبیل تا سەعاتێ رێگا ئیستبقبالیان کرد هەرچەندە رۆئەسای عەشایەر کەلەسلێمانی ئامادەبوون هەر کەسە بەخۆیی و دەستەو دایەرەوە بەشێوەیەکی مونتەزەم و بێ جیاوازی داخڵی مەراسیمی پێشوازی بوون لەپاش تەرتیب و تەنزمی ئەم مەراسیمە گەردونەی حەزرەتی جەلالەتی مەلیکی گەورە (دامەشەوکەتوهو) سەعات شەشی کوردی لەشارەوە نزیکی نیو سەعات رێگا بۆ پێشوازی فەرموو لەجێگای ئامادەکراو بۆ چاوەرێ پشوویان فەرموو کە تەشریفی موبارەکی حەزرەتی ئاغای نامدار نزیك بوەوەو لە ریاسەتی قوماندانی قیوای میللی دا عمومی قەتەعاتی سواری میللی ملووکانە سەعاتێ رێگا لەشار دوور تا کەنارشار لەهەردوولای رێگەدا سەف بەستەی ئیحترام سەلام و عەرزی تەعزیمات و تەبریکانیان کرد لەپاش قەدەرێ کە حەزرەتی ئاغای نامدار لەگەڵ جەنابی

ئەحمەد ئاغای برای موحتەرەمی و سایر خزمان و مەعیەتی موبارەکی و رۆئەسای کەرامی خاوەن ئیحترام و عەشیرەتی پشدەر جەنابی بابکر ئاغاو جەنابی عەباس ئاغاو سایر

رۆئەسای پشدەر مەنگورو ئەوجاغ لەخزمەتی جەنابی رەئیسولرۆئەسا حەزرەتی شێخ قادر ئەفەندی دا بەتەواوی نزیکی مەوقعی مەخسوسی جەلالەتی حەزرەتی مەلیك بوونەوە ئەوسا گەردوونەی حەزرەتی تاج داریش تۆزێ چووە پێشەوە هەردوولا دابەزین تەوقەو بەیانی خۆش

ئامەدی و تەبریکات و لەوازمی موحیبەت و حورمەتی فەوقە لعادە لەهەردوولا بەجێ هێنرا بەفەرمانی ملووکانە حەزرەتی ئاغای موحتەرەم لەگەردوونەی مەخسووسەی ملووکانەدا ئەخزی مەوقیعی فەرموو لەخزمەتی حەزرەتی مەلیکیدا گەڕانەوە بۆشارو ئومەراو ئەفسەران و عەساکری مەنسوورەی کوردستانیش کە لەدەرەوەی شاردا.بەشێوەیەکی مونتەزەم سەف بەستەی ڕێزو سەلام بوون ڕاسیمەی تەعزیمات و سەلامیان ئیفاکراو گۆرانی وەتەنی خۆشیان خوێندەوە و دوعای پێشکەوتن و سەرکەوتنی حکوومەت و میللەتی کوردیان کرد لەتەڕەف جەلالەتی حەزرەتی مەلیك و حەزرەتی ئاغای نامدارەوە تەفتیشی عەسکەرەکان کراو یەکە یەکە مەزهەری سەلام بوون.لەدوایی دا بەگشتی عەودەت کرایەوە بۆ خانووی مەخسووسی حەزرەتی ئاغای موحتەرەم لەبەردەمیا نوتقیان فەرموو لەوێ دا هەموو شاگردانی مەکتەب بەشێوەیەکی ڕێك و پێك لەسەفی حورمەت و چاوەڕێ دا ڕاوەستان گەلێ گۆرانی و ئەشعاری کوردی وەتەنی بەسۆزیان خوێندەوە کەدڵی گوێ گرانیان ئەکرد بەناو لەلایەن یەکێ لەشاگردانی مەکتەبەوە بەموناسەبەتی ئەو ڕۆژە موبارەکەو ئەو زاتە موحتەرەمەوە نوقتێکی جوان و ڕەوان خوێنرایەوە کە عەرزی خۆش ئامەدی حەزرەتی ئاغای نامدارو دوعای بەقای مۆفەقیەت و تەرەقی حەزرەتی مەلیك و میللەتی کوردبوو لەم پێشوازی یە ڕێك و پێکەو لەم دیمەنە موحتەشیمە عادەتەن عالەمی کوردی یەت و قەومی یەت ئەحیابووەوە لەپاشدا موسافیری موحتەرەمە لەخزمەتی جەلالەتی مەلیك دا تەشریفیان چووە مەقامی مەخسوسی خۆیان لەڕاستیدا ئەم ڕۆژە مێژوویی و زۆر پیرۆزە ئێمە ناتوانین دەرکی مەعالی و مەدح و سەنای و خەدەماتی وەتەن پەروەرانە و ئیقداماتی فیداکارانەی حەزرەتی ئاغای نامدار بکەین بەڵام بەناوی هەموو میللەتی کوردەوە عەرزی خۆش ئامەدیی و تەبریکاتی حەزرەتی ئەم قارەمانی کوردستانەو ڕەفیقانی موحتەرەمی ئەکەین بەتەشریف هاوردنیان ئیعلانی مەسارو ئیفتیخارو سەعادەت و مۆفەقیەتی هەموو قەومی کورد لەبارەگای گەورەیا ئیتسیرحام ئەکەین)

کەواتە هاتنی سمکۆ بۆ سلێمانی کارێکی سەرپێی نەبووە بەڵکو(چەپەن)لەگەڵ دەستەو دایەرەکەی حکوومەتی شێخ مەحمود دا لەپێشوازی دابووە.چونکە ئینگلیزەکان دەیانویست هەندێ کار بەسمکۆ بکەن تا لەبەرژەوەندی خۆیاندا بێ وەك دروست کردنی کاریگەری یەك لای شێخ مەحمود کە ئینگلیزەکان باشترن تاتورکەکان و خۆی بەدووربگرێ لەدۆستایەتی ئۆزدەمیرو پیاوەکانی بەڵکو وا لەشێخ مەحمود بکرێ بەلەشکرەوە بڕوات بۆ ڕەواندوز تورکەکان دەربکات. کە سمکۆ بەمە ڕازی نەبووە جگە لەوەش سەید تەهاو سمکۆش ئاگاداری ئینگلیزەکانیان کرد هیچ کارێك بێ ڕەزامەندی یەکتر نەکەن ئیتر ئینگلیزەکان هیچ چارێکی تریان نەماو لە 14ی کانونی دووەمی سالّی 1922دا بەفرۆکە بەیانیان فڕێ دایە خوارەوە کەکورد دەتوانێ لەسنوورێکی دیاری کراودا حکومەتێك بۆ خۆیان
دابمەزرێنن.بۆئەم مەبەستەش شێخ مەحمود کۆبونەوەیەکی ئەنجام دا کە بۆ ڕێکخستنی بەرنامەی کاری هاوبەش لەنێوان کوردستان و عێراق و بەریتانیا پەیوەندی یەکانیان ڕێك بخەن. ئەو ماوەیەی کەسمکۆی شکاك لەسلێمانی مایەوە کە نزیکەی 19ڕۆژ بووە لەگەڵ شێخ مەحمود دا زۆربەی شوێنە حکومیەکانی بەسەرکردەوە. بۆ پشودان خانووەکەی سەید مستەفای نەقیب یان بۆ ئامادەکردبوو.سمکۆ زۆر دڵخۆش بوو بەو پێشوازی یە گەرمەی کەلەلایەن جەماوەری سلێمانی و حکومەتی شێخ مەحمودەوە لێی کرا و سوپاس گوزاری خۆی بۆ حکومەت و خەڵکی سلێمانی دەنێرێ و لەڕێ ی ڕۆژنامەی (ڕۆژی کوردستان)ەوە ژمارە 8ی (15)ی کانوونی دووەمی سالّی 1923بلآوکراوەتەوەو دەڵێ:

(لەسەر دەعوەت و فەرموودەی حەزرەتی جەلالەتی مەلیکی کوردستان و سەید ولسادات جەنابی مەلیك مەحمودی یەکەم دامەشەوکەتوهو.بەکەمالّی شەوق و شەتارەتەوە بۆ کەسبی شەرەفی زیارەتی حەزرەتی مەلیکی گەورە هاتمە سلێمانی.لەهەموو ڕوویەکەوە مەزهەری تەوەجوهات و عینایاتی حەزرەتی ملووکانە بووم لەبەرئەوە بەهەموو مەوجودیەتمەوە عەرزی تەشەکورو ئیفتیخار ئەکەم و لەشێوەی ئینسانیەت و حیسیاتی قەومیەت پەروەرانە

کەلەمەراسیمی پێشوازی دا لەتەرەف جەنابی ڕەئیسولڕوئەساو مەئمورانی عەسکەریی و مووڵکی حکوومەت و ئەشراف و منەوەران و ئەهالی کوردستانەوە دەرهەق بەشەخسی من ڕەوا بینرا بوو گەلێ موتەشەکیرو موفتەخیرم بەڵکو هەر فەلاکەت و ئەزیەتێ کەلەڕێگای خزمەتی ئازادی و ڕزگاری ئەم میللەتەدا بەسەرماهاتووە لەبیرم چووەتەوە بەواسیتەی ڕۆژی کوردستانەوە بەیانی مەمنوونیەت و مەسروری لەهەموو برادەرانی کوردی سلێمانی ئەکەم خوا هەموو لایەکمان مۆفەق بکات).

کاتێك کە ئینگلیزەکان زانییان چوونی سمکۆ بۆ سلێمانی و کۆبوونەوەی لەگەڵ کاربەدەستانی حکوومەتی خوارووی کوردستاندا نەیتوانی شێخ مەحمود لەلایەنگری تورکەکان پەشیمان بکاتەوە ئینگلیزەکان 1923/1/23 بەفڕۆکە نووسراویان لەسلێمانی فڕێدایە خوارەوە ئەگەر سەیری هەڵوێستی شێخ مەحمود بکەین ناهەقی نەبووە کە لایەنگری لەتۆزدەمیر بکات دژی ئینگلیزەکان چونکە ئینگلیزەکان هیچ جۆرە هاوکارییەکیان نەکردوو ئەو بەڵێنانەی کە دابویان پێشتر لەهەمووی پاشگەزبوونەوە. هەر ڕۆژەی کێشەیەکی تازەیان بۆ حکومەتەکەی شێخ دروست دەکرد.بۆیە سمکۆ لە 1923/1/28 شاری سلێمانی بەجێ هێشت و ڕووی کردەوە ناوچەکانی سیدەکان و بەرەو سنوورەکانی ئێران کشا.لەسەر بەڵێنی تورکەکان چووە باشقەڵا تا دانیشێ و بەمەرجێ ژن و کوڕەکەی و سامانەکەی کە20هەزار لیرەی زێڕ بوو بیدەنەوە دەنا سمکۆ لەدڵەوە زۆر ڕقی لەتورکەکان دەبۆوە بەڵام چاری نەبوو دەبوایە بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵ تورکەکاندا بکات سمکۆ باش دەیزانی چی دەکات خۆ هێشتا خوێنی بەناهەق ڕژاوی جەواهیر خانمی خێزانی و کۆمەڵێك لەچەکدارەکانی ووشك نەببۆوە.

لەهەمان کتێبدا لەزمانی ڕەفیق حلمی یەوە دەڵێ کەمالیەکان ویستیان سمکۆ لەگەمەی سیاسی نێوان خۆیان و ئینگلیز دا لەکاتی ئاڵۆزانی کێشەی موسڵ دا لەبەرامبەر هەڕەشەی ئاسووری دا کەڵکی لێوەربگرن.کاربەدەستانی تورك لە (وان)داوایان لەسمکۆ کرد بچێتە مەرکەزی وویلایەت و سەر بۆحکومەت دابنەوێنێ و دڵسۆزیی خۆی بسەلمێنێ بەڵێنی شەرەفیان دابوویە

لەوچوونەدا بەسەلامەتی بگەڕێتەوە.بۆ دەربڕینی دۆستایەتی فەرماندەی ئۆردوی تورك لە(وان) دووسەد لیرەو هەندێ تفەنگ و فیشەکی بەئەحمەد تەقی و ڕەشید جەودەت و وەهبی بەگی یاوەری خۆیدا بەدیاری بۆ سمکۆی نارد. مەرجەکانی قبوڵ کرد خۆی و هەندێ لەپیادەکانی چوون بۆ (وان) کاربەدەستانی تورك بەڕێزەوە پێشوازییان لە سمکۆ کرد میوانی فەرماندەی ئۆردوو بوو.هەزار لیرەی تریان لەپارەکەی خۆی دایەوە لەگەڵ هەندێ چەکی تر.هەندێ سەرچاوەی تری کوردی ئەگێڕنەوە کەکاربەدەستانی تورك بەسمکۆیان ووتووە حکومەتی ئەنقەرە بڕیاری داوە هەزار سەربازی پڕ چەکی تورك بەجل و بەرگی کوردی یەوە بخەنە ژێر فەرماندەتانەوە لەگەڵ چەکدارەکانی خۆتان و چیتان پێویست بێ حکومەت بۆتان ئامادە دەکات.بەم هێزەوە بچنەوە ئێران و شوێن و جێگای خۆتان بگرنەوە لەوێ لەجێی خۆتان ئەحمەد ئاغای براتان بەوەکالەت دابنێ و خۆشتان بەو هێزەوە بچنە خوارووی کوردستان لای شێخ مەحمود لەگەڵ عباس ئاغا پێکەوە کاربکەن لەدژی ئینگلیز.سمکۆ بەو بڕیارە دڵخۆش دەبێت دوای ئەوەی ڕێگەی ئەدەن بڕواتەوە ناوچەکەو بارەگاکەی خۆی هەر چاوەڕوانی ئەو هەزار سەربازە دەبێ کەبۆی بنێرن بەڵام پاش ماوەیەك ئاگاداریان کرد بەهۆی باری سیاسی دەوڵەتانەوە مەسەلەکەیان دواخستووە).

لێرەدا دەرئەکەوێ کە تورکەکان بەهیچ جۆرێك متمانەیان بەسمکۆ نەکردووە چونکە بۆ گرەنتی گیانی سەربازە تورکەکان لەکاتێکدا کەدەچنە لای سمکۆ .ئەحمەد ئاغای برای وەك بارمتە دەبێت دابنرێ چونکە ترسی ئەوەیان هەبووە کە سمکۆ لەتۆڵەی شەبەیخونەکەدا تۆڵە لەسەربازەکانی تورك بکاتەوە.

لەولاشەوە ئینگلیزەکان کەزانیان سمکۆ چووەتەوە ناوچەکانی خۆی و شێخ مەحمودیش ناچێت بەگژ تورکەکاندا لەڕەواندوز ناچار ئینگلیزەکان پیلانێکیان داناو هێزێکی گەورەو تۆکمەیان لەکۆیەوە کەوتەڕێ بۆ سپیلك هێزەکەی ئۆزدەمیریش لەڕەواندوز هیچ ئاگاداری ئەو لەشکرکێشیە نەبوو کاتێکی زانی لەپشتەوە ڕێگای ڕەواندوزیان بڕیوە ئۆزدەمیر هەر هێندەی

پێ کرا ڕای کردوو لەسالّی 1923کۆتایی بەدەسەلآتی تورك هات لەخوارووی کوردستانداو ئۆزدەمیریش هەر لەو ناوچە دوورە دەستانە مایەوە و هیچی بۆ نەکرا ئیتر ئینگلیزەکان خۆیان قایم کردو گوندی (دیانە)یان کرد بەبارەگای سەرەکی و فرۆکەخانەیەکیان تیاداکردەوە(94)

لەو ماوەیەدا سمکۆ لەسەر سنووری تورکیا و ئێران بوو(کۆمەڵی ئیستیقلالی کوردستان)بەسەرۆکایەتی خالید بەگی جوبرانلی خەریکی خۆئامادەکردن بوون بۆبەرپا کردنی شۆرش خالید بەگ سمکۆ ڕانەسپێرێت تاپەیوەندی لەگەڵ سۆڤیەتدا بکات و داوای پشتیوانی و یارمەتییان لێ بکات سمکۆ بۆ ئەو مەبەستە ئەحمەد تەقی دەنێرێت بۆ دیتنی کونسوڵی سۆڤیەت لە ورمێ و ڕاسپاردەکانی سمکۆ بۆ سۆڤیەت بریتی دەبێت لە دوو داواکاری.: یەکەمیان ئەگەر ڕووسیا قایل بێت ڕیك بکەوێت لەگەڵمان من ئامادەم هەموو کوردەکانی لەگەڵ ڕێك بخەم ئەمەش یارمەتیەکی سیاسی و دەسکەوتێکی باشە بۆ ڕووسیا .بەو مەرجەی ڕووسیاش ئامادەبێت بۆیارمەتیدانی کوردەکان بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی و وەرگرتنی مافی نەتەوایەتیمان. دووەمیان ئەگەر ئەمەش ناکەن یارمەتی شەخسی خۆم بدەن بۆگەڕانەوەم بۆشوێن و جێگای خۆم لە ئێراندا لەسەر بەڵێن و لەژێر چاودێری ڕووسیا .کونسوڵی ڕووسیا لەوەلآمدا وتبووی بە سمکۆ بلێن داوای یەکەمی لەگەڵ سیاسەتی ئەمرۆی ڕووسیادا ناگونجێت و ناشیانەوێت درۆی لەگەڵدا بکەن چونکە لەپاشە ڕۆژدا ئەبێت کورد و ڕووس ڕێکبکەون بۆیە نایانەوێت بێ بەڵێن بن بۆ داوای دووەمیش ئەگونجێت تێبکۆشین و هەوڵ بدەین .باسمکۆش پەیوەندی لەگەڵمان هەبێت چونکە تازە سۆڤیەت پەیمانی دۆستایەتی و هاوکاری لەگەڵ حکومەتەکانی ئێران و تورکیا بەستبوو وەبەڵێنیان دابوو بە یەکتری کەهاریکاری ویارمەتی دوژمنانی یەکتر نەدەن.

بەشی چوارەم

....

پەیمانی لۆزان و بێ هیوای کورد

لە 24/ 7/ 1923 دا ڕێکەوتنی لۆزان لە نێوان نوێنەری بەریتانیا(سێرهۆراس رمبۆڵد) لەگەڵ تورکەکاندا پێك هاتن و ئیمزا لە سەر ئەو پەیمانە کرا کە تورکەکان واز لە هەموو مافەکانیان بهێنن لە عێراق و سوریاو فەلەستین و قوبرس و میسرو لیبیا بەو مەرجەی باکووری کوردستان و ئەرمینیای دەست بکەوێتەوە و لێی دانەبڕێت ، کە پێشتر لە پەیمانی سیڤەردا ئەو مافانەی دابوو بە کوردەکان و ئەرمەنەکان لە ڕێگای ڕاپرسی و زۆرینەی دانیشتوانەوە بڕیاری لەسەر بدرێت کە سەربەخۆ بن یا خود لەگەڵ تورکەکاندا بمێننەوە . بۆ ئەمانی ئەو دڵە ڕاوکێ یە تورکەکان وازیان لە مافەکانیان هێنا لەو وولأتانەدا کە دەوڵەتی عوسمانی بۆ چەند سەدە حکومڕانی تێدا کردبوو ، لە پەیمان نامەکەدا هاتووە کە کەشتی یە بازرگانی یەکان دەتوانن بە ئازادانە بە گەرووە ئاویەکاندا هاتوو چۆ بکەن لەکاتی ئاشتیدا . هەروەها کەشتی وولأتە بێ لایەنەکانیش دەتوانن هاتو چۆ بکەن لەکاتی جەنگ دا . بەم پەیمانە تێکڕای خەونەکانی کورد بوونە بڵقی سەرئاو کوردیش نا ئومێد بوو هەروەها لە تورکیادا چاکسازی دەستی پێ کردو کاروباری ناوخۆی وولأت لەکارە سەرەکی یەکانی چاکسازی بوو لە 29 تشرینی یەکەم 1923 بڕیار درا بە گۆڕینی خەلافەت بۆ ڕژێمی کۆماری بە شێوەیەکی فەرمیش مستەفا کمال بەسەرۆك هەڵبژێردرا جاری دووەم بڕیار درا تا کۆتایی ژیانی دەست بە کار بێت وەك سەرۆکی وولأت . ڕژێمی خەلافەت لە 24 / 3/ 1924 لا درا و دوا خەلیفەی دەوڵەتی عوسمانی وولأتی تورکیای بەجێ هێشت و بەهەمان شێوە بڕیار درا دین لە دەوڵەت جیا بکرێتەوە هەروەها بەهێز کردنی بیری نەتەووایەتی و گەڕانەوە بۆ کەلتورو مێژووی تورك و هەوڵدان بۆ بە تورك کردنی نەتەوەی کوردو کەمە نەتەوەکانی تر یاخود توانەوەیان لە بۆتەی تورکایەتی دا ئەمەش بووە هۆی بێ هیوایی کوردو هەستی ڕۆشنبیرانی کوردی وا لێ کرد بیر لە ڕاپەڕین و شۆڕش بکەنەوە بۆ بەرگری کردن لەخاك و ناوی کوردستان چونکە ئەو بەڵێنانەی کە تورکەکان دابویان بە کوردەکان هەموویان لە بیر کردو کەوتنە توندو تیژی نواندن بۆ ئەم مەبەستە کوردەکان لە ڕێگای کۆمیتەکانی ئەستەمبوڵ و ئەرزروم و.ئامەدو .بەتلیسە وە .لەهەوڵی

بەدەست هێنانی پشتگیری رووسەکان دا بوون بە پێش کەش کردنی هاوکاری بۆ دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ لە ژێر چاودێری رووسەکاندا ، بۆیە لەم کاتەدا بزوتنەوە کوردیەکان مۆرکێکی رێکخراوەیی وەرگرت (90) ، ئەوەی کە رۆڵی سەرەکی بینی لەم چالاکی یەکانەدا (کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستان) بوو لە هوشیار کردنەوەی دانیشتوانی ناوچە کوردی یەکان ، پاشان لە ناو سوپاش دا کوردەکان رۆڵێکی گەورەیان بینی کەسایەتی یە نیشتمان پەروەرە باڵا دەستەکانیش بەتایبەتی بەرپرسەکانی ناو سوپا لە شوێنە هەستیارەکاندا پەیوەندی یان بەیەکەوە دەکرد ئەمەش رێخۆشکەر بوو بۆ سەرهەڵدانی شۆرشی ساڵی 1925 .

شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران

دوای ئەوەی خەڵکی نیشتیمان پەروەری کوردستان نائومێدبوون لە دەسەلأتی کاربەدەستانی تورك بەرامبەر بە جێبەجێکردنی پەیمانی سیڤەری ساڵی 1920 کەزۆربەی مافەکانی گەلی کوردی دەستەبەر دەکرد و بەرامبەر بە هاتنە کایەی پەیمانی لۆزان کەئەو مافانە بە کورد ڕەوا نابینێ و لە بەرژەوەندی داگیرکەراندا بوو . کورد ناچاربوو جارێکی تر خۆیان ڕێکبخەنەوە بۆبەدەستهێنانی مافەکانیان بە دروستکردنی ڕێکخراوێکی سیاسی نەتەوەیی کە ئەوەش ڕێکخراوی ئازادی کوردستان بوو . ڕێکخراوی ئازادی لە ساڵی 1923 لە تورکیا لە لایەن کۆمەڵێك ئەفسەری گەنج و خوێن گەرمی کورد لەناو سوپای تورك دا زۆر بەنهێنی دروست بوو بوو، بەدەر لە گشت ڕێکخراوە سیاسی یەکانی پێشتر . ئەندامانی ئەم ڕێکخراوە خاوەنی ئەزمونێکی زۆربوون لە بواری سەربازیدا . بنکەی سەرەکی ڕێکخراوەکەش ئەرزرومی بارەگای تیپی هەشتەمی سوپای تورك بوو . دیارترین کەسایەتیەکانیش خالیدبەگی جبرانلی سەرۆکی تیپی ناوەندی ئەرزروم و کوڕ حسێن پاشای حەیدەرلی و یوسف زیا بەگی کۆنەئەندامی پەرلەمان و سەرۆکی لقی بەتلیس و خالیدبەگی حەسەنان فەرماندەی سوارەی حەمیدییە و سەرۆکی لقی ڤارکۆ و ئەکرەم بەگی سەرۆکی لقی دیاربەکر و سەیدعبدالقادر ئەفەندی سەرۆکی لقی ئەستەنبوڵ . لە سەرۆك هۆزە بەشداربووەکانیش حاجی موسابەگی سەرۆکی هۆزی خۆیتی جەمیل چەتۆی محمود بەگی میلان و عبدالرحمان ئاغای سلێمان ئاغای شەرناخ بەلأم ئەوەی جێگای سەرنجە شێخ سعید وەك ئەندامی دەستەی دامەزرێنەری ئەم ڕێکخراوە ناوی نەهاتووە . دەبێت دواتر وەك کەسایەتیەکی کاریگەر و شێخی تەریقەت بەشداری کردبێ پاشانیش چەند سەرۆك هۆزێکی تر پەیوەندیان کرد .

دروستبوونی ئەم ڕێکخراوە دەرئەنجامی سیاسەتی دژ بە کوردی تورکیا بوو وەك دەرکردنی یاسای نوێ ی کەمینەکان کە کوردەکان گومانیان لەگواستنەوەیان هەبوو بۆ ڕۆژئاواو پەرتەوازەکردنیان . لەگەڵ ئەوەشدا تەنها خەلافەت ئامرازی پێکەوە بەستنی کورد و تورك بوو ئەو ئامرازەش هەڵوەشایەوە . قەدەغەکردنی زمانی کوردی لە قوتابخانە و فەرمەنگەکاندا و ووشەی کوردستان وەك گوزارەیەکی جوگرافیایی بەکاردەهات ئەویش سڕایەوە. کاربەدەستانی بالاَ لە کوردستان هەموو تورك بوون حکومەت بەمانەشەوە نەوەستا بەڵکو دەست وەردانی ئاشکرای هەبوو لە هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی دا دروستکردنی کێشە لەنێوان خانەوادەو هۆزە کوردییەکان دا . کرینەوەی موڵکی کوردەکان بە پارەی ئەڵمانەکان و لە دوای یشدا دەرکردنی یاسای ژمارە (1505) کە ڕێگەی ئەدا بە دەست بەسەراگرتنی موڵکی کوردەکان و لە جێگەیان دانانی جوتیاری هاوردەی تورك . ئەمانە بەشێکن لەو هۆکارانەی کە بووە هۆی دروستبوونی ئەم ڕێکخراوە و هەوڵدان بۆ بەستنی کۆنگرەی ڕێکخراو . دوای بەستنی کۆنگرە . ئامانج تەنها بەدەستهێنانی ئازادی بوو بۆ کوردستان . لە کۆنگرەدا دووبڕیار درا یەکەمیان دەبێت شۆڕشەکە گشت کوردستان بگرێتەوە . مانگی مایسی 1925 دیاری کرا بۆ دەستپێکردنی شۆڕش . خاڵی دووەم کۆمەك و یارمەتی بۆ شۆڕش لە سێ ڕێگاوە بەدەست دەهات یەکەم لە ڕێگەی فەرەنسیەکان لە سوریاوە. دووەم لە ئینگلیزەکان لە عێراقە وە . ڕێگای سێهەمیش رووسەکان بوو ، هەندێك سەرۆك هۆز ڕایان لەگەڵ هاوکاری وەرگرتن لە رووس نەبوو . بەو پێ یەی کە ڕووسەکان کافرن و تورك باشترە لە رووس لێرەدا شێخ سەعید ناوی دێت و دەڵێ : ((کۆمەکی کافر زۆر باشترە لە چارەنووسی تاڵ وەك ئەوەی بەسەرگەلی ئەرمەندا هات ...))

بۆ ئەم مەبەستە گشت ئامادەکارییەك کرا بۆ شۆڕش. بەلاَم ئەوەی کە زۆر گرنگەو تا ئێستا شاراوەیە سەرکردایەتی کردنی شۆڕش بە چ شێوەیەك ڕادەستی شێخ سەعید کرا تا ئەو کاتەی کە لە ڕێکخراوەکەدا تەنانەت ناویشی نەهاتووە .ڕەنگە دوای دەستگیرکردنی زۆربەی

سەرکردەکانی ڕێکخراوی ئازادی لە لایەن تورکیاوە ئەو هەل و مەرجەی هێنابێتە ئاراوە کە شێخ سەعید وەك سەرکردەیەکی متمانە پێکراو لەلایەن خەڵکەوە دەرکەوتبێت .

بەلام ڕۆڵ و کاریگەری شێخ سەعید نابێ لە بیر بکرێت . خاڵێکی تر کە زۆر گرنگە ، بەلام تا ئێستا ساغ نەبۆتەوە شۆڕشی ساڵی 1925 شۆڕشێکی دینی بوو یاخود شۆڕشێکی نەتەوەیی؟ بەهەرحاڵ لە مانگی یانزەی ساڵی 1924 شێخ سەعید بە خۆی و سەد سوارەوە لە ناوچەکانی دیاربەکر سەردانی عەشیرەتە کوردەکانی کرد ئەمەش هۆکارێکی گرنگ بوو بۆ کۆکردنەوەی خەڵك و سەرۆك هۆزە کوردەکان بۆ هاوکاریکردنی شۆڕش . حکومەت لە نێوان ئیمزاکردنی پەیمانی لۆزان و لابردنی خەلافەت دا زنجیرەیەك کاری دژی کورد کرد . وەك لە پێشوتردا باسمان کرد کە زۆربەی نووسەران هاوڕان لەسەر ئەوەی کە سەرهەڵدانی شۆڕشی ساڵی 1925 دەرئەنجامی ئەوکارە خراپانەبووە.

بەلام ئەو وادەیەی دانرا بۆ شۆڕش ، پێشخرا بۆ 21 ی ئازاری 1925 ئەمەش هۆکاری هێنانی هێزی تورکیا بوو بۆ کوردستان و گوشار خستنە سەر دانیشتوانی کوردستان لە ڕۆژی 1925/2/15 ئاژانسی ئەنادۆلی تورکی بڵاوی کردەوە کە لە گوندی پیرانی نزیك ناوچەی (گەنج) مەفرەزەیەکی جەندرمە بۆتە دەمەقاڵەیان لەگەڵ پیاوێك بە ناوی شێخ سەعید کە نزیکەی 50 پیاوی لەگەڵ بووە لە ئەنجامدا دوو جەندرمە کوژران .

لە 23 / 2 / 1925 چاپەمەنیەکانی تورکیا بڵاویان کردەوە کە ئەمە کارێکی ڕێگرانەیە(91) .بڵاوکراوەیەکی سەربازی بەریتانیا لەقوستەنتەنیە دەڵێ کاریگەری وەها گرنگی نەبووە . بەڵکو تورکیا گەورەی دەکات لە 24 / 2 / 1925 وەزارەتی ناوخۆی تورکیا بڵاوی کردەوە ئەمە کارێکی بە بەرنامە و نەخشەیی یە . لە مانگی ئازاری داهاتوودا شۆڕشێکی گەورە سەرهەڵدەدات لایەنگرانی شێخ سەعید ژمارەیان دەگاتە (7000) حەوت هەزار چەکدار لە 26 / 2 / 1925 چاپەمەنیەکان ڕای دەگەیەنن و هەموو ناوچەکە لەژێر

کـۆنترۆڵی شۆڕشـگێراندایە بزوتنەوەکـەش لەبنەڕەتـدا شۆڕشـێکی ئـاینی یـە ئامـانجیش هێنانەوەی یەکێك لەکوڕەکانی سـوڵتانە بۆ سـەر کورسی خەلافەت .
بۆ ئـەم مەبەستەش شۆڕش لە 21 / 3 / 1925 ڕاگەیـەنرا ئەمـەش بەهـاتنی هێزێکی تـورك بۆسـەر گوندی پیران و شـەڕو پێکدادان دەسـتی پێکرد لەئەنجامدا هێزی تورك شکستی خوارد . ئـەم شکستە و ئازاد کردنی دیار بەکرو دەورو بەری بـووە هۆی بەئـاگا هاتنـەوەی تورکیـا و هەر زوو ئەنجومەنی نیشتیمانی تورکیا داوایـان کـرد کۆبوونەوەیەك ئەنجام بدرێ تابڕیـارێکی گرنگ و کۆتـایی بـدەن . کـە گرنگترینیـان دەرکردنـی حـوکمی عـورفی لەگشـت ویلایەتـەکانی خۆرهـەلآتی تورکیـا واتـە کوردسـتان بـوو . نـاردنی هێزێکـی (25000 سـەربازی بەشـەمەندەفەر لەبـاکوری حەڵـەب و هـاوکاری کردنـی فەڕەنسـەکان بەکردنـەوەی سـنووری سـوریا و بانگهێشتکردنی لاوانی تورکی لەدایکبـووانی 18 سـاڵ تـا 28 سـاڵ. پاشـان دادگـای سـەربەخۆ دامـەزرا لەدیـار بـەکرو ئەنقەرە هەموو دەسـەلآتێکیـان پێدرا .
عیسمەت ئینینۆی سـەرۆك وەزیران هێزێکی گـەورەی مەشق پێکراو بەچـەکی نـوێ ی ڕۆژئـاوای نـاردە کوردستان ئـەم هێـزەش زیاترلـە (25) هـەزار سەربـاز دەبـوون بـۆ ئـەم مەبەسـتە شـەڕ درێژەی کێشـا لـەنێوان هـەردوولادا دوا بنکەی شۆڕشگێڕان (دارەخـان) بـوو کـوردەکـان شکستیـان هێنـاو شێخ سـەعید و دکتۆر فوئـاد و هـاوڕێکانیـان گـیران . لـەهـەمـان سـاڵیشدا بەدادگـایەکی نـادادپـەروەرانە لەسێدارەدران . خـاڵی شکستی شـۆڕش جـگە لـەنـابەرامبەری هێـزو ئـەو ئـامـادەبـاشیەی ئەنجومـەنی نیشـتمانی بـوو جـگە لەمەش پـێش دەسـتپێکردنی شـۆڕش زۆریـەی ئەفسـەرە کـوردەکـان لـەلایەن تورکیـاوە گیران . لە هەمان کاتیشـدا یوسـف زیـا بـەگ سـەردانی تـەفلیس دەکـات وەك سـەرۆکی کۆمیتـەی کوردسـتانی بـۆ کۆمـەك و هـاوکاری لەنوێنـەرانی رووس (ئـارالۆف و شـاخۆفیسـکی)بـەلێنی تـەواوی پـێ دەدەن . کـە ئەوان دەسـەلآتی تەواویـان لەمۆسـکۆوە پێدراوەو بەڵێنەکانیش بریتی بـوو لـەهـاوکاری کـردن بـە پەنجـا هـەزار لـیرەو چـل هـەزار تفـەنگ ئەمـەش لەبەلگەنـامەکان و ڕاپـۆرتی کونسـوڵی

سۆڤیەت لەئەرزروم (پاڤلۆڤیسکی) لە 10 / 6 / 1923 ئەو بەڵێنانەی بە (زیا بەگ و خالید بەگ ی سەرۆکی کۆمیتەی ئەرزروم درابوو وەك گاڵتە پێکردن و تەنانەت رایان وابوو بێ حورمەتی پێکردنە بۆ ئەو کەسانەی بروایان بە سەربەخۆیی کوردستان هەیەو هەوڵ دەدەن بۆ ئەو ئامانجە . (پاڤلۆڤیسکی) دەڵێ زیابەگ لێرە بەدواوە وتوێژ لەگەڵ ئارالۆف و شاخۆفیسکی بەمەبدەئی دانانێ و بەڵکو بەلایەوە سووکایەتی یە بەخۆی و بەکۆمیتەی کوردستانی کە ئەو دیاری کراوە بۆ وتوێژ لەگەڵ روسیا . . رووسەکان دەڵێن هێندە زیا بەگ نائومێد بوو لەروسیا گوێی لەوتەکانمان نەگرت و پێنج هەزار لیرەمان بۆ خۆی بەڵێن دابوو ، بەڵام ئاوری لێ نەدایەوە لیرەدا دەرئەکەوێت کە چەندە شێخ سەعید وەك شێخێکی تەریقەت لەهەوڵ دا بووبێ گرنگی کارەکان و قورسایی زیاتر لەسەر شانی یوسف زیا بەگ و خالید بەگی جوبران و ئەوانی تر بووە . دەرئەنجامیش تێدەگەین کە شۆڕشی ساڵی 1925هەرچەندە شۆڕشێکی ئاینی بووبێ زیاتر لەلای کەسایەتی یە ناسراو و باوەڕپێکراوەکانی تری کۆمیتە کوردستانی یەکان کەسەر بەڕێکخراوی ئازادی بوون شۆڕشێکی نەتەوەیی بووە ئامانج لای کۆمیتەکان تەنها سەربەخۆیی کوردستان بووە.

بەڵام دوای ئەوەی سالانی 1923 – 1924 کۆمیتەکانی کوردستان . لەهەوڵ و تەقەلای بەدەست هێنانی پشتگیری روسەکاندا بوون . بەو پێ یەی دوژمنی هاوبەشیان کۆیان دەکاتەوە کە ئەویش دەولەتی تورکیایە . دوای نائومێد بوون لەبەڵێنەکانی نوێنەرانی رووسیاو پێش خستنی بەرژەوەندی یە بالاکانی تریان لەهەولی سەرقاڵ کردنی کوردەکاندا بوون کە شۆڕش بەناچاری دەستی پێ کرد . چونکە هیچ هاوکاری و پشتیوانی یەك نەبوو کە وەك بەڵێن درابوو . پەیمانی لۆزانیش لەبەرژەوەندی تورکدا بوو . کەواتە دەگەڕێینەوە بۆ ئەو خاڵەی کەدەڵێن ئایا شۆڕشی ساڵی 1925 شۆڕشێکی دینی بووە یاخود نەتەوەیی ئەمەش دەرئەنجامەکان دەری دەخەن کە ئەو شۆڕشەی دەستی پێکرد شۆڕشێکی نەتەوەیی و دینیی بووە و هەرچەندە دەرەنجامی شۆڕش بەشکست و لەناوچوونی

گیانی خۆیان کۆتایی هات ، بەڵام بیری نەتەوەیی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لەهەڵکشاندابوو . دوای کۆتایی هاتنی شۆڕشی شێخ سەعید حکومەتی باشوری کوردستانیش وەك ئەوەی کەنوێنەران و سەرکردەکانی لە دەرەبەگ و موڵکدار و بورژوازیەکان پێك هاتبوو لەگەڵ ئەوەشدا پەرۆشی پەرەپێدان و پێشکەوتنی کوردستان بوون.ئەم حکومەتە ڕەوشێکی باشی خوڵقاند بۆ پێشکەوتنی وولات لەڕووی ڕۆشنبیری و ئابوورییەوە .هەروەهارۆڵی هەبوو لەپێك هێنانی هێزی پێشکەوتنخوازی و سیاسی کورد.(95) ڕاگەیاندنی ئۆتۆنۆمی باشوری کوردستان هاوکات بوو لەگەڵ بەستنی پەیماننامەی ئنگلۆ–عێراقی لەتشرینی یەکەمی ساڵی 1922مەرجەکانی ئەم پەیماننامەیە لەسەر عێراق زۆر توندبوون.مەبەستیش ئەوەبوو کەبەریتانیا کۆنترۆڵی سیاسی و ئابوری عێراق بکات بۆیە ئەم پەیماننامەیە تورەی و بێزاری خەڵکی هێنایە کایەوە هەروەها ئەو پەیماننامەیە بێزاری لای سەرجەم خەڵکی کوردستان دروست کرد ماددەی سێیەمی ئەم پەیماننامەیە کەپەیوەستە بە (ئازادیی ویژدان و یەکسانیی نەتەوەکان) هیچ ئومێدو ئاسودەییەکی نەبەخشی بەهێزە نەتەوەیی یەکانی کورد کەبۆ بەدیهێنانی مافی چارەنوسی نەتەوەیی تێدەکۆشا.هەروەها پەیماننامەکە لەئاست (خۆبەڕێوەبردنی کورد بێ دەنگ بوو).لەکۆتایی ساڵی 1922دا حکومەتی شێخ مەحمود چەندین نوێنەری خۆی ڕەوانەی بەغداد کرد بۆباسکردنی ئەو پرسانەی کەپەیوەستن بەئۆتۆنۆمی بۆ کورد بەڵام لایەنی ئینگلۆ–عێراقی داوا ڕەواکانی سەرکردەکانی کوردی لەبارەی خۆ بەڕێوەبردن بەگران وەسف کرد،بۆیە وتوێژەکان بەبن بەست گەیشت،هەروەکو ئەنجامی وتوێژەکان نوێنەرانی حکومەتی سلێمانی تۆفیق بەگ و عبدالرحمن ئاغا و عیزەت بەگی جاف و مستەف پاشا لەگەڵ ئەدمۆنس دا. ئەدمۆنس لەیاداشتێکدا نوسیویەتی: زۆر سەرسام بووم،کاتێ کورد بەناوی ئەندامانی حکومەتی کاتی کوردی قسەیان دەکرد(96). دوای ئەوەی شێخ مەحمود دڵنیا بوو لەوەی کەئینگلیز هەروەکو ساڵی 1919مامەڵەی لەگەڵ دا دەکەن، ئەویش دەگەڕا بەدوای هاوپەیمانی نوێ دا لەگەڵ ئەوانەی کە بڕوایان بەخەباتی ڕەوای کورد هەبوو تا ئەو لایەنگریانە بەدەست بهێنێت . پەیوەندی کردنی شێخ مەحمود بەعەرەبەکانی عێراق بۆ شۆڕشی سەرتاسەری دژی بەریتانیا وای کرد کەسەرکردەی ئەرکانی هێزەکانی ئاسمانی بەریتانیا(سالمۆند)لەڕاپۆرتێکدا لە22ئاداری

1923* بۆ وەزیری هێزی ئاسمانی لە(لەندەن)ناردووە و نوسیویەتی کورد بەیەکەوە لەگەڵ ناسیۆنالیستانی عەرەب لەعێراق کارناکەن بۆ هەڵگیرساندنی شۆڕشێکی سەرتاسەری لەیەك کاتدا . بەڵکو پەیوەندی یان لەگەڵ تورکیش دا هەیە لەو هەلومەرجەدا شێخ مەحمود بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم خاڵە بانگهێشتی بەغدا کرا بەلأم ئەو چوونی بۆ بەغداد ڕەتکردەوە. دەرئەنجامی هێزی ئاسمانی بەریتانیا دژی کورد بەکارهێنرا.لە3ئاداری 1923 شاری سلێمانی لەلایەن فرۆکەکانی ئینگلیزەوە بۆردومان کرا.

هەر لەپێش هاتنەوەی سوپای ئینگلیز حکومەتی شێخ مەحمود بڕیاری دا بەگواستنەوەی بارەگای حکومەت و ئۆردوی کوردستان بۆ سورداش ئیتر سلێمانی چۆڵکراو ئۆردوی کوردستان بەسەرۆکایەتی شێخ مەحمود لەجاسەنە مۆڵی خوارد.لەراپۆرتێکی ساڵح زەکی بەگ فەرماندەی بەرگری بەرەی دەربەندی بازیانی پێ سپێردرابوو دەڵێ (دوژمن جێگا گرنگەکانی دەربەندی گرتووە.منیش فەرمانم دا کەهێزی پیادەو سوارە شەڕی بەرامبەر نەکەن و بکشێنەوە ئەو عەشایەرانەی کەلەوێ بوون هەموو درۆیان لەگەڵ کردین بەبێ شەڕ ڕێگاکەیان بۆ دوژمن چۆڵ کرد. دوژمن بەهێزێکی زۆرەوە بەرەو دۆڵی سورداش هات لەبەرئەوە بارەگای لەشکرمان گواستەوە بۆ هەڵەدن و خێزانەکانیشمان ڕوویان کردە گەلألەی ماوەت و دێ ی سەفرەو

---

*22ئاداری 1923ئەم بەروارە ڕەنگە هەڵەبێ چونکە دوای نوسینی ڕاپۆرتەکە سلێمانی بۆردومان کرا ئیتر چۆن لە3ئادار سلێمانی بۆردومان دەکرێ .ڕەنگە 22ی شوبات بێت

لەکۆتایی مانگی ئاداری 1923 هێزەکانی بەریتانیا چەندین پەلاماری فراوانی کردە سەرکورد لەئاکامدا بەشێکی زۆری خوارووی کوردستان ی داگیرکرد.

زەروون و لەوێ نیشتەجێ بوون.(97) هەموو ڕۆژێك فڕۆکەکانی ئینگلیز بۆردومانی ناوچەکانی سلێمانیان دەکردو ژن و منداڵ و خەڵکی سڤیلیان دەکوشت و گوندەکانیان دەسوتاند. لەناوچەکانی سلێمانی و کەرکوك لەشکری شێخ مەحمود پەلاماری سوپای ئینگلیزیان ئەداو شەڕی پارتیزانیان دەکرد. دوای ئەمانە شێخ مەحموود بەباشی زانی بارەگای لەشکری کوردستان بگوێزێتەوە بۆ قەلاچوالان و ئەوێ بکات بەبارەگای سەرەکی.

لەناوەڕاستی تەمووزی 1923دا ئەنجومەنی عێراقی ئەم بەیاننامەیەی دەرکرد.

1-حکومەتی عێراقی بەنیاز نی یە فەرمانبەر لەناوچە کوردییەکان دابمەزرێنێ.بێجگە لەکادێرانی تەکنیکی.

2-حکومەت بەنیاز نی یە دانیشتوان ناچار بکات زمانی عەرەبی لەدۆسیە فەرمی یەکاندا بەکاربهێنێ.

3-ئازادی داب و نەریتە ئاینییەکان لەناوچە کوردییەکان دەستەبەردەکا.

حکومەت ئەم بەیاننامەیەی لەبەرچەند هۆکارێکی تەکنیکی دەرکردهەروەها بەمەبەستی پەرتەوازەکردنی هێزە ناسیۆنالیستەکانی کوردی.بەلام لەناو جەماوەری کوردی دا هیچ بایەخێکی نەبوو لەپاڵ ئەمەشدا چەکدارانی کورد لەهەڵەبجەو قەرەداغ و ناوچەکانی تر ئامادەیی خۆیان بۆ شەڕ لەپاڵ شێخ مەحمود دژی داگیرکەران ڕاگەیاند.لە16ئاب سەرلەنوێ شاری سلێمانی بەدڕندەیی لەلایەن فڕۆکەکانی بەریتانیاوە بۆردومان کرایەوە لەئاکامدا ژمارەیەکی زۆر ژن و منداڵ و پیرو پەککەوتە بونە قوربانی. تورکیاش دژی بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردستانی خواروو وەستا ئەوەبوو لەزستانی ساڵی 1923دا هێزەکانی لەناوچەکانی سەرسنوری ویلایەتی موسڵ زیدەتر کرد(98).

کاپتن لاین لەیاداشتەکانیدا دەڵێت: دانیشتوانی سلێمانی چونکە کوردی نەتەوەیی بوون و لەهەڵبژاردنی مەلیك فەیسەڵ دا ڕاوێژیان پێنەکرا، لەکاتێکدا خەڵکی کەرکوك ڕەگەزە تورکەکە باڵادەست بوو، بەئاشکرا فەیسەڵیان ڕەتکردەوە.ڕاستە ژمارەیەك عەرەب لەلیوای کەرکوك

هەبوون بەتایبەتی عەشیرەتی عوبێدی کۆچەریی کەلەدەشتی نێوان تەپۆلکە کوردی یەکان و دیجلەدا دەژیان .

هەروەها جەبووری یە سوزەنەکاویەکان* کەتامەزرۆی راوە جرجی رووبارەکە بوون تاکەنارەکە نیشتەجێ بوون–وێرای کوردەکان ژمارەیان زۆر زیاتر بوو کەچی تورکمانەکان کاریگەری سیاسیان بەهێزتربوو،بەوەش هەرچەندە ئەوانە بەتورکمان دەناسران،لەکوردو عەرەب زیاتر ملکەچی یاسابوون. بەلأم کەلینێکی ئاشکرایان بۆ ئێمە سەبارەت بەبانگەشەی ئێمە بۆ هێشتنەوەی ولایەتی موسڵ لەبندەستی خۆماندا پێك هێنا کەبەردەوام ململانێی لەسەربوو. خۆشبەختانە لیوای کەرکوك سنوری نەبوو،بەلأم لەرۆژهەلأتەوە قەزای چەمچەماڵ ولیوای سلێمانی هەبوون.

کوردەکان هەر لەسەرەتای داگیرکردنی خوارووی کوردستانەوە سوپای بەریتانیایان بەرزگارکەر تەماشا دەکرد خۆشحاڵ بوون بەهاتنی سوپای ئینگلیز چونکە زۆر نەهامەتیان چەشتبوو بەدەست تورکە عوسمانیەکانەوە بەلأم دوای ئەوەی بۆیان دەرکەوت ئینگلیزەکانیش هیچیان پێ نیە بۆکورد ئیتر بۆبەرگری لەخۆکردن لەرووی ئینگلیزەکاندا وەستانەوە. هەرلەم پێناوەشدا لەمانگی مارتی 1919دا کوردەکانی ناوچەی زاخۆ کاپتن (پێرسن)یان کوشت لە14ی تەمووزیشدا کاپتن(ئوللی)لەئامێدی کوژرا پاشان لەسەرەتای مانگی نۆڤەمبەرداکوردەکانی ئاکرێ و زێبار راپەرین و سەرئەنجام کاپتن(سکۆت)وکاپتن(بێل) کوژران(99). شۆرش و پاشاگەردانی کوردستانی گرتەوە.ویلسن لەراپۆرتێکدا کەبۆحکومەتی بەریتانیای نوسیبووی.

....

*سوزەنەکاویەکان:جۆرە نەخۆشیەکە دەرئەنجامی کاری ناسروشتی سێکسی توشی ئەندامی نێرینە دەبێت دیارە ئەو جۆرە نەخۆشی یە باوبووە لەناو ئەو عەشیرەتەدا.بڕوانە یاداشتەکانی کاپتن لاین(کوردو عەرەب بەریتانیەکان وەرگێرانی دکتۆر یاسین سەردەشتی ل103.

دەڵێ(هەراو گێرەشێوێنی هەموو سنوری گرتۆتەوە)لە14ی تەمووزی 1919دا کوردەکانی بادینان ڕاپەڕین و ناوچەی ئامێدی یان لەئینگلیزەکان سەندەوە ئەفسەرە سیاسیەکانی ئینگلیز کوژران.هێزێکی تیپی 13بەسەرکردایەتی (نەیتنگڵ)لەدوری 25میل لەشاری ئامێدی جێگیرکرا بۆ هێرش بردنە سەر کوردو خۆیی سازدا لەماوەی 15ڕۆژدا ئینگلیزەکان هێزی تریان کۆکردەوە وپاشان هێرشیان بردە سەر کوردەکان لەسەرەتای ئابدا سوپای ئینگلیز سەرکەوتنی بەدەست هێنا و ڕاپەڕینەکەی کوژاندەوە وهەموو ڕابەرەکانی بەدیل گرت بەڵام ئەم سەرکەوتنەی ئینگلیز کوردی لەخەبات ڕانەگرت لەحوزەیرانی 1920دا کوردەکان لەگەلی (مزیرکان)300سەربازی ئینگلیزیان کوشت(100).

لەناوچەکانی دەوروبەری سلێمانی و شارباژێڕ لەسەرەتای بەهاری 1925بەفەرمانی شێخ مەحمود لەشکرێکی زۆر کۆکرایەوە بەرەو ناوچەکانی سلێمانی و کەرکوک.بەئامانجی هێرش بردن و پەلاماردان–هێزێکی لیڤی گەورە بەیارمەتی چەند فرۆکەیەك دوای شەڕێکی سەخت هاتنە چوارتا و لەوێشەوە هێرشیان هێنا بۆ(کەناروێ)کەبارەگای شێخی لێ بوو.پاش شەڕێکی خوێناوی،فرۆکەیەکی دوژمن پێکراو خرایە خوارەوە و زیانێکی زۆر بەر سوپای دوژمن کەوت سوپای کوردیش دەستکەوتێکی باشی هەبوو.لەشکری داگیرکەر بەشکاوی بەرەو (چوارتا)گەڕایەوە.بەڵام بەداخەوە هەست بەئازایەتی کردن وای لە(کەریم بەگی فەتاح بەگ)ی هەمەوەند و(شێخ محەمەد سەییدە بچکۆلە)کرد کەڕێگای ئەزمڕ لەسوپای دوژمن بگرن و دوای سێ ڕۆژ شەڕی خوێناوی لەشکری کورد کشایەوە و دوژمن (کەناروێ)ی سووتاند،لەم شەڕەدا دوژمن گەمارۆی شێخ مەحمودیاندا. ماجد مستەفا و یونس عبدالقادر.داوایان لەشێخ کرد بچێتە دواوە تاکو ژیانی لەمەترسی ڕزگاربێت دوای ئەو شەڕە شێخ مەحمود گەڕایەوە بۆ دێی (کەنەسوورە)ی نزیك ناوچەی (بانە)(101).

هەر لەم سەروبەندەدا کاربەدەستانی تورك زۆر دڕندانە مامەڵەیان لەگەڵ کوردانی ڕاپەڕیوی باکوردا دەکرد دوای کۆتایی هاتنی شۆڕش ئیتر کەوتنە قەلاچۆکردنیان، کوردانی گشت

پارچـەکانی نیگـەرانی و نـاڕەزایی یـان دەربـڕی بـۆ ئـەم مەبەسـتە سمکـۆ گشـت لایـەك ئاگاداردەکاتەوە لەدڕندەیی تورکەکان و ئەو مامەڵە نادروستەی کەبەرامبەر بەڕابەرانی شۆڕشی ساڵی 1925کرا .

مێژوونوسـی گـەورە دکتـۆر کـەمال مەزهـەر لـەگۆڤاری ڕەنگـین ژمـارە 16دا نامەیـەکی نێـوان سمکۆی شکاك بۆ بابکر ئاغای پشدەر بڵاودەکاتەوە کەبەبۆنەی لەسـێدارەدانی شـێخ سـەعیدی پیران و هاوڕێکانی یەوە،لەئەرشیفی بەریتانیا هاتووە.

لەدەوروبـەری سـاڵی 1914وە نـاوی سمکـۆ بۆتـە یـەکێك لـەناوە ناسـراوەکان لای دەزگـا دیبلۆماسـیەکانی ڕووسـیاو بـەریتانیاو ئێـران و تورکیا.لەباڵوێزخانـەی هەریـەك لـەوەزارەتی هەندەرانیان دۆسیەکی گـەورە بۆسمکـۆ تـەرخانکراوە.دکتۆر کمـال دەڵێـت ئەم(قسـەیە تـەواو ڕاست و دروستە تەنها من بۆ خۆم بەسەدان و سەدان جار ناوی سمکۆم لەناو بەڵگەنامـە نهێنـی یـەکانی بـەریتانیاوعێراق دا بینیـوە بەڵگەنامـەی ئـەوتۆیان تێدایـە پـتر لـەدوو سـێ لاپـەڕەی پڕکردۆتەوە ئەمەش ژمارەیەکی گەورەیە. چونکە بەڵگەنامەی دبلۆماسی بەچڕو پـڕی بـۆ تاکـە ڕووداوێك یا دیاردەیەك تەرخان دەکرێت هەر لەبەر ئەوەشە کەسمکۆ شوێنێکی دیاری لەناو ئەو بەرهەمانەدا بەردەکەوێت کە بـۆ لێکدانـەوەی مێـژووی هاوچـەرخی کـورد تـەرخان کراوە.تـەنها لازاریف لەبەرهەمە نازدارەکەی خۆیدا ((زۆرانبازی لەسەر کوردستان)) کە تەنها بۆ دوا دەساڵی سەدەی نۆزدەهەمین و سەرەتای سەدەی بیستەمی تەرخان کردووە بەلایەنی کەمەوە بیست و هەشت جاران ناوی سمکۆی هێناوە بابـەکر ئاغـای پشـدەریش لـەسمکۆ کـەمتر ناسـراوە بـەڵام ئەویش کەم نەبووە پیاوێکی زۆرزان و زیرەك و داناو دووربین بلیمەت و هۆشیاربوو.

بابکر ئاغا هەر زوو لەوە تێگەیشت کەکەمالیەکانی تورکیا لەگەڵ نەتەوەیی کورددا نیازپاك نـین لەبەرئـەوە بەگفتـەکانیان هەڵنەخەڵـەتاو دژی تورکخواکـانی کوردسـتان وەسـتا ئەوەنـدە زۆری نەبرد لەناو کورددا ڕیسوا بوون بەتەوسەوە خـەڵکی کوردسـتان ناویـان لێ نان(جـل خوارەکـان) بابکر ئاغا پێی وابوو لەوانەیە کورد بتوانن لەڕێگەی ئینگلیزەوە شتێك بۆخۆیان هەڵکرێنن بەڵام

لەگەڵ ئەوەشدا ڕۆژێك لەڕۆژان دژی شێخ مەحموود نەوەستا. لەگەڵ کۆتایی هاتنی شۆڕشەکەی شێخ سەعیددا ڕەفتاری بێ ئەندازە دڕندانەی کەمالی یەکان بەرامبەر بەڕابەرانی کورد لە باکوردا هەموو ئەو کوردانەی بەخەبەر هێنا کەتورك دەستخەڕۆی کردبوون حوزەیرانی ساڵی 1925 بڕیاری خنکاندنی شێخ سەعیدی پیران و دکتۆر فوادو نزیکەی پەنجا نیشتمان پەروەری دڵسۆزی هەژاند.کوردی بەغداد ڕۆژی 26/حوزەیران/1925کۆبونەوەیەکی گەورەیان لەپارکی(مۆد)سازکردو بروسکەی نارەزایی خۆیان دایە کۆمەڵەی نەتەوەکان و گشت دەوڵەتە گەورەکان وادیارە ئەم بەسەرهاتە دڵتەزێنانە سمکۆیان بەجارێك شێتگیرکردووە پاڵیان پێوە ناوە بەرامبەر تورك بەهەڵوێستی خۆیدا بچێتەوە .سمکۆ زوو دەبزوا زوو بڕیاری دەداو دەست و برد ئەوەی دەکرد کەبەڕاستی دەزانی و پێ ی دەکرا.

لەوکاتەدا لەناوهەموواندا دووربینی بابکر ئاغای پشدەر دێتەوە یاد یەکسەر نامەیەکی تایبەت بۆ ئەوو لەرێگەی ئەویشەوە ژمارەیەك نامەی تر بۆ ڕابەرانی کورد بەڕەشید جەودەت دادەنێرێت.سمکۆ زۆر بڕواو متمانەی بەڕەشید جەودەتی برای مەحمود جەودەت بوو دەیزانی کوردپەروەرێکی بێ غەل و غەشە بۆیە ئەوی بۆ ئەو کارە هەڵبژارد.ڕەشید جەودەتیش کەدەرچووی فێرگەی سەربازی عوسمانی بوو بڕوای تەواوی بەکوردایەتی سمکۆ بوو.ڕەشید جەودەت تامرد بەرێزەوە ناوی سمکۆی دەهێنا کورە گەورەکەی بەناوی خەسرەوی کوڕی ئەوەوە ناونا.

ئینگلیزەکان وێنەی ئەو نامەیان دەستکەوتووە کەرۆژی26/حوزەیران1925سمکۆ ناردویەتی بۆ بابکر ئاغای پشدەری واتە لەو رۆژانەدا کەلە دیاریەکر بریاری خنکاندنی شێخ سەعیدی پیران و هاوەڵەکانی دەردەچێت.ئینگلیزەکان یەکسەر نامەکە دەکەن بەئینگلیزی و وێنەی لێ دەنێرن بۆ لەندەن و بەغداد دانەیەك لەو نامەیە بەئینگلیزی لەسەر ئەو فایلە نوسراوە (کەسایەتیەکان.سمکۆ)ئەمەش دەقی وەرگێراوی ئەو نامەیەیە کەخۆی لەخۆیدا بەڵگەنامەیەکی مێژوویی بایەخداری پر لەدەرس و پەندە

"سۆما

26ی حوزەیران 1925

بۆ بابکرئاغا

برای بەرێزم

پتر لەجارێك باسی دروستی و تێگەیشتنی خۆمم کردوە دەربارەی ئەو سیاسەتەی ئێوە چەند ساڵێکە لەپێناوی بەرژەوەندی و بەرەو پێشچوونی نەتەوەکەماندا پەیرەوی دەکەن رەفتاری دڵرەق و درندەی تورك لەگەڵ گەلەکەماندا.بەتایبەت لەم چەند مانگەی رابردوودا لەوانەی گەیاندین کەباوەرمان پێ یان بوو.لەوە دڵنیام لەمەودوا لەسەر رێبازی خۆت سورتر دەبیت و کۆششێکی زۆر بۆ رزگارکردنی نەتەوەکەمان دەکەیت تورکەکان هەمیشە نەیارمان بوون.ئەویش نەك تەنها لەبەر ئەوەی بریاریان داوە نەتەوەکەمان قربکەن.بەڵکو لەبەرئەوەیش کەبەتەواوەتی دەستبەرداری ئیسلام بوون و تەخت و تاراجی خەلافەتیان هەڵتەکاندووە.نامەی نەسیحەتم بۆ ژمارەیەك هاورێ هەڵخەڵەتاوەکانمان نوسی وە ئەوانەی باوەریان بە تورکەو تائێستاش هەرخزمەتی دوژمنی باوەکوشتەی ئاین و نەتەوەکەمان دەکەن.رەشید جەودەت ئەفەندی ئەو نامانەتان بۆ دەهێنێت ئێوەش بۆیانی رەوانەبکەن.ئەو نامانە سەرنجیان بۆ ئەو راستیانە رادەکێشن کەبۆمان شیکردوونەتەوە لەسەر تۆش پێویستە لەمەودوا خۆتیانی لێ نزیك بکەیتەوە و وایان لێ بکەیت لەدیوی ناوەوەی ئەو سیاسەتە تێبگەن کەتۆ پەیرەوی دەکەیت بەو

جۆرەش ئێوەو ئەوان دەتوانن بەرەیەکی گەورەی ئەوتۆ پێکهێنن کەببێتە پاڵپشتمان بۆ سەندنی تۆڵەی شەهیدەکانمان و ئەوانەی خۆبەخت دەکەن.من تەواو لەگەڵ سیاسەتی تۆدام.چونکە ئەو رێگە دروستەی تێدا بەدی دەکەم کەبۆی هەیە بمانگەیەنێتە رزگاری گەلەکەمان.رەشید جەودەت ئەفەندی بەدوورودرێژی باسی درندەیی تورکەکانت بەرامبەر بەکورد پێ رادەگەیەنێ لەگەڵ رێزی زۆرم.

ئیمزا
سمکۆ

کریس کۆچێرا لەکتێبەکەیدا لاپەرە104دا دەڵێ:کەسمکۆ لەلایەن ئێرانیەکانەوە شکاو چووە خواروی کوردستان لەوێوە دووبارە گەڕایەوە بۆ ناو خاکی تورکیا وە ماوەی ساڵێك لە(تورکیا)خۆی حەشاردا،لەساڵی 1924دا هاتەوە ناو خاکی ئێرانەوە لەگەڵ سەرلەشکر(عەبدڵڵای تەهماسبی)کە سەرکردەی هێزی شیمالی ئێران بوو چاویان بەیەکتری کەوت و دوای ئەوە پاش ساڵێك لەساڵی 1925چووە(چەهریق)و (رەزاشاه) دڵنەوایی کردو ئەویش سوێندی خوارد کە هەتا ماوە بێدەنگ دانیشێت.بەڵام لەپاش ساڵێك دووبارە سەری بەرزکردەوەو بەیارمەتی چەند کەسێك لەعەشیرەتی هەرکی هێرشیان بردە سەر شاری (سەڵماس)و گەمارۆی شارەکەیان دا بەڵام ئەو جارەش شکاو هەتا سنوری تورکیا کشایە دواوە لەوێ تورکەکان گەمارۆیان داو چەکیان کرد لەکۆتایی ساڵی 1926دا چووە ناو خاکی عێراقەوە لەساڵی 1927 دووبارە چووە ناوخاکی تورکیاوە سەرلەنوێ لەساڵی 1928دا لەگەڵ چەند پیاوێکی خۆیدا چووە ناوخاکی عێراقەوە لەو کاتەی کەحکومەتی ئێران داوای سمکۆی

کرد لەعێراق.حکومەتی عێراق لەوەڵامدا ووتی سمکۆ پەنابەری سیاسی یە دووبارە پاش چەند مانگێك گەڕایەوە بۆناوخاکی ئێران و بوو بەحاکمی شنۆ*

لەخوارووی کوردستانیش لەکانوونی دووەمی 1925کۆمەڵەی گەلان،وەفدێکی ناردە کوردستان ڕاپرسیەك بەئەنجام بگەیەنن(102). چونکە ئینگلیزو تورك نەیانتوانی بەگفتوگۆ کێشەی ویلایەتی موسڵ بەلادا بخەن .لەو ڕاپرسیەدا کوردی سلێمانی و کەرکوك دژی لکاندنی بەعێراقەوە دەنگیان دا.کوردی هەولێرو موسڵ لەگەڵ ئەوەدابوون بەعێراقەوە بلکێنرێ بەمەرجێ ئۆتۆنۆمیان لەچوارچێوەی عێراق دا بۆ دەستەبەربکرێت.شێخ مەحمود دوور لەسلێمانی سەرەوکاری شەڕی چەکدارانەی دژی ئیمپریالیزمی ئینگلیزی دەکرد،بۆیە مەندوبی سامی بەریتانیا لە13ی حوزەیرانی 1925دا خەلاتێکی(6000)ڕوپیێ یی بۆ سەری شێخ تەرخان دەکات.لەگەڵ ئەو هەموو بەرهەڵستکاری و بەرەنگاری یەی کورددا وەفدەکەی کۆمەڵەی گەلان لە16ی تەمووزی 1925بڕیاری لکاندنی وویلایەتی موسڵ (خوارووی کوردستان)یان بەعێراقەوە دا بەو مەرجەی خۆیان خۆیان بەڕێوەبەرن.کەتائێستاش بۆ ئەو خۆبەڕێوەبردنە کورد تێ دەکۆشێ لەگشت ناوچەکانی خوارووی کوردستاندا.

لە1925/12/16کۆمەڵەی گەلان بڕیارێکیان دەرکرد کەتێدا پێشنیاری لکاندنی خوارووی کوردستان یان بەعێراقەوە پەسەندکرد.ئینگلیز لە1926/2/24دا کۆمەڵەی گەلانیان دڵنیاکردەوە کەئەو مافەی کورد مسۆگەر دەکات(103).

عێراق ناچاربوو وەکو پاداشتێك بەرامبەر بەوەی خوارووی کوردستانی پێشکەش کرا لە1926/1/18دا پەیمانێك لەگەڵ ئینگلیزدا مۆر بکات.

....

*هیچ سەرچاوەیەك باسی نەکردووە،کریس کۆچێراش ئامارەی نەداوە بەهیچ سەرچاوەیەك ڕەنگە ئەو کاتەی کەگەڕاوەتەوە بۆ ووتوێژ لەگەڵ حکومەتی ئێرانیدا چوویێتە شنۆ ئەویش ساڵی 1930بووە(نوسەر)

عەرەبەکان تەنیا بەو پەیمانە ڕازی بوون.چونکە ئەو دیاری یەی ئەم پەیمانەی سازکرد گەلێك پڕ بایەخ بوو وەك سەرەك وەزیرانی عێراق پێی لێنا.عێراق بێ کوردستان ناتوانێ بژی. چونکە کوردستان بۆ عێراق وەکو سەرە بۆ لاشەی مرۆڤ.ئەوکاتەش ڕژێمی عێراقی کوردی بەبەڵێنی بێ کاکڵە هێوردەکردەوە.سەرەك وەزیرانی عێراق لە1926/1/21دا لەبەردەم پەرلەماندا دەڵێ: بەڕێزان(گەر هەموو توخم و تۆوەکانی عێراق مافی خۆیان نەدرێتێ،ئەم وولاتە توانای ژین و بەردەوامی نابێت.دەبێت مافی کورد دەستەبەربکرێت.دەبێت فەرمانبەرانیان لەخۆیان بن،زمانەکەیان بکرێتە زمانی ڕەسمی یان.دەبێت منداڵانیان لەقوتابخانەدا بەزمانی زگماکی خۆیان فێرکرێن).

لە1927/6/2دا پاش ڕێکەوتن لەگەڵ ئینگلیز شێخ مەحمود ناچار بوو داوای پەنابەرێتی لەئێران بکات.لەساڵی 1929دا ئینگلیزەکان بەڵێنی دا بەئەندام بوونی عێراق لە کۆمەڵەی گەلان.بۆیە عێراق پەلەی بوو تازمانی کوردی بەڕەسمی بناسێ لەناوچەکوردنشینەکاندا ئەمەش وەك نیازچاکی بەرامبەر بەگەلی کورد.

لەساڵی 1930ئینگلیزەکان داوای بەستنی پەیمانیان لەگەڵ عێراق کرد ئەمەش بۆ بەستنەوەی عێراق بەخواستەکانی ئینگلیزەوە بۆ هەرکارو بۆ کاتێکی پێویست.

ڕاپەڕینی بەردەرکی سەرای سلێمانی

لــەدوای ڕێکەوتنامـــەی ســـالّی 1930لــەنێوان عێــراق و بــەریتانیا کەلــەهیچ بەنــدێکی ڕێکەوتنامەکەدا مافەکانی کوردی مسۆگەر نەکردو خەڵکی شاری سلێمانی ناڕازی بـوون لـەڕۆژی 6ی ئەیلولدا لەبـەردەرکی سـەرای شـاری سـلێمانی ڕاپـەڕینێکی جـەماوەری هەڵگیرسـا چـونکە هەموو سیاسەتمەداران و ڕۆشنبیرانی عەرەب لەعێراقدا مافی دروست کردنـی ڕێکخـراوو پـارت و کۆمەڵەی سیاسی یان هەبوو(105). بەلأم کورد لەو مافە بێ بـەش کرابوو،هـەروەها ئـەو گفتـە سەرزارەکیانەی حکومەتی عێراقی بۆ دابین کردنـی خۆبـەڕێوەبردنی خـەڵکی کوردسـتان هیچـی نەچووە بواری جێ بـەجێ کردنـەوە و کـورد نائومێـدبوون بەئاشـکرا لەڕاپرسـیەکەی پێشـوتردا ناڕازی بوونی خۆیان لەلکاندنی خوارووی کوردستان بەعێراقەوە نەشاردەوە بەلأم لەمەشدا هیچ حساب بۆ کوردنەکرا لەهەمان کاتیشدا متەسەریفی سلێمانی تۆفیق وەهبی بەگ لەسەرکارەکەی دوورخرایەوە کەلای خەڵکی شار پیاوێکی نیشتیمان پەروەرو خۆشەویست بـوو ئەمانـە هۆکـاری ســەرەکی هەڵگیرســاندنی ڕاپەڕینەکــە بوو.بــۆ دیــاری کردنــی ڕۆژی 6ی ئــەیلول کــەڕۆژی هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق بوو وەك بەرپەرچ دانەوەیەك ڕاپەڕین دروسـت بوو.لـەو ڕۆژەدا جەماوەر لەبەردەرکی سەرا کۆبوونەوە. فایەق بێکەسی شاعیریش ڕۆڵی بەرچاوی هەبوو لەهاندانی هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگاو قوتابیان و کاسبکارو دوکاندارو بازاڕەکان داخـران ژمـارەی خۆپیشـاندەران لەهــەزاران کـەس تـێ پـەڕی هەریۆیـە حکومـەت بـۆ سـەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکە هێزێکی زۆری ڕەوانەی ناوسەرای سلێمانی کرد بەسـەریانەکاندا بلأوبوونەوە.پاشـان کەوتنـە گولـلەبارانکردنی خـەڵکی بـێ چـەك وڕاپەڕیوو.خەڵکەکـە لەسـەرەتادا بەخوێندنـەوەی شیعری نەتەوەیی وبزواندنی هەستی خـەڵك و پۆلیسـەکان کەوتنـە تەقـەو جـەماوەریش بـەدارو

بەبەرد لەبەرامبەریان وەستانەوە کاربەدەستانی ناو سەرا داوای هێزی زیاتریان کرد لەو کاتەدا 100سەربازی پڕ چەك هاتن بۆ یارمەتی پۆلیسەکان.ئەهلی شار کەئەمەیان بینی ئەوەندەی تر شێلگیرتربوون(106). ئیتر کار لەکارترازا بەتفەنگ و دەمانچە بەربوونە تەقەکردن لەخەڵك لەپەنجەرەکانی سەراوە.فەرماندەی سەرا کەبینی خوێن ڕژاوە داوای هێزێکی تری کرد خێرا فەوجێکی تر هات مەترە لۆزیان دامەزراندو کەوتنە تەقەکردن تالای نیوەڕۆ ئەم شەڕە درێژەی هەبوو پاشان بڵاوە بەخەڵك کرا بەپێی بەیانێك کەحکومەت بڵاوی کردەوە دەڵێ(لەکارەساتی 6ی ئەیلوولی سلێمانی دا 9پۆلیس بەدارو بەرد وخەنجەر برینداربوون و سەربازێك کوژراوە وسێ سەربازیش برینداربوون)بەڵام ڕاستیەکەی 45کەس کوژراو195کەسیش بریندار بوون هەربۆیەش بەو ڕۆژە ئەوترێ(ڕۆژی شەشی ڕەشی ئەیلول)پاشان حکومەت کەوتە گرتنی سەرانی خۆپشاندەران کەبریتی بوون{(1) عەزمی بەگی بابان 2-شێخ قادر شێخ سەعید 3-ئەورەحمان ئاغا 4-حمە صالح بەگ 5-حمە ئاغای ئەورەحمان ئاغا 6-عیزەت بەگی وەسمان پاشا 7-فایەق بەگ 8-شێخ محەمەد گولاوی 9-مجید ئەفەندی کانیسکانی 10-ڕەمزی فەتاح 11-تۆفیق قەزاز)

دەسەڵاتدارانی عێراقی ئیتر ترس و خەمیان نەما.دەم و دەست شەڕ دژی شێخ مەحمود دەست پێ دەکاتەوە. لەسەرەتای شوباتی 1931شێخ مەحمود یەکەمین نامە بۆ کاپتن(هۆڵت)ی سکرتێری بەشی ڕۆژهەڵاتی کۆمیسێری باڵای بەریتانیا لەبەغداد دەنێرێ و داوای لێ دەکات بەقازانجی ئەو بکەوێتە نێوانەوە بەڵام لەڕاستیدا پاش شەڕی ئاوباریك لە(1931/4/5)دا لە ناوچەی کفری شێخ تێدەگات هەوڵەکانی بێهودەیە لەم شەڕەدا دەرسێکی قورس بەلایەنگرانی شێخ مەحمود دەدرێ پاش ئەم شەڕە شێخ مەحمود دەگەڕێتەوە لەڕۆژهەڵاتی پێنجوێن دەحەوێتەوە لە1931/4/24دا نامەیەکی تر بۆ کۆمیسێری باڵای بەریتانیا دەنوسێت و داوای لێدەکات کەنوێنەرێ بنێرێ بۆ گفتوگۆ لەسەر هەل و مەرجی تەسلیم بوونی شێخ مەحمود.شێخ لەپاش پێنج ڕۆژ گفتوگۆ لەگەڵ کاپتن هۆڵت دا لەپێنجوێن

بەوە قایل دەبێ کەخۆی تەسلیم بکات لە 1931/5/12لەهەر شوێنێك کەحکومەتی عێراقی دیاری بکات بژی بەمەرجێ موچەو خەرجی تەواوی بدرێتێ بۆ دابینکردنی پێداویستیەکانی پاشان لەگەڵ ژمارەیەك سوارە و پۆلیس دا دێت بۆ سلێمانی لە5/15بەفرۆکە بۆ(ئور)دەبرێ بۆماوەیەکی کاتی لەمیوانخانەی هێلی ئاشتی عێراقدا دەمێنێتەوە پاشان دەینێرن بۆ (ناسریە).بەم جۆرە ژیانی سیاسی مەلیکی کوردستان کۆتایی دێت.

شۆڕشی ئاگری داغ

دامركاندنەوەی شۆڕشی شێخ سەعیدو بزوتنەوەی عەشیرەتەكان لەكوردستان و چەك دامالین و رێكاری عورفی و نیداری دژی بەشداربووان و بەرتیلدانی چەند سەركردەیەكی كوردو سیاسەتی تواندنەوەی زۆرەملێ و بەتوركاندنی هەموو لایەنەكانی ئابوری و كۆمەلایەتی وسیاسی،ئەمانە هەموویان نەبوونە هۆی بنەبڕكردنی كێشەی كورد.ئەو هۆكارە بنەڕەتیانەی هەلگیرساندنی شۆڕشەكانی گەلی كورد هەروەكو خۆیان مانەوە،كەبریتی بوون لەبێبەشكردنی لەمافەكان و چەوساندنەوەی نەتەوەیی و هەژاركردنی جوتیاران كەلەژێر دەسەلاتی دەرەبەگەكانی كوردو شێخ وئاغاو سەركردە ئاست كەمەكاندا ژیانیان بەسەردەبرد(107).

لەئەنجامی ئەم تۆلەسەندنەوەدا كە ئەنجام دران لەسالی 1928–1929ئەو كوردانەی كەهێزەكانی حكومەت راوەدوی نابوون .سەرجەم هێزەكانیان كۆكردەوە لەناوچە شاخاوی یە سەختەكانی خۆرهەلاتی وولاتدا.چونكە شاخەكانی ئارارات بوبوە حەشارگەی سەرەكیان.لێرەدا جەنگاوەرە چاونەترسەكانی رێگای ئازادی نیشتیمان حەشارگەو پەناگای خۆیان دۆزی بووەوە لەتەنگەبەری شاخەكاندا.ئەوانە سەركەوتونەبوون لەململانێ ئاشكراكەیان چونكە ململانێیەكی نابەرامبەربوو لەگەل هێزەكانی حكومەت.لیژنەی سەربازی و سیاسی (خۆیبوون– الاستقلال)خۆیان ئامادە كرد بۆ راپەڕین لەناوچەی ئارارات.ئەم لیژنەیە رۆلێكی بەرچاوی بینی لەدروستكردنی هۆشیاری نەتەوەیی لەلای كورد(108).

كۆمەلەی (خۆیبوون)لەمانگی ئابی سالی 1927دا لەكۆنگرەی رێكخراوە كوردی یە سەرەكیەكان دامەزرا.(رێكخراوی تەعالی كوردستان،كۆمەلەی رێكخراوە كوردی یە كۆمەلایەتیەكان و كۆمەلەی سەربەخۆیی كوردستان).هەروەها ژمارەیەك لەسەرۆك خێلەكان و كەسانی تریش لەنیشتیمان پەروەرە كوردەكان ئامادەی كۆنگرەكەبوون.

(کۆمەڵەی خۆیبوون)پارتێکی سیاسی بوو خاوەنی پەیڕەو پرۆگرامی ناوخۆیی بوو هەریەکێك لەئەندامانی ئەم پارتە (سوێندی برایەتی)یان خواردبوو هەروەها بەڵێنیان دا بەبەردەوامی لەتێکۆشان و خەبات لەپێناو یەکخستنی هەموو کوردو هەروەها لەپێناو دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ.

بەپێی بەرنامەکانی ئەم حزبە کەلەکۆنگرەکەدا دانرابوو کۆمەڵێ ئەرکی بۆخۆی دیاری کردبوو. لەوانە(خەبات و تێکۆشان لەدژی تورکەکان)تاکو دەرکردن و ڕاونانی هەموو سەربازانی تورك لەخاکی پیرۆزی کوردستان وەگرنگی دابوو بە دروست کردن و پێکهێنانی چەند یەکە یەکی تایبەتی چەکداری و مەشق پێکردنیان و پڕچەك کردنیان بەچەکی نوێ لەگەڵ دروست کردنی پەیوەندی دۆستایەتی لەگەڵ وولآتانی دراوسێ و لەوانەش حکومەتی ئێرانی و گەلی ئێران لەگەڵ گرنگیدان بەپروپاگەندەکردن بۆ کێشەی کورد لەدەرەوەی تورکیا بۆ ئەم مەبەستەش چەند لقێکیان لەدەرەوەی کوردستان کردەوەولەسوریاو لوبنان وژمارەیەك لەوولآتانی ئەورووپاو ویلایەتەگرتووەکانی ئەمەریکا.لەگەڵ ئەوەشدا (خۆیبوون)پەیوەندی یەکی تۆکمەی هەبوو لەگەڵ پارتی نەتەوەیی ئەرمەنی (تاشناق) ئەو پارتەش بەشداریکرد لە ئامادەسازی بۆ ڕاپەڕینی ئارارات.هەر لەو کۆنگرەیەدا کەلەناوچەی (بێحەمدون)ی لوبنان سازکرا بڕیاردرا کە ئیحسان نوری پاشا کە کەسایەتیەکی نیشتیمان پەروەرو فەرماندەیەکی بەتوانای سوپای عوسمانی بوو دوای ئەوەی لەتورکەکان دابڕا بەدڵسۆزی یەوە تێدەکۆشا بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی کوردستان.هەربۆیەش کۆنگرە بڕیاری دا بکرێتە سەرکردەی شۆڕشەکە.ئەویش توانی سەرلەنوێ هێزەکانی سەرۆك خێڵی جەلالی(ئیبراهیم حسکی)لەتیلۆ ڕێك بخاتەوە کەناسرابوو بەئیبراهیم پاشا.ئیحسان نوری پاشا توانی گشت کۆمەڵە چەکدارەکانی کورد پێك بهێنێتەوە بەپێی پێویست .هەروەها پەیوەندی کرد بەسمکۆوە.کەئەو کاتە سمکۆ سەرقاڵی خەبات و تێکۆشان بوو لەدژی دەسەلآتدارانی ئێران جگە لەمانەش کۆمەڵەی (خۆیبوون)ڕۆژنامەیەکیان دەرکرد بەناوی(ئاگری)کۆمیتەی ناوەندی (خۆیبوون)لەناوچەی

حەڵەب بوو(109). تاهاوینی 1928کەلەلایەن فەڕەنسیەکانەوە پەرتەوازەکران. گەلێك لەپیاو ماقوڵان و ناودارانی کورد لەکۆمیتەی ناوەندی دا ئەندام بوون کەسەرکردە دیارەکانیان بریتی بوون لە (قەدری جەمیل پاشا،جەلالەت عالی بەدرخان،حەسەن ئاغای حاجۆ،ئیحسان نوری پاشا، ئەکرەم جەمیل پاشا،مەمدوح سەلیم و عارف عەباس).سەرکردایەتی خۆیبوون بریار دەدەن کە دەرس و پەند لەشکستیەکانی رابردوو وەربگرن.بۆیە دەیانەوێ زۆر بەنهێنی و بەپارێزەوە کاربکەن،هەموو تیرەو تایەفە کوردەکان بەلای شۆڕشدا رابکێشن.کاری چەکداری خۆیان رێك بخەن.جەنگاوەرانی کورد بەچەك و تەقەمەنی هاوچەرخ چەکدار بکەن و بەرە بەرە فێری یاساو رێسای جەنگیان بکەن ئەم گروپە پێش پارتیزانەکانی ئەمەریکای لاتین رێسای شۆڕشگێڕی یان داهێنا، رێبەرانی (خۆیبوون) کەسوربوون لەسەر وەدەرنانی دوا سەربازی تورك لەکوردستان درێژە بەشەڕ بدەن و هەموو هەوڵێك دەخەنەگەڕ کە دوژمنایەتی وولاتانی دراوسێ نەکەن و رایدەگەیەنن کە خوازیاری ئەوەن باشترین پەیوەندی دۆستانەیان لەگەڵ دەوڵەت و میللەتی ئێراندا هەبێت سەبارەت بەعێراق و سوریا(خۆیبوون)دووپاتی دەکاتەوە کەرازی و خۆشحاڵە بەو مافانەی کەبەپێی بریارەکان کە بەکوردی ئەم دوو وڵاتە دراوە خوازیاری زیاتر نی یە بۆیان.سەرئەنجام (خۆیبوون)دێنە سەر باسی ئەو بەدحاڵی بوونەی نێوانی کوردو میللەتی ئەرمەنی و بەیەکجاری چارەسەری بکەن.هەروەها پەیوەندی یەکی بەهێز لەنێوان حزبی(خۆی بوون)و حزبی(داشناك)یاخود(تاشناق)دا هەبوو.

(خۆیبوون)دوای ئەوەی لەکۆنگرەی (بێحەمدون)دا کە45رۆژی خایاند زۆربە نهێنی کارەکانی ئەنجام ئەدا گشت کێشەکان و ئاستەنگی شۆڕشەکانی پێشوتری خستەڕوو ئەمان بەچارەسەرێکی کاتی کاریان لەسەر دەکرد تابەهەڵەی پێشودا نەرۆن.نوسەری پێشکەوتووخوازی بیانی (س–هاڤان)لەنوسینێکدا ئاماژە بەبزوتنەوەی کوردی دەکات و دەڵێت(ئەم راپەرینە مایەی گرنگی دانی تایبەتی بوو لەرووی رێکخستنی رێك و پێکەوە کەبەهۆی چەندین گروپی کوردی یەوە لەکۆنگرەدا هاتە ئاراوە لەهەمان کاتدا ئەم رێکخراوە

زیاتر لەڕێکخراوێکی یەکگرتووی جەماوەری یەوە نزیکە)(110). چوارچێوەی ڕاپەڕینەکە بەرە بەرە فراوان بوو لەو هەل و مەرجەدا دەسەڵاتدارانی تورك هەروەك پیشەی بەردەوامیان ڕێگەی مانۆڕی گرتەبەرو پێشنیاریشی خستە بەردەم ئیحسان نوری پاشا بۆ ئەنجامدانی دانوسانی ئاشتیانە لەناوەڕاستی ئاياری 1928دا ئەنجومەنی تورکیا لیژنەیەکی ئەشتەوایی پێك هێنا کەلە (12)نوێنەرو ژمارەیەك بەرپرس لەولایەتەکانی ڕۆژهەڵات پێك هاتبوو.ئەم لیژنەیە چاوی بەشاندێکی کوردی کەوت بەسەرۆکایەتی ئیحسان نوری پاشا لەشارۆچکەی(شێخلی- کۆپری)(لەناوچەیەکی بێ لایەن کەشۆڕشگێڕان و هێزەکانی تورکیای لەیەکتری جیادەکردەوە)شاندی حکومەت ڕایگەیاندبوو کەلێبوردنی گشتی دەرئەکەنوو پێشنیاریشیان کردبوو کە پۆستی باڵا بە هەندێکیان دەبەخشن.

بەڵام شاندی کوردی هەموو داواکارییەکانی لایەنی تورکی یان ڕەتکردەوە. تا ئەو کاتەی کە حکومەت گشت مافە نەتەوەییەکانی بەفەرمی لەلایەن تورکەکانەوە دانی پیا دەنرێ.ئەمەش مەرجی شاندی کوردی بوو پاشان گفتوگۆکان بێ ئەنجام کۆتایی هات.

لەسەرەتای ساڵی 1930زۆربەی ولایەتەکانی باکووری خۆرهەڵات لەژێر سەرپەرشتی کوردەکاندا بوو.حکومەتی ئەنقەرە ناچار بوو هێزێکی گەورە کۆبکاتەوە. بەسەرکردایەتی ساڵح پاشا کە(40)هەزار سەربازو 10تۆپ و 550ڕەشاش و 50فڕۆکەی جەنگی(111). بۆ شکستهێنان بەشۆڕشگێڕان دوای چەند شەڕێکی توندوتیژ کەنزیکەی مانگێکی خایاند لەمانگی 1930/1 ئیحسان نوری پاشا وتارێکی لەڕۆژنامەی(ئاگری)دا بڵاوکردەوە کەداوای لەهەموو گەلی کورد کرد یارمەتی بە چەك و ئازوقە پێشکەش بەشۆڕشگێڕان بکەن هەروەها ئیدارەی ئارارات بانگەوازی بۆ کوردی سوریاو عێراق کرد کەیەکبگرن بۆخەبات دژی زوڵم و زۆری تورك وێنەیەکی ئەم بانگەوازە نێردرا بۆ کۆمەڵەی گەلان شەڕ درێژەی هەبوو لەهەموو بەرەکانەوە لەمانگی نیسان دا شۆڕشگێڕان لەناوچەی (کیرێ)کەرتێکی سەربازی تورکیای تێکشکاند .حکومەتی تورك هێزی زیاتریان نارد بۆ ناوچەکان لەزنجیرە شەڕێکدا سوپای تورك زیانی زۆری

پێگەیشت(2000) سەربازی تورك بەدیل گیران و 60پەشاش کەوتە دەست کوردەکان(12) فڕۆکەی جەنگی خرانە خوارەوە 45 ئامێری سەربازی دەسکەوت بوو.دەسەڵاتدارانی تورك توشی شۆك بوون ئیتر حکومەت ناچاربوو شەڕی یەکلاکەرەوە بکات لەگشت ناوچە دوورە دەستەکانی تورکیاوە هێز کۆکرایەوەو رەوانەی ناوچەکانی ئارارات کرا لەم کاتەدا شۆڕشگێڕەکان لەناوچە شاخاویەکاندا لەشەڕدابوون بەڵام حکومەتی ئێرانی خزمەتێکی گەورەی پێشکەش بەتورکەکان کردو ڕێگای دان لەپشتەوە بەناو خاکی ئێراندا سوپای تورك بۆ گەمارۆدانی شۆڕشگێڕان.هێرشی تورك لەپشتەوە کاریگەربوو زۆر دڕندانە پەلاماری ناوچەکەیان داو بەپێی زانیارییەکان دەسەڵاتدارانی تورك (1550)کوردیان سەربڕی (200)گوند سوتێنرا هەرچەندە کوردەکان توانیان لەهەندێ شوێندا پاشەکشەبکەن بەدوژمن بەڵام زۆری دوژمن و کاریگەری چەکی قورس کوردەکانی ناچار کرد پاشەکشەبکەن.ئیحسان نوری پاشا و ژمارەیەك لەسەرکردەکان توانیان بگەڕێنەوە ناوخاکی ئێران بەڵام ئیبراهیم پاشا لەگەڵ لایەنگرەکانیدا کەوتنە گەمارۆی دوژمنەوە لەشەڕێکی توندا شەهید کرا ئەوانەشی لەگەڵیابوون بەدیلی کەوتنە دەست تورکەکان لەم شەڕانەدا 3000لەکوردەکان کوژران هەرچی مەڕو ماڵاتی کوردەکان بوو لەناو گوندەکاندا هەموو بەتاڵان بران.هەندێك لەچەکدارانی کورد لەسوریاو عێراقەوە کەنزیکەی (1000)چەکدار دەبوون هاتنە ناوچەکانی ماردین و مەربادی سەر سنورو دۆڵی سۆراخ.بەڵام نەیانتوانی رەوشی شۆڕشگێڕانی ئارارات سوك بکەن بۆیە لەژێر گوشاری هێزەکانی تورکدا ناچاربوون ناوچەکە جێ بهێڵن.

لەو سەرو بەندەدا ژنێکی ئینگلیز بەناوی(ڕۆزیتا ڤاربەن)راپۆرتێکی کەم وێنە لەسەر شۆڕشی ئارارات دەخاتە بەر دەست.ئەم ژنە پاش ئەوەی بەبێ هودە هەوڵی دا بۆ ئەرمەنستانی سۆڤیەت بڕوات.سەرئەنجام گەیشتە کوردستان و یانزە ڕۆژ لەگەڵ شۆڕشگێڕانی کوردا مایەوە.لەو ماوەیەدا وێنەی یەکێك لەو فڕۆکانەی گرتووە کە کوردەکان خستبویانە خوارەوە یەك دوو تۆپی لەو تۆپانەش دیبوون کە کوردەکان گرتبوویان (112). (ڕۆزیتا ڤاربەن)لەسەر

کۆمەکی ئێران بۆ بزوتنەوەی کوردەکان ئەوە دەگێرێتەوە کەچۆن کوردەکان نەیاندەزانی ئەو تۆپانە بەکاربهێنن کە دەستیانکەوتبوو داوایان لە(مزەفەرالدولە)ی فەرماندەی هێزەکانی ئێران لەئازەربایجان کرد کە تۆپچییان بۆ بنێرێ بەلأم ئەو رۆژنامەنووسە دەڵێ:(وا دیاربوو کوردەکان شەریان بەجۆرە سەرگەرمی یەك دەزانی هەر ژنێك منداڵێکی لەکۆڵ و تفەنگێکی بەدەستەوە بوو)(113). کە ئەمەش هێندەی تر بارگرانی یە بۆ کورد کەلەم کاتە ناسکەدا سەرکردەی شۆرش ئیحسان نوری پاشا سەرکردایەتی چۆڵ بکات و روو لەئێران بنێ و بەرەی شەرەکانیش ئەگەر لەشکستیشدا بن دەکرێ سەرکردە پشتی تێ بکات؟ .کۆمەڵەی(خۆیبوون)کەکارەکانی ئیحسان نوری بوو بە مایەی شەرمەزاری بۆیان ئیتر رێگەیان بەخۆیان نەدا کەکەسێکی تر وەکو فەرماندە بسەپێنن بەسەر شۆرشگێراندا کە هێشتا لەبەرەکاندا درێژەیان بەخەبات دەدا.کوردەکان هەڵەیەکی گەورەیان کرد کەشەری بەرەییان دامەزراند.

دەبوایە هەر لەسەرەتاوە شەری پارتیزانیان هەڵبژاردایە وحسابی زۆرتریان بکردایە کەدەوڵەتێك نەبێت هاوکاری بەردەوامیان پێشکەش بکات لەچەك و تەقەمەنی و خواردن و هەروەها گواستنەوەی کوژراوو بریندارەکان بۆ بەرەکانی دواوە. بەلأم کوردەکان لەسەر سکی رووتی پەلاماری دەوڵەتێکیان دەدا کە تا ئەو کاتەش زۆر ناوچەی دەرەوەی وولأتەکەی خۆیان لەژێر چنگدا بوو.خاوەنی پێگەی نێودەوڵەتی بوون و ناوچەکەیان بۆ هەندێك وولأت وای دەخواست کەبەناچاری رێز لەتورکیا بگرێ چونکە هەڵکەوتەی ناوچەکە گرنگی خۆی هەبوو جگە لەزۆری سەربازو جۆری چەك و کردنەوەی رێگای پشتەوەی ئێران کە هاوکارییەکی راستەوخۆو کاریگەربوو بۆلێدانی کوردەکان ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ کە دوژمنایەتی هەمیشەیی لەسیاسەتدا نی یە و دۆستی هەمیشەیش نیە.کەدەڵێن10کیلۆمەتر تورکەکان بەقولأیی خاکی ئێراندا هاتوون بۆ لێدانی کوردکان.دامرکاندنەوەی ئەم شۆرشەش دەبێتە بەشێك لەتراژیدیای نەتەوەیەك بۆ بەرەنگاربوونەوەی مەرگە ساتی راستەقینە بێ ئەوەی کۆمەڵەی گەلان هەربونیان هەبێ لەو کاتەدا یاخوود خۆیان بە بەرپرسیاری مێژوویی و ئەخلاقی و ئینسانی

بزانن کە لە بەر چاویان نەتەوەیەك قەلاچۆ دەکرا ئەوانیش بێ دەنگ بوون. پاش کۆتایی هاتنی شۆڕشـی ڕەوای خـەڵکی بـاکوری کوردسـتان کەچـوار سـاڵی خایانـد و هیـوای هەڵچـنراوی نەتەوەیـەکی تینـوی ئـازادی و سـەربەخۆیی خـامۆش بـوو لـە باشـوریش شـێخ محمـود دوور خرابۆوە بۆ شاری (ناسریە)ی خواروی عێراق. لە ڕۆژهەڵاتیش بزووتنەوەکەی سمکـۆی ڕۆژ لـە دوای ڕۆژ بێ هێز دەبوو ڕەزاشا ئەستێرەی بەختی ئەدرەوشایەوە.ئەگەر گۆڕانکـاری بکرایـە لـە کابینــەی حکومەتــدا مــەرجی کابینــەی نــوێ دەبوایــە لــەناوبردنی سمکــۆ و بزوتنەوەکــەی لەپێشەنگی کارەکانیدابووایە بەتایبەت وەزیری جـەنگ دەبـوو ئـەو بەڵێنـە بـدات کـە لەتوانایـدا هەیە سمکۆو شۆڕشەکەی تەفرو و توونا بکات .سمکـۆش لەلاوازیـدا بـوو ڕەزا شـای ئێـران ئـەو هەلەی قۆستەوە کە سمکۆ لاوازە بۆیە پلانی کوشتنی بۆ دارشت .

چۆنیەتی ڕووداوی شەهیدکردنی سمکۆی شکاک 1930/6/21

کاتێك سمکۆ چووە شنۆ لەلایەن (سادق خانی نەوڕۆزی)یەوە پێشوازی یەکی گەرمی لێ کرا(117) (سادق خانی نەوڕۆزی) حاکمی شنۆ بوو.بەڕواڵەت ڕێزی زۆری گرت.بۆ ئەوەی سمکۆ زیاتر لەحکومەتی ئێران دڵنیابکات کەمەبەستیان ئاشتی و گفتوگۆی ڕێکەوتنە .بەلام پێشتر پیلان دانرابوو بۆ کوشتنی سمکۆ. (ئیگڵتن)لەکتێبەکەیدا (جمهوریەتی مهاباد)دەڵێ سەرکردەی لەشکری ئێران (عەبدوڵلای تهماسپی)بوو. دیارە پێش دەستپێکردنی شەڕ سمکۆ چاوەڕوانی (عەبدوڵلای تهماسپی)بووە بەبۆچوونی (نوسەر)ڕەنگە سمکۆ لەچاوەڕوانی و گۆڕینی کات دەکەوێتە گومانەوە.بۆیە دەیەوێت شوێن بگۆڕێ و تابۆی دەکرێ ئەم پێشتر دەست بووەشێنێ.ڕەنگە هەرواش بووبێ هەواڵی نەهاتنی (تهماسپ)بۆ شنۆ بەهۆی تێکچوونی ئوتومبێلەکەیەوە وا لەسمکۆ دەکات بگەڕێتەوە بۆ ناوشار دوای ئەوەی کە دوو سوار بەپەلە دێنە لای سەرهەنگ سادق نەوڕۆزی و هەواڵی دەدەنێ کەسەر لەشکر بەیانی دەگاتە لاتان. دوای ئەوە سادق خانی نەوڕۆزی سەرکردەی سەربازگەی (شنۆ)بەبیانووی ئەوەی ئەیەوێ لەڕێگای سەردانێك بکا بۆیەکێك لەبنکەکانی سەربازی لەسمکۆ جیائەبێتەوە سمکۆو هاوڕێکانی بەرەو شنۆ دەگەڕێنەوە کەلەو کاتەدا دەیان سەربازی چەکدار لەناوچەند سەنگەرێکی ئامادەکراوی ئەمبەرو ئەوبەری سەرە ڕێگاکە خۆیان حەشاردابوو بۆسەیان بۆ سمکۆ نابووەوە.سمکۆش کەباڵابەرزو چوارشانەبوو سێ ڕیز فیشەك لغی بەقەدیەوە و دوو ڕیزیش ڕاست و چەپ لەسەر شانیەوە بۆ سنگی تاناوقەدی سەربەستەکەی بەدەستوری کوردانە گەورەو ئاوریشمین بوو هەروەك قارەمانێکی ئەو ناوچانە دەهاتە بەرچاو بەهەیبەتەوە لەسەر زینی

ئەسپەکەی دانیشتبوو لەناکاودا وێنەگرێکی لێ پەیدابوو. وێنەگرەکە بەکامێراو سێپاکەیەوە هاتەبەر دەم سمکۆو کڕنوشێکی بۆبردو تکای کرد کەڕێگای بدا وێنەیەکی ئەو سەردارە ئازاو بەجەرگە بگرێت هەربەو شێوەیە کەبەسەر ئەسپەکەیەوە بوو سمکۆ لەوەدا دوو دڵ بوو بەڵام لەئەنجام دا لەبەر زۆر پێداگرتنی کابرای وێنەگر ڕازی بوو بێ ئەوەی هیچ بیر لەوە بکاتەوە کە ئەو وێنەگرە لەو ڕۆژەدا بەکامێراو سێ پا لەو دەشتەدا چی دەکاو لەکوێوە لەو کاتەدا سەری دەرهێنا.سمکۆ بۆ گرتنی وێنەکە لغاوی ئەسپەکەی توند کردو ڕایوەستان و خۆشی زۆر بەڕێك و پێکی و بەهەیبەتەوە لەسەر زینی ئەسپەکەی دانیشتبوو سواران و یارانی سمکۆش هەموو سەرنجیان لای ئەو وێنەگرەبوو هەر لەو چاوتروکاندنی کامێرەیەدا کە وێنەگر لەپشت سێپاو کامێرەکەوە بوو سەری کردبوو بەژێر پەردە ڕەشەکەی کامێرەکەدا وای کردبوو کە هەمووان تەنها هەر سەرنج بدەنە ئەو لەناکاو لەسەنگەرەکانی قەراغی جادەکەوە سەدان گوللە ئاراستەی سمکۆ کرا خورشید ئاغاو سیانزە کەسی تر لەسوارەکانی سمکۆ دەست بەجێ کوژران و باسك و ڕانی سمکۆ گوللەی بەرکەوتبوو بریندرابوو بەڵام هێشتا لەسەر زینی ئەسپەکەی مابووەوە هاتبووە دەست و تەقەی دەکرد بەڵام پاش نیو سەعات شەڕکردن و بەربەرەکانی خوێنێکی زۆر لەلەشی ڕژابوو لەسەر ئەسپەکەی کەوتە خوارەوە.لەگەڵ دەستپێکردنی تەقەکە وێنەگرەکە وون بوو بەڵام کامێراو سێپاکەی هەر لەشوێنی خۆیدا مابوو.کوڕەکەی سمکۆ(خەسرەو) دەرئەکەن و ژمارەیەکی زۆر لەسوارەکانی تر بۆی دەرچوون هەر لەوێوە خۆیان گەیاندە ئەودیوو سنوری ئێران چەند کەسێکی تریش لەچەکدارەکانی سمکۆ چ پیادەو چ سوارە کەلەشنۆ بوون ئاگاداری ئەم ڕووداوە نەبوون بەدەستی سەربازەکانی(گاردی شنۆ) لەپاش نەختێك بەرگری کردنێ چەك کران کەدیارە ژمارەیەکیش لــەسەربازەکانی دەوڵەت کوژران و بریندرابوون . پاشان تەرمی پیرۆزی سمکۆ نیشانی خەڵك ئەدەن و دەیبەنەوە بۆ ورمێ و لەوێشەوە گۆڕ بزری دەکەن.ئەم هەواڵەش بەزوویی لە ئەوروپادا بڵاو بۆوە لەڕێگەی ڕۆژنامەی تایمزی بەریتانیەوە .

ڕۆژی 1930/6/22بەم شێوە یە نووسیویەتی کە دەڵێت (دوێنێ هەواڵنێرمان لەتارانەوە پێی ڕاگەیاندین کە سمکۆی سەرکردەی کوردەکانی ئێران لە شاری شنۆبەدەستی هێزەکانی ئێران کوژراوە) بەمەش کۆتایی هات بە درێژترین شۆڕشی چەکداری کوردستان و سمکۆش بووە سومبولی بەرگری و سەربەخۆیی کوردستان.

شێخ سەلامی شاعیر دەڵێ:

قەد بەبێ باکی مەچۆ ناو لەشکری دوژمنتەوە
شێری بێباکی شوکاکت چوو بە دوو ڕێوی شکا

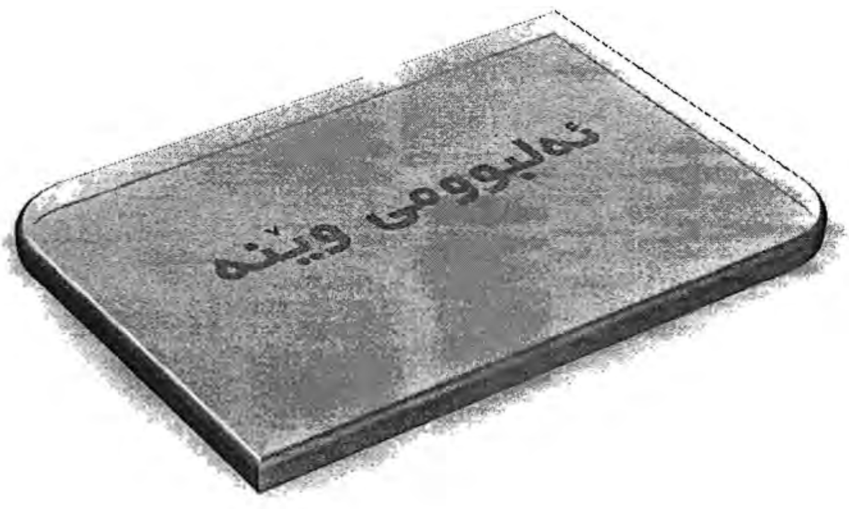
ئەلبوومی وێنە

ئارمی بزووتنەوەکەی سمکۆی شکاک

سمکۆی شکاک

جەعفەر ئاغای شکاک

پۆلێک لەو خێزانە شکاکیانەی ئاوارەبوون و لە باشووری کوردستاندا گیرسانەوە

بنەماڵەی سابیر ئەحمەد شکاک

سابیر ئەحمەد شکاک

ئامینە سەعید دایكی سابیر ئەحمەد شكاك
لەكارەساتی ورمێدا شەهید كرا

خوشكی سابیر ئەحمەد شكاك لە چیای
قەندیل رەق بووەوە

ئیسماعیل سەرهەنگ

شەوکەتی تەیمور ئاغای شکاک

نوری مەعروف شکاک باوکی
مێژوونووس کەمال نوری مەعروف

عەبدولڕەحمان تەها شکاک

عەبدولا محەمەد سدیق نوعمان شکاک

محەمەد تاهیر شکاک ناسراو بە حەمە تەوریزی

شەوکەتی تەیمور ئاغا

کەریم شکاك

بەکر ئەیوب شکاك باوکی فەرید زامداری شاعیر

سەرهەنگ ئەفەندی شکاك

بەحری حەمە ئەمین شکاک

تۆفیق سەرهەنگ شکاک

جەمالی خورشیدە فەنی

حاجی محەمەدی دەرباز شکاك

تە یمور ئاغای شکاک

خێزانی خورشیدە فەنی

خەسرەوی سمکۆ

تاهیرخان سمکۆ

کوڕەکانی سمکۆی شکاک

سمکۆ و چەکدارەکانی

سمکۆ و چەکدارەکانی

ماڵی سمکۆ- قەلأی چەهریق

سمکۆی شکاک پاش شەهید کردنی

سمکۆی شکاك و خێزانەکەی

سمکۆ و خەسرەوی کوڕی

گوڵێزار خانمی جەعفەر ئاغای شکاک

کۆمەڵێك لە عەشایەرەکانی پشدەر

جەعفەر ئاغای شکاك و گوڵیزاری کچی

سمکۆ و ئەحمەد ئاغاو عەلی ئاغای برای

عەبدوڵا خانی تەهماسی فەرماندەی لەشکری ئێران لەگەڵ کۆمەڵێک ناوداری کورددا، ناوبراو دەستی سوورە بە شەهیدکردنی سمکۆی شکاک

جەعفەر ئاغای شکاك و دووان لە هاوەڵانی بەهەڵواسراوی لە تەورێز

بابەکر سەلیم ئاغای پشدەر

لەراستەوە جەعفەر ئاغای شکاک-غولام رەزا والی پشتکوی لوڕستان-سمکۆی شکاک

ژەنەراڵ ئیحسان نوری پاشا

لازاریف خاوەنی کتێبی کوردو کوردستان

چەند کەسایەتییەکی عەشیرەتی مەنگوڕ

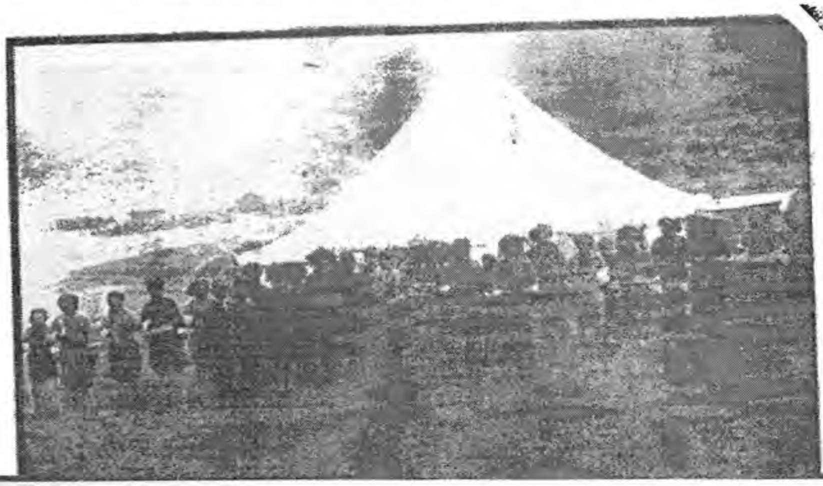

خێوەتی بابەکر ئاغا سەرۆکی پشدەرییەکان لە نێوان سنووری ئێران و عێراق

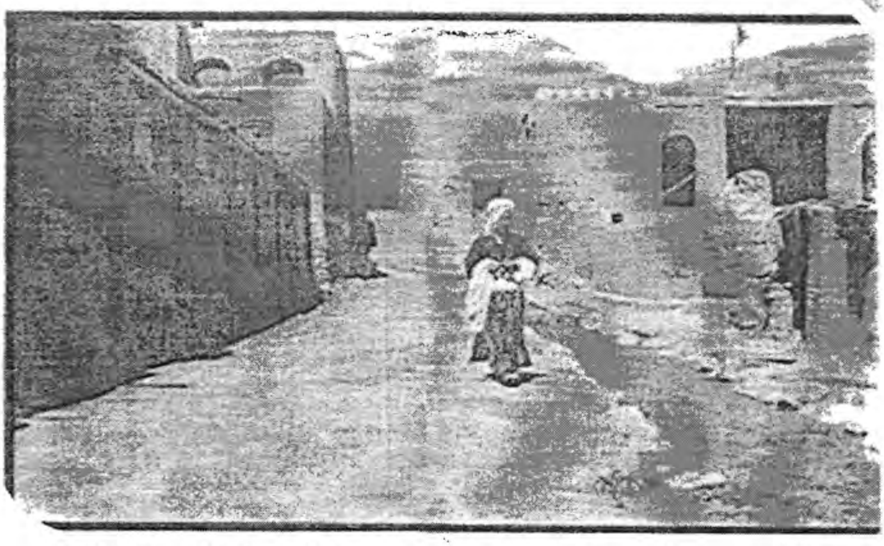

شوێنی شەهیدکردنی سمکۆی شکاک- شنۆ

لەڕاستەوە تاهیر خان کوڕی سمکۆ-عەبدولآ میر سوڵتان-بابا خان کوڕی سمکۆ- خالۆ بەگی هەرکی

لەراستەوە قەرەنی ئاغای مامش و کۆمەڵێک عەشایەری کورد

شێخ سەعیدی پیران پێش لەسێدارەدانی

مەلیکی کوردستان شێخ مەحمودی حەفید

ژەنەراڵ شەریف پاشای خەندان

حەپسەخانی نەقیب

کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند

رەفیق حیلمی

سورمێ خان کچی سمکۆی شکاک

پاسەوانەکانی سمکۆی شکاک لە سلێمانی

سمکۆو چەکدارەکانی

شێخ مەحمودی حەفیدو هاوەلآنی

مەحمود پاشای جاف

مەحمود خانی دزڵی

شێخ عوبەیدوڵای نەهری

شێخ مەحمودی حەفید

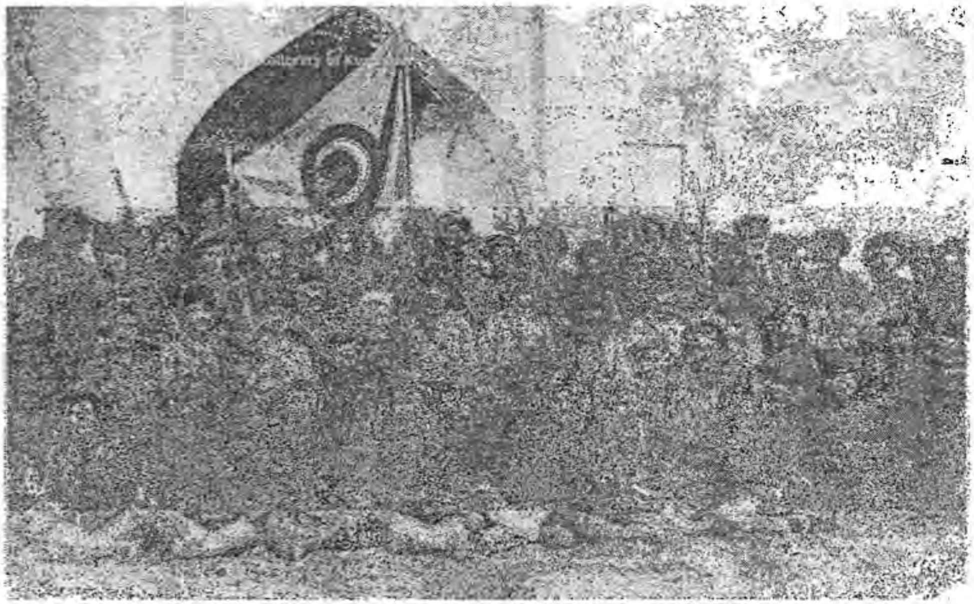

یەکەمین سوپای نیشتیمانی کوردستان لەسەردەمی شێخ مەحمود ساڵی 1922

حەپسە خانی نەقیب و شێخ قادری حەفید هاوسەری

شێخ عەبدولسەلام بارزانی و هاوەڵانی -1908

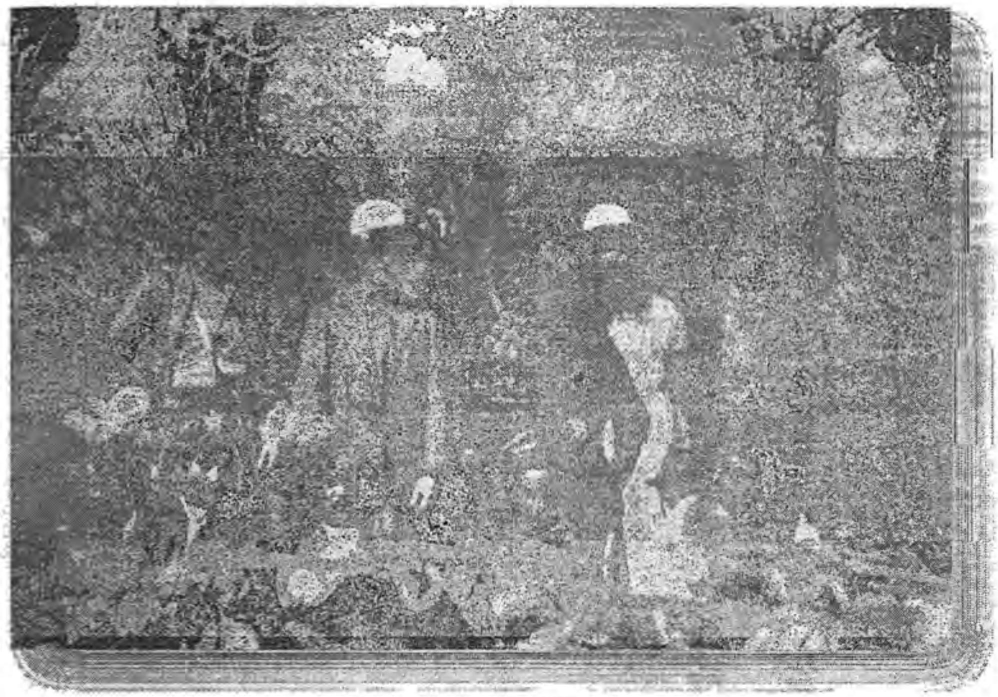

سمکۆی شکاك و میوانانی

بەشێك لەسنووری جوگرافی بزووتنەوەکەی سمکۆی شکاك

جەعفەر ئاغای شکاک ومیوانانی

سمکۆی شکاك – سادق نەورۆزی – خورشید ئاغای هەرکی
دوای چەند چرکەیەك لەم وێنە گرتنە 13 کەس لەوانەی لەم وێنەدا
دەرکەوتوون لەم جێگایەدا شەهیدکراون

کەمال ئەتاتورك و دیاب ئاغای دەرسیم
دوای ئەوەی بەڵێنی ئۆتۆنۆمییاندا بۆ کوردستان،
کەدەسەڵاتیان گرتە دەست پەشیمان بوونەوە

شەهید سمکۆی شکاك لەبەردەم بکوژەکانیدا- شنۆ-1930

Ji aliyê rastê: Simkoyê Şikak, Xosiruyê kurê wî, Suleyman Şefiq Paşa Du kesên li ser piyan nehatin naşandin.

لای ڕاستەوە: سمکۆی شکاک-خەسرەوی کوڕی سمکۆ-سلێمان شەفیق پاشا

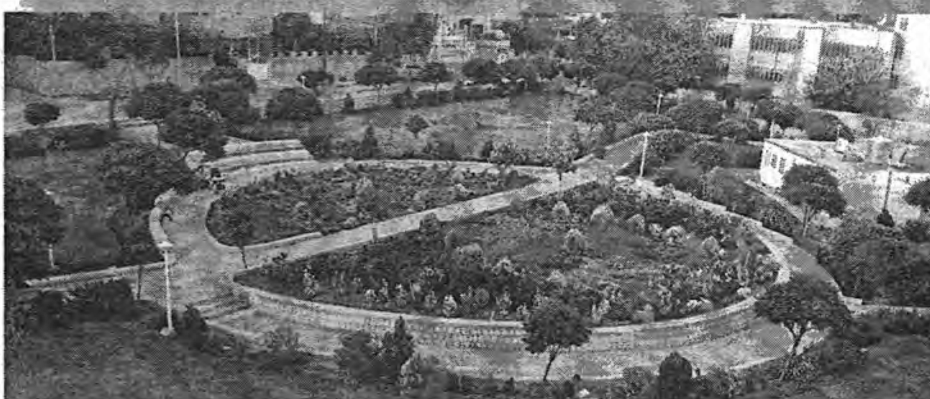

باخچەی سمکۆی شکاک لە شاری سلێمانی، کە لەلایەن شارەوانی سلێمانییەوە لەساڵی 2010 دا دروستکراوە

گوڵیزار خانم کچی جەعفەر ئاغای شکاك

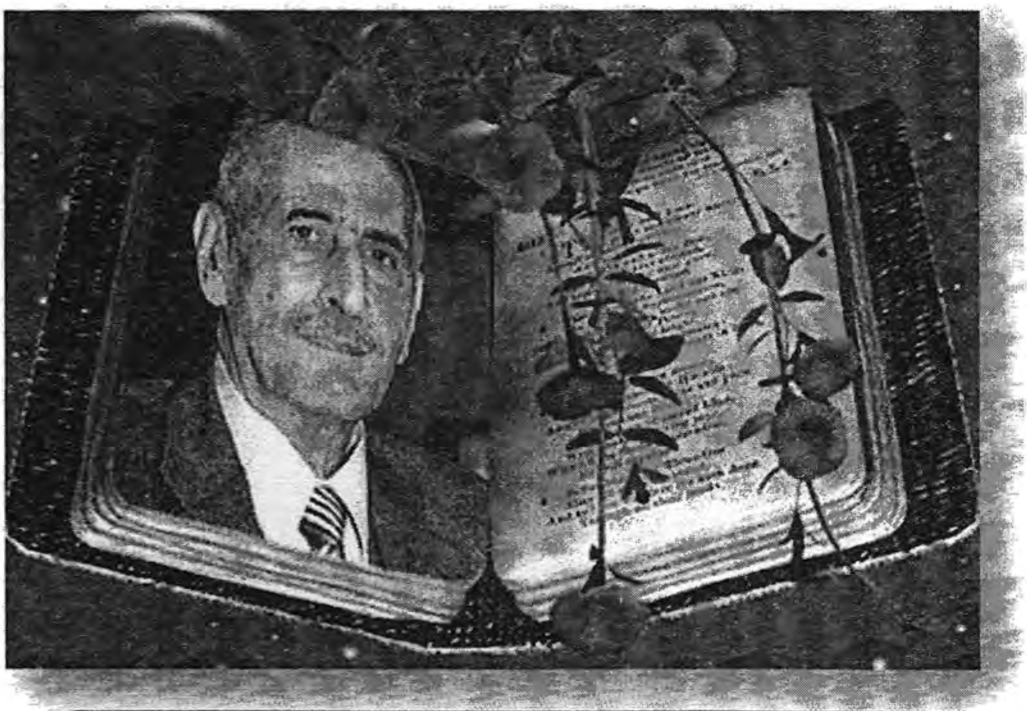

مێژوونووسی گەورەی کورد دکتۆر کەمال مەزهەر

پەراوێز :

1. دلاوەرانی کوردی گومناو ، حەبیب الله ی تابانی ، و : بورهان قانع ، چاپی یەکەم ، 2004 ، ل 121 .
2. سەدەیەك لە تێکۆشانی کورد ئێران و بزوتنەوەی سمایل ئاغای شکاك ، کەمال نوری مەعروف ، چاپخانەی ڕاز ، ل 74 .
3. ، گفتوگۆی تایبەت ، علی خان تایەر خانی سمکۆ ، هەولێر ، 2012 .
4. سمکۆ (ئیسماعیل ئاغای شکاك) و بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد ، محەمەد رسول هاوار ، چاپخانەی شڤان ، چاپی دووەم ، 2005 ، ل 256 .
5. سەدەیەك تێکۆشانی کورد ئێران و بزوتنەوەی سمایل ئاغای شکاك ، کەمال نوری مەعروف ، چاپخانەی ڕاز ، چاپی یەکەم ، 2002 ، ل 76 .
6. بزاڤی ڕزگاری خوازی کورد لە کوردستانی ڕۆژهەلآت ، د. سەعدی عوسمان هەروتی ،چاپخانەی دەزگای ئاراس ، چاپی یەکەم ، 2007 ، ل 28 .
7. تاريخ مشروطة، أحمد كيسروى .
8. ، دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر ، د. کەمال مەزهەر ، ص 241 .
9. کوردستان و کورد ، د. عبدالرحمان قاسملۆ ، ل 55 .
10. کوردستان الشرقيه ، ياسين خاليد ، ص 24 .
11. کورد لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا ، جەلیلی جەلیل ، ل 130 .
12. کردستان في سنوات الحرب العالمية ،. کمال مەزهەر ، ص 103 – 104 .
13. یادەوەریە سیاسیەکانم ، سوڵتان عبدالحمیدی دووەم وەرگێڕانی ئاوات احمد ، چاپی یەکەم ، 2010 ، ل 141 .
14. سەدەیەك لە تێکۆشانی کوردی ئێران و بزوتنەوی سمایل اغای شکاك ، کمال نوری معروف چاپی یەکەم ، 2002 ، ل 92 .
15. مجله کاروان ، ن/ عبدالفتاح علی يحيا ، ت . عبدالرزاق بدرخان البوتانی ، ، ص 134 – 135 .

16.بیرەوەریەکانی عبدالرزاق بدرخان ، ل 35 .
17. کردستان فی سنوات الحرب العالمیه الأولی ، د. کمال مەزهەر ، ص 164 .
18. کوردو عەجەم ، نەوشیروان مستەفا چاپخانەی ڕوون ، چاپی سێهەم ، 2007 ، ل 240 .
19. ، کێشەی کورد ، ن. لازاریف.
20. ، مێژووی کوردو کورستان، محمد ئەمین زەکی بەگ ، ل 259 .
21. ڕێبەری مێژووی نوێ و هاوچەرخ ،ئا . م: جمال مجید فرج ، ل 82 .
22. کوردستانەو مەسەلەی کورد ، لازاریف ، ل 298 .
23. مجله / شمس کردستان ، الاکراد ، حسن ارفع ، ترجمه : د. أحمد عوسمان ، 57 ، ص12 .
24. کوردستان و مەسەلەی کورد ،لازاریف ، 297 – 298 .
25. دراسات فی تاریخ ایران الحدیث والمعاصر ، د. کمال مەزهەر ، ص 245 .
26. سەدەیەك لە تێکۆشانی کورد ئێران و بزوتنەوەی سمایل ئاغای شکاك ، کەمال نوری مەعروف ، چاپی ڕاز ،ل 98 – 99 – 100 .
27. بزاڤی ڕزگاری خوازی کورد لە کوردستانی ڕۆژهەلأت ، د. سەعدی عوسمان هەروتی ، چاپی یەکەم ، 2007 ، ل 44 .
28. گوردو عەجەم ، نەوشیروان مستەفا ، چاپخانەی ڕوون ، چاپی سێهەم ، 2007 ، ل 242 .
29. مێژووی کوردستان ، ن . لارزیف ، وەرگێڕانی وشیار عبدالله سەنگاوی ، چاپخانەی ڕۆژهەلأت ، هەولێر ، چاپی دووەم ، ل 296 .
30. کورد لە ئەرشیفی ڕووسیاو سۆڤێتدا ، د. ئەفراسیاو هەورامی ، وەرگێڕان : د. افراسیاو ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ، چاپی یەکەم ، 2006 ، ل 389 .
31. کێشەی کورد ، ن. لازاریف ، ، وەرگێڕانی وشیار عبدالله سنگاوی ، چاپخانی ڕۆژهەلأت ، هەولێر ، چاپی دووەم ، ل 296 .
32. کوردو عەجەم ، نەوشیروان مستەفا چاپخانەی ڕوون ، چاپی سێهەم ، 2007 ، ل 244 .
33. ، کوردستان و مەسەلەی کورد ، لازاریف ،298 – 305 .
34. سەدەیەك لە تێکۆشانی کورد ئێران و بزوتنەوەی سمایل ئاغای شکاك ، کمال نوری معروف ، چاپی ڕاز ،ل 102 .

35. بزاڤی ڕزگاری خوازی کورد لە کوردستانی ڕۆژهەڵات ، د. سەعدی عوسمان هەروتی چاپخانەی دەزگای ئاراس ، چاپی یەکەم ، 2007 ، ل 52-53 .
36. کوردستان و مەسەلەی کورد ، لازاریف ، بە زمانی ڕووسی ، 338 .
37. كردستان فى سنوات الحرب العالميه الاولى ، د. كمال مەزهەر ، ص 167 .
38. سمكۆ (ئیسماعیل ئاغای شکاك) و بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد ، محمد رسول هاوار ، چاپخانەی شڤان ، چاپی دووەم ، 2005 ، ل 16 .
39. کورد لە ئەرشیفی ڕووسیاو سۆڤێتدا ، د. ئەفراسیاو هەورامی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ، چاپی یەکەم ، 2006 ، ل 116 .
40. کوردو عەجەم مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران ، نەوشیروان مستەفا ، چاپی سێهەم ، ل 260-261 .
41.. کێشەی کورد ، ن. لازاریف ، چاپخانی ڕۆژهەڵات ، وەرگێڕانی ووشیار عبدالله سنگاوی هەولێر ، چاپی دووەم ، ل 623 .
42. م.س ، فوزی خلف شویل ، ص 78 .
43. کوردەکان ،حسن أرفع ، وەرگێرانی ، حامید گەوهەری .
44. کوردو عەجەم ، نەوشیروان مستەفا ، چاپخانەی ڕوون ، چاپی سێهەم ، 2007 ، ل 256 .
45. کوردستان و کورد ، بەڵگە نامە نهێنییەکانی حکومەتی بەریتانیا – د. کەمال مەزهەر ، بەرگی یەکەم .
46. یادەوەری یە سیاسیەکانم ، سوڵتان عبدالحمیدی دووەم ، وەرگێڕانی: ئاوات أحمد ، چاپی یەکەم ، 2010 ، ل127 .
47. مێژووی کوردستان ، ن . لازاریف ، وەرگێرانی ووشیار عبدالله سنگاوی ، ل 300 .
48. مێژووی کوردستان ، ن . لازاریف ، وەرگێرانی ووشیار عبدالله سنگاوی ، ل 300 .
49. جمهوریەتی مهاباد ، جونێر ئیگلتن ، ل 108 .
50. سەدەیەك لە تێکۆشانی کورد ئێران و بزوتنەوەی سمایل ئاغای شکاك ، کمال نوری معروف ، چاپی ڕاز ،ل 155 .
51.گۆڤاری هەرێمی کوردستان ، ژمارە ، 392 ، ساڵی 2006 .

52. یاداشتەکان ،رەفیق حیلمی ، بەشی یەکەم ، لاپەڕە 67 .
53. ، مەحمود خانی دزلی شۆڕشگێڕی رۆژهەلاتی کوردستان . عومەر مەعروف بەرزنجی
54.یاداشتەکانی شێخ لەتیفی حەفید ، چاپی یەکەم ، 1995 ، ل 65 .
55. نور بەخشی ، عومەر مەعروف بەرزنجی ، چاپی یەکەم ، 2006 ، ل 27 .
56. کوردستان و کورد ، بەڵگە نامە نهێنییەکانی حکومەتی بەریتانیا –د. کمال مەزهەر ئامادەکردنی عبدالله زەنگەنە ، ل 198–199 .
57. یاداشتەکانی شێخ لەتیف ، ئامادەکردنی کمال نوری معروف ، ل 60 .
58. گەنجینەی زێڕینی زێوەر ، ئامادەکردنی محمود زێوەر ، ، ل 330 .
59. یاداشتەکانی شێخ لەتیف ، ئامادەکردنی کمال نوری معروف ، ل 70 .
60. کوردستان و بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد ، جەلال تاڵەبانی ، چاپی یەکەم ، بەیروت ، 1970 ، ل 63 .
61. ، اوضاع ایران در جنگ اولی یا تاریخ رضائیة ، تمدن ، محمد رسول هاوار ، ل 269–271 .
62. کوردەکان ، حسن ارفع ، وەرگێڕانی : حەمید گەوهەری ،ل 102–103 .
63. . کوردوعەجەم ،نەوشیروان مستەفا ، ل 444 .
64. شمس کردستان العدد ، 57 حسن أرفع ، الاکراد ، ترجمە : د. عوسمان ابوبکر ، ، کانون الثانی ، 1980 ، ص 13 .
65.مارتن ڤان برونس ، ترجمە سعید یحیی ، ص 146 .
66.ڕۆژنامەی کوەردستان ژمارە 81 ، کانونی دووەم ، 1982 ، ل 17 .
67.ئەحمەد ی شەریفی ، ص 29 .
68. مێژووی کوردستان ، ن . لازاریف ، وەرگێرانی ووشیار عبدالله سنگاوی ، ل 314.
69. یاداشتەکان ، رەفیق حیلمی ، بەشی یەکەم ، لاپەڕە 202–203 .
70. . ، کوردوعەجەم ، نەوشیروان مستەفا ، ل 454.
71. . فصول من تاریخ العراق الحدیث ، مس .بیل ، ترجمة جعفر خیاط ، ل 319 .
72. . یادی قارەمانێکی کوردو سمکۆ شکاك ، کەریمی حسامی ، گۆڤاری بەریانگ ،ژمارە 70–73 ، ساڵی 1991 .

73. فصول من تاريخ العراق الحديث ، مس .بيل ، ترجمة جعفر خياط
74. بازيگران عصر طلاءي ،خواجه نوری ، بنداول ، تهران ، د.جەمال نەبەز ، ص 212– 215 .
75 . مێژووی کورد ، ، کریس کۆچرا ، حمه کریم عارف ، 2006 ، ل 57 .
76. سەرچاوەی پێشوو
77. چاوپێکەوتنی مستەفا پاشایا مولکی ، ئا.محمد رسوا هاوار ،
78.جمهوریەتی مهاباد ، ئیگلتن ، وەرگێرانی جرجیس فتح الله ، ئامادەکردنی محمد رسول هاوار ل 434

79. .(جمهوریەتی مهاباد) ، ئیگلتن چاپی لندن ، سالی 1983
80. چێشتی مجێور ، هەژار ، پاریس ، چاپی یەکەم ، 1997 ، ل 14–15
81. ، یادی قارەمانێکی کوردو سمکۆی شکاك ، کەریمی حسامی گۆڤاری بەربانگ ،ژمارە 70–73 ، سالی 1991
82. ، سمکۆ (ئیسماعیل ئاغای شکاك) و بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد ، محمد رسول هاوار چاپخانەی شڤان .
83.یاداشتەکانی شێخ لەتیف ، ئامادەکردنی کەمال نوری مەعروف ، ل 44 .
84. محمود خانی دزلی و شۆرشگێری رۆژهەلاتی کوردستان ، عومەر معروف بەرزنجی ، چاپی دووەم ، سالی 2000 ، ل 105
85. مێژووی راپەرینی کورد ، عەلادین سجادی چاپخانەی مەعارف ، چاپی یەکەم ، 1959 ، ل
86. مێژووی کوردستان ، ن . لازاریف ، وەرگێرانی ووشیار عبدالله سنگاوی ، ل 346.
87. خەباتی چەکداری هەم تاکتیکەو هەم ستراتیژ ، مەسعود ئەحمەد زادە .
88. کوردەکان ،حسن أرفع ، ئا . حەمید گەوهەری ، چاپی یەکەم ، 2007 ، ل 104 .
89.، کوردوعەجەم ، نەوشیروان مستەفا چاپی سێهەم ، ل 447.
90.یاداشتەکانی شێخ لەتیف ، ئامادەکردنی کمال نوری مەعروف ،
91.گۆڤاری برایەتی ، نیسانی 1986 ، ژمارە 10 ، ل 9 .
92. ، سمکۆ (ئیسماعیل ئاغای شکاك) و بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد ، محمد رسول هاوار چاپخانەی شڤان ، چاپی دووەم ، 2005 ،

ل 330 .

93. ، مێژووی کوردستان ، ن . لازاریف وەرگێرانی ووشیار عبدالله سەنگاوی ، ل 340.

94. ئاغاو شێخ و دەوڵەت ، مارتن ڤان برونەسن، وەرگێرانی لە ئەڵمانیەوە د. کوردۆ علی ، ل 313 –314

95.شۆڕشەکانی کورد لەسەردەمی نوێ دا جەلیلی جەلیل–م.س.لازاریف و. بۆ عەرەبی د.عەبدی م.ا.حەسرەتیان–شاکرۆمەحۆیان و.بۆ کوردی بەهادین جەلال ئۆلگا جیگالینا ل.207

96.کورد و تورك و عەرەب أدمونس

97.یاداشتەکانی شێخ لەتیف ئامادەکردنی –کەمال نوری مەعروف ل.119 چاپی یەکەم1995

98.. شۆڕشەکانی کورد لەسەردەمی نوێ دا جەلیلی جەلیل–م.س.لازاریف و. بۆ عەرەبی د.عەبدی م.ا.حەسرەتیان–شاکرۆمەحۆیان و.بۆ کوردی بەهادین جەلال ئۆلگا جیگالینا ل.210

99.جولأنەوەی ڕزگاری نیشتیمانی کوردستان د.عەزیز شەمزینی و.فەرید ئەسەسەرد ل.216

100. سە رچاوەی پێشوو

101. یاداشتەکانی شێخ لەتیف ئامادەکردنی –کەمال نوری مەعروف ل.130 چاپی یەکەم1995

102.کوردستان و کێشەکەی د.جەمال نەبەز و.لەئەڵمانیەوە کوردۆ ل.104

103. سەرچاوەی پێشوو

104.مێژووی ڕاپەڕینی کورد عەلادین سوجادی چاپی دووەم ل.84

105.مێژووی نوێی هاوچەرخ م.جەمال مەجید ل.92

106.کورد لەسەدەی نۆزدە و بیست دا کریس کۆچێرا و.حەمە کەریم عارف چاپی سێیەم 2006هەولێر

107. شۆڕشەکانی کورد لەسەردەمی نوێ دا جەلیلی جەلیل–م.س.لازاریف و. بۆ عەرەبی د.عەبدی

م.ا.حەسرەتیان–شاکرۆمەحۆیان و.بۆ کوردی بەهادین جەلال
ئۆلگا جیگالینا ل.263–264
108.مێژووی کوردستان ن.لازاریف و.وشیار عەبدولا سەنگاوی ل.372
109. کورد لەسەدەی نۆزدە و بیست دا کریس کۆچێرا و.حەمە کەریم عارف چاپی سێیەم 2006هەولێر
ل.111
110. شۆرشەکانی کورد لەسەردەمی نوێ دا جەلیلی جەلیل–م.س.لازاریف و. بۆ عەرەبی د.عەبدی
م.ا.حەسرەتیان–شاکرۆمەحۆیان و.بۆ کوردی بەهادین جەلال
ئۆلگا جیگالینا ل.267
111. مێژووی کوردستان ن.لازاریف و.وشیار عەبدولا سەنگاوی ل.374
112. کورد لەسەدەی نۆزدە و بیست دا کریس کۆچێرا و.حەمە کەریم عارف چاپی سێیەم 2006هەولێر
ل.120
113. کورد لەسەدەی نۆزدە و بیست دا کریس کۆچێرا و.حەمە کەریم عارف چاپی سێیەم 2006هەولێر
114.بازیگرانی عصری طلائی ابراهیم خواجه نوری ئامادەکردنی ئەحمەدی شەریفی ل.50
115. شۆرشەکانی کورد لەسەردەمی نوێ دا جەلیلی جەلیل–م.س.لازاریف و. بۆ عەرەبی د.عەبدی
م.ا.حەسرەتیان–شاکرۆمەحۆیان و.بۆ کوردی بەهادین جەلال
ئۆلگا جیگالینا ل.257
116 .ئ سەبیل کردستان زنار سلۆپی(قەدری جەیل پاشا) چاپی بەیروت 1987
117 . پنجا خاطره از پنجا سال ابراهیم صفائی ئامادەکردنی محمەد رەسول هاوار ل.53–59

سەرچاوەكان :

1. دلاوەرانی كوردی گومناو .
حبیب لالأی تابانی
2. سەدەیەك تێكۆشانی كوردی ئێران و بزوتنەوەی سمایل ئاغای شكاك
كەمال نوری مەعروف
3. گفتوگۆی تایبەت سالی 2012هەولێر علی خانی سمكۆ
4. بزاڤی ڕزگاری خوازی كورد لە كوردستانی ڕۆژهەلأت
د.سەعدی هەڕوتی
5. سمكۆ(اسماعیل اغای شكاك و بزوتنەوەی نەتەوایەتی كورد)
محمد رسول هاوار
6. تأریخ مشروته
احمدكیسروی
7. دراسات فی تاریخ العراق الحدیث والمعاصر
د.كمال مظهر
8. كوردو كوردستان
عبدول رحمان قاسملو
9. كردستان فی سنوات حرب العالمیه اولی
د.كمال مظهر
10. یادەوەری یە سیاسیەكانم سولتان عبدول حمیدی دووەم
و/ئاوات احمد

11. مجله کاروان بقلم/عبدلفتاح علی یحیی ت/ عبدالرزاق بدرخان البوتانی
12. کوردوعەجەم
نەوشیروان مستەفا
13. کوردستان و مەسەلەی ن.لازاریف
و/جەلال تەقی
14. مجلەشمس کردستان الاکراد . حسن ارفع ت/ د.احمد عوسمان
15. بیرەوەری یەکان
عبدولرزاق بەدرخان
16. رێبەری نوێ ی هاوچەرخ
ئا/ م/جمال مجید فرج
17. مێژووی کوردستان ن.لازاریف و/ هوشیار عبدولا سەنگاوی
18. کورد لە ئەرشیفی روسیاو سۆڤییەتدا
ئا/ د.ئەفراسیاو هەورامی
19. کوردەکان حەسەن ئەرفەع و/حمید گەوهەری
20. کوردستان و کورد
د.کمال مەزهەر
21. جمهوریەتی مهاباد ئیگلتن و/ جەرجیس فەتحولا
22. گۆڤاری هەرێمی
کوردستان
ژمارە 392ساڵی2006
23. یاداشتەکان
رەفیق حیلمی

24. محمود خانی دزلّی شۆڕشگێڕی ڕۆژهەلآتی کوردستان
عومەر مەعروف برزنجی
25. یاداشتەکانی شێخ لەتیف حەفید   ئا / کمال نوری معروف
26. نوربەخشی
عومەر مەعروف برزنجی
27. کوردستان و بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد
جەلال تاڵەبانی
28. گەنجینەی زێڕینی
زێوەر
ئا / محمود زێوەر
29. اوضاع ایران درجنگ اولی یا تاریخ رضائیه
محمد تمدن
30. فصول من تاریخ العراق الحدیث   میس بیل
ت/جعفر خیاط
31. بازیگرانی عصرطلائی ابراهیم خواجه نوری
و/ئەحمەدیشەریف
32. کورد لەسەدەی نۆزدەوبیستدا   کریس کۆچێرا
و/حمە کەریم عارف
33. چاوپێکەوتنی سمکۆ
مستەفا پاشای یامولکی
34. چێشتی مجێور
هەژار

منتدى اقرأ الثقافي
----
www.iqra.ahlamontada.com

The political situation in Kurdistan between the years 1905 to 1930

By: Abdulaqadir Shkak

مێژوو زانستێکی یەکجار گەورەو بایەخدارە. لەرێگەی مێژووەوە ئێمە دەتوانین نەوەی داهاتووی نەتەوەکەمان بەرێکوپێکی پەروەردە بکەین و دەتوانین کەڵک لەوانەکانی مێژوو وەربگرین. بۆ ئەوەی ئەو هەڵانەی، کە کراون دووپات نەبنەوە لەمێژووی نەتەوەی کوردا. ئەوەی کراوە تائیستا هەڵبەت بایەخی زۆریان هەیە. کە دڵسۆزی پاڵی بەوکەسانەوە ناوە. کە خەریکی مێژووی کوردو کوردستان بن.

مێژوونوسی کورد
د. کەمال مەزهەر

MARGARET CENTER

لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری مارگریت و دەزگای رۆشنبیری جەمال عیرفان
لەسەر ئەرکی دکتور تەها رەسول چاپکراوە